HET NIEUWE TESTAMENT

EN DE

TALMUD,

IN BEIDER VOORNAAMSTE

ZEDELESSEN, UITSPRAKEN, GELIJKENISSEN, APHORISMEN, SPREEKWOORDEN, KARAKTER EN STREKKING BESCHOUWD,

DOOR

S. J. MOSCOVITER.

ROTTERDAM,
A. EELTJES.
1884.

HET NIEUWE TESTAMENT

EN DE

TALMUD.

HET NIEUWE TESTAMENT

EN DE

TALMUD,

IN BEIDER VOORNAAMSTE

ZEDELESSEN, UITSPRAKEN, GELIJKENISSEN, APHORISMEN, SPREEKWOORDEN, KARAKTER EN STREKKING BESCHOUWD,

DOOR

S. J. MOSCOVITER.

ROTTERDAM,
A. EELTJES.
1884.

VOORREDE.

Langer dan twintig jaren is het geleden, dat ik in het toen zeer bekende en veelbesproken tijdschrift „*de Dageraad*" eene reeks artikelen schreef onder den titel van: „*het Nieuwe Testament en de Talmud*". Zij verschenen destijds (zie *Dageraad*, deel VI en VII, 1858 en 1859) anoniem en hadden een viervoudig doel: 1°. Om buiten den Joodschen kring iets bij te dragen tot de kennis van den Talmud, „een werk van verbazenden omvang en buitengewoon rijken inhoud, handelende over alle vakken van menschelijke kennis, waarvoor de stof is geleverd door mannen, die òf vóór Jezus hebben geleefd, òf zijne land- en tijdgenooten waren, òf kort na zijn dood hebben gepredikt en gewerkt, mannen, die in dat gewrocht der oudheid, naast veel verwerpelijks en onbestaanbaars, beginselen van wijsheid en liberalisme hebben neêrgelegd, even schoon en krachtig, even heerlijk en aangrijpend als de schoonste en krachtigste zedelessen, die worden gezegd, door Jezus te zijn verkondigd". 2°. Om daghelder aan te toonen, dat de Nieuw-Testamentische uitspraken, lessen, vermaningen, spreuken, gelijkenissen, zedelijke leefregelen enz., in zooverre zij zich niet in een aetherisch blauw verliezen, maar voor den *mensch* bereikbaar, practisch, te tasten en diensvolgens te gebruiken zijn, niet op nieuwheid, op oorspronkelijkheid, op bovenzinnelijke inspiratie kunnen roemen, vermits zij allen, zelfs met hare afwijkingen en tegenstellingen, aan het Joodsche volk toen ter tijde bekend waren. Voor de *morale en action* moet dan de etiquette „*Christelijk*" als synoniem met „*uitsluitend, eenig, voortreffelijk*" wegvallen, hetgeen zonder schade

voor de zaak te eerder kan geschieden, wijl bij de algemeenheid van elke waarheid, de zedeleer van alle beschaafde volken in het hoofddoel: „den mensch tot een goed mensch te maken", vrij wel overeenstemt. 3°. Om op te komen tegen de partijdige, eenzijdige, ja, onbillijke schildering in het Nieuwe Testament van het karakter en streven der dusgenaamde Phariseën, door hen te doen kennen in hunne leer en grondstellingen, in hun begrip van godsdienst en menschelijke bestemming, van vroomheid en deugd, zooals dat begrip zijne ontwikkeling vond in den *Phariseeschen* Talmud en alzoo op te komen — niet voor hun naam, niet tot hunne rechtvaardiging, noch voor hunne eer, maar — voor het belang en de eer der waarheid *). Als het toch bleek, dat zij — individueele meeningen en uitspraken daargelaten — over het algemeen hetzelfde hebben gezegd en verkondigd, tot zelfs in den spreekwoordelijken, aphoristischen, verhaals- en gelijkenisvorm, wat Jezus zeide en verkondigde, dan konden zij onmogelijk die zedelijke verworpelingen zijn geweest, zooals de Nieuwe-Testamentische schets ons wil doen gelooven en waarvoor zij eeuwen achtereen door de Christenheid werden gehouden. En 4°. Om te doen begrijpen, dat de veelheid of eigenaardigheid van godsdienstvormen, aan de behandeling waarvan een groot deel van den Talmud is gewijd, niet noodzakelijkerwijze iets te kort behoeft te doen aan *den* godsdienst, dien van gemoedsadel en reinheid van daden en bedoelingen. Dezelfde mannen, die tot in het minitieuse over een ondergeschikt ritueel geschilpunt konden debatteeren, als hing er 's werelds heil van af, diezelfde mannen predikten godsdienstprincipen, zoo verheven en vrijzinnig, dat de geschiedenis des menschdoms eene gansch andere zou zijn geworden, waren zij niet enkel gehoord, maar ook gevoeld, begrepen en gehoorzaamd. Die tegenstrijdigheid was slechts

---

*) Reeds de naam is foutief en moet zijn: *Pariseën*, van *Peroesjiem*, volgers van de uitlegging, verklaring en toelichting der Mozaïsche wet.

schijnbaar, maar berustte op het menschkundige begrip, dat evenmin als in het louter maatschappelijke leven, in het sociaal-godsdienstige vormen zijn te missen; dat de mensch noch engel, noch demon is, maar, onvolkomen als hij is en steeds zal blijven, vormen behoeft voor zijn geestelijk welzijn als middelen voor het doel. Godsdienstvormen zijn *aanschouwelijke godsdienstprediking* en gelijk niet alle onderwijs naar ééne en dezelfde methode wordt gegeven, zoo is verscheidenheid van vorm noodig en nuttig. En zij zal het blijven, zoolang er zal zijn verscheidenheid van afstamming en kleur, van vatbaarheid en positie, van denkkracht en karakter, van historische herinnering en stoffelijke ontwikkeling, van zeden en taal onder de menschen, van klimaat, product, vorm en vorming in de natuur. Ten dienste van het wezen de vorm, des noods veelheid van vorm; maar dat wezen, dat doel moet vóór alles en in alles goed, waar, edel zijn en niet opgaan in den vorm.

Toeval of verband, dat kan ik niet beslissen, maar een feit is het, dat zeer kort na het verschijnen dier artikelen het Haagsche genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst besloot, ter beantwoording vóór den 1 September 1860 als nieuwe prijsstof op te geven: „Eene oordeelkundige beschouwing van den inhoud des Talmuds, in zooverre die meermalen is gebruikt, om aan den Christelijken godsdienst zijne oorspronkelijkheid en eigene waarde te betwisten." Of de vraag beantwoord en de prijs behaald werd, daarvan is mij niets gebleken; maar in ieder geval verheugde het mij, dat het onderwerp aan de orde kwam. Evenwel, verband of toeval, het opstel: *Het Nieuwe Testament en de Talmud* trok toen de aandacht van menigeen, misschien om zijn vergelijkenden vorm, misschien om de toelichting hier en daar, misschien ook om het niet alledaagsche van het thema. Dat het in sommiger geheugen bleef leven, bewees mij het dezer dagen gedane verzoek, alzoo na drie-en-twintig jaren, om het in eenigzins gewijzigden vorm, bij- en omgewerkt,

wederom het licht te doen zien. Niet zonder schroom ging ik daartoe over, omdat: *a)* hetgeen voor een tijdschrift is bestemd en geschreven, niet altijd geschikt is voor eene afzonderlijke uitgave, hetzij als brochure, hetzij als blijvend werkje; *b)* ik den schijn moest vermijden, als wilde ik mij, ongeroepen en onbevoegd als ik ben, mengen in het merkwaardige debat tusschen de heeren Tal (Een blik in Talmud en Evangelie) en Oort (Evangelie en Talmud, uit het oogpunt der zedelijkheid vergeleken) en *c)* op het gebied van vergelijking tusschen Talmud en Nieuw Testament sedert door velen met vrucht gearbeid, en wat ik wenschte en beoogde inderdaad gebeurd is. Meer dan vroeger werd de Talmud, voor de meesten een met zeven zegels gesloten boek, onderzocht en gebruikt, waartoe moderne vertalingen van sommige zijner deelen in Duitschland en Frankrijk niet weinig bijdroegen. Het werd erkend, dat Jezus aan verschillende Talmudisten begrippen, beginsels, spreekwijzen en gelijkenissen had te danken, aan Juda den Gauloniet, Antigonos den Sochoër, Hillel, Simon den vrome, Abtaljon, Sirach, Juda ben Tabbai, Akiba Josephszoon, Gamliël, Jochanan, den zoon van Zakkai en anderen; het werd erkend, dat in de lessen der Apostelen ten deele worden teruggevonden die van de beide Josés, Simon van Gamliël, Hanina, Eläzar, Josua enz. Onbevooroordeelde onderzoekers deden der waarheid hulde, dat het karakter der Phariseën door de schrijvers der Evangeliën niet naar het leven, maar met tendenz ongunstig is voorgesteld, en die erkenning spreekt thans zoo luide, dat dr. Oort het den heer Tal euvel duidt, dat deze den uitleggers van het Nieuwe Testáment hunne voorstelling van de Phariseën en Schriftgeleerden als menschen, die alleen aan het uiterlijke waarde hechten, zonder op het gemoed prijs te stellen, kwalijk neemt, en inzonderheid voor de moderne theologie partij trekkende, zegt: „Nu, indien er onder de uitleggers van het N. T. zijn, die zoo oordeelen, dan weten zij er bedroefd weinig van. Gaarne wil ik de Phariseën vrijspreken

van die blaam, welke men hun vroeger, naar aanleiding van eenige uitspraken van het N. T., placht aan te wrijven." En wat het vierde oogmerk bij het schrijven mijner artikelen aanbelangt, eindelijk komt de bekentenis van de lippen, dat het Mozaïsmus met zijne Talmudische vormenleer beter is geslaagd in de zedelijke opvoeding des Joodschen volks dan de leer der Apostelen tot nog toe in die der Europeesche natiën en andere „beschaafde" Christelijke volken. Wat van dit merkwaardige verschil naar mijne meening de oorzaak was of is, zal uit de Inleiding blijken, maar de bekentenis zelve door Christelijke organen is goud waard.

Er was dus voldoende reden, om het verzoek tot afzonderlijke uitgave der bedoelde artikelen af te wijzen. Toch gaf ik mijne toestemming, omdat ik haar bij de anti-Semietische strooming in onze dagen een plicht achtte. In het land van wetenschappelijke beschaving bij uitnemendheid, in Duitschland, het vaderland van Luther en Lessing, van Schiller en Göthe, van Rückert en Uhland, is wat men reeds lang begraven waande, de middeneeuwsche Jodenhaat weder ontstaan, en wel het eerst van Christelijk socialen kant. Die „vlaag van volkskrankzinnigheid", zooals de Castelar haar noemt, is gevaren in het hoofd van Russen, Bohemers, Hongaren, Germanen, Rumeniërs, Bulgaren enz., allen Christelijke volken of stammen. Het is mode, lectuur van den dag zelfs in ons verdraagzaam en vrijzinnig Nederland geworden, iets *over*, meestal iets *tegen* de Joden te schrijven. En karakteristiek vooral, de moderne theologie blijft ten deze niet achter niet alleen, maar staat naast de ultramontaansche richting in de voorste rij. Bij den dogmatisch geloovigen Protestant hier te lande is de Jood nog altijd als een zoon Israëls het kind der eenmaal uitverkoren natie, voor den modern Christen is hij een oeconomisch gevaar, een formalist, een, op wiens oogen een blinddoek ligt, behalve voor de materie, het directe belang, een die voor het onstoffelijke, het hoogere, het idieaal hart noch zin heeft. Men tracht dit te bewijzen

uit zijn leven en werken, zijn denken en stichten, uit zijn Pentateuch en Talmud. Men verzamelt uit zijne aloude literatuur doornen tot eene tuchtroede, dor hout tot een brandstapel voor de tolerantie. Heviger dan in de laatste twee eeuwen woedt de partijdigheid, de rassenhoogmoed, de rassenwaan, de logen, van de boorden der Newa tot aan den Rijn, van het Oeralgebergte tot aan de Noordzee. Hiertegen te protesteeren, al is het met zwakke stem, te bewijzen op eenvoudige manier, alleen door vergelijking, dat de beste lessen van het Evangelie wortelen — om niet eens te zeggen: in den Pentateuch, noch in de leer der Semietische Profeten, maar enkel — in die aloude, misbruikte of misverstane, geminachte literatuur, deze plicht heeft mij allen schroom doen overwinnen en tot toestemming bewogen.

Vraagt men mij, of ik zooveel hecht aan die questie van prioriteit in het vaststellen en verkondigen van zedelijke maximen, dan antwoord ik met Gamliëls zoon, Simon in Aboth, Afd. 1 § 17: *„Niet de les, maar de volbrenging der les is hoofdzaak"*. Tegenover de uitoefening, de opvolging, de daad verliest de vraag naar den zegsman, de bron, de autoriteit, den vorm, den ouderdom der les alle belang. Doch *„als men steenen werpt in de bron, waaruit men water heeft gedronken"*. (Kamma, fol. 92, Exod. Rabba 231, Jalkoet Deut. 933), dan is het eene goede, plichtmatige daad, den ondankbare terecht te wijzen en de bron te beschermen.

S. J. MOSCOVITER.

ROTTERDAM, October 1881.

INLEIDING.

Iets zeldzaams ging voor met het godsdienstbewustzijn van het Joodsche volk in 421—351 v. J., de jaren der ballingschap van de stammen Juda en Benjamin in het toen machtige Babylonië. Het was eene volledige omwenteling in het Godsbegrip der massa, in hare religieuse neigingen, in hare zedelijke aanschouwing, in haar geloof. Israël, eigenlijk Juda trad als onverbeterlijk polytheïst Babylonië in en kwam er als onwrikbaar monotheïst weêr uit. Vroeger afgodendienaar uit traditie, door aanraking met naburige polytheïstische volksstammen, uit staatkundig belang, uit moreele zwakheid, door voorbeeld en opvoeding, sterker dan het bezielende woord zijner leeraars, zieners, profeten, dan de macht van in- en uitwendige rampen, dan de vermaningen van ongewone gebeurtenissen, dan de energie van enkele, waarlijk brave vorsten, Uzzia, Hizkia, Josaphat, Josia, keerde hij na zeventig jaren van niet al te zware dienstbaarheid naar zijn vaderland terug met het sedert gerijpte voornemen, om voortaan slechts Jehova, niet als stam- of volksgod, maar als den God van het Al te dienen en te leven naar de leer van Mozes en de Nebiïem. Wel waren er hier en daar nog overblijfsels van voormaligen eeredienst en afgodisch leven op te merken, maar de overgroote meerderheid der repatrieerende massa was bekeerd, hartgrondig en voor altoos. De geestelijke revolutie was zoo volkomen, de genezing zoo radicaal, dat van dien tijd af dagteekent die hardnekkige tegenstand Israëls tegen der heidenen veelgodendom, onder welke gedaante ook, die welsprekende doodsverachting om het Eenheidsgeloof, dat lijdelijke

verzet, trots verdrukking en vleiende toenadering, dat zwijgende en toch zoo luide protest tegen de dogmatisch Christelijke en dogmatisch Mahomedaansche afwijkingen, dat streven naar isolement, ten einde vreemde inmengselen te weren. Nu ziet men het wel is waar meer gebeuren, dat groote onheilen een volk godsdienstig stemmen, vroom maken — en verlies van zelfstandigheid is wel de grootste ramp, die een vrijheidlievend volk kan treffen, — maar in den regel duurt zulk eene stemming niet langer dan de eerste indruk. Hier echter was de ommekeer blijvend, ja, duurt hij in de gevolgen ten huidigen dage nog voort. Voegt men daarbij, dat de ballingschap slechts kort, voorbijgaande was — want wat zijn zeventig jaren in het leven eener natie als de Israëlietische? — en dat de behandeling in het Babelsche rijk meer dan dragelijk, bijkans gunstig kon heeten, dan wordt de religieuse herschepping, die ook bij de Alexandrijnsche, Perzische, Medische, Phenicische, Syrische en andere Joden werkzaam bleek, bijkans een wonder, dan is aan het verschijnsel merkwaardigheid niet te ontzeggen.

Intusschen mag niet worden verzwegen, dat een groot deel der verdienste van dien blijvenden ommekeer den aanvoerders der scharen, die uit Babylonië trokken, toekomt. Het waren Ezra en Nehemia, Haggai en Zecharja gesteund door de hen vergezellende priesters en levieten, die het volk deels door vermaning, deels door geweld en deels ook door hun zedelijk overwicht tot trouw aan den God van hemel en aarde brachten. Hun bezield woord werkte bezielend, hunne toespraken roerden, hunne herinnering aan vroegere rampen droegen vrucht en hunne geleerdheid getuigde voor hen genoeg, om hun moreel gezag te vestigen. Inzonderheid droeg Ezra daartoe veel, zeer veel bij door het schrijven, verzamelen en rangschikken van den Pentateuch, het bijeenbrengen, voorlezen, verklaren en wat meer dan dit beteekent, het voortdurend onderwijzen, het tot volkslectuur maken der Mozaïsche boeken, eene verdienste, die de Talmud hem zoo hoog aanrekent, dat hij uitroept: „*Indien de Tora (leer) niet door Mozes ware*

gegeven, dan zou Ezra waardig zijn geweest, dat zij het door hem ware geworden." En als was die man, wetgeleerde, bevreesd, dat de indruk van dit alles snel vervliegen en de veranderde stemming weêr voor de vroegere wispelturigheid plaats maken zou, ging hij de menigte in het „uitoefenen" der nu tot een geheel gebrachte voorschriften, wetten en bepalingen voor, vierde de feesten openlijk en met veel plechtigheid niet alleen mede, maar nam ook zelf den dienst als priester waar, schafte alles, wat nog aan den voormaligen toestand van veelgodendom herinneren, of er weêr toe brengen kon, af en legde, zoo zorgend en organiseerend, den grond voor een nieuw, herboren, getrouw Israël. Zoo werd hij, ofschoon uit een historisch oogpunt de *tweede*, uit dat van practische organisatie, persoonlijk voorbeeld en blijvend gevolg eigenlijk de *eerste*, ware Joodsche wetgever.

Het spreekt van zelf, dat de „verklaring" der Wet, de opheldering van hare voorschriften, de toelichting van hare artikelen mondeling geschiedde en wel in de eerste plaats aan zijne medepriesters. Wat in de Wet beknopt geboden stond, of enkel principiëel, of vaag uitgedrukt, of even aangeduid, dat moest hij van mond tot mond breed uiteenzetten, omschrijven, interpreteeren. Toen hij den priester- en levietendienst wilde regelen en voor goed vaststellen, moest hij dat doen tot in de bijzonderheden. Dat moest ook, wijl hij in Judea niet overal tegelijk kon wezen, „om te onderrichten en te verklaren de Tora Gods," en opdat die verklaring niet op den duur zou worden vergeten, tot blijvende regeling en toelichting later in schrift komen, in acten en instructiën. Zóó was het, dat de Mozaïsche leer grondwet en hare verklaring organieke wet werd en deze op hare beurt het begin van den grondslag voor het groote, merkwaardige werk, dat Talmud (leering, onderricht, studie) heet, waarin al de aanteekeningen tot opheldering en verklaring, door en gedurende eene rij van geslachten bewaard, bijeen zijn verzameld. Naar de Joodsche traditie werd Ezra in zijn reuzenarbeid bijgestaan

door een raad van 120 ouden en geleerden, welke raad bekend is onder den naam van *Keneset haggedolah, Synagoga Magna*, — waarin onder meer zitting hadden de profeten Haggai, Zecharja en Malächi, benevens Daniel, Hananja, Misaël en Azarja, — voorts Nehemia, Mordechai en Zerubabel, en waarvan het laatste lid de hoogepriester Simon was, bijgenaamd „de Vrome.” Op hem volgden met betrekking tot de overgifte en voortplanting dier organieke wetten in onafgebroken reeks de geleerden: Antigonos de Sochoër, José van Zeréda en Joseph de Jeruzalemiet, Josua ben Perachja en Nitai de Arbéliet, Juda ben Tabbai en Simon ben Sétach, de proselieten Semaja en Abtaljon, Hillel en Sjammai, Jochanan ben Zakkai en Hillels zoon Simon; daarna Jochanan's vijftal vermaarde discipelen: Eliëzer Hyrcanus of de groote, Josua, de zoon van Chananja, José de priester, Simon Nathanaëls- en Eläzar Arachszoon; vervolgens Akiba ben Joseph, Ismaël en Méier, de laatste eens proselieten zoon, rabbi Méier met een achttal, in den Talmud roemrijk bekende medestudenten, later evenals hij academieleeraars, Gamliël de oude, Simon zijn zoon, Gamliël diens zoon en Simon zijn kleinzoon, en eindelijk de bekende „*Juda hakkadosch*” (de heilige), ook wel „*hannasi*” (de vorst, patriarch), „*rabbi*,” „*rabbénoe*,” de rabbijn bij uitnemendheid, zoon van den zoo even genaamden Simon. Hij was de vervaardiger der Misjna, d. i. hij verzamelde (*) en rangschikte al de tot op zijn tijd voorhandene organieke bepalingen, toegepast op de honderden en nogmaals honderden gevallen, welke zich in die vier eeuwen hadden voorgedaan of als verondersteld waren besproken en behandeld. Voor zoodanige verzameling waren wel is waar de grondslagen reeds gelegd door de bovenvermelde Akiba en Méier en nog vroeger, ruim 70 jaren vóór hem, door Eläzar ben Azarja, maar zijn werk

(*) In 190 na J. Karakteristiek is, dat bij den Hebreër — en dit pleit voor zijne bescheidenheid — de schrijver, vervaardiger van een werk steeds „*Mechabbér*,” verzamelaar heet. Geheele oorspronkelijkheid in wijsheid, denkbeeld en oordeel is zeldzaam zoo goed als onmogelijk.

was volledig,systematisch, meestal zuiver reproductief, beknopt in taal en onberispelijk in den vorm.

Trouw aan haar karakter van „organieke wetten" steunden zij telkens op, en dienden zij voor het eene of andere grondwetsartikel, eene Tora-verordening tot het verrichten eener bepaalde geloofsdaad. Misschien is het daarom, dat de oude Joodsche voorstelling den oorsprong dier wetten steeds en algemeen naar de Sinaïtische wetgeving terugvoerde en bij Mozes haar ontstaan, haar geboorte zocht. In zooverre daarmede het onafscheidelijke verband tusschen die wetten en de Mozaïsche leer, of liever het wortelen der eersten in de laatste wordt uitgesproken, is dat juist. Ook als Oostersch overdrachtelijke uitdrukking is zij verklaarbaar, zelfs te verdedigen; maar tegen den letterlijken zin kant zich alles: de gezonde gedachte, de onmogelijkheid, dat Mozes' mondelinge of schriftelijke toelichting ruim twintig eeuwen achtereen bewaard zou zijn gebleven, de latere Pentateuchregeling, de afgodische geneigdheid des volks met inbegrip van die zijner priesters en leeraars en vorsten en magistraten, het herhaalde berooven des tempels van zijne sieraden, rollen en schatten, de verrassing, die sprak uit het vinden van Deuteronomium, de gansche reeks van politieke revolutiën in Israël met al haren nasleep, en nog zooveel meer. Waarschijnlijk echter bedoelde die oude wijze van voorstelling de verbindbaarheid en de heiligheid, dat is: het onfeilbare gezag dier organieke wetten te vestigen en bekreunde zij zich daarom niet om de wetenschappelijke bezwaren.

De inhoud der Mozaïsche grondwet bepaalde natuurlijk de onderwerpen, die de organieke wetten moesten behandelen en die onderwerpen waren, zooals ieder kenner van den Pentateuch weet, ontzaglijk vele. De „verklaring" liep over den priester-, levieten- en tempeldienst, de rechtspraak, het huwelijk, de echtscheiding, de koninklijke praerogatieven, den landbouw, het onderwijs, het huishoudelijke leven, de belastingen enz. enz., al naar dat een voorschrift in de Wet daar-

toe aanleiding gaf. Ook de aanwijzingen in de profetische en hagiographische boeken werden binnen den kring van verklarende beschouwing getrokken, deels als argumenten, deels als aanvullingen en deels als afzonderlijke onderwerpen. Men kan zich denken, welk een omvang de primitieve Ezraïsche organieke wetgeving daardoor in den loop van vier eeuwen verkreeg. Wie aan de rijke lectuur denkt, die enkel over onze kleine grondwet is ontstaan, of aan de schaar van speciale wetten, uit die grondwet geboren, of slechts aan de veelheid van werken, die over of naar aanleiding van de Napoleontische codices het licht zagen, hem zal die omvang niet verbazen. Daarentegen zal menigeen verlegen staan bij de oplossing der vraag, hoe hij is te rijmen met het verbod in Deuter. XIII: 1. *Gij moocht haar* (de Wet) *niets bijvoegen, noch haar in iets verminderen"*, en aldaar IV: 2. „*Gij zult bij hetgeen ik u thans beveel niets bijvoegen, noch iets er van afnemen"*. Immers, wat men er ook tegen moge zeggen, bijvoeging was er, uitzetting van gebodengrens naar inzicht en omstandigheid, al wil men het doen doorgaan voor gevolgtrekking van, afleiding uit de bestaande Tora-beginselen. Het lag in den aard der zaak, dat onder het stelsel van „wettige interpretatie" menige nieuwe verordening moest insluipen. „Niets bijvoegen, niets afnemen," dat waren de gestelde dammen, die noch verlegd, noch verzwakt mochten worden, maar wat men niet altoos in het oog hield. Om het land onder water te zetten, behoeft eene rivier de dijken niet door te breken, zij loopt er eenvoudig over heen. (*)

Om een begrip van den aanwas dier „organieke bepalingen" te geven, laat ik hier op het voorbeeld van anderen een kort overzicht van de Misjna volgen. Zij heeft zes Sedariem of hoofdafdeelingen, als:

1°. ZEARÏEM (van den landbouw), zamengesteld uit de af-

(*) Eroebien, fol. 21. „De Keneset Jisraël (het Jodendom) zegt tot den Heilige, geloofd zij Hij: Het is U openbaar en bekend, dat de geboden, die ik zelf mij oplegde, veel talrijker zijn, dan die Gij mij hebt opgelegd."

deelingen of masechtot: a) *Berachot*, over de dankzeggingen alvorens iets te nuttigen, te ontvangen en te genieten, over de gebeden enz., met 9 hoofdstukken; b) *Péa* (van den hoek), over de aan de armen over te laten vruchten op de hoeken van den akker, de nalezing, den napluk, het voorbijgeziene, de bedeeling enz., met 8 hoofdstukken; c) *Demaaï*. (Van twijfel nopens het vertienden), over het opheffen en verhelpen van dien twijfel, koop en verkoop van producten en bouwgrond enz., met 7 hoofdstukken; d) *Kelajim* (Van vermenging), over die van dier-, zaad-, plant- en vruchtsoorten, wijze van zaaien, aanleg van gaarden, beddemeting, kleêrstoffen, spinnen, weven enz., met 9 hoofdstukken; e) *Sjebïeth* (Van de sabbat- of rustjaren), over het begin en einde van ploegen, eggen, planten enz. vóór en na, landbouwvoorschriften gedurende het rustjaar, contrôle op den stilstand van arbeid, uit- en invoer van producten enz., met 10 hoofdstukken; f) *Teroemot* (Van de heffingen), over de 2 procentsbelasting op landbouwproducten ten behoeve der priesters, de belastingschuldigen, de vrijstellingen, de inning, het gebruik der belasting enz., met 11 hoofdstukken; g) *Mangserot* (Van de tienden), over de 10 procentsbelasting ten bate der levieten, de belastingswijze, de côntrole tegen ontduiking, de ontheffing enz., met 5 hoofdstukken; h) *Mangsar-sjénie* (Van de herhaalde tienden), over de te Jeruzalem te consumeeren belasting in het 1e, 2e, 4e en 5e landbouwjaar, hare omzetting in geld, de bepaling der geldswaarden, onbruikbaarwording der producten, armenbelasting in het 3e en 6e jaar, de zuiveringsformulieren enz., met 6 hoofdstukken; (*) i)

(*) Afd. III, § 3. „Heeft A. belastingsgeld, dat hij behoeft, en B. vruchten, dan kan hij tot dezen zeggen: „Dit geld zij gewisseld op uwe vruchten." Zoodoende kan de een zijne vruchten in reinheid (vertiend) genieten en de ander het geld voor zijne profane behoeften gebruiken. — § 4. Heeft iemand vruchten te Jeruzalem en geld elders staan, dan kan hij zeggen: „Dat geld zij op deze vruchten gewisseld." Heeft hij geld te Jeruzalem en vruchten elders, dan mag hij zeggen: „Dit geld zij op de vruchten ginds gewisseld."
Ziedaar het beginsel van den wissel, reeds vóór zeventien eeuwen uitgedrukt.

Challa (Van de meelbelasting), over de ten behoeve des priesters belastbare graansoorten, het deeg, uitheemsche grondvoortbrengselen, de belastingplichtigen, het gebak, enz., met 4 hoofdstukken; j) *Orla* (Van de voorhuid), over de, gedurende de drie eerste jaren na de planting ten gebruike ongeoorloofde boomvruchten, de zekerheid van berekening, de belastbaarheid van die vruchten, de aanwending bij twijfel of vermenging enz., met 3 hoofdstukken en k) *Bikkoeriem* (Van de eerstelingen), over den aard dier eerstelingen, het vervoer naar den tempel, de plichtingen, de verwisseling in geld, de manier van offering enz., met 3 hoofdstukken; totaal 11 deelen met 75 hoofdstukken en 648 paragrafen.

II. MOëD (Van de feesten), met de volgende tractaten: a) *Sabbat* (Van den rustdag), over de Sabbatsviering en heiliging, definitiën van arbeid, arbeidssoorten, omschrijving van publieke en private wegen voor lastdragen, Sabbatlicht, rust van dienstpersoneel en dieren enz., met 24 hoofdstukken; b) *Eroebien* (Van den afstandswaarborg), over den afstand bij een Sabbatstocht naar eene andere plaats, aard van stalschuur- en anderen bouw met betrekking tot geoorloofd lichten, dragen enz., aard en werking van den *éroeb*, richting, tijd, twijfel omtrent den afstand, meeting, buurtwoningen, grensscheidingen, gemeenschappelijken waarborg enz., met 10 hoofdstukken; c) *Pesachiem* (Van het paaschfeest), over de wegneming van het gezuurde, de geoorloofde paaschspijs, den arbeid vóór het feest, het paaschoffer, het individueele en gemeenschappelijke gebruik, de verzuimde en daarom tweede paaschviering enz., met 10 hoofdstukken; d) *Sjekaliem* (Van de sikkelen), over de heffing van den halven sikkel in Adar, de plichtigen, de opmaking van het resultaat, de bestemming, de inrichting, de aankondiging enz., met 8 hoofdstukken; e) *Joma* (Van den dag bij uitnemendheid), over den grooten Verzoendag, de voorbereiding, den tempeldienst, den hoogepriester, de offers, de gebeden, het vasten enz., met 8 hoofdstukken; f) *Soekka* (Van de loofhut), over den

bouw en de afmeting, de bedekking, de bewoning, de vier plantsoorten, beschrijving der feestvreugde in den tempel, de offers, de versieringen enz., met 5 hoofdstukken; g) *Beetza* of *Jom-tob* (Van den feestdag in het algemeen), over geoorloofden en ongeoorloofden arbeid op den feestdag, geoorloofde en ongeoorloofde spijs, een feest- en tevens sabbatdag enz., met 5 hoofdstukken; h) *Roosj-hasjana* (Van den nieuwjaarsdag), over verschillend jaarbegin, doel, maandbepaling, maandboden, nieuwjaarsdag tevens Sabbat, bazuinblazen enz., met 4 hoofdstukken; i) *Taäniet* (Van het vasten), over het bidden om regen, aankondiging en strekking van het vasten, buitengewone vastendagen, priesterzegen, toepasselijke Toralezing, verhalen enz., met 4 hoofdstukken; j) *Megilla* (Van de Estherrol), over den leestijd, den voorlezer, Synagogenbouw, aankoop of verkoop, Toravoordracht op de vier zoogenaamde „goede" Sabbatdagen, feesten, hoogtijden, gewone rustdagen, Tora-voordrachten, die onvertaald moeten blijven enz., met 4 hoofdstukken; k) *Moëd Katan* (Van den halffeestdag), over de middendagen tusschen de voorste en achterste paasch- en loofhuttendagen, den dan geoorloofden en ongeoorloofden arbeid, in alle bijzonderheden omschreven, met 3 hoofdstukken en l) *Chagiga* (Van de feestviering), over de drie periodieke tochten naar de tempelstad, de reisplichtigen, de offers, de geschenken, de voorlezing, profaan en gewijd voedsel, wasschingen enz., met 3 hoofdstukken; totaal 12 deelen met 88 hoofdstukken en 680 paragrafen.

III. NASJIEM (Van de vrouwen), met de volgende tractaten, te weten: a) *Jebamot* (Van het leviraat), over den echt met de kinderlooze weduwe eens broeders, de graden van ontheffing (tot openbare beschaming eens weigerachtigen), verboden graden, leviraatplichtigen, rechtsgevolgen uit zulk een huwelijk, bastaards, verboden huwelijken behalve die van bloedschande, admissie tot de gemeente, chalietza, verlovingen enz., met 16 hoofdstukken; b) *Ketoebot* (Van de huwelijksacten), over de huwelijksdagen, de eischen tot scheiding,

geldigheid der acte, boete of ontheffing bij geweldoefening, zedeloosheid bij proselitische vrouwen, rechten van minderjarige dochters, opeisching van den bruidschat enz., met 13 hoofdstukken; c) *Nedariem* (Van geloften), over de geloftevormen, bindende en niet bindende geloften, geoorloofde ontzeggingen, geloften in gemeenschap, onbekwamen tot geloften, verhinderde of vernietigde geloften enz., met 11 hoofdstukken; d) *Nazier* (Van den Nazireër, afschaffer van sterken drank), over het nazireërschap, de vereischten, den duur, den voorwaardelijken staat, de vrouwelijke nazireensche, de omschrijving van het ontzegde, de maatschappelijke gevolgen enz., met 9 hoofdstukken; e) *Sota* (Van de vermoedelijke overspelige), over het verdenken onder getuigen, den eisch, den procesvorm, den aanvang van bewijs, de ceremoniën, het offer, den eed, de gevallen van ontheffing, andere verwenschingen en zegeningen, den militiedienst, het gemeenteoffer bij geheimzinnigen moord, prachtige zedelessen, verhalen enz., met 9 hoofdstukken; f) *Gittien* (Van scheidsbrieven), over het schrijven, toezenden en uitreiken van den scheidsbrief, stof, waaruit deze moet zijn vervaardigd, inhoud, rechtsgevolgen der scheiding, redenen tot ontbinding van den echt, voogdijschap, overijlde scheiding enz., met 9 hoofdstukken en g) *Kiddoesjien* (Van huwelijken), over verloving, huwelijksvoorwaarden, uithuwelijking, huwelijk bij volmacht, staatvolging, verboden huwelijken enz., met 4 hoofdstukken; totaal 7 deelen met 71 hoofdstukken en 573 paragrafen.

IV. NEZIEKIN (Van schaden) met de tractaten: a) *Baba Kamma* (Voorste poort), over de categorieën van schade, moedwil, toeval, herhaling, vergoeding, verwonding met doodelijken afloop, achteloosheid, diefstal, soorten van schade enz., met 10 hoofdstukken; b) *Baba Metziea* (Middelste poort), over het gevondene, de verdeeling of teruggaaf, inbewaargeving en de verantwoordelijkheid, den ontlastingseed, handel, wettige winst, bedrog, rente, woeker, huur en verhuur, pacht, schulden, arbeidsloon enz., met 10 hoofdstukken; c) *Baba-Batra*

(Achterste poort), over maatschap, gemeen recht, publiek recht, bezit, eigendom, koop en verkoop, erfrecht, contracten, burgerlijke acten, borgstelling enz., met 10 hoofdstukken; d) *Synhedrien* (Van den Hoogen Raad), over de inrichting en bevoegdheid der rechtbanken, idem van het Synhedrien, de jurisdictiën, de procesorde, boeten, lijfstraf, doodstraf, executie, den weêrspannigen zoon, opsomming van wie voor het eeuwige leven verloren zijn, valsche profetie enz., met 11 hoofdstukken; e) *Makkot* (Van de lijfstraffen), over het alibi, valsche getuigenis, verbanning, geeseling, toevluchtsoorden, bekentenis enz., met 3 hoofdstukken; f) *Sjeboeöt* (Van de eeden), over den eed in rechten, de gevallen, de bevoegdheid tot zweren, den burgerlijken eed, den meineed, de beëediging, de ontlasting bij bewaargeving, leenen enz., met 3 hoofdstukken; g) *Ediot* (Van sententieuse getuigenissen), over vele ritueele en religieuse onderwerpen, waaromtrent verschil van gevoelen is tusschen gezaghebbende enkelen en de meerderheid, bevestiging van oordeel of beslissing, vergemakkelijking of verzwaring van geboden, traditiën enz., met 8 hoofdstukken; h) *Aboda Zara* (Van afgoderij), over het verkeer met afgodendienaars plichten jegens-, geoorloofd en ongeoorloofd voedsel, drank enz. van hen, beeldendienst, betrekkingen van dienstbaarheid, zamenwoning, burgerlijke verhoudingen enz., met 5 hoofdstukken; i) *Abot* (Van der Vaderen spreuken), over de voortplanting der Leer van Mozes tot op het tijdstip der Misjna, voorts eene collectie heerlijke ethische uitspraken, levensregelen, wijsheidslessen, vermaningen, gemoedsplichten enz., met 5 hoofdstukken en j) *Horiot* (Van beslissingen), over dwalingen, onjuiste vonnissen en ritueele uitspraken, middelen tot herstel of verzoening, hierarchie enz., met 3 hoofdstukken; totaal 10 deelen met 73 hoofdstukken en 671 paragrafen.

V. KADASJIEM (Van gewijde zaken), met de volgende tractaten: a) *Zebachiem* (Van de offers), over de hoedanigheid der offers, de intentie bij het offeren, de offersoorten,

de behandeling, het gebruik, de offeraars, de offerplaatsen, heterogene offers, de orde van het offeren, de historische offeranden enz., met 14 hoofdstukken; b) *Menachot* (Van de spijsoffers), over de bereiding, het verbodene bij overblijven, vermenging van offers, de rangschikking, de verzuring, de heffingen, de soorten spijsoffers, de maten, de hoeveelheid, den Omer, de toonbrooden enz., met 13 hoofdstukken; c) *Cholien* (Van profaan vleeschgebruik), over het slachten, de beestensnijders, de intentie, het onderzoek van het geslachte, regelen voor goed- en afkeuring ter consumtie, bloedbedekking, de verwrongen spier, vleesch- en melkspijs, reine en onreine dieren en vogels, vogelnesten enz., met 12 hoofdstukken; d) *Bechorot* (Van de eerstgeborenen), over afwijkingen in voortbrenging, wijding, lossing, lossingstijd, vrijstellingen, gebreken, eerstgeboorterecht, tiendheffing van vee enz., met 9 hoofdstukken; e) *Erechien* (Van de schattingen), van Gode gewijde dingen tot lossing, over bevoegdheid en bevoegden, waarde- en termijnbepaling, verzwarende en verzachtende omstandigheden, bezwaarden eigendom, de voorwerpen van wijding enz., met 9 hoofdstukken; f) *Temoera* (Van ruiling), over het ruilen van offers, hunne categorie, offerbestemming, verboden ruilingen, onbruikbaarmaking enz., met 7 hoofdstukken; g) *Keriethoet* (Van uitroeiïng), over de 36 zondige oorzaken, plaatsvervangende offers, overtredingen met verschillend gevolg, uit dwaling of in het verborgene, verzuimde offeringen enz., met 6 hoofdstukken; h) *Meïela* (Van schending), over vergrijp aan gewijde zaken, verkeerde offering, overtreding der offervoorschriften opzichtelijk gewassen, vruchten, dieren, buitenpriesterlijk genot van het gewijde, verantwoordelijkheid voor dienstbaren enz., met 6 hoofdstukken; *i*) *Tamied* (Van het bestendige offer), over de dagelijksche offers, priesterlijk verblijf en leven in den tempel, werkzaamheden, dienstregeling, offerbehandeling en verdeeling, altaarreiniging, orde der zegeningen voor offeraar en gemeente, idem van den levictischen tempelzang enz.,

met 7 hoofdstukken; *i*) *Middot* (Van de tempel-afmetingen), over de inrichting, vertrekken, open ruimten, bewaking, ligging, poorten, altaren, transen enz., met 5 hoofdstukken en *k*) *Kinniem* (Van vogelnesten), over de vogels tot offers geoorloofd enz., met 3 hoofdstukken; totaal 11 deelen met 90 hoofdstukken en 579 paragrafen. Eindelijk.

VI. TAHAROT (Van de reinigingen), bestaande uit de tractaten: *a*) *Kéliem* (Van de gereedschappen), over verontreinigende voorwerpen, klassen van onreinheid, onreine werktuigen, gereedschappen, kleederen, vaten, meubels, ovens, deuren, vertrekken, kleinoodiën, wijze van reiniging enz., met 30 hoofdstukken; *b*) *Ahalot* Van de tenten), over verontreiniging door lijken, van tenten, vertrekken, huizen, torens, draagwijdte der onreinheid, doodgeborenen, grafsteden, begraven, ontsmetten enz., met 18 hoofdstukken; *c*) *Negaïem* (Van de melaatschheid), over de symptomen, het onderzoek, de besmetting, de verontreiniging, twijfelachtige gevallen, anderen uitslag, behandeling, reiniging enz., met 14 hoofdstukken; *d*) *Parah* (Van de roode koe), over hare reinigingskracht minimum en maximum van ouderdom, hoedanigheid, wijze van offeren, ceremoniën, ontreiniging eener-, reiniging an-, derzijds, de bij de verbranding behoorende stoffen, enz., met 12 hoofdstukken; *e*) *Taharot* (Van de reinigingen), over de wijze van reiniging, de intentie, afzondering, aas of verscheurd dier, casus positiën in besmetting enz., met 10 hoofdstukken: *f*) *Mikwaot* (Van de baden), over vergaarbakken, volume, stroomend en geschept water, bronnen, wellen, putten, voldoend of onvolkomen gebruik, reiniging van huisraad enz., met 10 hoofdstukken; *g*) *Nidda* (Van de vrouwelijke afzondering), over menstruatie, barensonreinheid, geslachtsgemeenschap, vloeiïng, ontijdige bevalling, onreinheid bij niet-Israël. vrouwen en maagden, reiniging, rechtsgevolgen van het komen in een staat van huwbaarheid enz., met 10 hoofdstukken; *h*) *Machsjirien* (Van reinigende vloeistoffen), verontreinigde gewassen, boomvruchten, verontreinigde dranken, ma-

nier van reiniging enz., met 6 hoofdstukken; *i) Zabiem* (Van vloeiïngen), over de kenteekenen, ontreinigingskracht, verkeer met reinen, middellijke en onmiddellijke aanraking, reiniging enz., met 5 hoofdstukken; *Teboel-Jom* (Van daagsche onreinheid), over de gevallen, waardoor de onreinheid slechts tot aan zonsondergang duurt, het meêdeelen der onreinheid, de wassching enz., met 4 hoofdstukken; *k) Jadajim* Van de handwassching), over de waterhoeveelheid, rein en onrein water, de storting, gevallen van handonreinheid, verontreinigende boeken, lezingen in reinheid, de targoemiem (vertalingen) enz., met 4 hoofdstukken en *l) Oeksien* (Van de stelen), over de stelen, wortelen, aanhechtingen, vliezen, aanwassen, schillen, die de onreinheid kunnen overplanten op aard- en boomvruchten, zaden, kruiden enz., met 3 hoofdstukken; totaal 12 deelen met 126 hoofdstukken en 995 paragrafen. Totaal-generaal: 63 deelen met 522 hoofdstukken en 4146 paragrafen.

Laat men nu zelfs de volgende, voor apokrief doorgaanden buiten beschouwing: *Abot de rabbi Nathan*, behelzende evenals *Abot* een rijkdom van zedelessen, met 41 hoofdstukken; *Sopheriem*, regelen voor wetschrijven, voorschriften omtrent kerkdienst en verplichte gebeden, met 21 hoofdstukken; *Dérech Erets*, wellevendheidsregelen, sociale raadgevingen, instructiën voor geestelijke ambtsvervulling enz., met 20 hoofdstukken; *Kalla*, over inzegening, huwelijksplichten enz., met 1 hoofdstuk; *Ebel rabba*, over begraven, rouw, rouwbedrijf enz., met 14 hoofdstukken en *Pérek Sjaloom*, over de verdraagzaamheid en den vrede, met 1 hoofdstuk, dan is de opsomming, hoe luchtig en vluchtig ook, voldoende, om over den kolossalen omvang en inhoud van Juda's verzameling eenigermate te oordeelen, En desniettemin waren nog niet alle opgeteekende en bewaarde decisiën der academiën (*) bijeen en vol-

(*) In een tijd, dat Europa deels nog onbevolkt en deels nog barbaarsch was, bezaten de Joden, in weerwil van rampen en onheilen, talrijke seminariën, academiën, theologische scholen, eigenlijk „studiehuizen" (*Bathé-Midrasj*),

ledig. Zoo leverden rabbi Chija, Juda's leerling, en Osija, later de „Beraitot" (supplementen), dat zijn decisiën, die *buiten* de verzameling waren gebleven, en schoon die van hooge oudheid waren, naar hun naam Misjna de rabbi Chija enz. genoemd. Evenzoo gaf de eerste zijn „Toseptha", bijvoegsel, aanhangsel op de Misjna. Met het oog op den tijd van ontstaan — circa vijf eeuwen — kan die overvloed van beslissingen in wezenlijke of gegevene gevallen niet verwonderen; het zijn, om zoo te rekenen, slechts *acht* paragrafen per jaar. En er was eene nieuwe maatschappij te regelen, een publieken eeredienst te organiseeren, bevoegdheden en machten af te bakenen en vooral eene kerkelijke jurisprudentie te vestigen. Tegenover den omvang der moderne wetten, verordeningen, keuren, besluiten en reglementen op onderwerpen van inwendig bestuur, is deze overvloed nog zeer armoedig en mager.

Behalve tot verklaring, hadden die „organieke wetten" nog een ander doel; zij moesten de Mozaïsche Leer, de grondwet, *omheinen*, d. i. zij moesten evenals eene hegge, een muur den tuin tegen ongeoorloofd betreden of moedwillige schending van bloemen en boomen beschermen, waken tegen inbreuk op de constitutie zelve. Eerst veel later groef men vóór die hegge slooten en legde men vóór dezen voetangels en klemmen en stelde men vóór dezen staken met waarschuwende opschriften. De voeling met de constitutie bleef echter altijd ongerept; want bij alles en in alles geschiedde het beroep op *haar*, zoowel in bijvoegselen, afleidingen en organieke wetten, als door gestadige bijbellezing in de Synagoge, in genootschappen, in de scholen. En naast dat doel stond een ander, dat de onpartijdigheid gebiedt te noemen. Dat doel was: Israels afzondering van de heidenen,

---

zoowel in als buiten het vaderland. In Palestina te Caesarea, Jamnia, Tiberias en Sephoris; in *Choetsa laärets* (elders, buiten Kanaän) te Pumbadita, Nardea, Sora, Lydda, Berak, Antipatris, Tokae, Gebata enz. Het woord van rabbi Jochanan: „Laat ons thans, na de verwoesting, Jeruzalem geestelijk herbouwen door onderwijs en kennis" was les en voorspelling tevens.

afgodendienaars, te versterken, Israel tot een onoplosbaar geheel te binden, Israel tot eene compacte massa te maken. De vroegere geneigdheid voor polytheïsmus mocht niet herleven, de oude nationale afdwaling moest voor altoos begraven blijven, de kloof tusschen het verledene en heden moest niet zijn te dempen of te overbruggen. Babylonische en Perzische oppermachten, Grieksche of Romeinsche invloeden, zij bewezen of voorspelden, dat het monotheïsme een strijd op leven en dood met het heiden- en laat het mij zeggen, ook met het Christendom zou hebben te strijden, en voor dien kamp Davids tegen Goliath moest Israel worden gehard en geoefend. De overtuiging van eindelijk te zullen overwinnen nam het in zijne verstrooiïng mede en gaf het nooit op. Het geloofde een volk van priesters, Eenheidszendelingen te zijn, met priesterlijke afzondering, priestervormen, priesterwetten en priesterleven, maar altijd natuurlijk op het terrein van Godserkenning. Heidensche, Christelijke en Mahomedaansche vervolgingen kwamen het in dit geloof, in die convictie te stade, en dat het niet te vergeefs heeft gestreden tegen eene veelheid van goden, veelheid in God, menschaanbidding en beeldendienst, daarop geven de kerkelijke gistingen in deze eeuw vooral een veelbeteekenend antwoord. Aan die roeping, aan die zending schrijft het, tegenover het verdwijnen der beroemdste oude, historische volken, zijn voortbestaan nog ten huidigen dage toe. En waarlijk, de overbrenging van dat Eenheidsgeloof in zijn bloed, merg en gebeente, is aan die wetten, voorschriften en kerkvormen te danken, en daaraan ontleende het zijne kracht en volharding, zijn taai geduld en lijdelijken moed.

Men zou dwalen, dacht men bij die organieke wetten aan onze modernen. In vele opzichten wijken zij daarvan af; slechts in het doel: uitvoering der grondwet, komen zij overeen. Voor de grondwetsuitdrukking „wordt bij de wet geregeld" heeft de Mozaïsche Leer „zooals de priesters en rechters zullen onderwijzen." Eéne afwijking echter verdient

om hare eigenaardigheid opzettelijke vermelding. Steunende op, of beter, uitvloeisel van de theoretische constitutie, die zoo rijk is aan moraal tot gemoedsveredeling en godsdienst des harten („*debāriem hamsoeriem laléb*" noemt het de Talmud, „zaken, die aan het hart zijn toevertrouwd)", kon het niet anders, of de Misjna moest ook zedeleer behandelen, en nu is het eene eigenaardige lectuur, telkens te midden van dorre, droge, stroeve, onbehagelijke onderwerpen van wetgeving frissche, sappige, geurige bloemen en vruchten van ethisch en rhetorisch gehalte aan te treffen, prachtige eilanden in den oceaan van discussie en decisie. Ik geef er hier enkelen, waarvan sommige later bij de *vergelijking van het Nieuwe Testament en den Talmud* dienst zullen doen.

Berachot, Afd. IX, § 5, te midden van voorschriften nopens dankzegging of hulde bij het aanschouwen van trotsche natuurverschijnselen: „Zoowel voor het ongeluk als voor het geluk is de mensch verplicht te danken; want er is gezegd (Deutr. VI: 5): „Bemin den Heer, uwen God, met gansch uw hart, gansch uwe ziel en gansch uw vermogen." *Met gansch uw hart*, d. i. met uwe goede zoowel als kwade hartstochten; *met gansch uwe ziel*, d. i. al kost het u het leven; *met gansch uw vermogen*, d. i. met al uwen rijkdom. Eene andere verklaring: *met geheel uw vermogen*, d. i. met de maat (van goedheid en liefde) waarmede Hij u uitmeet, meet ook Hem zeer, zeer uit." (*)

Péa, Afd. I, § 1. Van de volgende zaken geniet de mensch de renten in dit, en blijft hem het kapitaal bespaard voor het komende leven: eerbied voor de ouders, weldadigheid en vrede stichten tusschen den mensch en zijn evenmensch; maar tegen die allen weegt Torastudie (onderwijs) op."

Afd. VIII, § 9. „Wie bedeeling neemt, zonder haar absoluut te behoeven, verlaat de wereld niet, alvorens onderstand noodig te hebben, en wie haar noodig heeft, maar niettemin afwijst, (wijl hij kan en wil werken), beleeft het,

[1] Eene onvertaalbare woordspeling: „*meood*" (zeer) en „*mood*, van *madood*" (meten.)

dat hij eenmaal anderen geeft. Van hem zegt de Schrift (Jerem. XVII: 7), „Gezegend de man, die op den Heer vertrouwt." Zoo ook de rechter, die naar waarheid recht spreekt, zijne oogen (inzichten) blijven tot in den hoogsten ouderdom helder. De omkoopbare rechter daarentegen beleeft het, dat zij zwak worden" (d. i. niet meer de waarheid van de onwaarheid kunnen onderscheiden).

Joma, Afd. VIII, § 9. „Wie zegt: „ik zondig en bekeer mij, ik zondig weêr en bekeer mij weêr, die komt nimmer tot bekeering. Zegt hij: „ik zondig, maar de verzoendag zal het weêr goedmaken," dan verzoent die dag niet. Overtredingen van den mensch tegen God verzoent de Kippoer; zonden van den mensch tegen zijn evenmensch blijven bestaan, totdat hij dezen vergiffenis vraagt. Dit predikte rabbi Eläzar ben Arazja: Er is geschreven (Levit. XVI: 10). „Van al uwe zonden voor den Eeuwige zult gij rein wezen", de zonden van den mensch tegen God worden (bij gebed) op den verzoendag vergeven; zonden echter van den eenen mensch tegen den ander worden niet vergeven, totdat hij zich met hem heeft verzoend. Rabbi Akiba zeide: „Heil u, Israel! Voor wien reinigt gij u en wie doet het u? Uw Vader in den hemel."

Roosj-Hasjana, Afd. III, § 8. „En het was, als Mozes zijne hand ophief, dan werd Israël sterk" (Exod. XVII: 11). Beschikten Mozes' handen dan over den uitslag van den strijd? Maar de Schrift onderricht daarmêe, dat Israël, zoolang het den blik naar omhoog wendt en zijn Vader, die in den hemel is, met het hart dient, sterk is; zoo niet, dan valt het. Zoo iets is ook de bedoeling van Num. XXI: 8. „Vervaardig u," zeide God tot Mozes, „eene slang en plaats haar op een stang en wie gebeten zijnde, er naar ziet, zal worden genezen." Hoe! was het dan de koperen slang, die over leven en dood besliste? O neen; maar zoolang Israël den blik omhoog houdt en zijn Vader, die in den hemel is, met het hart dient, wordt het genezen; zoo niet, dan kwijnt het weg."

Taäniet, Afd. II, § 1. „Bij het vasten sprak de oudste

aldus tot de gemeente: Mijne broeders! van de Ninevieten wordt (Jona III: 10) niet gezegd: „God zag hun zak en hun vasten," maar: „God zag hunne daden, dat zij van hun snooden wandel bekeerd waren." En zoo luidt het ook in Joël II: 13, „Verscheurt uw hart en niet uwe kleederen!"

Nedariem, Afd., IX § 4. „Men geven hem, die eene overijlde gelofte in iemands nadeel heeft gedaan, of waarvan de uitvoering met schennis van een zedelijk of wetsgebod gepaard zou gaan, gelegenheid er op terug te komen, door hem daaraan te herinneren. Zoo zegge men hem: „Indien gij hadt geweten, te moeten overtreden het gebod: Gij zult niet haatdragend of wraakgierig zijn" (Levit. XIX: 18), of, „Gij zult uwen broeder niet in uw hart vijandig zijn" (Ibid. XIX: 17), of, „Bemin uwen naaste als u zelven" (Ald. VI: 18), of, „Uw broeder moet met u leven" (Ald. XXV: 36), zoodat gij hem, in geval hij verarmde, niet zoudt mogen ondersteunen, hadt gij de gelofte dan gedaan? Antwoordt hij dan: Had ik dat geweten, dan zou ik mij van die gelofte hebben onthouden, zoo is zij niet geldig."

Sota, Afd. I, §§ 7 en 8. „Met de maat, waarmede men anderen meet, wordt men gemeten. Simson zondigde met de oogen, hij werd er aan gestraft; Absalom met zijne haren, hij werd er aan gestraft; hij maakte tien stammen Israëls afvallig, tien krijgslieden namen hem gevangen. Zoo ook het omgekeerde. Mirjam bleef bij den Nijl tot Mozes' redding staan, het volk in de woestijn bleef zeven dagen op dezelfde plaats wachten, totdat zij gereed was; Joseph volbracht zijns vaders verlangen, door hem plechtig in Kanaän te doen begraven, ook zijn verlangen kwam men na en in statie werd zijn overschot uit Egypte meêgedragen, om in Kanaän te rusten.

Afd. III § 4. „Rabbi Jona zeide: Eene gekke vrouw, een overmoedige booswicht, eene bijgeloovige vrouw en eene schijnheilige, openbare zelftuchtiging van Phariseën. (Zie Matth. VI: 5) verwoesten de wereld."

Afd. V, § 5. „Te dien dage predikte rabbi Josua, de zoon

van Hyrcanus: Ijob diende God louter uit liefde; want zoo zeide hij (Ijob XIII: 14). Zelfs als Hij mij doodde, zou ik op Hem blijven vertrouwen." Dat gezegde beslist echter nog niets; misschien bedoelde hij: „Hoop ik *niet*"? (eene woordspeling; „*loo*", op Hem, en „*loo*" met de *aleph*, *niet*.); Maar hij zeide elders (XXVII: 5): „Tot aan mijn laatsten snik geef ik mijn vertrouwen niet op", en hieruit blijkt, dat hij God slechts uit liefde diende. O gij, rabbi Jochanan ben Zakkai, wie moest u de oogen van stof ontblooten, u, die in uw leven prediktet, dat Ijob den Heer enkel uit vreeze diende, wijl van hem is getuigd (I: 1) „Hij was een braaf en vroom man, die God *vreesde* en daarom het kwade ontweek"! Het is Josua, de leerling slechts van *uwe* leerlingen, hij bewees, dat het (gelijk behoort) uit liefde was."

Afd. VIII § 1. „Want de Heer uw God trekt met u ten strijde" (Deut. XX: 4), dat is: zij, de heidenen, strijden met stoffelijke, gij strijdt met geestelijke wapenen. De Philistijnen kwamen met Goliath's reuzenkracht; wat was zijn einde? Hij en zijn volk vielen het zwaard ten deel. De Ammonieten kwamen (II Sam. X: 16) met Sobach's macht; wat was hun einde? Hij en zijn volk werden een prooi van het zwaard; maar voor u trekt de Eeuwige uit." Verg. Matth. XXVI: 52.

Afd. IX § 15. „Rabbi Pinchas ben Jaïr zeide: Voorzichtigheid brengt tot schuldeloosheid, schuldeloosheid tot reinheid, reinheid tot afzondering, afzondering tot heiligheid, heiligheid tot ootmoed, ootmoed tot zondenvrees, zondenvrees tot vroomheid, vroomheid tot den heiligen geest (idiëele braafheid), deze tot ontsterfelijkheid, die tot de zaligheid komt door den profeet Elias" (den doortastenden kampioen voor het monotheïsme). Zie Mattheus XVII: 11.

Kiddoesjien, Afd. IV, § 14. „Niemand leere zijn zoon een handwerk, waarvan de uitoefening hem onder vrouwen brengt. Rabbi Méïer zegt: „Men leere zijn zoon een zindelijk en eerlijk ambacht en bidde tot Hem, Wien alle rijkdom en goe-

deren toebehooren; want er is geen ambacht, dat voor gebrek behoedt en geen, dat rijkdom kan brengen. Immers, het is de ware bron noch van de armoede, noch van den rijkdom; *dat* is enkel het gedrag. Rabbi Simon ben Eliëzer zegt: Zaagt ge in uw leven ooit een dier of vogel een ambacht uitoefenen? Toch voeden zij zich zonder bekommering voor het komende, zij, die zijn geschapen, om mij te dienen. Ik nu, die geschapen ben, om mijn Schepper te dienen, moest mij derhalve te eerder zonder zorg kunnen voeden. En dit zou werkelijk geschieden, als niet mijne daden slecht waren en mijne verzorging benadeelden." Verg. Matth. VII : 26 en volgg.

Baba Metziea, Afd. II, § 11. Vindt iemand het verlorene van zijn vader en van zijn leermeester, dan gaat de terugbrenging aan den leermeester voor; want de vader bracht hem enkel in dit aardsche leven, maar de leeraar, die hem wijsheid onderricht, brengt hem in het eeuwige."

Afd. IV, § 2. „Hij, die de lieden van het zondvloeds- en verspreidingsgeslacht heeft gestraft, zal het ieder betaald zetten, die zijn woord niet houdt."

Synhedrien, Afd. IV, § 5. „Hoe beëedigde men (*) de getuigen, als het eene beschuldiging betrof, waarop in geval van voldoend bewijs de doodstraf stond? Men leidde hem binnen en zeide hem bij de eedsaflegging: Misschien steunt uw getuigenis op vermoeden, op geruchten, op het getuigenis van anderen, of op hetgeen gij van betrouwbare personen hoordet, of omdat gij niet vooraf wist, dat wij u in scherp verhoor zouden nemen! Weet, dat dit proces niet gelijk is aan een civiel proces. Bij veroordeeling in geldzaken betaalt de schuldige en hij is vrij; bij deze zaak echter hangt zijn bloed en dat zijner nakomelingen tot in de verste toekomst van uw getuigenis af en komt het voor uwe verantwoordelijkheid; want zoo vinden wij bij Kajin, die zijn broeder doodde (Gen. IV: 10): „Het bloed uws broeders schreit tot Mij;"

(*) Bij de Joodsche gerechtshoven.

lees niet „*agiecha*" uws broeders, maar „*agécha*" uwer broederen, zijn bloed en dat zijner nakomelingen. Daarom toch schiep God slechts één mensch in den aanvang, om u te leeren, dat wie (direct of indirect) één doodt, schuldig is, als hadde hij geheel het menschdom gedood, doch dat wie maar één mensch behoudt zoo verdienstelijk is, als hadde hij eene gansche wereld behouden. En tevens om de eendracht onder de menschen, opdat zich niemand kunne beroemen, zeggende: „Mijn eerste vader was voornamer dan de uwe." En ook om de ketters, opdat zij niet zouden kunnen beweren :„ Er is eene veelheid in God." En vervolgens, om de grootheid Gods aan te toonen; want de mensch slaat vele munten in één vorm en allen zijn aan elkander gelijk. Maar de Koning der koningen, de Heilige, geloofd zij Hij, vormt elken mensch naar den eersten menschenvorm en toch gelijkt niet één volkomen op den ander."

Makkot, Afd. I, § 10. „Een synhedrien, dat eenmaal in de zeven jaren de doodstraf toepast, heet „bloeddorstige." Rabbi Eliëzer ben Azarja zegt: „Al gebeurt het eenmaal in de zeventig jaren"; Rabbi Tarfon en rabbi Akiba zeggen: „Waren wij in het Synhedrien, nimmer zou aan iemand de doodstraf worden voltrokken." Rabbi Simon, Gamliëls zoon zegt: „Doch dan (zóó absoluut) zou het bloedvergieten onder Israel toenemen."

Ediot, Afd. V, § 7. „Slechts uwe eigene daden zijn het, die u bemind of gehaat maken." Afd. VIII, § 7. „Rabbi Josua zeide: Ik heb bij overlevering van rabbi Jochanan ben Zakkai, die het van zijn leeraar en deze van zijn leeraar hoorde en zoo opklimmend tot aan Mozes, dat de profeet Elia (voorlooper van den Messias, de verlossing) niet komt om te verontreinigen of te reinigen, om te verwijderen of aan te trekken, maar wel om te verwijderen, die onrechtmatig aangetrokken, en aan te trekken, die onrechtmatig verwijderd zijn (Bij Matth. de scheiding tusschen bokken en schapen en: de eersten zullen de laatsten en de laatsten de

eersten wezen in het koningrijk des hemels). Rabbi Juda zegt: „Hij komt enkel, om allen tot zich te brengen en niemand te verwijderen." Rabbi Simon zegt: „Hij komt, om alle tweedracht uit te wisschen." De Wijzen zeggen: „Hij komt noch tot verwijdering, noch tot aantrekking, maar om aan de gansche aarde vrede te brengen." Dat laatste wordt met een beroep op Malächi III: 23 en 24 bevestigd.

Abot, Afd. 1, § 3. Antigonos de Sochoër zegt: „Weest niet als dienaren, die den meester dienen om loon, maar weest als dienaren, die hem belangloos dienen (uit toegenegenheid). Toch zij steeds het ontzag des Hemels op u" (liefde, maar toch decorum, toegenegenheid, maar geene gemeenzaamheid).

§ 18. Rabbi Simon, de zoon Gämliël's zegt: „Op drie zaken steunt de wereld (de maatschappij): op recht, waarheid en vrede."

Afd. II, § 8. „Indien gij veel hebt geleerd, laat u daarop dan niets voorstaan; want ge zijt er voor geboren." Anderen: „Als gij veel hebt geleerd, houdt het goede dan niet voor u; want daartoe (om te onderwijzen, het anderen mede te deelen) zijt gij geschapen." Zie Matth. V: 15, 16.

§ 9. Rabbi Jochanan ben Zakkai had vijf leerlingen. Hun stelde hij de vraag: „Wat is de hoogste deugd?" Elk hunner antwoordde naar zijne meening. Rabbi Eläzar ben Arach zeide: „Een goed hart." Toen zeide de leeraar: „Beter is zijn antwoord dan al de antwoorden van u; want in het zijne zijn al de uwen begrepen." Matth. V: 8.

Afd. IV, § 22. „Hij (rabbi Eläzar Kappar) zeide: De levenden zullen sterven en de gestorvenen weêr leven en die levenden zullen zijn, om te worden gericht. Dat men wete, doe weten en overtuigd zij, hoezeer God is de Vormer, de Schepper, de Doorgronder, partij, getuige en rechter tegelijk en dat Hij zal richten. Geloofd zij Hij, bij Wien noch onrecht, noch vergetelheid, noch aanzien van persoon, noch omkoopbaarheid is, Hem, Wien alles behoort. Weet, dat van alles rekenschap is verschuldigd. O, dat uw hartstocht u niet verleide

te denken, dat het graf uwe toevlucht is (dat met het leven alles eindigt); want buiten uwen wil werdt gij geboren, buiten uw toedoen leeft gij, tegen uwen wil sterft gij en ondanks u zelven zult gij eenmaal rekenschap moeten afleggen voor den Koning der koningen, den Heilige, geloofd zij Hij!"

Een vreemd wetboek — niet waar, lezer? — zelfs voor een kerkelijk wetboek! Wel een bewijs, dat onder de vele en nogmaals vele materiëele voorschriften de reine moraal als grondslag en hoofdzaak niet uit het oog werd verloren. Evenwel, de uiterst beknopte stijl, de tegenstrijdigste gevoelens, de soms duistere taal, de theses, het dikwerf zwevende der decisie, de locale toestanden, de gewijzigde omstandigheden, dat alles en nog meer gaf den geleerden, die op Juda volgden, in de verschillende academiën aanleiding tot onderzoek, debat en beslissing. Die debatters (*Amoraïem*, sprekers, in tegenstelling van *Tenaïem*, leeraren, de Misjnaïeten) waren vele. Lang is de lijst van de namen der mannen, die de drie eeuwen, welke na de afsluiting der Misjna zeven geslachten van uitstekende geleerden, met dien arbeid bezig, aanschouwden, doorleefden. In nog beknopteren vorm dan de Misjna en met scherper dialectiek draagt ieder zijn gevoelen voor, beweert en weërlegt, onderricht en argumenteert hij, soms logisch, soms sophistisch, maar altijd gevat en snedig. Het is een verschijnsel zonder weêrga in de geschiedenis van eenige natie, die onafgebroken studie door de edelsten van Israël te midden van opstand en zwaren druk, van vervolging en strijd om het bestaan. Rab en Samuel, Juda bar Jechezkiël, Rabba Nachménie, Chija, Chisda, Hoena, Abaji, Hillel II, Chama, Bar-Kappara, Adda, Zoetra, Raba, Sima, Mesjarsjia, Abina, Asjie en nog zoovele anderen, wat geven zij om wereldschen tegenspoed, om den haat des vijands, om materiëele tegenwerking, om spot en toorn, als hun geest slechts vrij blijft, om te werken aan de religieuse vorming des volks! Zij begrijpen, die Amoraïem, die debatters, dat dit alleen Israël kan staande houden. Geen politieke staat meer, goed; dan een geestelijken staat geves-

tigd te midden van het bijgeloof der heidenen. Daarvoor het Mozaïsme onderzocht, de Misjna besproken, behandeld, verklaard, de geloofsgronden blootgelegd, de rituëele begrippen opgehelderd, de Godsvereering gebracht in elke daad, in iedere beweging, in elken ademtocht. Wrijving van gedachten, discussie over alles en allen tot in het minitieuse, intellectueele tournooien, onderricht op pleinen en markten, zittend en wandelend, in de Synagoge en aan huis, dat blijft driehonderd jaren lang aan de orde overal, waar zich slechts Joden bevinden, in Palestina, Babylonië, Egypte, tot zelfs in Griekenland en Rome toe. Van alles wordt aanteekening gehouden, van wat men heeft gelezen, bedacht of gehoord, van elken inval, los of vast, van elke predikatie, verhandeling of toespraak, van elken leerzamen tafelkout, van elke anecdote, van ernst en luim, van moraal en mythe, van aphorisme en legende, van poëzie en proza. De zucht tot schriftvervaardiging, d. i.: *tot het bijeenbrengen van al wat sedert het herstel der nationale eenheid is geleerd en ingesteld*, officiëel of in privatim, neemt toe, nu Juda de heilige het voorbeeld gaf. Reeds had rabbi Ismaël zijn „*Mechilta*" geschreven, rabbi Osieja voltooide haar honderd jaar later. Rabbi Simon ben Jochai had het zijn „*Sifrie*" gedaan, Chija voleindigt haar. Rabbi Juda bar Elaï had de „*Sifra*" ontworpen, dezelfde Chija legt er de laatste hand aan, evenals hij dit rabbi Nehemias „*Tosephta*" doet. „*Midrasjiem*" (studiën, homiliën) verschijnen op tal van bijbelboeken, in den trant van de werken der kerkvaders bij de *Miniem* (geloovigen in Jezus). Vergeten Misjnajot komen weêr aan het licht en nieuwen over de Misjnaprincipen doen zich kennen. Het is één en al geestelijke arbeid, geestelijk leven, soms onder tranen en martelaarschap. Het stellen van „discipelen", eertijds reeds eene verdienste, wordt eene ware manie. Periodiek komen die discipelen uit alle steden en dorpen bij elkander, om te disputeeren onder leiding hunner meesters, om zich te oefenen in het debat over allerlei onderwerpen van wetenschap,

theologie en philosophie, land- en volken-, aardrijks- en sterrekunde, rechtskennis en zedekunde, geneeskunst, mythologie enz. Ook dat ging niet verloren; het werd opgeteekend, maar los, ongeordend, als het ware in chaos. Wel kenden die Amoraïem het schadelijke van een „te veel" en hebben zij als onze hedendaagsche Franschen tot spreekwoord: „Wie te veel wil, omvat niets"; doch geen nood! Dat zal zich later wel schikken. Voor het tegenwoordige slechts het pantser tegen afgodendienst recht sterk gemaakt, alle mazen, waardoor hij kan binnensluipen, gedicht, alle nagels stevig geklonken, alle banden soliede en vast. Wel spreekt uit hunne discussiën menigmaal bittere haat tegen andersgeloovigen, soms zelfs vervloeking, meestal verachting; maar hoe kon het anders bij het ontzaglijk lijden onder heidensche, later Christelijke tyrannie? Hoe spraken onze voorouders in de zestiende eeuw over Spanje, in de zeventiende over Engeland, in den aanvang dezer eeuw over Napoleon I? Hoe sprak de Christenheid zoovele eeuwen achtereen over de Joden en hoe doet zij het nog in het algemeen?

Zoo werd de stof geleverd voor wat later (in 400 n. J.) door de verzameling van Asjie en de afsluiting van Abiena in 500 de *Gemara* (de geleerdheid) of *Talmud* (*) zou heeten. Het was eene verzameling, maar ook niets meer dan dat, een bijeenbrengen van annotatiën zonder degelijke schifting, in bonte kleuren, rijp en groen, *halacha* (wetsbeslissing) en *agadta* (verhaal, homiliën, legenden, sprookjes, gedichten en wat dies meer zij) in vol gewoel. Dat geldt zoowel den zoogenaamden Jeruzalemietischen Talmud (in 470 n. J. door rabbi Jochanan te Jamnia afgesloten), als den meer bekenden, den voornamen Babylonische. Maar men vergete niet, dat het meer te doen was, om de literarische materie voor vergan-

(*) Talmud is eigenlijk de *generale* naam voor Misjna, Gemara enz. Meermalen ging Talmud voor Gemara en Gemara voor Talmud door, het tweede, om aan eene vervolgzuchtige censuur geen aanstoot te geven, of haar niet wakker te maken.

kelijkheid te behoeden, dan haar systematisch te bewerken. En hoeveel er niettemin aan beide nog ontbreekt, zegt ons het volgende. Van het eerste Misjnadeel behandelt de Babylonische Talmud slechts één (het eerste) der elf tractaten; van het tweede mist hij Tract. Sjekaliem's behandeling; van het vierde vindt men hem niet op Ediot en Abot en van het vijfde niet op Middot en Kinniem. En ook de Jeruzalemietische is verre van volledig. Op de zoo even genoemde tractaten ontbreekt hij gelijk de andere en van geheel het vijfde Misjnadeel is van zijne interpretatie niets aanwezig. Toch vormt wat er is overgebleven eene hoogst achtenswaardige nationale literatuur. „De Talmud (in zijne totaliteit) bevat", zegt Buxtorf in de voorrede tot zijn Chaldeeuwsch-Talmudisch en rabbijnsch woordenboek, „de Talmud bevat vele, nog heden beroemde, goddelijke lessen, ofschoon zij, gelijk Maimonides het uitdrukte, in zeer vele nuttelooze sluiers zijn gehuld. Hij bevat vele geloofwaardige brok- en gedenkstukken der vervlogen Joodsche oudheid, om alle vervalschingen door latere Joden tegen te gaan of te bewijzen, de geschiedenis der beide Testamenten te verheerlijken, gebruiken, wetten en gewoonten van het grijze Joodsche volk het meest gepast en juist op te helderen. Hij bevat vele voortreffelijke regelen voor de rechtsgeleerdheid, de geneeskunst, de natuurkunde, de zedeleer, de staatkunde, de astronomie en andere wetenschappen, wat de geschiedenis van dit volk en van dien tijd zoo belangrijk maakt. Hij bevat heerlijke spreekwoorden uit die oudheid, uitstekende logische conclusiën, scherpzinnige gedachten, ontelbare verstandige en fiksche uitspraken, die den lezer òf beter òf wijzer òf geloovìger maken en gelijk schitterende diamanten de Hebreeuwsche taal niet minder sieren, dan de bloei van Latium en Griekenland het hunne talen deed. Hij bevat vele myriaden woorden, die òf zelden gebruikte woorden in de Heilige Schrift ophelderen, òf hun oorsprong verklaren, òf het gebruik der gemengd Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche taal, die anders door groote onvolmaaktheid vol

leemten en gebreken zou wezen, op voortreffelijke wijze aanvullen en voltooien."

„Wat geweest is, dat zal zijn", zeide de schrijver van Kohélet. De woedende aanvallen van Pfeffenkorn, Eisenmenger e. a. op den Talmud (einde der zeventiende eeuw) hebben zich in onze dagen (Rohling en anderen, vooral in Duitschland om de Semietenquaestie) verjongd, hernieuwd. Niet als toen trad alsnog een *rabbi Jechiël* op, om den aanvallers in een openlijk dispuut te woord te staan, en doet hij het, hij zal niet als die toenmalige ijveraar eene koningin van Frankrijk onder zijn gehoor vinden. Ook in ons vaderland is onlangs, bij veel waardeering, veel ten ongunste van den Talmud gehoord, en sommigen, over de Joden schrijvende, vertalende of uit Duitsche werken extraheerende, hebben zelfs de misbruiken, in den loop der eeuwen bij Israel ingeslopen, op zijn rekening gesteld. De apologeten in de pers zijn niet achter gebleven en menig verdienstelijk werk over de Talmudbeginselen en oogmerken heeft het licht gezien. Dat de verdediging meer Talmudkennis vereischt dan de aanval, ligt in den aard der zaak. Vanhier het verschijnsel, dat de beschuldiging niet altoos een waarborg voor zaakkennis en bevoegdheid was of is, maar dat elke apologie, die iets meer is dan naschrijverij, uit de Talmudbron zelve moet hebben geput. Juist daarom echter heeft zij zorgvuldiger dan de aanklacht de klip van partijdigheid te vermijden. Zij moet den Talmud beschouwen in de lijst van de eeuwen zijner wording, ontwikkeling en vaststelling. Aanval en verdediging, zij zullen als producten van enkele maanden of jaren verdwijnen, terugkomen en weêr heengaan, terwijl de Talmud Talmud zal blijven (*) ook dan, als de geschiedenis de her-

(*) Dat bleek bij Pfefferkorn 's beweging in het begin der zestiende eeuw, om hem bij keizerlijk bevelschrift overal in Duitschland te doen verbranden. De ijver van den menschenvriend Reuchlin, tijdgenoot en vriend van Erasmus, in het belang van het behoud van den Talmuds, mag nimmer uit het dankbaar geheugen der Joden verdwijnen. Zijne humane verdediging, een bewijs van grooten

innering aan de geboortesteden van aanvallers en beschermers zal hebben verloren. Maar dit neemt niet weg, dat hij het zal blijven met zijne deugden en gebreken, met zijn eigenaardig karakter en sterk sprekend Oostersch wezen. Wie hem met Westersche oogen beziet, is evenmin tot juiste beoordeeling geschikt, als hij, die hem wil maken tot eene grondwet voor alle volken, of deze eeuw terug wil voeren tot die van het ontstaan des Christendoms. *Wat hij voor*

---

zedelijken moed en die hem de veroordeeling der Parijsche Sorbonne op den hals haalde, kan nu nog een meesterstuk heeten. Maar reeds vroeger weêrstond de Talmud storm op storm, b. v. toen Justinianus zijne beoefening bij lijfstraffe verbood. Meer dan eenmaal werd hij bij duizenden exemplaren tegelijk verbrand; meer dan één Paus sprak het anathema over zijn inhoud uit; meer dan één koning verbande hem uit zijne staten. Om bij de Pausen te blijven: Honorius V in 1286, Julius III in 1553, Paulus IV in 1559, Pius IV en Clemens VIII in 1566, 1592 en 1599. Aan Pius was reeds de naam „Talmud" een gruwel; de inhoud was hem echter even onbekend als onverschillig. Doch Pausen en koningen en bullen en decreten en brandstapels verdwenen, de Talmud bleef. Van moderne verbranding of verbanning zal, bij het ontzaglijk aantal exemplaren over geheel de aarde, waarschijnlijk niet veel komen.

Indien Pfefferkorn had kunnen weten, waartoe hij onbewust aanleiding gegeven en medegewerkt heeft, hij zou zich en met hem Maximiliaans zuster, Kunegonda, weduwe van den Beierschen hertog Albrecht, abdis van een Franciscaner nonnenklooster te Munchen, in het graf omkeeren. Zijne anti-Talmudische beweging was — en dat verdient vermelding — niet meer of minder dan eene der oorzaken van het ontstaan der *Hervorming*. De strijd voor of tegen den Talmud hield duizenden bezig en vervulde langen tijd hoofd en hart van nog meer duizenden; die strijd was eene rage. Wie voor vrijheid, beschaving, humaniteit was, verklaarde zich voor 's Talmuds behoud. Daardoor werd bij de Duitsche Christenheid een liberaal opvatten en willen, een afkeer tegen geestesdwang gewekt in den zin van Reuchlin, Erasmus, Frederik den Wijze, Ulrich vau Hutten en meer anderen. Twintig jaren later trad de wereldberoemde monnik, Luther, op het tooneel, die van deze vrijheidszucht en dien afkeer de beste vertolker zou worden. Dus ontstond als zoovele malen het goede uit het kwade.

Tempora mutantur. Thans is het voornamelijk het Protestantsche Pruisen, waaruit, gelijk in de middeneeuwen uit het Roomsche Italië en Frankrijk, de heftigste aanvallen op den Talmud komen.

Israel wilde zijn en waarom hij het zóó wilde wezen, het antwoord op die vragen moet aan elke beoordeeling van zijn inhoud, in zijne onderdeelen en in zijn geheel, voorafgaan. Hadden de Talmudisten in onze dagen geleefd, zij zouden in vele, vele zaken anders hebben geleeraard en beslist; maar het staat te bezien, of zij bij het nog heerschen van zooveel bijgeloof en polytheïstische belijdenis onder de massa, niet denzelfden hoogen, geestelijken muur rondom de Joden zouden hebben opgetrokken. De wetgeving des Talmuds, van dit levensbeginsel doortrokken, moet van dat beginsel uit ook worden beoordeeld, en nu moge zij in sommige middelen gedwaald en aan zelfstandig initiatief niets overgelaten hebben, in de hoofdzaak, waarop het nu nog bij millioenen aankomt, is zij evenzeer ten goede werkzaam als voorheen. Indien de Joden besloten, haar uit hun godsdienstig leven te verbannen, zij zouden zich en hunne historische roeping een moord doen. Zij zouden het ook evenmin kunnen, als de Engelschen zich zouden kunnen ontdoen van hunne ongeschreven grondwet, die *met* hen, *in* hen en *om* hen is geworden wat zij nu nog is, die met hen is opgegroeid en ontwikkeld. En vijftien eeuwen en langer heeft deze geschrevene Talmudische wetgeving het Jodendom gevormd, gefatsoeneerd, doorgloeid en er ziel en richting aan gegeven. De verwarring in de rijen der anti-Talmudisten onder de Joden zelve bewijst dit, en de snelle terugkeer van duizenden reform-Joden in Duitschland, om den Jodenhaat aldaar, naar de oude, strenge Talmudische richting toont onweêrlegbaar, hoe diep deze zich in het Joodsche leven heeft ingeleefd en hoe de meesten instinctmatig gevoelen, dat van haar het behoud afhangt. Slechts onder ééne voorwaarde en in één geval kunnen de Israelieten hun Talmud met zijne nog bruikbare gedeelten gewetensvol ter zijde stellen: „Wanneer Jehova algemeen als Eenige erkend en Zijn naam Eenige zal zijn." Daarvan is de aanvang van een begin merkbaar, maar ook niet veel meer. Naast de honderdduizenden, zeg zelfs millioenen betergeloo-

vigen staan nog tien- en honderdmillioenen anderen van een oneindig minder geloofsgehalte. Die honderden millioenen te brengen tot de bedoelde erkenning, daarvoor is het woord aan de wetenschappen, aan de exacte en de moraliseerende wetenschappen, aan het opvoedende onderwijs en de zielverbeterende beschaving, aan de moderne theologie in elke kerk, als zij maar niet overhaast, noch de enkelen voor het algemeen neemt en zich van ingezogen vooroordeel en waan weet los te maken. Nogmaals, niet de vormen schaden, als het wezen maar goed is. Dat moge verre zijn van opstijgen naar omhoog, naar het eindelooze ruim van het ideaal, het is in ieder geval voorzichtig en practisch, ten einde niet als Icarus de vleugelen te zengen en naar beneden te tuimelen.

Dat brengt me tot de volgende beschouwing. Bij eene vergelijking van den Talmud met het Nieuwe Testament, die niet anders dan uit het oogpunt van meer of minder zuivere zedeleer kan geschieden, valt dadelijk de practische zin op, welke den eersten ook in zijne moraal onderscheidt. Altijd en altijd is het streven merkbaar, om de moreele voorschriften, zelfs de meest verhevene lessen en gedachten onder 's menschen bereik te brengen: den mensch vormen voor het „koningrijk der hemelen" *(malchoet sjamajim)*, maar altijd in zooverre dat practisch mogelijk is. Voor de heerlijkste begrippen ruimte en gelegenheid, maar steeds in gezonde taal, tastbaren vorm, correcten stijl. Geene overdrijving, geene phantastische voorstelling, geene ideale opgeschroefdheid, geene schoonklinkende onmogelijkheid, geene wet voor engelen (*). Dat soliede, practische karakter spreekt uit de moraal van den Pentateuch, uit die der Profeten, uit de

(*) Daar, waar wij in de volgende vergelijking zelfs van die bovenaardsche moraal parallellen in den Talmud zullen aantreffen, zal het verschil in karakter niettemin in het oog vallen. Het Nieuwe Testament stelt die ondoenlijke zedeleer als bepaalde, gezaghebbende moraal voor, blijkens de gedurige tegenstelling: „Gij hebt gehoord, dat den Ouden is gezegd dat of dit, maar ik zeg u" enz. In den Talmud echter is het meer rethorisch figuur.

Psalmen, Ijob, de Spreuken, Sirach enz.; geen wonder, dat het overging in de, die moraal interpreteerende boeken der Joodsche traditie: Misjna, Gemara, Tosephta, Sifra, Sifrie en Midrasj. Dat zou bij de Oostersche zucht naar dichterlijkheid, allegorie, hyperbole en mystieke inkleeding onverklaarbaar, althans ten zeerste vreemd zijn, gaf niet het *wetskarakter*, dat is de verplichte *uitvoerbaarheid*, den sleutel voor dit raadsel.

Van dat veelbeteekenend karakter is het Nieuwe Testament, grootendeels uit den Talmud ontstaan (*), juist in zijne *oorspronkelijke* gedeelten, in zijne buiten-Talmudische lessen afgeweken. Daar heeft de geestdrift voor het goede verleid

(*) Dr. August Wünsche, die den Talmud en zijne aanverwante werken meer en grondiger heeft beoefend dan al onze Christentheologen in Nederland te zamen, zegt in de Voorrede tot zijne voortreffelijke „*Neue Beiträge zur Erlauterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch*" (Göttingen, 1878): „Om het Christendom als historisch feit en zijne langzame ontwikkeling uit het Jodendom te begrijpen, heeft men vóór alles noodig eene nauwkeurige en zelfstandige kennis van de religieus-zedelijke begrippen en feiten, zooals zij ten tijde van Jezus in dat Jodendom bestonden. Is ook onwederlegbaar de *redactie* van Talmud en Midrasj eerst vele eeuwen na de zamenstelling der Evangeliën geschied, even zeker is het, dat een groot aantal der daarin behandelde onderwerpen en neêrgelegde begrippen onder de geleerden en ten deele ook onder het volk veel vroeger bekend en in zwang waren. Het *te boek stellen* der eersten zou geheel niet hebben plaats gehad, vreesde men niet, dat die dingen in de diaspora in vergetelheid zouden geraken. Wanneer nu en dan beweerd is geworden, dat de bestaande verwantschap tusschen de Nieuw-Testamentische oorkonden, in het bijzonder tusschen de Evangeliën eener- en den Talmud en Midrasch anderzijds, steunt op het ontleenen der laatsten aan de eersten, of door den invloed van dezen op genen, zoo is dat bepaald onjuist. Naar mijn gevoelen bleven de Nieuw-Testamentische oorkonden aan de Talmudische wijzen in de beide eerste eeuwen volkomen onbekend. Slechts onder de uitspraken der geleerden in de derde en vierde eeuw zijn er enkele, die hunne bekendheid met de Evangeliën doen vermoeden, aangezien zij den stempel van polemiek aan het voorhoofd dragen." En in eene noot citeert hij Dr. Leopold Stein's: „*Die Schrift des Lebens*", waar deze zich aldus uitdrukt: „De rabbijnsche agada werd de voedstermoeder en onderwijzeres des Christendoms. Diens stichter begreep het, terwijl hij de

tot Oostersche overspanning, tot dwepende weekheid, waar bij Mozes, de zieners en Talmudisten, zelfs in hunne poëzie, alles kracht, mannelijkheid, gespierdheid verraadt. Daar is de moralist, de godsdienstleeraar, de jonge, vurige rabbi phantast, droomer, overdrijver, noem het: idealist geworden. Daar gaf hij in stede van sterkend voedsel illusoire spijs, in stede van uitvoerbare denkbeelden „*liefelijke onmogelijkheden*" en bezag hij de wereld „*door het prisma zijner naïviteit*" (*). Nu is het in zeker opzicht waar, dat de moraal niet altijd in de meest juist uitgedrukte grondregels bestaat en dat de poëzie, die de moraal uitspreekt, meer waard is dan de afgetrokken waarheid, maar tusschen gezonde, degelijke zedeleer en „uitersten", gevolgen van „betooverende visioenen" is de afstand groot. Iets anders is het werkzame, vruchtbare beginsel, iets anders het reeds à priori ondoenlijke, louter denkbeeldige in de zedekunde. Daarom vindt men van de eerste categorie telkens parallellen in het Nieuwe Testament, maar zoekt men er van de tweede, anders dan als rhetorische zegswijzen, te vergeefs in den Talmud.

Aan deze afwijking is het mijns bedunkens voornamelijk toe te schrijven, waarom het Christendom zich historisch gansch anders, ja, hemelsbreed afwijkend heeft ontwikkeld, dan die specifiek Nieuw-Testamentische richting aanwees; waarom het niet of niet belangrijk is geslaagd in de opvoeding der massa; waarom het zich zedelijke resultaten moet toeeigenen, die bepaald de vruchten zijn der voortgaande, onweerstaanbare rijpwording van den menschelijken geest door de em-

---

halachische overdrijvingen bestreed, zich van de agadische voordracht meester te maken, in zedespreuken en boeiende gelijkenissen het volk toe te spreken. Daardoor verwierf hij zich zijn aanhang; daardoor ontvingen en behielden de Christelijke belijdenisschriften hunne overweldigende bekoorlijkheid voor de geloovigen tot op den huidigen dag. Het is Joodsche geest, oude wijn in nieuwe zakken. Het Nieuwe Testament is een, voor Christelijke doeleinden in de hoogste mate welgeslaagde Midrasj."

(*) Woorden van Ernest Renan.

pirische wetenschappen; waarom het, zooals prof. Oort zegt, „kortweg belachelijk is, hetgeen Jezus heeft gewild en hetgeen de Christenen hebben verwezenlijkt, in één adem te noemen", en waarom „zij die beginselen (van Jezus) zelfs niet in theorie tot hun recht laten komen". Want, laat het ons niet ontveinzen, de algemeene en individueele ondeugden mogen eene andere, hier en daar zachtere gedaante hebben aangenomen, het wezen is gebleven, niettegenstaande eene achttienhonderdjarige Nieuw-Testamentische werkzaamheid. De oorlog uit hebzucht, de menschenslachterij op groote schaal en naar de regelen der taktiek, heeft niet alleen niets aan misdadige dwaasheid verloren, maar is vermeerderd met godsdienstoorlog *om* den godsdienst, d. i. om onbewijsbare dogmata. In weerwil van een gewelddadig of overredend streven tot unificatie van stammen, rassen en volken in ééne en dezelfde belijdenis, zijn de rassenhaat, de stammenverdeeldheid en rivaliteit der natiën even verwoed als voorheen. Nooit en nergens was de priesterschap, wier koningrijk niet van deze aarde zou zijn, rijker, machtiger, weelderiger en tegelijk kleingeestiger, wreeder en ijverzuchtiger dan bij de Christenheid. Diplomatie werd, zoo mogelijk in den hatelijksten zin, zedelooze schranderheid, sluwheid, bedrog, logen, kwade trouw, woordbreuk, en „macht gaat voor recht" staat nog heden aan het hoofd van haren catechismus. De vroegere slavernij hield op, maar werd lijfeigenschap hier, heerendienst ginds, kamerdienaarschap elders, annexatie in Europa en Azië en uitroeiing der zoogenaamde lagere rassen in Amerika en Australië door ziekte, vuurwater en kogel. In ruil voor de nationale goden kreeg men kerkelijk gestempelde papieren godheden. Voor ééne secte vroeger, verrezen tien nieuwen met de gebruikelijke verkettering en den gewonen zusterhaat. Diefstal van provinciën en landen kwam aan de orde, naar het heette, om er beschaving te brengen door kolonisatie, in waarheid, om de kostbare producten voor de Europeesche markten. De sombere levensbeschouwing, dat de hemel alles, de aarde

niets is dan een tranendal, vol zonde, droefenis en verderf, drukte haar eigenaardig, onbehagelijk wezen op clericale schilder- en beeldhouwkunst, literatuur en philosophie; maar wat erger is, zij gaf het aanzijn aan tal van monnikkenorden en nonnenkloosters met hunne onderlinge afgunst, met hunne verveling, femelarij en communistische luiheid, met hunne satirieke armenzorg en jacht op legaten en erfenissen. Nooit was er, waar ook, zulk eene multipliciteit van wonderen, mirakelen en heiligen, noch zulk eene wettische, gedecreteerde, exclusieve geloofsbelijdenis, zooals zelfs Protestantsche staten haar zagen. Nooit werden tegen allen en ieder, die zich niet in de kluisters der kerk wilden voegen, tegen elke vrije gedachte of vrije daad die banbliksems geslingerd, als welke de wereld door de leer der liefde zag gebruiken. Brandstapels, inquisitie, censuur, index, bloedige bekeering, verdoeming, aflaat, die producten zijn op Christelijken bodem gegroeid en geteeld. Nooit geraakte de „hemel" meer op den achter-, en in het werkelijke leven de „wereld" meer op den voorgrond, ondanks kruistocht, zendelingschap, ascestisme, boetedoening en zinnelijke voorstelling van het heilige. In plaats der verachting voor, kwam een koortsachtig streven naar aardsche schatten, in plaats der eenheid, gekibbel op elk gebied, in plaats van den geest, die levend maakt, zweren bij de letter, den vorm, het kleed, in de wetgeving zoowel als in de wetstoepassing, in de kerk zoowel als in de school. Bloedige revolutiën, lage volksdriften, rustelooze worsteling om het bestaan, ontzaglijke onkunde, beurszwendel, plutocratie, adeltrots, democratische ruwheid, zij bewijzen, om niet meer te noemen, dat het nog ver af is van de berusting en den vrede, de belofte en de liefde, gelijk die in het Nieuwe Testament als toen reeds aanstaande zoo wegslepend geschetst, ja, als in den mensch zelven aanwezig, aangeduid zijn.

Is het nu waar, en de hoogleeraar Oort bevestigt het, dat millioenen „veel slechter zijn, dan zij het volgens hunne godsdienstleer moesten wezen" en „leeft er ook in het heden-

daagsche Jodendom eene niet te versmaden zedelijke kracht", zoo gebiedt toch de onpartijdigheid te letten op het verschil in omvang en grootte van beider arbeidsveld. Het Mozaïsme heeft niet zoovele honderden op te voeden en te doordringen, als het Christendom honderdduizenden. Bovendien is de taak des eersten lichter bij de eenheid der Joden in ras, bloed, karakter en denkwijze omtrent de hoofdbegrippen, terwijl het tweede te doen heeft met volken en rassen van verschillend temperament en onderscheiden aanleg. Tevens heeft het eerste op het tweede minstens vier eeuwen, om niet te zeggen: vijf en eene halve eeuw in ontwikkeling vooruit. Maar desniettemin blijft het verschil, al brengt men alle overige invloeden in rekening, groot genoeg, om de vraag naar de hoofdreden van het scherpe contrast te wettigen. Waarom is het Christendom zoo ver achter de verwachting gebleven en heeft het Jodendom zich niet alleen Mozaïsch, maar voor het grootste deel Talmudisch gevormd? Niet, zooals de heer Oort wil beweren, omdat het Mozaïsme of Talmudisme „eene ontzaglijk groote hervormende kracht heeft;" die heeft het Catholicisme, het Mahomedanisme, het Budhisme in nog veel grooter, nog ontzaglijker mate, zonder dat de moreele opvoeding der massa door één hunner geslaagd kan heeten. Neen, de ware reden komt mij voor — ik herhaal het — te liggen in het karakteristieke verschil van moraal. De Mozaïsche, of, geïnterpreteerd en toegelicht, de Talmudische is bevattelijk, practisch, uitvoerbaar, de Nieuw-Testamentische is bovenmenschelijk, idealistisch, schoon op het gehoor, doch onbruikbaar, gelijk elke frase. Men leidt niemand op met paradoxen, uitersten, idealen, veel minder eene natie, veel minder het menschdom. „Heb uwe vijanden lief; doe wel degenen, die u haten; bid voor wie u vervolgen; zorg niet voor voedsel en kleeding, dat u wel zal geworden; ruk uw rechteroog uit, als het u ter zaligwording hindert; indien iemand u slaat op de rechterwang, houd hem ook de linker toe, en wil iemand met u richten over uw rok, laat hem ook den man-

tel (*), wees volmaakt, gelijk uw hemelsche Vader volmaakt is; verkoop alles, wat gij hebt en koop dien parel (het geloof) of dien akker met de verborgen schat; het is lichter, dat een kameel gaat door het oog eener naald, dan dat een rijke ingaat in het koningrijk der hemelen", deze en dergelijke lessen blijven onbruikbaar, al ontdoet men ze van haar Oostersch gewaad, of liever, de ondoenlijkheid blijkt juist dan helder, als men ze in nuchtere taal vertolkt en den inhoud op het werkelijke leven toepast. Zulke idealen — indien ze het al zijn — mogen iets zeer schoons, iets zeer verkwikkelijks hebben, men voedt er geen volk door op, noch voedt het er geestelijk meê. De overgroote massa verstaat ze niet eens en wie ze verstaan, vinden ze *dichterlijk* verheven, vol warmte, geestdrift en pracht, maar enkel voor eene wereld van dichters, niet voor den mensch geschikt, zooals hij is, of immer kan worden.

Het was derhalve geen wonder, integendeel, het was eene noodzakelijkheid, dat het Christendom zich reeds van den aanvang af anders ontwikkelde, dan in de bedoeling van zijn Stichter lag: want op de hoogzwevende, bovenaardsche moraal was niets te gronden, niets te bouwen. Daarbij vergeleken, was het Evangelische wonder-element veel tastbaarder en aantrekkelijker en — het Christendom ging dien weg op. Dat deden zijne beide richtingen. Paulus had geijverd voor de opheffing der Mozaïsche wet, goed; maar zonder wet — dat voelde men als bij instinct — kon men niet; dus eene nieuwe wet in eene nieuwe kerk. Bij Mattheus spraken nog de Joodsche traditiën, des te beter; dus slechts een nieuwe vorm voor den bestaanden toestand. Doch in geen van beide — en dat zal het tot in de eeuwigheid nimmer en nergens zijn, — was plaats voor eene phantastische moraal, die niet voor menschen, maar voor engelen schijnt gepredikt, en daarom liet men

(*) Als satire op een duur recht en hooge advocaten-rekeningen onbetaalbaar en alleen van dit standpunt misschien practisch.

haar voor wat zij was en legde bijkans *alle* gewicht op het wonder, het engste geloof, het dogma. Of de afkeer van de Wet, zoolang het niet de bewijsvoering van het wonder gold, mede is overgedragen op hare correcte, menschkundige, begrijpelijke moraal, wil ik betwijfelen, al is het, dat deze in het Nieuwe Testament veeltijds als *tegenstelling* dienst moet doen. Zeker echter bewijst de historie naast den actueelen zedelijken toestand der massa's, dat zij, die er toch ook soms in wordt geciteerd tot *les* en *voorbeeld*, weinig is gehoorzaamd. En wat hoogst merkwaardig is: het Christelijke dogma, uit de Joden voortgekomen, is door de Joden zelven het minst gewild, integendeel hardnekkig bestreden geworden. De Christelijke moraal daarentegen, waarvan het historische Christendom zelf weinig gediend wilde zijn, hebben de Christenen eeuwen achtereen den Joden feitelijk opgedrongen, de moraal van dulden, lijden, zelfverloochening, opoffering van have en leven, berusting in het onrecht en den smaad om den dienst des Vaders in den hemel, of liever, om de manier waarin, en den vorm waaronder zij, de Joden, dien Vader vereerden. In dat opzicht leerde het bloed der Christelijke martelaren den lateren Christenen niet veel. Het overwicht van het dogma was te groot.

Ik sprak zoo even van *tegenstelling* en met reden. Al noemt men het gezegde: „Meent niet, dat ik ben gekomen, om de Wet of de Profeten op te heffen; ik ben niet gekomen, om die te ontbinden, maar tot vervulling te brengen; want ik zeg u: tot aan het einde des hemels en der aarde zal niet ééne jota noch titel der Wet ophouden (van kracht te wezen), totdat alles zal zijn geschied", al noemt men dat gezegde, gelijk zoo menig ander van dezelfde strekking, eene tendenzieuse uitspraak, niet van Jezus, maar van Mattheus of van diens richting, vast staat het, dat in de nieuwheid, de oorspronkelijkheid van het Nieuwe Testament algemeen werd en door millioenen nog wordt geloofd. Daar was een nieuw licht opgegaan, een rijkdom van waarheden geopenbaard, zooals

van de schepping af nog niet waren vernomen; iets grootsch, iets wonderbaars, iets goddelijks was geleeraard, zoodat de prediker een god, een godmensch, of minstens het vleesch en been geworden ideaal van menschelijke volmaaktheid moet zijn geweest. Kon het zonder gevaar geschieden, dan protesteerde daartegen ieder Israëliet openlijk, die al deze oorspronkelijke wijsheid reeds had staan in zijne Leer, meer nog in zijne profetische boeken, het meest in zijne Talmudische folianten. Op de eer eener geëxagereerde moraal maakte hij voor zijne nationale literatuur geene aanspraak, wel op die eener gezonde, voor den mensch bestemde en door den mensch aan te wenden zedekunde of zedewet, als dit laatste niet al te wettisch klinkt. Hij wist, dat de Joodsch religieuse wijsbegeerte der Alexandrijnsche school, dat Philo, Jezus' tijdgenoot, begrippen over het leven in God door hoop en liefde, rechtvaardigheid en zelfverloochening had gegeven, wel zoo schoon als het Nieuwe Testament predikt. Hij wist, dat naar een leven, als door Jezus gewild, de Esseërs reeds lang vóór hem streefden. Hij proefde in menige moreele les den geest en de zegswijze van Josua ben Sirach (312 v.), van Antigonos (300 v.), van diens leerling Zadok (290 v.), den stichter van het Zadduceïsme, van Hillel (70 v.) en zoovele anderen en hij proefde dit te fijner, wijl hij wist, dat het leven dier mannen, vol karakter en innige braafheid, vol nederigheid en zedelijk geloof, met hunne lessen harmoniëerde (*). Hij herkende in verschillende

(*) De heer Oort noemt het oordeel van hen zeer oppervlakkig, die Hillel tot een voorlooper van Jezus maken, wijl er eenige overeenkomst is tusschen de uitspraak des eersten: „*Wat gij niet wilt, dat u geschiedt, doe dat ook niet aan anderen. Dit is de hoofdzaak in de Wet* (letterlijk: „*Zoo hie kol ha-Tora koella*", dat is de gansche Wet), *al het overige is slechts toepassing*" (letterlijk: *pêroesja*, hare verklaring, toepassing, strekking) en die des laatsten; „*Heb God lief boven al en uwen naaste als u zelven. Dit is de Wet en de Profeten.*" Hij vindt, dat Hillels kort begrip der Wet vrij wat minder behelst dan Jezus zamenvatting van Wet en Profeten. Natuurlijk; want hij vergist zich in de overeenkomst, die niet slaat op Mattheus XXII: 37—40

aphorismen van Jezus de spreekwoorden van dien tijd, de eigenaardige gezegden des Talmuds, de nog populaire uitdrukkingen en in de vraagstukken, aan Jezus voorgelegd de-

---

maar op Mattheus VII: 12. „*Al de dingen dan, die gij wilt, dat u de menschen zouden doen, doet gij hun ook alzoo; want dat is de Wet is de Profeten.*" Zie Lukas VI: 31. Hier is de overeenkomst in vorm, inkleeding en bedoeling treffend. Blijft men staan op het *negatieve* bij den Talmudist en het *positieve* bij Jezus, dan ligt het eerste, echt bruikbaar, onder 's menschen bereik en het tweede weêr poëtisch schoon, maar overdreven. Dat doet echter aan de gelijkheid van spreuk en les niets te kort, die Jezus van Hillel heeft overgenomen.

„Maar bij diens godsdienstige zienswijze en richting", meent de hoogleeraar, „was het onmogelijk, in dit „*iddag*", het „overige", d. i. het onderhouden van al de geboden der Wet, slechts de toepassing der liefde, de uiting van ware vroomheid te zien." Waarom niet? Jezus zelf nam die geboden toch waar, zóó zelfs, dat Oort hem op Joodsch ritueel terrein een *conservatief* noemt (pag. 18) en wat erger is, zich genoodzaakt ziet, ten einde aan de anders daarin schuilende tegenspraak te ontgaan, van hem, Jezus, te zeggen (pag. 19), dat hij het niet *meende*, dat hij conservatief was naar het uiterlijke, *contre coeur:* „In zijn geest was het niet, al was het overeenkomstig zijn gewoon gedrag, zich voortdurend aan de voorschriften der Wet te onderwerpen!" Dat was dan, om het zacht uit te drukken, *onoprecht*, niet eens eene concessie. Neen, Jezus hield de geboden der Wet als alle anderen, den Sabbat, het Paaschfeest (precies naar de verordeningen in Pesachiem, hoofdstuk IX en X), den „kiddoesj", het gebed vóór den maaltijd enz. Dat bewees toch wel, dat het eene met het andere kon zamengaan, dat het eene het andere niet behoefde uit te sluiten. Wat hij met zoovele honderden vóór, met en na hem wilde, was het vestigen der overtuiging, dat de vorm alleen, let wel: ALLEEN geene waarde heeft, geen godsdienst is, maar hoofdzaak blijft het hart, de zedelijke gezindheid. Is die er niet, dan is de vorm niets; is die er wel, dan is de vorm *uiting;* is die er zwak of twijfelachtig, dan is de vorm *middel.* Dat is de ware beteekenis van Mattheus XXII: 40. „*Aan deze twee geboden* (liefde tot God en den mensch) *hangt de gansche Wet en hangen de Profeten*", d. i. daar is alles aan vast, dat beoogen beide in hunne geboden, daartoe moet alles terugvoeren. Hieruit volgt echter niet, dat, om er toe te komen, opheffing der ceremonieële geboden wordt vereischt.

Nog andere redenen heeft de heer Oort tegen het voorlooperschap van Hillel. Die vond immers den „Prosbol" (verlenging of bevestiging van eigendom door aankoop, hypotheek, schuld enz. ook over het vrijjaar) uit, dus een schipperen, een modderen met de Wet ter wille van het maatschappelijk

zelfden, waarover zijne Tanaïem, de mannen der overlevering, in academische en synagogale voordrachten hadden gestreden. Al die vermaningen tot nederigheid, zachtmoedigheid, vergevingsgezindheid, werkzaamheid tot algemeen heil, verbroedering en liefde, hij begroette ze als oude bekenden, die uit de scharen van allerlei wetsbepaling en casuïstiek waren getreden, om in te gaan in de „*midrasjiot*" (theologische scholen), „*kenésiot*" (synagogen), „*chebrot*" (pieuse vereeni-

---

behoud. Hier is Hillel evenwel niet de moralist, maar de rechtsgeleerde, of wil men, de burgerlijke wetgever. Ook het Christendom moest concedeeren. „*Zweer geheel niet*" en de wetseed en de administratieve en de belastingseed bestaan nog in alle kracht en bovenal in „vrome" Christenlanden. „*Wie eene vrouw in zijne gedachte begeert, pleegt ontucht*", en de Staat verbiedt de huizen van ontucht niet, maar bindt ze als noodzakelijk kwaad aan wetten. Jezus verzet zich tegen den titel „*rabbi*" als goddeloos (Matth. XXIII: 8), niemand die er aan denkt, de kerkelijke of burgerlijke titels af te schaffen. Jezus predikte tegen de *bezorgdheid voor morgen*, de Staat drukt zijn zegel op maatschappijen van levensverzekering en richt zelf spaarbanken op. *b*) Hillel zeide, deels met anderen, deels alleen: „*Vermijd den twijfel, kies u een leermeester en verlaat u niet op uw eigen inzicht tot uwen sterfdag toe*", eene les dus, om ..... te zweeren bij den meester, bij de traditie der ouden. Schrikkelijk! „*Vermijd den twijfel*" (d. i. de speculatieve wijsbegeerte), waar een Paulus als schering en inslag zijner prediking het dogmatisch *geloof* en nogmaals geloof geeft in het bloed, het zoenoffer, de opstanding, den doop! „*Geef u een leermeester*", d. i. wees steeds leergierig, denk niet, dat gij geen onderricht meer behoeft en „*Vertrouw niet op eigen inzicht*" (fout, moet zijn: „*geloof niet in u zelven*" houd u niet voor vroom, al zoudt gij het zijn; zie toe, dat gij niet valt. En *c*) de school van Hillel heeft geleerd, hetgeen de hoogleeraar nauwelijks kan gelooven, dat een man zijne vrouw mag wegzenden, als zij zijn eten heeft laten aanbranden, zeker doelende op Gittien, Afd. IX, § 10. Hier waag ik eene gissing, om hem terecht te helpen. „*Hikdiach tawsjilo*" is zinnebeeldig: overspelig zijn, den man het echtelijk genot („*in een pot koken*") onmogelijk maken door zich te vergeten. Pesachiem. fol. 112. „*Kook niet in den ketel, waarin reeds een ander heeft gekookt*", d. i, huw geene gescheiden vrouw (zie Lukas XVI: 18) noch eene weduwe. Hillel permitteert de scheiding dus in geval van *bewezen* overspel (Matth. V: 32.) Doch zelfs naar de gewone opvatting in Oosterschen spreektrant is het gezegde nog zoo absurd niet. De zin is dan: als de vrouw voor het huishouden totaal ongeschikt is, mag de scheiding volgen; want anders zoekt de man voldoening buiten 's huis, wat even erg is in de gevolgen.

gingen), in zijne homiliën en literatuur. Wat hem echter stuitte, doch tevens als bewijs gold voor Nieuw-Testamentische reproductie, het was, dat men aan vele liberale en humane Talmudische begrippen hun motief en karakter ontnam, door ze aan Jezus als „machthebber", als wonderdoener in den mond te leggen. „*Want hij leerde hun als machthebbende, niet als de Schriftgeleerden*" (Mattheus VII: 29). Dat was een afdalen van het algemeene tot het bijzondere, van het beginsel tot den persoon, van de moraal tot het dogma (*). Hij wist, dat het leven des predikers van al

(*) Het genezen van zieken op den Sabbat wordt o. a. geoorloofd, „*omdat de Zoon des menschen is een Heer ook van den Sabbat*". Vasten als teeken van berouw is niet noodig, „*zoolang de Bruidegom bij hen* (de discipelen) *is*"; later zou men, als die Bruidegom was heengegaan, genoeg reden tot vasten hebben. Boete is overbodig, „*want de Zoon des menschen heeft macht op de aarde, de zonde te vergeven.*" Meermalen heet het: „*de Zoon des menschen is meer dan tempel, Profeten en Wet.*" Dat was het zuivere dogma en de voornaamste reden tot opheffing der Joodsche kerkvoorschriften, reeds in de eerste Christengemeenten. En zoo is het grootendeels gebleven tot en met den dag van heden. De louter moreele — noem het anders: ideëele opvatting van het Christendom, de moderne beschouwing, is voor een zeer klein gedeelte de vrucht van de Hervorming, voor het grootste deel het werk der Encyclopedisten in de vorige eeuw, die beide wederom de gevolgen waren van gezonder denken door den invloed der exacte kennis, de machtigste bestrijdster van al wat dogma en wonder en buiten-natuurlijk geloof is.

Ook in de Evangelische levensgeschiedenis van Jezus is overname of navolging. Mozes' geboorte (naar de traditie) vooraf aangekondigd, Jezus' geboorte door een engel voorspeld (evenals Simson en Samuel uit eene onvruchtbare, hier uit eene maagd). In Mozes' naam zijne roeping neêrgelegd (*Mosjé*, uittrekker, bevrijder), in Jezus' naam (*Jehosjoéang*, door God geholpen) zou zijne taak liggen: het volk in God zalig maken. Mozes' geboorte onder de Pharaoonsche, Jezus' geboorte onder de Herodiaansche verdrukking. Beider jeugdig leven in gevaar; de één vlucht uit Egypte naar Midjan en keert later in Egypte terug, de ander vlucht naar Egypte en keert naar Palestina terug, woonplaats Nazareth. Mozes in den Nijl, Jezus in de Jordaan. Aan Mozes verzekering, dat zijne vervolgers waren gestorven, aan de ouders van Jezus (Matth. II: 29) dezelfde aankondiging in dezelfde woorden. Mozes met den decaloog op Sinai, Jezus met zijne „rede" op een berg. Bij Mozes de melaatschheid genezen, Jezus geneest melaatschen, beide bovennatuurlijk. Mozes droogvoets

die, eerst ruim eene eeuw later als nieuw en goddelijk in de Evangeliën geopenbaarde schoone lessen in de Joodsche volkskringen ongemerkt voorbijgegaan, ja, niet eens bekend was; dat Philo van zijn bestaan en werken, van zijn leven en streven niets weet; dat hij in niet ééne academische annotatie uit dien tijd en door de traditie bewaard, voorkomt; dat hij of zijn naam in de geschiedenis van niet eenige toenmalige secte, hetzij door raadpleging of aanraking, wordt vermeld; dat Joseph ben Gorion (Flavius Josephus) van hem zwijgt (*); dat hij voor de Romeinsche en Grieksche schrijvers als niet bestond en later, honderd en meer jaren daarna, bij hen enkel en als in het voorbijgaan dienst doet tot toelichting der oorzaak van zekere volksopstanden. Hij, de Israëliet,

---

door, Jezus wandelt op de zee. Mozes met de twaalf stammen, Jezus met twaalf discipelen. Mozes (naar de traditie) door Pharao met goud en kostbaarheden beproefd, Jezus met de koningrijken der aarde door Satan (evenals Ijob). Mozes verleent het volk manna in de woestijn, Jezus spijst in de woeste vallei de scharen met brood op wonderbare wijze. Mozes geneest zieken door eene slang, Jezus door aanraking. Bij Mozes het wonder met den kwartel, bij Jezus met den visch. Mozes' gelaat op den Sinai als schitterende zon, Jezus' aangezicht op den hoogen berg blinkend als de zon en beide er vertoevend veertig dagen. Mozes verloochend door Korach en Abiram, Jezus door Petrus. Mozes' graf onbekend, Jezus' graf ledig bevonden. Mozes mag het beloofde land niet betreden, de vervulling van zijn wensch niet zien, de door Jezus aangekondigde heilstaat eerst na zijne wederverschijning op de wolken. En dat alles doorvlochten met nog andere Oud-Testamentische wonderen. De verdorring van den vijgenboom = Jona's Kikajon; Eliea's en Jezus' hemelvaart; Jerobeams dorre hand door Achija, de dorre hand eens mans door Jezus lenig geworden; Elisa vermeerdert één kruikje olie tot honderden, Jezus de vijf brooden tot zoovele duizenden; Elisa roept een knaap, Jezus een meisje uit den dood ten leven, enz. enz.

(*) De plaats in diens „Joodsche Historie", Boek XVIII, hoofdstuk IV, 772, is zóó kennelijk van lateren datum en alzoo geïnterpoleerd door de hand eens dogmatisch geloovigen, dat het moet verbazen, hoe een man gelijk Renan haar als echt gebruikt en er zich op beroept. Verbeeld u, Josephus is het daar niet met zich eens, of Jezus wel een mensch was: *„Indien men hem anders een mensch mag noemen, daar zijne werken zoo wonderbaar waren."* En dan die opstanding!

wist en gevoelde ook, dat van het tijdstip af, waarop het Christendom zich als eene nieuwe secte, eene nieuwe gemeente, eene nieuwe religie constitueerde, geen Phariseër het zou hebben gewaagd, of om de door hem verfoeide inbreuk op het monotheïsme van zich zou hebben kunnen verkrijgen, iets als les of waarschuwing of spreuk uit de Evangeliën over te nemen. Integendeel; zoodra de Amoraïem uit de derde eeuw iets van het Christendom begonnen te hooren, was hun eerste werk, er met scherpte, soms met liefdelooze hardheid tegen te polemiseeren en richtten zij er de pijlen van hun vernuft tegen. Doch uit de manier, waarop zij dit deden en hoe zij de geboorte en het overlijden van Jezus verhaalden blijkt voldingend, dat deze hun toen nog een onbekend, fabuleus, mythisch wezen was.

Dit alles als zooveel bewijs, dat, waar Nieuw-Testament en Talmud met elkander woordelijk of naar den geest overeenstemmen in zedelessen, uitspraken, gelijkenissen, aphorismen en spreekwijzen, het eerste aan den laatste, niet deze aan het eerste heeft ontleend. Dat alles stond bij elken eenigzins ontwikkelden Israëliet van eenige Talmudkennis vast en hij zeide en schreef het ook, als hij maar zeker was, door de onverdraagzaamheid er niet om te worden vervolgd. Die intolerantie zorgde echter wel, dat de lijst van Joodsche polemische werken tegen het Christendom, welke het meestal op diens dogmatische elementen hebben gemunt, niet zeer groot kon worden (*). Ten allen tijde trouwens ging macht

(*) In den *Dageraad* van 1859 (deel IX, bl. 114—128 en 211 en volgg.) gaf ik eenige stellingen uit een dier werken, uit den „*Nitzachoon*" (Victorie), geschreven in 1339 door zekeren rabbi Lipmann van Muhlhausen, en voor het eerst te Altdorf in 1664 door prof. Th. Hackspan uitgegeven. Dat werkje, door Hagenseil in het Latijn vertaald en van aanteekeningen voorzien, bevat 354 weerleggingsartikelen, naar de dagen van het maanjaar. Inzonderheid beijverde de schrijver zich, om de onhoudbare toepassing van al de Oud-Testamentische citaten in het Nieuwe Testament te bewijzen. Het is kennelijk door Strauss in zijn „*Leben Jesu*" geraadpleegd en gebruikt.

vóór recht, gelooftrots vóór onderzoek, eigengemaakte waarheid vóór *de* waarheid.

Maar wat de Israëliet niet wist en eerst van de moderne critiek vernam was, dat de Apostelen, „levende te midden van hevigen partijstrijd en met niet genoeg waarheidszin toegerust om te weten, dat het ongeoorloofd is, aan een ander woorden in den mond te leggen, die hij niet heeft gesproken, Jezus velerlei hebben laten zeggen, wat zij meenden, dat hij zou hebben gezegd, indien hij in hunne omstandigheden had verkeerd, en dat zij hem allerlei vragen lieten oplossen, die zij moesten beantwoorden en waarover in hunne omgeving ernstig verschil van meening bestond" (*). Wel

(*) Oort, *„Evangelie en Talmud"*, bl. 9 en 10. Met andere woorden: de Apostelen dekten zich met het gezag van Jezus. Zij bezigden den naam des Meesters als middel, om zekere theologische, kerkelijke gevoelens te doen bovendrijven, door ze voor de zijnen uit te geven. Zij lieten hem zeggen, wat hij inderdaad niet heeft gezegd, ja, wat hij onmogelijk kon hebben gezegd, omdat het streed met gansch het wezen zijner leer. Volgens den hoogleeraar deden zij dit wel is waar met eene vrome bedoeling, maar toch ook met opzet. Een vreemd, een zonderling licht wordt hierdoor op hunne geloofwaardigheid geworpen, ook ten opzichte der dusgenoemde „echte" uitspraken. Er ontstaat nu reden, om hen ook daarin te wantrouwen. Opzet blijft opzet, door de vrome bedoeling niet goed te maken; want die bedoeling liep uit op, of liever, bediende zich van . . . . . onwaarheid. En dat, waar men al het gewicht der nieuwe of vernieuwde leer legde op . . . . . de hoogste, de reinste zedelijkheid! Meenden de Apostelen te goeder trouw, dat Jezus het werkelijk heeft gezegd, of had kunnen zeggen, of voornemens was te zeggen, of dat het uit wat hij zeide kon volgen, dan hebben zij zich eenvoudig vergist. Doch dan valt het zonderlinge licht tevens op hun intellect, bevoegdheid, prediking en zending en dan heeft Jezus, toen hij hun de evangelisatie der volken en rijken opdroeg (Matth. XXVIII: 19, Marc. XVI: 15, Luk. XXIV: 47) of zelfs aan het Jodendom alleen, zich in hen, d. i. in hunne geestelijke bekwaamheid, in het doordrongen zijn van wat hij wilde en waarvoor hij zijn leven gaf, evenzeer vergist. Nog erger; dan is de verkeerde richting, waarnaar het Christendom zich historisch heeft ontwikkeld, eigenlijk en vooral de schuld der Apostelen!!

Het criterium van het echte en niet, of minder echte moet dan berusten bij het *inwendige* gezag, d. w. z. al wat in zichzelf waar en goed is, is van Jezus, is bepaald echt, maar wat *uitwendig* gezag behoeft, persoonlijkheid,

kende hij in zijn Talmud den richtingsstrijd tusschen Sjammai en Hillel, den strijd tusschen letterlijke en geestelijke wetsopvatting, tusschen strenge wetsoefening bij den één en de moreele gehoudenheid vóór alles bij den ander; wel wist hij, dat die strijd zich, gewijzigd, voordoet in het N. T. tusschen *wetsoefening* (Petrus) en *geloof* (Paulus), naderhand belichamelijkt in Catholicisme en Protestantisme, in Paus- en Lutherdom, maar weinig kon hij bevroeden, dat de Apostelen aan Jezus onjuiste of betwistbare of eenzijdige uitspraken in den mond hebben gelegd en dat bijgevolg vele of sommige uitspraken niet voor zijne rekening komen.

Vermits nu in het Nieuwe Testament zelf, in de Evangeliën, Handelingen en Apostolische brieven geene lijn is getrokken tusschen hetgeen waarlijk van Jezus en waarlijk van de discipelen in de te boek gestelde zedeleer is, zoo kan het lichtelijk gebeuren, dat men het eene met het andere

schrift, absoluut geloof, om voor waar en plichtmatig te gelden, zooals b. v. Matth. V: 17—19, dat is *niet* van hem, en staat het op zijn naam, hem ondergeschoven, toegedicht. Alzoo, Jezus heeft niets dan de waarheid en het goede gepredikt: den godsdienst zonder priester of vorm, dien des harten, de gelijkheid der menschen, de verheffing des zondaars, de zelfverloochening, de ideëele liefde, de hoogste deugd. Wat daarin past, is van hem of in zijn geest, wat daarmede strijdt of er van afwijkt kan hij, zonder zichzelven ontrouw te worden, niet hebben gezegd. Men gevoelt, hoe willekeurig dit is en hoe hij zoodoende wederkeerig tot een criterium van het ware en goede wordt gemaakt. Zoo vloeien de lijnen tusschen leer en leeraar in elkander. Kon hij, gelijk de geestdrift wil, niets dan het hoogste goede en ware verkondigen, omdat zijne natuur, zijn geheel wezen er hem toe dreef, dan krijgt men te doen met een ideaal in menschenvorm, met iemand, die geen mensch meer, maar bijkans God zelf is. Medegod, Godmensch, goddelijk mensch, ideëel mensch, het komt alles op hetzelfde neêr. Het is óf een wezenlijk wonder, óf een klank. Maar het grootste wonder zal wel dit blijven, dat de prediker dier zoo hooggaande godsdienstmoraal niet heeft ingezien, dat zijne Apostelen hem niet begrepen en dat zij zoo weinig zedelijk ontwikkeld waren (altijd naar den heer Oort), dat zij iets voor geoorloofd hielden, wat in onze dagen een *kind* zelfs onbehoorlijk zou noemen. Ik spreek niet eens van den weinigen eerbied bij de Apostelen voor Jezus' aandenken, als zij hebben gedaan, wat hun zoodoende wordt toegeschreven.

verwart. Nu men dit alleen bij wijze van deductie en redeneering kan onderscheiden, hangt het antwoord op de vraag, wat al of niet in Jezus' godsdienstsysteem past, van ieders subjectieve meening af. In dit opzicht echter ben ik bij de volgende vergelijking, die den voornamen inhoud van dit werkje uitmaakt, tegen vergissing gewaarborgd; want zij betreft het *Nieuwe Testament* in zijne zedelessen. Naast iedere moreele vermaning, naast elk zedekundig gezegde plaats ik een gelijksoortig uit Talmud of Midrasj, veeltijds niet meer dan één. De heer Tal heeft dezer dagen bewezen, dat naast ieder vers in de Bergrede eene *veelheid* van Talmudische gezegden van gelijken inhoud, althans van gelijke strekking is te plaatsen. Dat kan ook bij al de overigen van gezonde moraal en practisch doel; maar wilde ik dien weg opgaan, dan moest ik een lijvig boekdeel schrijven en dat zonder meer nut dan hetgeen ik beoog en wil bereiken.

Dat practische karakter spreekt ook in iets, waarvan men eene beschuldiging tegen den Talmud gemaakt en die men met den naam van *werkheiligheid* of *loondienst* bestempeld heeft. Er is daarin, zegt men, multipliciteit van geboden om multipliciteit van verdienste en belooning. Voor elke goede handeling — en daaronder verstaat men ook en vooral de waarneming van een Wetsvoorschrift, een vorm, iets uiterlijk kerkelijks — is loon beloofd, zoo al niet bepaald in dit, dan zeker in het leven hier namaals. Zoo vele vrome verrichtingen, zoo vele zegeningen en heilsbedoeling. Van een *„het goede doen, omdat het goed en het kwade mijden, omdat het kwaad is,"* dus belangloos, uit plichtgevoel, uit zedelijke aandrift, om het goddelijke in den mensch, daarvan weet de Talmud weinig of niets. Ware geene belofte, er zou geene deugdbetrachting, ware geene straf, er zou een vrijpas voor de zonde wezen. Het goede doen is evenals het kwade laten, belang. Van liefde tot het eerste en afkeer van het tweede geen, althans weinig spoor. En omdat het totaal der zonden dat der verdiensten verre overtreft en de

straf alzoo bij ieder veel grooter dan de belooning zou wezen, is er telkens behoefte aan buitengewone credits en afschrijving, bij vasten en boeten, op verzoendagen, door voorspraak van heiligen en wat er al zoo meer is. De enkele lessen van den „Talmud in anderen geest gaan verloren in zijn stroom van baatzuchtige deugdprediking.

Alles in die schets te ontkennen ware dwaasheid; er is alleen overdrijving in de aanklacht en eenige valschheid in de voorstelling. Nergens en nooit hebben de Talmudisten gezegd: „Doe het goede — om loon te ontvangen," of, „het goede doen schept eene *aanspraak* op belooning, integendeel; zij leerden, dat een *geheel* leven van deugd niet voldoende is, om tegen een *klein deel* van Gods gaven aan dat leven te kunnen opwegen." Maar wel zeiden zij: „*Als* gij het goede doet, dan beloont God u, en als gij het kwade doet (*) dan straft Hij u," en zij voegden er bij, dat de belooning is eene acte van genadevolle liefde, wijl Zijne weldaden toch buitendien dag aan dag toestroomen, en de straf eene acte van verbeterende liefde, aldus weder eene goedheid. En nu beweer ik, dat zij voor de zedelijke en godsdienstige opvoeding der menigte bruikhaarder en nuttiger hebben geleeraard, dan het „zedelijk ideaal" ooit zal vermogen. De mensch is nu eenmaal zoo, dat hij zijne verdiensten erkend wil zien: de schrijver, de bestuurder, de uitvinder, de ontdekker, de leeraar, de wetgever, de arbeider. Wanneer al bij den hoog ontwikkelde de erkenning niet de *beweegkracht* voor het goede is, toch is hem een uitblijven dier erkenning niet

---

(*) Ja, *doet;* want Talmudisch geldt alleen in het *goede* de *gedachte,* het voornemen voor de *daad.* Overigens staan voorzeker de Evangeliën met hun „*loon*" in het koningrijk des hemels, hun „*straf*" in de hel, hun „*wat loon hebt gij dan?*". „*zij hebben hun loon weg*", hun „*rekenschap geven ten dage des oordeels*", hun „*gehinnom*", met zijne volheid van „*geween en knarsing der tanden*" dichter bij de Talmudische voorstelling van straf en belooning naar verdienste en schuld, dan bij de ideëele opvatting van het goede *om* het goede en het kwade *om* het kwade.

aangenaam, en ziet hij zich miskend, dan smart hem dit, o ja, om de miskenners, maar immers ook om zichzelven. Het goede verrichten om geene andere redenen dan „omdat het 's menschen roeping is goed te doen," dat abstracte begrip moge den wijsgeer behagen, den gewonen, eenvoudigen mensch brengt het niet in beweging, laat staan in geestdrift, tot ijver en inspanning. Het edele doen uit zelfvoldoening is wel bezien niets dan een andere vorm van „belooning," in zooverre namelijk die zelfvoldoening een aangenaam gevoel van tevredenheid, rust en welbehagen medebrengt.

Onpractischer nog is het denkbeeld, dat het goede doen, al bereikt men de volmaaktheid, deugd noch verdienste is; want het ontmoedigt in den hoogsten graad. Als men toch niets verdienstelijks doet of kan doen in betrekking tot God, dan doet men het in het geheel niet. Het was dus verstandig, den volke te leeren: „Doe wat de Eeuwige u gebood, die goed is en Wiens gebod goed is; dan loont Hij u naar uwe werken. Dat behoeft Hij wel niet, vermits Hij u reeds iederen dag duizend goedheden bewijst; maar Zijne liefde is zoo groot, dat Hij, kennende den eisch uwer natuur en als een Vader u gelukkig willende zien, uwe deugd nog bovendien beloont. Wie echter alleen om dat loon goed handelt, bezit geene verdiensten en heeft het loon in den dagelijkschen zegen reeds weg." Stel daarnaast de prediking: „Niemand, ook de beste niet, doet zijn plicht; niemand kan loon wachten op zijne handelingen, niemand is bij God goed!"

En wat te zeggen van de doelmatigheid der les in betrekking tot 's menschen natuurlijke geaardheid: „Laat het slechte, omdat het in zichzelf slecht is?" Zou dat voldoende zijn, om den hartstocht werkelijk onschadelijk te maken, de ontelbare sociale belangen te neutraliseeren, de kwade neiging te binden, de menschelijke zwakheden op te ruimen, het booze te smooren? Een dwaas, een phantast, die het gelooft! Zonder bedreiging tegen het kwade, de zonde, de schending van het goede, zonder zichtbare of in voor-

uitzicht gestelde straf, geene afschrikking van het niet goede. Een heerlijk denkbeeld, die idiëele plichtbetrachting, die belanglooze afkeer van de ondeugd, maar niet meer dan een denkbeeld, waarmede men in den bruisenden stroom van menschelijke bedrijvigheid en belang òf dadelijk zinkt, òf bovenop blijft dobberen, ten speelbal aan allerlei windrichting van inzicht en oogmerk. Zoolang de mensch, gelijk hij is en wel altoos zal wezen, streeft naar onderscheiding, roem, eer en erkenning bij verdiensten in het maatschappelijke leven, zoolang ook zal hem dat onmogelijke van verdienste in het zedelijke leven duister blijven en zulke les hem weinig bedreigen, aantrekken, toelachen. En zoolang hij wetten behoeft, die tegen vergrijpen straf bedreigen, zoolang ook zal hij in het godsdienstige leven strafverkondiging, om van het kwade af te houden, verre van ongepast, maar nuttig en noodig noemen. Wie nu daaruit de conclusie trekt, dat zoodoende de deugd eene belang- zuchtige speculatie wordt en dat de Talmud, die belooning op het brave en straf op het kwade predikt, voor den Israëliet als het ware eene *rekening-courant* met den Heer opent, hij verdient om de dwaasheid daarvan geene wêerlegging.

Maar die beschouwing, zegt de lezer misschien, is platte practijk, die de geestdrift dooft en het hart op den duur koud maakt, die het verhevene niet gevoelt en het ideaal niet begrijpt. Toegestemd des noods; maar wat is beter en vruchtbaarder, nuttige practijk of ondoenlijke theorie? En bovendien, zulke bruikbare godsdienstleer behoeft evenmin aan het Christelijke als aan het Joodsche verhevene in den weg te staan. Plaats eens, bid ik u, lezer, het nuchtere, practische Engeland met zijne volheid van religieuse en weldadige stichtingen naast het dichterlijke Spanje en het enthousiastische Italië", het steeds op voordeel bedachte Noord-Amerika naast het „schwärmerische" Duitschland met zijne hooggaande illusiën, het aardschgezinde Denemarken naast het gloeiende Mexico, en zegt mij, waar meer echt godsdienstig leven heerscht. Voorwaar, ook in de zedelijke

wereld dient, wil men slagen, de overgroote menigte practisch te weten, waarom zij goed moet doen en wat het kwade haar brengt, wat zij van het eene heeft te hopen en van het andere te vreezen. Al die wijsgeerige abstractiën blijven haar vreemd en verre. Nog niet eens is zij tot de erkenning gekomen, dat het goede practisch voordeelig, het kwade feitelijk nadeelig is én voor het individu én voor de „gesammtheit", hoeveel te minder van het goede *om* het goede en het slechte *om* het slechte, en wel het allerminst van de idealiteit der deugd, zonder bodem, zonder verwachting, zonder vastheid, schitterend als eene zeepbel, maar bij de geringste aanraking zwak als deze. Dat is, mijns inziens, eene reden meê, waarom in het Jodendom zoovele voortreffelijke deugden zijn bewaard gebleven, in weerwil nu eens van lijden, dan weder van verleiding en waarom het, materiëel overal voordeel zoekend, meermalen niettemin, rijkdom, eer, aanzien, roem, zelfs levensbehoud heeft afgewezen, als het die dingen moest koopen ten koste van wat het meende slecht te zijn en dat het geloofde, eenmaal te zullen boeten. De idee alleen ware niet machtig genoeg geweest, zijne zedelijkheid te beschermen; daarentegen was de beduchtheid voor het komende sterker dan alle geweld en de verwachting van goddelijke goedkeuring en belooning aantrekkelijker dan de ideëele verhevenheid van alle deugd. Zoo was het ook bij de Christenheid. Er is daar meer deugd geoefend door de hoop op hemelsch loon en meer kwaad gelaten om de vrees voor hellestraf, dan ooit het begrip van, of de aandrang om naar volmaaktheid te streven, kon bewerken. Niet door zijne ideëele zedeleer is het Christendom wereldgodsdienst geworden, maar door wondergeloof en geweld. Door die practische opvatting moge de deugd aan poëzie verliezen, zij wint er door aan waarheid en degelijkheid. Beter eene *gewone* moraal, die men *doet*, dan eene *buitengewone*, die men *niet* doet of niet doen *kan;* beter het goede betracht in het bewustzijn, dat het Gode behaagt en Hij het loont, dan het gelaten, omdat

de volkomenheid, zonder welke alles nog gebrekkig en beneden de verwachting blijft, niet is te bereiken. Zoolang in het maatschappelijke leven materieële aanmoediging tot en belooning van verdienste en deugd is, zoolang is ze in het zedelijke leven niet weg te denken, zonder schade voor de moreele werkelijkheid zelve.

Denk daarom niet, dat het den Israëliet aan poëzie en ideëele voorstelling ontbreekt. Reeds zijn achttienhonderdjarige geloofstrouw onder lijden en verbeiden is een heldendicht, treffender en welsprekender dan de Ilias van Homerus. Zijn begrip van den Messiastijd, een tijd van zondeloosheid, eeuwigen vrede, gelijkheid der menschen, eenheid van godsdienst en algemeene onschuld is idealistisch. In zijn Talmud komen, als paarlen in het woestijnzand, te midden van sagen, mythen en legenden, heerlijke gedichten, poëtische gedachten en beelden voor, die gerust naast de besten der ouden en modernen kunnen staan. Voor wie het weet op te merken en te waardeeren, dragen vele zijner kerkvormen, inzonderheid die van voorouderlijken oorsprong, een plechtig karakter, heeft iedere ceremonie uit de historische overlevering reeds om hare eerwaardigheid dichterlijke wijding en spreekt er uit menig patriarchaal gebruik, nog heden in het huisgezin en familieleven voortdurende, een geest van heiligen eenvoud, die een scherp contrast vormt met de overbeschaving in onze dagen. Als hij zijnen Wijzen nazegt en nazeggend gevoelt, dat de uitdrukking: „De mensch is naar het evenbeeld Gods geschapen" beteekent: de mensch moet Gods eigenschappen van reinheid, barmhartigheid, gerechtigheid, genade, trouw en liefde tot de zijnen maken, dan huldigt hij een hoog ideaal, en als hij zich van de waarheid doordringt, dat „alles in God en God in alles is," dan leeft in hem eene frissche, zedelijke wijsbegeerte, die de hoogste dichterlijkheid met het verhevenste proza vereenigt. Waar hij de waarheid noemt „het zegel Gods", „het begin, midden en einde van alle dingen", de autoriteit, „die geen gezag boven zich heeft";

daar bezielt hem het ideaal voor de waarheid en waar hij den berouwhebbende boven den vrome stelt, daar heeft hij een zedelijk ideaal. Als hij den godsakker een „huis der levenden" heet, dan wordt zijn geloof ideëel en poëtisch en geldt hem de arme als „gast" (oréach), dan is hij ideëel humaan. Maar eene ideëele *zedeleer* als leiddraad tot algemeene uitoefening, als kenmerk van zijn godsdienst, als karakteristiek verschil tusschen zijne en anderer Godsvereering, neen, die houdt hij er niet op na, en hij is er niet slechter om en niet slechter aan toe.

Deze practische strekking ging ook over op het gebied der Wet, der vormen, der ceremoniën. In zijne „Geschiedenis van Engeland" roemt Macauly het als eene groote verdienste van het Catholicisme, dat het den castegeest van het priesterdom ophief, door de deur te openen voor alle, zelfs voor de laagste volksklassen. Niet uitsluitend meer uit één stam of uit ééne familie, maar een iegelijk, zegt hij, kon priester worden. Daardoor werd de godsdienst, of liever de Kerk, waar binnen de hoogste waardigheid ook voor den geringste bereikbaar was, volkszaak. Chronologisch is dit minder juist. Doordien van Ezra, schoon zelf priester, de verklaring der Wet uitging en op die verklaring tot organisatie en uitvoering de meeste nadruk werd gelegd, zoo kwam het, dat de „verklaarder", de schriftgeleerde langzamerhand het priesterlijk element overvleugelde en op zijde drong. Het was niet zoozeer de priesterinvloed, die zich gedurende het vierhonderdjarige bestaan van den tweeden tempel in de binnen- en buitenlandsche belangen des lands deed gelden, maar de invloed der schriftgeleerden. Dit bleek zelfs tijdens de regeering van de dynastie der Hasmoneën, toen vorsten- en priestergezag telkens in ééne hand waren. En nu had ieder, die roeping en talent bezat, toegang tot de „schriftgeleerdheid", die noch caste, noch secte, noch stand, noch waardigheid vormde en geene andere dan de gewone rechten bezat. Hier was dus reeds voor het grootste deel de gelijkheid in de kerk, die de be-

roemde geschiedschrijver in het Catholicisme prijst. Wat van een afzonderlijken priesterstand materiëel nog restte, ging met den tweeden tempel onder.

Doch er is meer. Bracht het Catholicisme gelijkheid voor het leeraarsambt, de wijding met hare speciale bevoegdheden en voorrechten bracht wéér afzondering, die in de plaats trad van stam en familie, alzoo scheiding in anderen vorm. Zoo iets nu verhinderde de practische richting van den Talmud, door de „schriftgeleerdheid" te maken tot een *volksplicht* en te verheffen tot een *volksbelang* bij uitnemendheid. Wenschte Mozes eenmaal: „O, bestond het gansche volk Gods maar uit profeten," de Talmud wilde: „*Ieder zij zijn eigen geestelijke, zijn eigen priester.*" Daarvoor werd de Torastudie in het algemeen en de kennis der Gemara in het bijzonder tot hooge verdienste gestempeld, terwijl men elders Bijbelkennis aan de menigte verbood. In allerhande redevormen en beelden werd die studie verheerlijkt, aangemoedigd en in het godsdienstig bewustzijn des volks geprent. Zij was vóór en diende tot de wereldschepping; op haar steunt de maatschappij, de staat, het burgerlijk leven; boven haar is niets; door haar hield het behoud uit genade op en ving dat uit liefde aan; God zelf bemint en oefent haar; zij is ook in het verblijf der hemelen; door haar stijgt Israel in waarde boven de engelen; zij verlichtte als het zonnelicht en was Davids poëtische genius; zij vindt eenmaal in het Messiaansche werk hare beste uitdrukking. De mensch verdeele zijn leven tot studie in drieën: Bijbel, Misjna en Talmud. Wie den eerste beoefent, doet wel; wie de tweede bestudeert, doet beter; wie tot de kennis van den derde komt, doet het best, allerbest. Decideeren, leven enkel naar de theses of sententiën der Misjna, d. i. zonder kennis der argumenten voor en tegen, handelt verwerpelijk, afkeurenswaard; wie uit het debat de richtige conclusie weet te trekken, verzet den Sinai. Ieder, enkelen uitgezonderd, ieder behoort interpretor, kenner, wetgeleerde te wezen, wil hij in waarheid Israëliet zijn. Daarom

wordt de ongeleerde nimmer met bewustheid vroom en daarom gaat het vormen van „leerlingen" boven de opvoeding van eigen kinderen en de leeraar voor de andere. Wie Tora leert en niet onderwijst, is als de myrthe in de woestijn.

Zoo dringend aanbevolen, dikwerf ook overdreven geprezen en geloofd, was het geen wonder, dat, naast Bijbel en Misjna, de Talmud doordrong tot alle klassen, rangen en standen en eene geestelijke gelijkheid voortbracht, waarmede de Catholieke en zelfs de Protestantsche niet in één adem mag worden genoemd. Gerust kan men beweren, dat zulk eene algemeenheid van Bijbelkennis en in zulk een omvang nooit bij de Christenheid bestond en ook nu nog niet bestaat, als zij reeds bij Israël vóór eeuwen en gedurende eeuwen was, toen niemand, behalve China, de multipliciteitskracht der drukpers kende. Te denken is het, wat een literarischen zin dit goot in het gemoed des volks, wat eene weetzucht dit opwekte en hoe met de Bijbel- en Talmudische kennis de profane binnensloop. „Bezit gij kennis, wat ontbreekt u dan? Ontbreekt u kennis, wat bezit gij dan?" „Niemand zóó arm, als de arme aan kennis." „Wilt ge weten, hoe ver kennis boven rijkdom gaat, zoo overdenk, dat, als gij goud voor zilver wisselt, gij de waarde wel in zilver terug bekomt, maar het goud mist. Wisselt ge echter de eene kennis voor de andere, dan verkrijgt gij de nieuwe en behoudt de oude bovendien." „Geleerdheid is schoon, adel met geleerdheid dubbel schoon, adel zonder kennis, beter niet geboren." „Waar geen kennis is, is de ouderdom nutteloos," maar „wie met kennis pronkt, komt niet in de omgeving Gods." „Leer, al is het aanvankelijk met profane bedoeling, de heilige zal later wel komen." „Wie met heilige oogmerken Torakennis opdoet, is een vriend en vertrouwde Gods, vredestichter tusschen den hemel en de aarde." „Kennis geeft waarde aan het leven, waarvan niet het *hoelang*, maar het *hoe* beslist." „Ga met mannen van studie om; dat is vruchtbaarder dan zelfoefening." „De adem uit der kinderen mond (hun leeren in de school) houdt

de wereld in stand." „Let op de kinderen der armen, want van hen gaat de Leer (de wetenschap) uit." Zulke apotheose der kennis treft men in den Talmud bij elken stap aan, en het gebod tot studie betrof niet zekere standen of klassen, maar het geheele volk, van den voornaamste tot den geringste. Het geldige onderscheid was alleen tusschen „weten" en „niet-weten;" het eerste gaf titel en zedelijk aanzien, het tweede werd veracht of betreurd.

Daaraan was het toe te schrijven, dat Israel als het ware een *studeerend volk* werd en bleef, in weerwil zijner materiëele zorgen voor lijfsbehoud en levensonderhoud, een volk met zijne *massa* van Torabeoefenaren, lezers, onderzoekers, debatters, schrijvers, theologen, homileten, interpretoren. Al was de kennis eenzijdig, zij *was* er toch en werd tot in de kleinste gemeente gekweekt door leerscholen, vereenigingen en dagelijksche voordracht. Tot zelfs in de gebeden ging de Torastudie over en nauwelijks van zijne beslommering uitgerust, was het eerste werk des huisvaders, het eene of andere werk ter hand te nemen, te lezen en te overwegen, of zijn kind in wat het bij den rabbi had geleerd, te examineeren. Hij, wiens middelen het slechts eenigermate veroorloofden, schafte zich, al was hij zelf schriftgeleerde, een huisrabbi aan, die plaats nam in, en lid bleef van de familie tot aan zijn dood. Hij was er niet de huismonnik, noch de biechtvader, noch de huisprelaat, maar de geleerde huisvriend, met wien men debatteerde, of dien men in staat stelde, zich onbezorgd aan de studie te wijden. De Synagoge werd de „*school*" en ontleende er hier en daar den naam van. Dat kweekte en onderhield een studielust bij de *menigte*, zooals zelfs Rome en Griekenland in den tijd van hun grootsten literarischen bloei niet hadden gekend. In ieder bijkans was eene mate van theologische en rituëele kennis, die hem zelfstandig en in het dagelijksche leven tot zijn eigen geestelijke maakte. Hij eerbiedigde de rabbinale beslissingen, maar hij mocht, en niet zelden wenschte hij ze te controleeren. Was

de richting der kennis tijdens de middeneeuwen en later in het noordelijk- en midden-Europa de Talmudische, in het zuiden en oosten was zij veelzijdiger. Historie, geneeskunst, physica, grammatica, poëzie, wijsbegeerte, sterrekunde, mathesis, homiletica, Bijbelcritiek (*), dat alles en nog meer voegde zich aan de zijde van, of sproot voort uit de Wetstudie. Zedelessen, puntige gezegden, eigenaardige spreekwoorden, logische en theologische termen, Oostersche aphorismen, alle-

(*) De Talmud geeft hier en daar bewijzen van vrije Bijbelsche tekstcritiek. Berachot, fol. 6*a*. „*keroem zoeloet*" (Ps. XII : 9), wat beteekent dit? Rab Nachman, daarnaar gevraagd, antwoordde: Dat zijn die zaken in 's werelds hoogte (de planeten), welke de menschen (ter aanbidding) misbruiken." Met andere woorden: lees niet „*keroem*", maar „*beroem*" (in de hoogte). — Ibid., fol. 18*b*. Rabbi Chama zeide: Lees niet (Ps. LXVII : 15) „*betsalmoon*" (in het duister), maar „*betseel mawet*" (in de schaduw des doods). — Sabbat, fol. 33*a*. Lees niet (Jes. IX : 19) „Ieder zal „*besar zeroö*" (het vleesch zijns arms), maar „*besar zarö*" (zijne eigen kinderen) verslinden." Lev. XXVI : 29 en Deut. XXVIII : 53 bewijzen de juistheid dier lezing. — Moëd Katan, fol. 9*a*. Lees niet „*kirbam batémo*" (Ps. XLIX : 12) „In hun binnenste denken zij, dat hunne gebouwen eeuwig duren," maar „*kibram batémo*," hun graf is hun een eeuwig verblijf." — Ibid. fol. 5*a*. Lees niet „*wesjam*" (Ps. L : 23) „aldaar zal ik hem den weg wijzen", maar „*wesam*" „die zijn weg afbakent." Deze lezing heeft de officiëele tekst inderdaad. Beter is „*wesjomér*," die zijn weg in acht neemt."

Eene eeuw voordat duizenden bij duizenden Europeesche lijfeigenen, die lezen konden noch schrijven, in kruistocht naar Jeruzalem trokken onder aanvoering van hertogen, baronnen en ridders, die het eene oneer achtten, hun naam te kunnen teekenen, had het Jodendom reeds eene Jitzchaki uit Toledo, die o. a. de Mozaïsche echtheid van Gen. XXXVI : 31—43 bestreed, en tijdens een dier kruistochten leefde in Italië een exegeet (Ibn Ezra), die hetzelfde in nog grootere mate deed en aan wien Spinoza, de vader der nieuwere Bijbelcritiek, sommige zijner krachtigste argumenten had te danken. Ezra's opvatting van Gen. XII: 6, XXII: 14, Exod. XV: 17, Lev. XVI: 10, XVII: 7, Deut. III: 11, XXX: 30 en inzonderheid van Deut. I: 1 is hoogst merkwaardig, deels daarom, wijl hij van den verstandigen lezer geheimhouding verzoekt, deels om zijne quasi verontwaardiging over Jitzchaki's liberaliteit en deels wegens de ver gaande bedoeling, dat latere handen in den Pentateuch hebben geschreven.

gorieën, metaphoren enz, mengden zich hierdoor in de volkstaal en gaven er soms dat pittige, krachtige en vooral dat geestige aan, waardoor de echt Joodsche „Witz" bij de humoristen nog heden zoo hoog staat aangeschreven. Voegt men daarbij de door den „pilpoel" (het debat) bevorderde scherpzinnigheid, al ontaardt die wel eens in sophisterij en haarklovende inspanning, de voor zulke studie noodige vlugheid van bevatting, den taalzin, door het oud- en nieuw- Hebreeuwsch gewekt, de geheugenoefening, al is het om slechts een *deel* van dat reuzenwerk te kunnen doorworstelen (*), de vatbaarheid voor het dichterlijke element in legenden, volkssagen en mythen, dan zal men moeten bekennen, dat tegenover enkele nadeelen door den Talmud gebaard, zeer vele voordeelen staan. Reeds het enkele: *studie bij alle klassen en rangen zonder verschil als plicht en verdienste, opdat ieder zijn eigen priester zij*, overtreft verre ieder nadeel. Bij de algemeenheid van „schriftkennis" als hoogst godsdienstig gebod, moest elke poging tot vorming eener „caste van schriftgeleerden" als rook verdwijnen en kon de invloed der geestelijken niet groot worden. Hieruit is het anders vreemde verschijnsel te verklaren, dat de geestelijke macht in Israel klimt, naarmate de liberale richting toeneemt, wijl bij deze de algemeene Talmudstudie en Wetskennis op den achtergrond geraakte en de rabbijn alzoo als de officieële, bevoegde schriftgeleerde optreedt en moet optreden in het karakter van den priester elders.

Dit zij echter hoe het wil, de Talmud heeft op de intel-

(*) De Babylonische Talmud alleen bevat 36 folianten met 302 hoofdstukken en 5244 pagina's in uiterst beknopten, eigenaardigen stijl. De taal is deels nieuw Hebreeuwsch en deels Chaldeeuwsch. Het aantal artt., decisiën en bijbepalingen maakt het *tienvoudige* van *al* de Mozaïsche voorschriften uit. De voornaamste Nederl. wetboeken hebben een totaal van ruim 5300, de Grondwet met de organieke wetten tot 1870, een totaal van circa 3900 artikelen. Daarbij staan de beide Talmuds — bovendien een werk van bijna vijfhonderd jaren — nog ver ten achter.

lectuëele en moreele ontwikkeling van den Joodschen stam zegenrijk gewerkt. Leg hem ten laste, dat hij teveel heeft geregeld, de vrijheid van beweging bij veranderde omstandigheden en denkbeelden belemmert, gezegden en lessen bevat, die beter waren, niet te zijn bewaard, exclusief is in zijne wetgeving, aan den anderen kant heeft hij den Israeliet de kracht verleend van weêrstand tegen opgedrongen polytheïsme in elke gedaante, den stam gemaakt tot een volk van priesters, den geest gescherpt en verrijkt met hoedanigheden, die in deze eeuw overal, waar de Jood zich op de humaniora toelegt, helder aan den dag komen en eene zedeleer gegeven, wars van alle overdrijving, practisch, bruikbaar en kerngezond. Als men haar onbevooroordeeld, onpartijdig wil onderzoeken, dan moet men zich afvragen: „*Wat heeft hij van het Joodsehe volk gemaakt?*" En dan kan het niet anders, of men zal bekennen: eene massa, wel is waar aan godsdienstvormen, ook verouderden en Oostersch localen gehecht, maar over het algemeen tevens zedelijk, lijdzaam, vlijtig, verstandelijk; matig, spaarzaam, weldadig, hartelijk en met beduidenden aanleg voor wetenschappelijke beschaving (*). Niet

(*) De heer Oort (*Evangelie en Talmud*, blz. 102) waagt het niet, zijne stelling „dat het zooveel gelukkiger is te leven onder den invloed van het Evangelie dan onder dien van den Talmud" te staven „door eene vergelijking van het zedelijk gehalte der Joden en der Christenen." Dat is zeer verstandig. Het „staven" zou dan misschien „begraven" worden. „Dit" (beider zedelijk gehalte) zegt hij, „is het gevolg van vele zamenwerkende oorzaken." Toch niet bij de Joden van de Christelijke liefdeloosheid, van de vele Christelijke vervolgingen? Die toch hebben dezerzijds gebaard: schuwheid, hebzucht, wrevel, list, schachergeest enz. ondeugden, die niet de Talmudische leer op haar geweten heeft, maar den Joden zijn opgedrongen. „Het loon der zonde," verklaart de Talmud, „is zonde." Waarlijk, wel het allerminst aan het Christendom betaamt het, den Jood deze gebreken voor de voeten te werpen. Het heeft ze zelf gezaaid, met volle handen uitgestrooid in den zwijmel van zijne ruwheid, overmacht, afgunst en geestdrijverij. Was het ten deze zondigende Christendom niet dat van Jezus, het moreele en ideëele, goed; maar dan treft dit verwijt toch het „historische" Christendom, terwijl het „historische" Jodendom, d. i. tijdens de heerschappij van het Christelijk dogma, in eigen boezem heeft

in de *beginselen* der leer ligt het oordeel, maar in de werking en het *resultaat*. Of diezelfde maatstaf ook aan het origineele in de Evangelische zedeleer zonder beschaming is aan te leggen? Of het „*karakteristieke*" zooveel reden tot blijde verheffing geeft?"

Ten slotte nog ééne opmerking. Onmiskenbaar is de vooruitgang. Tegen de Nieuw Testamentische dogmata is het Jodendom langen, langen tijd, „met geheel zijn hart, met geheel zijne ziel en met geheel zijn vermogen" in lijdelijk verzet gebleven, de wetenschap woog ze en vond ze te licht. Het heeft de toepasselijkheid der, aan het Oude Testament met tendenz ontleende Evangelische citaten steeds, soms ten koste van het bloed zijner edelsten ontkend, de nieuwere theologische richting, krachtig bijgestaan door de Bijbelcritiek, gaf het gelijk. Het heeft zich van de Paulinische Wetsopheffing beroepen op de Wetsbestendiging bij Petrus en Mattheus en het laatste gebruikt èn als verwijt aan, èn als bewijs tegen eene Wetswijziging, het hoort thans (*), dat Paulus eenerzijds „door systematisch te werk te gaan en door te groote waarde aan het afbreken toe te kennen, het doel voorbij schoot," en dat Mattheus anderzijds Jezus stellingen liet verkondigen, die hij wel is waar te goeder trouw, maar toch in volle dwaling meende, dat Jezus wel zou hebben *kunnen* zeggen, doch die deze werkelijk *nooit* heeft gezegd of van plan was te zeggen" (§). Het heeft altijd volgehouden, dat de Evangelische moraal, hier en daar enkel op den vorm

---

gekweekt heerlijke huiselijke en onderlinge deugden, deugden *intra muros*, die het tot op heden zorgvuldig heeft bewaard.

Waar het Mahomedanisme hetzelfde voorbeeld van verdrukking volgde, oogstte het dezelfde vruchten. Gelijke oorzaken hebben gelijke gevolgen. Voor beide godsdiensten, in geloofsleer en geloofsdaad is het goed, voortaan het zwijgen te bewaren over hetgeen zij den Joden hebben gedaan en wat zij van hen hebben gemaakt.

(*) Oort, *Evangelie en Talmud*, bladz. 21.

(§) Ibid., bladz. 9.

na, rein Talmudisch is in wezen en strekking, in oorsprong en toepassing, de waarheid daarvan begint zich baan te breken, nu de slagboomen door het kennismaken met den Talmud langzamerhand wijken. Rest alzoo de *„ideëele zedeleer"*, waarvan het Jodendom de eer der oorspronkelijkheid gaarne aan den rechthebbende laat, maar verklaart niet te kunnen gebruiken, zoolang de menschelijke natuur geene „ideëele" natuur is geworden. Wordt ook *dat* ingezien en erkend door moralisten, psychologen en godgeleerden, dan nadert eens de tijd, waarop Israel zijne vele, vele, ja, al zijne vormen kan laten vallen, mits de belijdenis der *Christenheid* — niet van eene richting, eene partij, eene secte, een kerkgenootschap, maar van de gansche Christenheid — het zegel hecht aan hetgeen de wetenschap ten aanzien der Evangeliën heeft geleerd te erkennen als waarheid, als onomstootelijke waarheid. *Wanneer* dit zal geschieden? Zeker niet in de eerstvolgende eeuwen. Immers, tienmaal sneller dan de waarheid, vindt de dwaling ingang en tienmaal dieper nestelt zij zich vast. Wat *eeuwen* hebben bedorven, kunnen geen *jaren* goed maken, maar moeten *eeuwen* weêr herstellen. Toch is er reeds veel gewonnen: het overheerschende dogma opgegeven, de zoogenaamd bewijzende citaten doorgehaald, Mattheus en Paulus in hunne richting terecht gewezen, de wonderen ter zijde gesteld. Welnu, ook voor de „ideëele zedeleer" zal de tijd aanbreken van een *„mené, mené, tekél."* (Dan. V: 25.)

En hiermede ga ik tot de eigenlijke vergelijking der Nieuw Testamentische en Talmudische zedelessen, uitspraken, gelijkenissen, aphorismen en spreekwijzen over, nu het verschil in karakter en strekking ons eenigzins duidelijk is geworden. Het is eene stille vergelijking, die echter door de gedurige naast elkander plaatsing der citaten des te indrukwekkender spreekt en het droge en onbehagelijke, aan zulke opsomming van zedespreuken en gezegden in den regel eigen, moet wegnemen. Voor het Nieuwe Testament

hield ik mij nu eens aan den Staten-Bijbel, als officieële vertaling, dan weder aan van der Palm, van Hamelsveld en anderen, al naar gelang helderheid van zin dit vorderde. De Talmudische citaten zijn veeltijds woordelijk teruggegeven; doch kon dit niet zonder breede omschrijving of overname van lange plaatsen, dan extraheerde ik de beteekenis, de bedoeling.

Voor bronnenstudie was, waar beide bronnen van zelve waren aangewezen, natuurlijk even weinig ruimte als behoefte. Bovendien, zulk eene opsomming van geraadpleegde werken is voor den deskundigen lezer overtollig en aan den niet-zaakkundige onverschillig. Er kan alleen sprake wezen van leiden, aanwijzen, op den weg helpen, vergemakkelijken en dit is iets, dat den schrijver alleen raakt. Genoeg zij de mededeeling, dat, was mij, onder meer, het genoemde werk van den hoogleeraar *Wünsche* van veel nut, het mij evenwel niet terughield van eigen zoeken, regelen, schiften en toetsen der Agadtot in den Talmud en de Midrasjiem zelve.

Ten slotte verklaar ik mij aanbevolen te houden voor elke zaakrijke terechtwijzing, voor elke grondige, opbouwende critiek, voor elke belangstellende, zachte aanmerking.

A. ZEDELESSEN.

NIEUW TESTAMENT.	TALMUD.
Mattheus III: 8. „Brengt dan goede vruchten voort, der bekeering waardig."	Taäniet. Afd. II. § 1. „Broeders." Van de Ninevieten wordt (Jona III: 10) niet gezegd: „God zag hun zak en vasten", maar: „God zag hunne daden, dat zij van den boozen weg waren teruggekeerd." Zoo luidt het ook in Joël II: 13. „Verscheurt uw hart, niet uwe kleederen." Dat was de publieke vermaning der oudsten aan het volk op elken vastendag.
Matth. IV: 17. „Bekeert u, want het koningrijk der hemelen is nabij gekomen."	Kiddoesjien, fol. 40^{b}. „Wie boete doet en zich bekeert, wordt als een nieuw geboren mensch," en Pesikta: „De Heilige, geloofd zij Hij, zegt zelfs tot den zondaar, die Hem publiek heeft gelasterd: „Bekeer u en Ik neem u genadig aan."
Matth. V: 3. „Zalig zijn de armen van geest, want hun behoort het koningrijk der hemelen."	Abot, Afd. III: 11. „De wijsheid van hem is duurzaam, wiens godsvrucht aan zijne wijsheid vóórafgaat."
Of: „Zalig zijn de nederigen van geest enz.	Baba Batra, fol. 10^{b}. „Eene prooi der hel wordt hij, wiens geest overmoedig is."
Matth. V: 4. „Zalig zijn die	Berachot, fol, 32^{b}. „Mochten ook

treuren, want zij zullen vertroost worden."

alle hemelpoorten worden gesloten, de poort der tranen blijft altijd geopend." Taäniet, fol. 11^{a}. „Mozes" grootheid bleek dan het schitterendst, als hij deel nam aan het leed en wee des volks."

Matth. V: 5. „Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het land (Kanaän) beërven."

Cholien, fol. 89^{a}. „De wereld blijft slechts behouden door de verdienste der rechtvaardigen." — Synhedrien, fol. 7^{a}. „Zalig hij, die door rechtvaardigheid de drift zijns evenmenschen weet te doen bedaren."

Matth. V: 6. „Zalig zijn die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen worden verzadigd."

Horiot, fol. 10^{b}. Zalig zijn de rechtvaardigen, wier rechtvaardigheid door geen onspoed is te schokken. Wee den onrechtvaardigen, al verblijden zij zich in voorspoed."

Matth, V: 7. „Zalig zijn de barmhartigen, want hun zal barmhartigheid geworden."

Dérech Eretz, Afd. II. „De barmhartigen en weldadigen, van hen heet het (Jes. III: 10): „Zegt den vromen, gij wordt zalig."

Matth. V: 8. „Zalig zijn de reinen van harte, want zij zullen God zien" (in 's Heeren glans deelen).

Op ontelbare plaatsen. „Slechts het hart begeert de Albarmhartige." — Abot, Afd. II, §§ 10 en 11. „Een goed hart overtreft alle deugden, een slecht hart omvat alle ondeugden."

Matth. V: 9. „Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen kinderen Gods worden genoemd."

Midrasj rabba Bamidbar, Afd. VIII. „Vrede zij uw tred in uw huis, vrede uw tred buiten 's huis, vrede met ieder mensch, vrede met u zelven, vrede met uwen God." — Pérek Sjaloom. „Groot is de vrede, Hij is voor de aarde, wat de gist voor het deeg is."

Matth. V: 10. „Zalig zijn die

Baba Kamma, fol. 93^{a}. „Behoor

worden vervolgd om der gerechtigheids wil, want hun behoort het koningrijk der hemelen."

steeds tot de vervolgden, nimmer tot de vervolgers. Geen vogel meer vervolgd dan de duif; welnu, zij werd als offer waardig gekeurd te verzoenen tusschen God en den mensch."

Matth. V: 11. „Zalig zijt gij, als de menschen u smaden en vervolgen en liegende alle kwaad van u spreken, om mijnentwil." vs. 12. „Verheugt en verblijdt u, want uw loon is groot in de hemelen." (*)

Sabbat, fol. 88[b]. „Wie gesmaad worden, maar zelf niet smaden, gelasterd worden en er niet op antwoorden, in liefde handelen en in lijden zich verheugen, van hen zegt de Schrift: (Richt. V: 31) Gods vrienden zullen zijn als de zon bij hare opkomst."

Matth. V: 16. „Laat dan uw licht schijnen voor de menschen, dat zij uwe werken kunnen zien en uwen Vader, die in den hemel is, mogen verheerlijken." (§)

Berachot, fol. 17[a]. „Het doel aller wijsheid is bekeering en goede daden. „Aanvang der wijsheid," zegt de Psalmist, „is godsvrucht; die haar doen, zijn waarlijk ver-

(*) Dat stemt weinig overeen met „*Zalig zijn de treurenden*", of met: „*Niemand heeft verdienste bij God.*" Deze opwekking van en toezegging aan de Apostelen, die hun als het ware rang en beteekenis verleent, staan evenwel ver van het „ideëele" hunner roeping, van het goede *om* het goede. Het verband tusschen vs. 11 en 12 heeft meer van een riem onder het hart steken, eene belofte van hemelsche belooning en zaligheid *wegens* het goede, dan van: „*Niemand kan beweren, zijn plicht te hebben gedaan, al bereikt men de volkomenheid.*"

(§) Oppervlakkig beschouwd, heeft dit veel weg van hetgeen in IV: 1—8 aan de Phariseën wordt verweten: „Goed doen in het openbaar, opdat de menschen het opmerken." De bedoeling is echter deze: handelt zoodanig, dat de lieden, die het zien, zich opgewekt gevoelen, den hemelschen Vader te prijzen. In dien geest luidt ook (Berachot, fol. 16*a*) het slotgebed van rab Safra: „Het moge U behagen, Heer onze God, vrede te stichten in den hemel en op de aarde, tusschen de discipelen, die U ter eere en hen, die niet tot Uwe heerlijkheid de Leer beoefenen. En het behage U te laten geschieden, dat ook de laatsten het ter Uwer eere doen." — Bamidbar rabba fol. 163*b*. „Wie op de vermeerdering van Gods eer bedacht is en zijne eigene daarvoor vermindert, die vermeerdert de hemelsche zoowel als de zijne." — Pesachiem, fol, 50*b*. „Er staat eenmaal (Ps. LVII: 11): „Uwe gunst stijgt

standig." Nu staat er niet: „die haar *be*oefenen", wel: „die haar *uit*oefenen."

Matth. V: 21. „Gij hebt gehoord, dat den Ouden is gezegd: „Gij zult niet dooden," en wie doodt zal strafbaar wezen voor het gericht;" vs. 22 „doch ik zeg u: Zoo wie ten onrechte op zijn broeder toornig is, zal strafbaar zijn voor het gericht."

Pesachiem, fol. 66[b]. „Wie lichtgeraakt is, is hij een wijze, dan gaat zijne wijsheid weg, is hij een profeet, dan verliest hij zijne profetische gave." Rabbi Juda leidt dit af uit een gezegde van Debora, rabbi Simon ben Lakisj uit een van Mozes. Rabbi Mani ben Pattisj zegt: „Al bestemde de Hemel hem (bij de geboorte) tot iets groots, zoo wordt de toornige toch vernederd."

Ibid. „En wie zijn broeder voor „réka" (leeghoofd) scheldt, die is strafbaar voor het synhedrien; maar wie zegt: „Gij dwaas," die is strafbaar door het Géhinnomvuur."

Baba Metziea, Afd. IV: § 10. „Is hij een bekeerling, zeg hem dan niet: „Herinner u uw vroeger leven." Is hij een proseliet, zeg hem niet: „Denk aan hetgeen uwe ouders zijn geweest." — Sota, fol. 10*b*. „Liever storte de mensch zich in een gloeienden oven, dan dat hij zijn naaste openlijk beschame." — Baba Metziea, fol. 58*b*, „Als een moordenaar is hij, die zijn naaste in het publiek beleedigt. Het rood (bloed) toch

---

tot („*gnad*") aan den hemel" en een andermaal (Ibid. CVIII: 5): „Uwe gunst stijgt tot boven („*méäl*") den hemel", hoe is dit? Antwoord: het eerste doelt op hen, wier vroomheid niet ter eere Gods strekt, het tweede op hen, die geboden uitoefenen tot verheerlijking Gods." — Megilla, fol. 5*a*. Jonathan ben Uzziël (de eerste Bijbelvertaler, 33 v. J.) antwoordde op een *bat-kol* (dochter der stem, echo): „Heer der wereld! Het is U openbaar en bekend, dat mijn arbeid niet was te mijner eere, noch ter eere van mijns vaders huis, maar enkel ter Uwer eer, opdat in Israel de verdeeldheid niet vermeerdere."

des beleedigden maakt dan plaats voor het wit (de bleekheid der ontzetting)."

Matth. V: 23. „Als gij uwe gave op het altaar offert en daar gedachtig wordt, dat uw broeder iets tegen u heeft," vs. 24, „laat dan uwe gave voor het altaar en ga heen, verzoen u eerst met uwen broeder en keer dan terug, om uwe gave te offeren."

Joma, Afd. VIII, § 9. „Dit predikte rabbi Eliëzer ben Azarja: „Van al uwe zonden voor den Heer zult gij rein worden" (Lev. XVI: 30); zonden tusschen den mensch en God, vergiffenis daarvoor is er op den Verzoendag; zonden echter tusschen den mensch en zijn evennaaste vergeeft de Verzoendag niet, als men zich niet eerst met dien naaste heeft verzoend."

Matth. V: 25. „Wees haastig welgezind jegens uwe tegenpartij, terwijl gij nog met hem op weg (naar den rechter) zijt, opdat de tegenpartij (*baăl-dien*) u niet den rechter overlevere en deze u den dienaar overgeve en gij in de gevangenis wordt geworpen." Vs. 26. „Voorwaar zeg ik u: gij zult daar niet uitkomen, totdat gij den laatsten penning zult hebben betaald."

Jerusjalmi Joma, Afd. VIII. „Wie zich tegen zijn naaste heeft bezondigd, ga spoedig tot hem en bekenne zijn onrecht. Is de verongelijkte onverbiddelijk, dan doe hij het in tegenwoordigheid van getuigen." — Roosj-Hasjana, fol. 16[b]. „Wie eene klacht tegen zijn naaste aanbrengt (zonder eerst den minnelijken weg te beproeven of te hebben beproefd) is nog strafwaardiger dan de aangeklaagde."

Matth. V: 27. „Gij hebt gehoord, dat den Ouden is gezegd: „Gij zult geen overspel doen;" vs. 28. „maar ik zeg u, dat wie eene vrouw aanziet, om haar te begeeren, hij heeft reeds overspel in zijn hart gedaan."

Cholien, fol. 29[a]. Pesachiem, fol. 29[a]. „Zondige gedachte (eigenlijk: overleg voor de zonde) is „erger dan de zonde zelve." — Nedariem, fol. 20[a]. „Wie eene vrouw onbeschaamd aanstaart, ontgaat de zonde van den wellust niet." — Synhedrien, fol. 45[a]. „De twee makelaars der zonde zijn het oog en het hart." — Kalla, Afd. I. „Wie eene vrouw zondig begeert, is reeds zondig."

Matth. V: 39. „Als dan uw rechteroog u ergert, trek het uit en werp het van u. Want het is beter, dat één uwer leden verloren gaat, dan dat uw geheel lichaam in de hel wordt geworpen."

Pesachiem, fol. 25^{a}. „Voor elke zonde is herstel, behalve voor afgoderij, moord en echtbreuk." — Synhedrien, fol. 75^{a}. „Beter dat zijn lichaam sterve, dan zijne ziel mede door overspel."

Matth. V: 30. „En indien uwe rechterhand u ergert, houw haar dan af en werp haar van u; want nuttiger is het u, dat één uwer leden vergaat, dan dat uw geheele lichaam in de hel wordt geworpen."

Nidda, fol. 13^{a}. „De hand, die zich verontreinigt, verdient te worden afgehouwen", regt rabbi Tarfon, „al geschiedt het om levensbehoud; want beter is het, dat het lichaam vergaat, dan dat de ziel ter helle vaart."

Matth. V: 31. „Er is ook gezegd, dat wie zijne vrouw wil verlaten, haar een scheidsbrief moet geven"; vs. 32. „maar ik zeg u, dat wie zijne vrouw verlaat anders dan om overspel, oorzaak wordt, dat zij overspel doet. En wie eene verlatene („geroesja", gescheiden) vrouw huwt, doet overspel."

Sota, fol. 46^{a}. „Stoot men de echtgenoote met de linkerhand af, men trekke haar met de rechter weêr aan." — Gittien, fol. 90^{b}. „Hij wordt een vijand Gods genoemd, die zich moedwillig van zijne vrouw scheidt. — Pesachiem, fol. 112^{a}. „Kook niet in den ketel, waarin uw naaste reeds heeft gekookt." (Huw geen gescheidene, noch eene weduwe).

Matth. V: 33. „Gij hebt ook gehoord, dat den Ouden is gezegd: „Gij zult den eed niet breken, maar den Heer uwen eed houden"; vs. 34. „doch ik zeg u: zweer geheel niet."

Nedariem, Afd. I, § 1, II § 4. „Beloften zijn zoo bindend als, in zekere gevallen nog bindender dan eeden:" — Midrasj Rabba Bamidbar, § 22. „Men spreke Gods naam niet uit, zelfs niet tot bekrachtiging eener waarheid, opdat men niet, door gewoonte verleid, met eeden en geloften lichtvaardig omspringe." — Nedariem, fol: 8^{b}. „Er is gezegd: (Jes. LXVI: 5) „De zon der gerechtigheid zal u bestralen, die Mijn naam eerbiedigt", dat zijn zij, die schromen den eed te doen,

wijl zij een ijdelen eed vreezen."

Matth. V: 37. „Maar laat uw ja, ja en uw neen, neen zijn. Wat daarboven gaat, is uit den booze."

Baba Metziea, fol. 49^a. „Uw ja zij een oprecht ja en uw neen, een oprecht neen." — Sjeboeöt, fol. 36^a. „Wie zegt: „Het zij zoo" (Amen), erkent daarin den eed, de straf bij onwaarheid en het bindende eener bevestiging." — Ibid., fol. 39^a. „Aldus hij, die geheel niet zweert, is waarachtig vroom," — Synhedrien. fol. 92^a, Jalkoet Gen., fol. 115. „Wie zijn woord niet houdt, is zoo strafbaar, als aanbad hij afgoden" (d.i. des doods schuldig)." — Pesachiem, fol. 113^b. „Onder de drie, Gode een gruwel, is hij, die met zijn mond iets spreekt, maar in zijn hart niet meent."

Matth. V: 38. „Gij hebt gehoord, dat gezegd is: „Oog om oog, tand om tand"; vs. 39. „maar ik zeg u, dat gij den snoode geen tegenstand zult bieden."

Baba Kamma, fol. 93^a. „Behoor liever tot de vervolgden dan tot de vervolgers."

„En wie u op de rechterwang slaat, keer hem ook de andere toe." Vs. 40. „En zoo iemand met u wil procedeeren en uwen rok nemen, laat hem ook den mantel."

Zoo iets heeft, noch leert de Talmud. Integendeel; hij acht wettige zelfverdediging plichtmatig. Synhedrien, fol. 72^a. „Wie komt, om u te dooden, sta op en verdedig u!"

Matth. V: 41. „En wie u wil dwingen, één mijl met hem te gaan, ga twee mijlen met hem."

Sota, fol. 46^b. „Wij hebben geleerd: „Rabbi Eliëzer zegt dat men den mensch mag dwingen, iemand, die den weg niet kent, te begeleiden; het loon daarvoor is onbegrensd." Dit wordt gestaafd met vele Bijbelplaatsen. Rabbi Juda verzekert, dat aan zulk een geleider

geen onheil zal wedervaren. De rabbijnen leeren, dat de leerling met den meester den ganschen weg meê moet maken, doch de leeraar is dit den leerling tot slechts buiten de gemeentegrens verplicht. Rabbi Jochanan stelt het weigeren met bloodvergieten gelijk.

Matth. V: 42. „Geef hem, die iets van u bidt en keer u van hem niet af, die van u wil leenen."

Baba-Batra, fol. 10[a]. „Wie den behoeftige zijne gave onthoudt, heet een ellendeling." — „Het enkele gebod van weldadigheid weegt tegen alle Torageboden op." — „Wie den arme geeft, heeft veelvoudigen zegen, maar nog grooter zegen, wie hem troost en raadt en opbeurt."

Matth. V: 43. „Gij hebt gehoord, dat er is gezegd: uwen naaste moet gij beminnen, maar uwen vijand moet gij haten"; vs. 44. „doch ik zeg u: hebt uwen vijanden lief; zegent hen, die u vervloeken, doet wel dengenen, die u haten en bidt voor hen, die u geweld doen en u vervolgen."

Het verlof, den vijand te haten, is noch in den Bijbel, noch in den Talmud te vinden, en evenmin het gebod, den vijand lief te hebben. Iets anders is: „Zorg, geen vijand te hebben." Synhedrien, fol. 39[b]. „Op het oogenblik, dat de Egyptenaren in de Roode Zee verdronken, wilden de engelen een loflied aanheffen. Toen zeide hun de Heilige, geloofd zij Hij: „*Mijne* schepselen zijn het, die de zee verzwelgt en gij wilt lof zingen!" — Abot de rabbi Nathan, Afd. XII. § 18. „Hij is eerst waarachtig *mensch*, die zijne natuurgenooten lief heeft en van niemand de vijand is." — XVI, slot: „Het was een gewichtig uur, waarin werd gezegd: „Bemin uwen evenmensch."

Matth. V: 45. „Opdat gij kinderen zijt van uwen Vader, die in den hemel is; want Hij doet Zijne zon opgaan over boozen en goeden en regen dalen voor rechtvaardigen en onrechtvaardigen."

Kiddoesjien, fol. 36^a. „Gij zijt kinderen van uwen God (Makoom), zoo gij u als kinderen gedraagt." — Eroebien, fol. 22^b. „Waarom heeft Gods lankmoedigheid het meervoud („*appajim*" en niet „*érech af*")? Omdat Hij even lankmoedig is voor de snooden, als lankmoedig voor de vromen." — Taäniet, fol. 7^b. „Grooter is de dag, waarop het regent, dan die der opstanding; want deze is alleen voor de deugdzamen, de regen echter voor braven en ongerechten. Grooter dan de dag der Openbaring op Sinai is die, als het regent voor wie het al dan niet verdienen."

Matth. V: 46. „Want indien gij bemint die u beminnen, wat loon hebt gij dan? Doen ook de tollenaars niet hetzelfde?"

Abot. Afd. v. § 16. „Elke liefde, die van iets afhangt (iets tot voorwaarde heeft,) houdt op, als de beweegreden ophoudt, maar eene onbaatzuchtige liefde eindigt nimmer."

Matth. V: 47. „En indien gij uwe broeders alleen groet, wat doet gij dan boven anderen? Doen ook de tollenaars niet zoo?"

Abot, Afd. IV, § 3. „Houd geen mensch voor gering." — Berachot, fol. 17^a. „Het was in Abajis mond een gewoon gezegde: „De mensch zij steeds toegevend, zacht en spreke vriendelijk met de zijnen, met ieder, zelfs met den heiden op straat, opdat hij bemind zij in den hooge, geacht op aarde en aangenaam den schepselen." Van rabbi Jochanan ben Zakkai verhaalde men als deugd, dat nooit iemand, zelfs de heiden op straat niet, hem in het groeten

vóór was." — Abot, Afd. IV, § 15. „Rabbi Matthias zegt: Wees steeds de eerste, ieder, wien ook, te groeten."

Matth. V : 48. „Weest gijlieden dan volmaakt, gelijk uw Vader, die in de hemelen woont, volmaakt is."

Hiervoor is, in den zin van volkomenheid opgevat, geene analoge plaats in den Talmud. Ook niet in den zin van heiligheid. De uitspraak in Lev. XIX : 2 „Weest heilig, want ook Ik, uw God, ben heilig," zegt iets anders dan: „Wees zoo heilig als God," wat trouwens onmogelijk is. De Talmud (Sabbat, fol. 21^{b}) heeft: „Ga in heiligheid steeds opwaarts, nimmer naar beneden." — Nedariem, fol. 32^{a}. „Rab Jitzchak zegt: „Wie naar volmaaktheid streeft, hem verschijnt God als volkomen," en rabbi Hosangja: „Wie naar volkomenheid verlangt, hem wacht grootheid."

Matth. VI : 1. Neemt u in acht, dat gij uwe aalmoes niet doet voor de menschen, opdat het door hen worde opgemerkt; dan toch hebt gij geen loon bij uwen Vader in den hemel."

Baba Batra, fol. 9^{b}. „Wie heimelijk aalmoezen geeft, is grooter dan Mozes." — Chagiega, fol. 5^{a}. „Wie aalmoezen geeft met uiterlijk vertoon, heet een zondaar."

Matth. VI: 2. „Wanneer gij aalmoezen geeft, zoo laat voor u niet trompetten, gelijk de geveinsden in de Synagogen en op de straten doen, opdat zij door de menschen worden geëerd. Voorwaar, zeg ik u, zij hebben hun loon weg."

Berésjiet rabba, fol. 57a. „Wie met zijne vroomheid pronkt en haar ten toon hangt, gelijkt het zwijn, dat zijn poot uitsteekt en zijne gespleten klauwen wijst, als wilde het zeggen: Zie, ook ik ben rein." Ketoebot, fol. 67^{b}. „Beter ware het, zich in een gloeienden oven te werpen, dan het aangezicht des naasten (door openlijke aalmoezen) te beschamen."

Matth. VI: 3. „Maar als gij eene aalmoes geeft, zoo laat uwe linkerhand niet weten, wat uwe rechterhand doet."

Baba-Batra, fol. 10[b]. „Men geve zijne aalmoezen zoo, dat de gever niet wete *aan* wien, en de ontvanger niet *van* wien."

Matth- VI: 4. „Opdat uwe aalmoes in het verborgen zij, en uw Vader, die in het verborgen ziet, zal het u in het openbaar vergelden."

Ibid., fol. 10[a]. „Elke weldadigheid, die Israël op deze aarde doet, sticht vrede tusschen hem, en schept voorspraak bij zijn Vader, die in den hemel is." — „Tien sterke zaken zijn op aarde. De berg is sterk, het ijzer doorboort hem; het ijzer is sterk, het vuur smelt het; het vuur is sterk, het water bluscht het uit; het water is sterk, de wolken zuigen het op; de wolken zijn sterk, de wind drijft ze weg; de wind is sterk, het lichaam weêrstaat hem; het lichaam is sterk, de zorg breekt het; de zorg is sterk, de wijn onderdrukt haar; de wijn is sterk, de roes verjaagt haar; de roes is sterk, maar de dood is sterker dan die allen. Doch sterker dan de dood is de weldadigheid" (in hare stichtingen).

Matth. VI: 5. „En wanneer gij bidt, weest dan den geveinsden niet gelijk; want die plegen gaarne, in de Synagoge en op de hoeken der straten staande, te bidden, opdat zij door de menschen worden gezien. Voorwaar, ik zeg u, dat zij hun loon weg hebben."

Berachot, fol. 5[a]. „Als gij bidt, doe het verborgen, vóór of op uw bed; misschien wordt dat eens uw doodsbed." — Abot, Afd. II. § 15. „Als gij bidt, houdt het niet voor eene uiterlijke, bepaalde zaak, (een last) maar laat het zijn een ernstig smeeken om genade en barmhartigheid van den Alzijnde."

Matth. VI: 6. „Maar gij, wanneer gij bidt, ga in uwe binnenkamer en, uwe deur gesloten hebbende, bid tot uwen Vader, die

Pesikta op Ps. VI: 7. »Bid in de Synagoge; kan het daar niet, doe het dan in het veld, of anders in uw huis, of anders op uw bed,

in het verborgen is, en uw Vader, die in het verborgen ziet, zal het u in het openbaar vergelden."

en kan het ook daar niet, doe het dan in uw hart." — Berachot, fol. 24[b]. Bid stil, zacht, wilt gij niet kleingeloovig heeten." — Ibid., fol. 5[a]. „Wie in het geheim bidt, is beschermd als door een tweesnijdend zwaard. Wie in het geheim bidt, is gevrijwaard tegen geheim gevaar."

Matth. VI: 7. „En als gij bidt, gebruik geen ijdelen omhaal van woorden, gelijk de heidenen; want die meenen, dat zij door hunne veelheid van woorden zullen worden verhoord."

Berachot. fol. 61[a]. „Als men bidt, laat het dan in weinige woorden zijn; want ook op het gebed is Kohélets waarschuwing (V: 1) van toepassing." — Abot, Afd. II, § 15. „Als gij bidt, laat het zijn een rustig smeeken, kort en hartelijk." — Menachot, fol. 99[b]. „Rabbi Simon ben Jochaï zegt: „Zelfs als de mensch des ochtends, middags en 's avonds niets anders bidt dan: „Hoor, Israel, de Eeuwige, onze God, is een eenig, eeuwig Wezen" (Deut. VI: 4) heeft hij zijn plicht gedaan, maar zeg het den onkundige niet." — Berachot, fol. 34[a]. „Rabbi Eliëzer gaf op de mededeeling, dat een zijner leerlingen te kort had gebeden, ten antwoord: „En Mozes nog korter. Die gebruikte slechts vijf woorden: „O, God, genees haar toch." — Waar de Talmud (Joma, fol. 29[a], Jerusjalmi Berachot IV enz.) de uitdrukking „*marbé bitphilla*" bezigt, bedoelt hij niet *veel*, maar *dikwijls* bidden."

Matth, VI: 8. „Wordt dan hun niet daarin gelijk; want uw Vader

Synhedrien, fol. 19[b]. Een verwijt. „Naar het goede onder de

weet, wat gij van noode hebt, als gij Hem bidt."

heidenen deedt gij niet, maar wel volgdet gij het kwade voorbeeld." Midrasj rabba op Exod. XXIX: 38. „Slechts woorden (uw gebed) begeer Ik, niet uwe offers behoef Ik." Want zoo is er gezegd (Hosea XIV: 1): „Neemt woorden met u en keert tot den Heer terug." — Taäniet, fol. 2[a]. „Er is gezegd: (Deut. XI: 14) „Om Hem te dienen met geheel uw hart"; wat is de eeredienst des harten? Voorzeker, het gebed.

Matth. VI: 9. „Gij dan bidt aldus: Onze Vader, die in de hemelen zijt, Uw naam worde geheiligd."

Berachot, fol. 40*b*. „Gebeden, waarin de erkenning van Gods heerschappij over het Al niet voorkomt, zijn geene gebeden." — Aanvang van het Kaddisjgebed: „Verbreid en geheiligd worde Uw machtige naam in de wereld, die Uw welbehagen schiep!" — Aboda Zara, fol. 7[b]. „Rabbi Simlaï zegt: „Alvorens de mensch Gode zijne behoeften voordraagt, beginne hij met de erkenning van Diens grootheid."

Matth. VI: 10. „Uw koningrijk kome, Uw wil geschiede zoowel in den hemel als op de aarde."

Berachot, fol. 29[b]. „Wat is een kort gebed? Hierop antwoordt rabbi Eliëzer: „Uw wil geschiede in den hemel, en zielsvrede worde hun ten deel, die U op aarde eerbiedigen. Doe echter wat goed is in Uwe oogen."

Matth. VI: 11. „Geef ons heden ons dagelijksch brood."

Ibid. „Veel zijn de behoeften Uws volks Israël, maar klein is zijn inzicht. Het behage U, Eeuwige, onze God, aan ieder te geven, wat hij voor zijn onderhoud be-

hoeft en wat hem daarvoor ontbreekt. Geloofd zijt Gij, verhoorder van het gebed." — Machilta op Exod. XVI: 4. „Wie het leven schonk, geeft er ook de benoodigdheden voor; wie den dag schiep, schept ook het dagelijksch onderhoud."

Math. VI : 12. „Vergeef ons onze schulden, zooals wij ook onze schuldenaren vergeven."

Berachot, fol. 16^{a}. Gebed van rab Hamnoena: „Behoed, God, mijne tong voor kwaadspreken, mijne lippen voor bedrog. Geef, dat mijne ziel zwijge tegenover hen, die mij vloeken." Rabbi Eliëzer: „Breng onder ons allen liefde, broederschap, vrede en vriendschap."

Matth. VI: 13. „En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den booze. Want U is het koningrijk en de kracht en de heerlijkheid, Amen."

Berachot, fol. 60^{b}. „Laat ons geene aanleiding hebben tot zonde, overtreding, ongerechtigheid, verzoeking of tot iets schandelijks. Verwijder ons van slechte neiging, van slechte menschen en slecht gezelschap!" — Ibid. „Bescherm mij tegen onbeschaamden en onbeschaamdheid, tegen den verleider (Satan = booze gezindheid) en eene strenge tegenpartij, hetzij van onzen kant, hetzij van andere zijde." — „Want U is het koningrijk, de heerschappij enz., zie I Kron. XXIX: 11.

Matth. VI: 14. „Want indien gij den menschen hunne misdaden vergeeft, zoo zal uw hemelsche Vader ook u vergeven."

Roosj-Hasjana, fol. 17^{a}. „Wie anderen vergiffenis schenkt, hem wordt vergiffenis geschonken. Want er is gezegd: (Micha VII: 18.) „Hij, die de zonde vergeeft en de misdaad wegdoet." Wien vergeeft Hij de zonde? Hem, die de

misdaad (van anderen) wegdoet."

Matth. VI: 15. „Maar indien gij den menschen hunne misdaden niet vergeeft, dan zal ook uw Vader uwe misdaden niet vergeven."

Joma, Afd. VIII, § 9. „Zonden tusschen den mensch en zijn naaste worden op den verzoendag niet kwijtgescholden, totdat de verongelijker den verongelijkte heeft bevredigd. — Ibid., fol. 87ª. „Wie zijn naaste vergiffenis weigert, wordt „wreedaard" geheeten." — Berachot, fol. 17ª. „Eene gewone les in rabbi Mëiers mond: „God wil: Leg u met geheel uw hart en gansch uwe ziel toe op de kennis Mijner wegen. Toef dagelijks aan Mijne deuren. Hoed uwe tong van iets slechts te zeggen en uwe lippen van bedrog te spreken. Bewaar uwen mond van zonde en reinig en heilig uw gedrag van overtreding en misdaad. Dan ben Ik overal bij u."

Matth. VI: 16. „En wanneer gij vast, toont geen droef gelaat, zooals de geveinsden; want zij mismaken hun aangezicht, opdat hun vasten door de menschen wordt opgemerkt. Voorwaar, zeg ik u: zij hebben hun lōon weg; vs. 17. „maar gij, als gij vast, zalft uw hoofd en wascht uw gelaat", vs. 18. „opdat het (vasten) niet gezien worde door de menschen, maar door uwen Vader in den hemel, die, in het verborgen ziende, het u in het openbaar zal vergelden."

Taäniet, fol. 11ª. Samuel zegt: „Slechts de zondaar kwelle zich met vasten. Heet de Nazireër reeds „zondaar", omdat hij zich een enkel levensgenot (wijn drinken) ontzegt, hoeveel te meer dan hij, die (noodeloos) vastende, zich daardoor van alles onthoudt. — Nedariem, fol. 79ᵇ. Siphra zegt: „Wie tot vasten eene gelofte doet, heet zondaar, al volbrengt hij haar." Jalkoet Spr., § 961. „Den huichelaar vloeken zelfs de kinderen in moeders lijf." — Sota, fol. 22ᵇ. „Vrees noch den Phariseër, noch den Zadduceër, maar vrees den geveinsde. Hij doet als Zimri, maar

begeert loon als Pinhas." — Synhedrien, fol. 35^{a}. „Ieder openbaar vasten, waarbij de weldadigheid op zich laat wachten, staat met zelfmoord gelijk."

Matth. VI: 19. „Verzamelt u geene schatten op de aarde, waar ze de mot en de roest verderft en waar de dieven doorgraven en ze stelen;" vs. 20. „maar vergadert u schatten, die noch mot, noch roest kan bederven en waar de dieven niet kunnen doorgraven, noch ze stelen."

Baba-Batra, fol. 11^{a}. Het geschiedde met Monbaz (Monobasius, broeder van Isates, zoon van Helena, in 20 n. J.) die zijne schatten en de schatten zijner voorvaders besteedde in jaren van hongersnood. Toen kwamen zijne broeders en bloedverwanten tot hem, zeggende: „Uwe ouders verzamelden schatten en vermeerderden die hunner ouders en gij verspilt de uwen en die uwer ouders!" Daarop antwoordde hij hun: „Mijne ouders verzamelden schatten voor de aarde, ik verzamel ze voor den hemel; zij bewaarden ze ter plaatse, waar de hand (van den dief) ze kon bereiken, ik op eene plaats, waar zij voor zulke hand veilig zijn; zij stapelden schatten op, die geene blijvende vruchten afwerpen, ik vermeerderde die, welke rijke vrucht brengen; zij verzamelden schatten gelds, ik verzamelde rijkdom van levens; zij verwierven schatten voor anderen, ik deed het voor mij; zij verzamelden voor deze wereld, ik deed het voor de toekomstige."

Matth. VI: 21. „Want waar uw schat is, daar zal ook uw hart wezen."

Jerusjalmi Berachot, Afd. I. De Heilige, geloofd zij Hij, zegt tot den mensch: „Geef Mij uw hart en uw oog, dan weet Ik, dat gij de Mijne

zijt." — Abot, afd. II; § 10 „Rabbi Jochanan ben Zakkai stelde zijn vijf leerlingen de vraag: „Wat is de beste deugd, die de mensch zich eigen heeft te maken?" Een vriendelijke blik, zeide de eerste; eene trouwe vriendschap, de tweede; eene goede omgeving, de derde; letten op de gevolgen eener daad, de vierde; een goed hart, de vijfde. Toen keurde hij het laatste het best; want „in een goed hart is al het andere begrepen."

Matth. VI; 23. „Maar indien uw oog boos is, dan is uw geheele lichaam duister. Indien dan het licht, dat in u is, duister is, hoe groot moet dan niet de duisternis zelve wezen?"

Abot, Afd. II, § 13. „Een kwaad oog, wellust en wangunst, zij voeren den mensch uit de wereld." — Nidda, fol. 37^{a}. „Bij de geboorte eens menschen is God het, die aan het oog licht (den geest werkzaamheid) geeft."

Matth. VI: 24. Niemand kan twee heeren dienen. Gij kunt God niet dienen en den mammon" (tegelijk).

Berachot, fol. 32^{a}. „Er is gezegd (Deut. I: 1) „Di-Zahab", (eene over-Jordaansche plaats) wat beteekent „Di-Zahab?" Antwoord: Overvloed van goud. Mozes zeide tot God: „Heer der wereld! Door het vele zilver en goud, dat Gij Israël in Egypte toebedeeldet, totdat het „genoeg" had, werd het verleid, een gouden kalf te maken en te aanbidden." — ***Dai-Zahab***, Hebr. ***genoeg goud***.

Matth. VI: 25. „Daarom zeg ik u: weest niet bezorgd voor uw leven, wat gij eten en wat gij drinken, noch voor uw lichaam, waarmede gij u kleeden zult;

Synhedrien, fol. 97^{a}. „De Messias komt niet, zoolang het geld niet ten volle uit ieders zak zal zijn verdwenen" (d. i. zoolang het materialisme, de zorg voor zin-

want is het leven niet meer dan het voedsel en het lichaam niet meer dan de kleeding?"

genot zal heerschen.) — Pesachiem, fol. 118ᵃ. „Moeielijker is het dagelijksch brood voor den mensch, dan het splijten der Roode Zee." — Sota, fol. 48ᵇ. „Wie in zijne korf brood heeft voor één dag en zegt: „Waar moet ik morgen van leven?" behoort tot de kleingeloovigen."

Matth. VI: 26. Aanschouwt de vogelen des hemels, die niet zaaien, noch maaien, noch ophoopen in de schuren. Nochtans voedt hen uw hemelsche Vader. Gaat gij hen dan niet zeer verre te boven?"

Kiddoesjien, Afd. IV, § 13. „Zaagt gij ooit een dier of een vogel, hebbende een ambacht? Toch voeden zij zich zonder pijn (zorg). Nu zijn deze geschapen, om mij te dienen. Ik, die ben geschapen, om mijn Schepper te dienen, moest mij derhalve met des te minder zorg kunnen voeden! Het zou ook zoo zijn; maar, helaas, mijne handelingen waren slecht en daardoor bedierf ik mijn onderhoud." — Berachot, fol. 33ᵇ. „En Gods barmhartigheid is over al zijne werken" (Ps. CXLV: 9) en geeft hun op tijd hun voedsel" (Ibid. 18), tot zelfs aan den vogel in zijn nest."

Matth. VI: 28. En wat zijt gij bezorgd voor uwe kleeding? Ziet op de leliën des velds, hoe zij wassen! Zij arbeiden niet en spinnen niet." Vs. 29. „En ik zeg u, dat zelfs Salomo in al zijne heerlijkheid niet als één van dezen bekleed is geweest."

Ketoebot, fol. 61ᵃ. „Er is gezegd: (Ps. CXLV: 15). „De oogen van allen hopen op U en Gij geeft *hun* spijze op *zijn* tijd;" dat moest toch zijn „op *hun tijd*?" Antwoord: dit leert ons, dat God ieder schepsel afzonderlijk, groot of klein, op behoorlijken tijd verzorgt." „Ieder vogeltje vindt zijn graankorrel, ieder bloempje zijn dauwdrop. Niet het kleinste in de

schepping vergeet God." — Eroebien, fol. 54a. „De menschen zijn als de bloemen des velds. Deze bloeien in heerlijke pracht, gene kwijnen en verwelken."

Matth. VI: 31. „Daarom weest niet bezorgd, zeggende: Wat zullen wij eten, wat zullen wij drinken, of waarmede zullen wij ons kleeden?" Vs. 32, „Uw hemelsche Vader weet, dat gij al die dingen noodig hebt."

Abot, Afd. V, § 19. „Drie zaken kenmerken de volgelingen van Abraham: een goed oog, een bescheiden gemoed en matigheid in begeerte." — Ibid. IV, § 1. „Wie is rijk? Die met zijn deel tevreden is." — Zie wijders de aanteekening op Matth. VI: 25.

Matth. VI: 33. „Zoekt eerst het koningrijk Gods en de gerechtigheid, en al die dingen zullen u worden toegeworpen."

Abot, Afd. III, § 17. „Is er geen Godskennis, dan is er geen meel." — Aboda Zara, fol. 19a. „Eerst zich bezig gehouden met de beoefening der Leer, dan volgt overvloed van zelf."

Matth. VI: 34. „Weest dan niet te bezorgd voor den dag van morgen; die morgen zal voor het zijne zorgen."

Synhedrien, fol. 100b. Jebamot, fol. 63b. „Wees niet bezorgd voor den dag van morgen; want gij weet niet, wat de huidige nog baart. Misschien vindt de dag van morgen u niet eens en ziedaar, dan hebt ge u angstig gemaakt over eene wereld, die de uwe niet meer is." — „Laat de zorg uw hart niet bekruipen, want reeds vele helden heeft zij gedood." Sirach XXX: 22 en 23.

Matth. VII: 1. „Oordeelt (d. i. veroordeelt) niet, opdat gij niet veroordeeld wordt."

Abot, Afd. II, § 5. „Beoordeel niemand, totdat gij in gelijk omstandigheden zijt gekomen." — Ibid. I, § 6. „Beoordeel ieder naar den goeden kant."

Matth. VII: 2. „Want met welk

Rabba Deut. 235a. „Neem u

oordeel gij oordeelt, wordt gij geoordeeld."

in acht, dat gij niet bij uw eigen oordeel wordt gevat."— Abot, Afd. II, § 7. Hillel tot een drijvenden schedel (d. i. op Syrië's ondergang): „Wijl gij anderen verdronkt, verdronk men u; doch eenmaal zullen ook uwe verdrinkers (Rome) verdrinken."

Matth. VII: 5. „Gij geveinsde! Werp eerst den balk uit uw oog en dan eerst kunt gij bezien, den splinter uit het oog uws broeders te doen."

Erechien, fol. 16^{a}. „Neem den splinter uit uw oog, neem den balk uit uw oog." — Jalk-Ruth, 596. Baba Metzea, fol. 59^{b}. Jalk-Lev. § 617. „Verwijt een ander geen gebrek, dat gij zelf hebt."

Matth. VII: 6. „Geeft den honden het heilige niet en werpt uwe paarlen niet voor de zwijnen."

Joma, fol. 73^{a}. Menachot, fol. 37^{a}, Sabbat, fol. 21^{a}. Midrasj Kohélet rabba: „Verhef het heilige, verlaag het niet."

Matth. VII: 7. „Bidt en u zal worden gegeven, zoekt en gij zult vinden."

Berachot, fol. 14^{a}. Idi bar Abien zegt naar aanleiding van Ps. LXXXV: 14. „Wie bidt en dan zijns weegs gaat, hem geeft God zijn verlangen." — Megilla, fol. 6^{b}. „Zegt u iemand: „Ik heb gezocht, maar niet gevonden, geloof hem niet. Zegt hij: „Ik heb niet gezocht en toch gevonden," geloof hem evenmin. Zegt hij echter: „Ik heb gezocht en gevonden," geloof hem dan."

Matth. VII: 11. „Indien gij dan, die goddeloos zijt, uwen kinderen goede gaven weet te geven, hoe veel meer dan zal uw Vader, die in de hemelen is, ze hun geven, die ze van Hem afbidden."

Baba Batra, fol. 11^{a}. „Niet als de mensch is God. Brengt men een wereldlijk vorst een geschenk, dan is het onzeker, of hij het al dan niet ontvangt, al dan niet beantwoordt. Maar God geeft u veel, al vraagt ge Hem weinig, of al geeft ge den arme uw pen-

ning." — Berésjiet rabba, fol. 28[b]. Gebed van rabbi Tanchoema: „Heer der wereld! Indien deze man (die zijne gescheiden vrouw met geld had ondersteund) „indien deze man deed, waartoe hij niet verplicht was, wat zult Gij, die Albarmhartige en Genadige heet, ons, Uwen kinderen, dan niet doen."

Matth. VII: 12. „Alle dingen, die gij wilt, dat de menschen u doen, doet gij hun ook zoo; want dat is de Wet en de Profeten."

Sabbat, fol, 31[b]. „Bemin uwen naaste als u zelven" (Lev. XIX: 19) dat is: wat gij niet wilt, dat u geschiede, doe dat uwen naaste niet." Wijd bruikbaarder les dan de positieve, al verklaart Kant, (Grondslag voor de metaphysica, bl. 68) haar onvoldoende.

Matth. VII: 14. „Want eng is de poort en nauw de weg, die ten leven leidt, en weinigen zijn het, die hem vinden."

Menachot, fol. 29b. „De werelden zijn geschapen door Jah (God). Deze wereld met de breede letter *hé*, de toekomstige met de letter *jod*, de kleinste van het alphabet, omdat het getal der vromen, die haar begeeren en voor haar leven, uiterst klein is."

Matth. VII: 15. „Wacht u voor valsche profeten, die in schaapskleederen tot u komen, maar van binnen verscheurende wolven zijn."

Sota, fol. 22[b]. „Alexander Janneus (90 v. J.) zeide tot zijne dochter: „Wacht u voor geverfden" (schijnheiligen). Rab Nachman bar Jitzchak zegt: „dat zijn zij, die in het geheim zondigen, maar wier daden publiek zullen worden geoordeeld."

Matth. VII: 21. „Niet ieder, die „heere, heere" tot mij zegt, zal ingaan in het koningrijk der hemelen, maar die den wil mijns

Abot. Afd. I, § 17. „Niet de beoefening, maar de volbrenging is de hoofdzaak." — Ibid., Afd. III, § 5. „Wie de Tora bestudeert met

Vaders doet, die in de hemelen is. (*)

het doel, om er zijn gedrag naar in te richten, hem gelukt het, te leeren, te onderwijzen, in acht te nemen en na te komen."

Matth. X: 8. „Gij hebt (de blijde boodschap) om niet ontvangen, geeft haar om niet."

Bechorot. fol. 20^{b}. „Zie, ik leerde u de instellingen" (Deut. IV: 5) d. i. „gelijk Ik u (de Leer) om niet gaf, zoo geeft gij haar om niet." „Hoe weet ik, dat men niet mag zeggen: „Wijl de studie mij geld kostte, moet het onderwijs mij geld opleveren?" Er is gezegd: (Spreuken XXIII: 23) „Koop de waarheid, doch verkoop haar niet."

Matth. X: 22. „Maar die tot het einde toe volhardt (in het goede, trots haat en vervolging), zal zalig worden."

Taäniet, fol. 8^{a}. „Wie standvastig blijft, trots tegenspoed en beproeving, brengt de zaligheid op aarde."

Matth. X: 26. „Vrees hen dan niet; want er is niets bedekt, dat niet ontbloot en niets verborgen, dat niet geweten zal worden."

Sota, fol. 22^{b}. „Al verbergen (de schijnheiligen) hunne geheime daden, toch worden die ontbloot ter straffe. Vrees hen dan niet." —

(*) In Tract. Sjeboeot, fol. 35^{b}. worden al de Bijbelplaatsen besproken, waar de namen *Adonai*, *Elohiem*, *[illegible]* enz. zoowel eene profane als gewijde opvatting toelaten. B. v. Gen. XVIII: 3 kan *Adonai* beteekenen „mijne heeren" en tevens „Heere", het eerste aan menschen, het tweede aan God. Hier en in vs. 22 zou „Heere, Heere," als Godstitel het best op zijne plaats zijn, omdat: a) al heeft de profane, zelfs aan een enkelen persoon, soms het pluralis (Gen. XLII: 30, Jes. XIX: 4), de gewone toespraak is *Adonie* (sing., mijnheer) en *Adonai* (plur., mijne heeren), aan vorsten, machthebbers, overheden, terwijl God alleen, naar het bekende meervoud Elohiem (der krachten totaal) met het meervoud *Adonai* wordt toegesproken; b) een leeraar, prediker, schriftgeleerde wel den titel van *rabbi*, maar niet dien van *Adonie*, nog minder van *Adonai* draagt, die dan ook zijne roeping niet uitdrukt en c) het verband met vs. 29, waar Jezus, na al deze lessen te hebben gegeven, als meer dan een schriftgeleerde, als een machthebbende wordt beschouwd, den hoogeren titel „Heere, Heere" vordert. In dat geval evenwel kunnen de woorden van vs. 21 en 22 naar het bekende criterium niet van Jezus zijn.

Dérech Erets rabba, Afd. II. „De verdrukten, de beschaamden, de ootmoedigen en de mannen des vertrouwens, van hen heet het: (Ijob XXII: 28) „Uw woord zal stand houden en licht zal schijnen op uwe wegen."

Matth. X: 28, „Vreest hen niet, die wel het lichaam dooden, maar het de ziel niet kunnen; vreest veeleer Hem, die lichaam en ziel beide verderven kan in de hel."

Berachot, fol. 61*b*. „Rabbi Akiba zeide (en bewees het door zijn martelaarschap): „Bemin God met geheel uwe ziel" (Deut. VI: 4), dat wil zeggen: al beneemt men u het leven." Zie ook de aanteekening op V: 29, 30.

Matth. X: 29. „Geen van deze muschjes stort ter aarde zonder den wil uws Vaders." vs. 30. „En ook de haren uws hoofds zijn allen geteld."

Cholien, fol. 7*b*. „Niemand stoot hier op aarde den vinger, of het is daarboven (door God) bepaald."

Matth. XI: 25. „Ik dank U, God, dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen, maar ze aan de kinderen geopenbaard hebt."

Sabbat, fol. 119*b*. „De wereld, haar houdt slechts de adem uit der kinderen mond ter schole in stand."

Matth. XI: 30. „Want zacht is mijn juk en licht mijn last."

Soekka, fol, 52*a*. „Eenmaal zal het booze den rechtvaardigen als een ontzettende berg toeschijnen en den ongerechtigden als een hoofdhaar. Toch was den eersten de overwinning licht en den laatsten een lichte haar van het hoofd als een wagentouw."

Matth. XII: 12. „Aldus is het geoorloofd, op den Sabbat wel te doen" (b. v. te genezen, zie vs. 10.)

Sabbat, Afd. II, § 5. „Wie het licht dooft voor een zieke, opdat hij slape, overtreedt de Wet niet." Het debat argumenteert: „Liever het stoffelijke licht gebluscht, dan dat het hemelsche

licht in den mensch uitga." Joma, Afd. VIII. § 6. „Zelfs een vermoeden van levensgevaar verdringt het rustgebod des Sabbats."

Matth. XIII: 25. „Ieder koningrijk, dat in zichzelf is verdeeld, wordt verwoest, en iedere stad, of ieder huis, dat in zichzelf verdeeld is, blijft niet bestaan."

Pérek Sjaloom. „De Heilige, geloofd zij Hij, zegt tot Israël: Gij waart oorzaak, dat Mijn heiligdom werd verwoest en Mijne kinderen in ballingschap gingen, „omdat er geen vrede was. Zoek Mijn vrede en Ik herstel alles." — Synhedrien, fol. 108^{a}. „Een koningrijk, waarin driestheid heerscht, is een rijk zonder kroon" (zonder vastheid).

Matth. XII: 35. „De goede mensch brengt goede dingen voort uit den goeden schat zijns harten en de booze brengt booze dingen voort uit zijn boozen schat."

Abot, Afd. II, § § 10 en 11. „Een goed hart sluit in zich: welwillendheid, vriendschap, hulpvaardigheid en wijsheid, een slecht hart daarentegen afgunst, valschheid, eigenbaat en oneerlijkheid."

Matth. XII: 36. „Ik zeg u, dat van elk ijdel woord, hetgeen de menschen zullen hebben gesproken, zij ten dage des oordeels rekenschap zullen moeten geven." Vs 37. „Naar uwe woorden wordt gij gerechtvaardigd, naar uwe woorden wordt gij veroordeeld."

Tanchoema op Lev., fol. 162^{a}. Ieder woord, dat uwen mond uitgaat, hetzij opzettelijk of toevallig, hetzij goed of kwaad, wordt in een boek opgeschreven." — Berésjiet rabba, fol. 83^{b}. „Wordt mijn boek onderzocht, wat ben ik dan in staat, er tegen te doen?"

Matth. XII: 48. Wie is mijne moeder en wie zijn mijne broeders"? De Hebr. zinbouw zou hier de aanvulling eischen: „Ik ken hen niet".

Het tegendeel in den Talmud. Kiddoesjien, fol. 30^{b}. „De Schrift stelt den eerbied voor God en den eerbied voor de ouders op ééne lijn. In een gezin, waar eerbied voor de ouders heerscht, woont God. Het is openbaar en bekend voor Hem, die sprak en de wereld was er, dat het kind de moeder meer bemint dan den vader; daar-

om beval Hij: (Exod. XX: 12) „Eer uwen vader en uwe moeder." Maar het was Hem ook bekend, dat het kind den vader meer vreest dan de moeder; daarom beval Hij: (Lev. XIX: 3) „Elk hebbe ontzag voor zijne moeder en zijnen vader." Omtrent hem, die zijne ouders bedroeft (nog niet eens: verloochent) zegt de Heilige, geloofd zij Hij: „het is goed, dat Ik daar niet woon, Ik zou Mij anders bedroeven." — Berachot, fol. 17^a. Het resultaat der wijsheid is veredeling en goede daden, opdat de mensch niet nederzie op vader, moeder, leeraar, noch op iemand, die hem in wijsheid overtreft."

Matth. XV. 11. Wat den mond ingaat, verontreinigt den mensch niet, maar wat den mond uitgaat, dat verontreinigt hem." Vs. 19. Booze bedenkingen, doodslaan, ontucht, overspel, dieverij, valsche getuigenissen."

Sabbat, fol. 33^a. Rabbi Juda bar Ilaï zegt: „Bij kwaadspreken, onbehoorlijken praat enz. worden gestraft de nieren, die den raad geven, het hart, dat het proeft, de tong, die het uitdrukt, de mond, die het voltooit." Erachien, fol. 15^b. „God zegt tot de tong: Alle lichaamsdeelen bij den mensch staan op — of neërwaarts, gij ligt; alle lichaamsdeelen staan naar buiten — gij zijt binnenwaarts. Bovendien omringde Ik u met twee muren, de eene van been (de tanden) de andere van vleesch (de lippen). Desniettegenstaande richt gij nog zoovele verwoestingen aan!" — Synhedrien, fol. 103^a. „Vier categorieën, zondigende met

den mond, ontvangen Gods majesteit niet: de spotters, de loochenaars, de vleiers en de kwaadsprekers." — Dat niet alles, wat den mond ingaat, onschuldig is, integendeel, soms physiek en zedelijk verontreinigt, behoeft geen bewijs."

Matth. XVI: 25. „Wie zijn leven zal willen behouden, zal het verliezen, maar wie zijn leven om mijnentwil zal verliezen, die zal het vinden." Vs. 26. Want wat baat het den mensch, als hij de gansche wereld wint en schade lijdt aan zijne ziel?"

Zie de aanteekening op X: 9. Abot, Afd. VI, § 4. „Dat is de manier, om kennis der Leer te verkrijgen: eet brood met zout, drink water toegemeten, slaap op den grond en leid een leven van ontbering. Doet gij dit, dan is uw heil op deze en wordt gij zalig op de andere wereld." — Ibid., § 9. „Verlaat de mensch dit leven, dan geleiden hem noch goud, noch zilver, noch juweelen, noch paarlen, maar Tora en goede daden alleen."

Matth. XVII: 20. „Zoo gij een geloof hadt als een mostaardzaadje, gij zoudt tot dezen berg zeggen: „ga heen" en hij zou heengaan. Niets zou u onmogelijk wezen."

Sabbat, fol. 119^b. „Jeruzalem werd verwoest, omdat het geene geloovige mannen meer had." — Makkot, fol. 23^b en 24^a. „De Wet bestaat uit 613 artikelen, als: 248 geboden en 365 verboden. David concentreerde die allen in *elf* artikelen (Ps. XV: 2—5). Toen vatte Jesaja ze zamen in *zes* (XXXIII: 15). Daarna deed Micha het in drie (VI: 9); vervolgens Jesaja weder in twee (LVI: 1). Eindelijk trok Habakkuk de gansche Leer in één voorschrift zamen: geloof (d. i. vertrouw in God), waardoor de rechtvaardige leeft" (Ald. II : 4).

Matth. XVIII: 4. „Zoo wie zich dan zal vernederen als dit kind, die is de meeste (hoogste) in het koningrijk der hemelen."

Megilla, fol. 31a. „Overal, waar gij in de Wet, Profeten en Geschriften Gods grootheid vermeld vindt, volgt er de vermelding Zijner nederigheid dadelijk op." — Sota, fol. 4a. „Wie hoogmoedig is, staat met een afgodsdienaar gelijk" (hij is zijn eigen afgod). — Erachien, fol. 17a. „Wie zich vernedert, hem verhoogt God, maar wie zich verhoogt, hem zal God vernederen."

Matth. XVIII: 7. „Wee der wereld van ergernissen! Het is noodzakelijk, dat de ergernissen komen; maar wee den mensch, door wien zij komen" (wie ze veroorzaakt).

Berésjiet rabba, fol. 48b. „Rabbi Jonathan, de vraag, waarom God de vromen zoô dikwerf beproeft (ergernis laat toekomen) beantwoordende, zegt: „Dat is gelijk aan een pottebakker, die zijn baksel beproeft. Waarop klopt hij het hardst? Toch niet op de slechten; want die zouden dadelijk breken. Neen, op de goeden, om hunne sterkte te bewijzen." — Pesikta. „Rabbi Nathan zegt: het slechtste vlas wordt het zwakst geslagen." — Synhedrien, fol. 94a. „God nam van Pharao (Israels ergernis) rechtstreeks betaald, wijl hij, Pharao zelf, Hem had gelasterd, maar van Sanherib (eene andere ergernis Israels) door een bode, wijl de lastering middellijk was."

Matth. XVIII: 10. „Ziet toe, dat gij niet een dezer kleinen (onschuldigen) veracht, want ik zeg u, dat hunne engelen in den hemel altijd het aangezicht mijns Vaders zien."

Soekka, fol. 53a. „Heil onze jeugd, als zij onzen ouderdom niet beschaamt," dat zeggen de vromen, de deugdzamen; „heil onzen ouderdom, die onze jeugd verzoent," dat zeggen de bekeerden."

Matth. XVIII: 12. „Als iemand honderd schapen heeft en één daarvan verdwaalt, zal hij dan niet de negen-en-negentig laten en het afgedwaalde zoeken?" Vs. 13. „En vindt hij het, dan zal hij zich over dat ééne teruggevondene meer verblijden, dan over de negen-en-negentig niet afgedwaalden."

Synhedrien, fol. 99[a]. „Met de bekeerden kunnen de altijd rechtvaardig geblevenen niet op ééne lijn staan." — Midrasj Sjemot rabba, Afd. 2, fol. 92[b]. „Toen Mozes de schapen zijns schoonvaders hoedde, dwaalde er een af. Hij zocht en vond het bij eene bron, den dorst lesschend, en door medelijden bewogen, dat daarom het schaap de kudde had verlaten, droeg hij het, wijl het vermoeid was, op zijne schouders terug. Toen sprak God: „Als uw medelijden het dier reeds ten goede komt, hoeveel te meer dan den menschen. Kom, leid en weid Mijne schapen!"

Matth. XVIII: 15. „Indien uw broeder tegen u heeft gezondigd, ga heen en bestraf hem onder vier oogen."

Baba Metziea, fol. 31[a]. „Er staat geschreven: (Lev. XIY: 17) „Gij zult uwen naaste zijne verkeerdheid onder het oog brengen." Nu had ik kunnen denken, eenmaal; wat leert mij, dat dit twee, — zelfs honderdmalen moet geschieden?" Antwoord: „*Hochéach*" (berispen) dat is: eenmaal; „*tochieach*" (berisp), dat is: zelfs honderdmaal." „Draag hem geene zonde na" (Ibid.) dat is: berisp hem niet in het openbaar."

Matth. XVIII: 16. „Indien hij niet naar u luistert, neem dan één of twee getuigen met u mede." Vs. 17. „En hoort hij dan nog niet naar u, zeg het der gemeente, en helpt ook dat niet, zoo zij hij u als de heiden en de tollenaar."

Pesachiem, fol. 113[b]. „Onder hen, die bij God gehaat zijn, behoort hij, die iets kwaads van zijn naaste ziet en het alleen van hem getuigt," d. i. hem dat niet eerst onder het oog brengt. — Baba Metziea, fol. 31[a]. „Mag een leer-

ling zijn leermeester op verkeerdheden attent maken? Antwoord: *ja*. Er staat „berisp, berisp hem", het eerste doelt op den leeraar, het tweede op den leerling." — Taäniet, fol. 28^a. „Wie zijn naaste ter eere Gods terechtwijst, ontvangt van Hem ook de zaligheid." — Sabbat, fol. 54^b en 55^a. „De Eeuwige komt in den gerichte met de oudsten en vorsten Zijns volks" (Jes. III: 14), wat beteekent dit? Als de vorsten zondigden, wat misdeden dan de oudsten?" Antwoord. Zij verhinderden de vorsten niet (door waarschuwing en leering) te zondigen." Het meênemen van getuigen is een Talmudisch voorschrift (Joma, fol. 87^a. Zie de aanteekening op V: 22, 23) bij *vergiffenis vragen* aan, *verzoening* met den broeder. Berispen, verwijten, bestraffen echter ten aanhoore van derden heet naar de Talmudische interpretatie, in overeenstemming met Spreuken XI: 13, verraden, aanbrengen, geheim schenden.

Matth. XVIII: 20. „Waar twee of drie in mijn naam zijn vergaderd, daar ben ik in hun midden."

Abot, Afd. III, § 6. „Hoe bewijst men, dat waar drie zamenzitten en de Leer beoefenen, Gods majesteit in hun midden is? Antwoord. Er staat geschreven (Ps. LXXXII: 1) dat Hij (God) te midden der rechters is (en drie vormen eene rechtbank). Maar hoe weet men, dat dit ook bij twee het geval is? Antwoord. Er is gezegd: (Malächi III: 16) „Toen

onderhielden de Godvreezenden elkaar, de een den ander."

Matth. XVIII: 22. „Ik zeg u niet, dat men zijn broeder zevenmaal, maar tot zeventig zevenmaal vergiffenis moet schenken."

Baba Kamma, Afd. VIII, § 7. „Al voldoet de verongelijker den verongelijkte, toch is hij niet vrij, zoolang hij hem geene vergiffenis heeft gevraagd. En waaruit is bewezen, dat de verongelijkte een wreedaard is, als hij hem vergiffenis weigert? Antwoord: uit Abrahams voorbeeld, die, hoe door Abimélech gekrenkt, voor hem tot God bad. — Ibid., fol. 92^a. „Verwonding, benadeeling, tijdverzuim enz., dat alles is geldelijk te herstellen; niet alzoo de grief, de zedelijke smart. Dat kan alleen: vergiffenis vragen en bekomen."

Matth. XIX: 5. Er is gezegd: daarom zal de mensch zijn vader en zijne moeder verlaten en zijne vrouw aanhangen, en die twee zullen tot één vleesch wezen." Vs. 6. „Zoodat zij niet meer twee zijn, maar één vleesch. Wat God heeft zamengevoegd, scheide de mensch niet."

Gittien, fol. 113^b. „Wie zich van zijne eerste vrouw laat scheiden, over hem vergiet het altaar (de hemel) tranen". — Moëd Katan, fol. 18^b. „Elken dag worden huwelijken in den hemel gesloten. Dit leert reeds Gen. XXIV: 50, „Van den Heer is deze zaak"; Richteren XIV: 4. „Simsons vader en moeder wisten niet, dat dit door God was beschikt; eindelijk Spreuken XIX: 14. „Huis en vermogen worden van de ouders geërfd, maar van den Eeuwige is eene kloeke vrouw." — Baba Metziea, fol. 59^a. „Bemin, eerbiedig de vrouw steeds, want zij is het, die den zegen in huis brengt."

Matth. XIX: 9. „Wie zijne vrouw verlaat (verstoot) anders

Pesachiem, fol. 112^a. „Kook niet in den pot, waarin uw naaste

dan uit hoofde van overspel en eene andere huwt, die pleegt ontucht. En ook hij doet dat, die eene verlatene (gescheiden vrouw) trouwt." Zie V: 31 en 32.

heeft gekocht. Wat wordt daarmede bedoeld? Antwoord. Huw geene gescheiden vrouw, zoolang haar man leeft. Nog meer. Huw zelfs geene weduwe." — Gittien, Afd. IX, § 10. „Sjammai's school zegt: „De man mag van zijne vrouw niet anders dan om reden van overspel scheiden; want er is geschreven: (Deut. XXIV: 1) „Als hij bij haar iets ontuchtigs vindt." — Ibid., fol. 90[a]. „Heeft iemand eene vrouw, die zich publiek loszinnig gedraagt in kleeding, houding, baden enz., dan is het plicht, van haar te scheiden."

Matth. XIX: 21. Wilt gij volmaakt zijn, verkoop dan alles wat gij hebt en geef het den armen, dan hebt gij een schat in den hemel." Verg. VI: 19.

Pesachiem, fol, 25[a]. „Rabbi Eliëzer zegt: Er staat: (Deut. VI: 4) Bemin God met geheele uwe ziel," waarom volgt er nu onnoodig op: „en met geheel uw vermogen?" Of omvat dit laatste alles, waarom gaat er dan „met geheel uwe ziel" aan vooraf? Antwoord. Stelt iemand meer prijs op zijn behoud dan op zijn geld, zoo heet het: „met gansch uwe ziel." Stelt iemand echter zijn geld hooger dan deze, zoo heet het: „met gansch uw vermogen." Zie Berachot, fol. 61[b]. Joma, fol. 74[a], Synhedrien, fol. 74[a].

Matth. XIX: 30. „Vele eersten zullen de laatsten zijn en vele laatsten de eersten."

Ediot, Afd. V, § 7. „Elia komt niet", zeggen de Wijzen, „dan om te verwijderen de aangetrokkenen en aan te trekken de afgestootenen." Rabbi Juda zegt: „Hij komt, om allen tot zich te brengen en niemand te verwijderen."

Matth. XX: 26. „Wie onder u groot zal willen zijn, hij worde uw dienaar," vs. 27. „en wie de eerste zal willen zijn, hij worde uw dienstknecht."

Aboda Zara, fol. 20^{b}. „Meer dan kennis, afzondering, reinheid enz. is de nederigheid." — Sota, fol. 4^{b}. „Wien een trotsche geest bezielt, hij is, als loochent hij Gods bestaan." — Ibid., fol. 5^{a}. „God liet voor de Wetgeving alle hooge bergen staan en koos den lagen Sinai, om te doen begrijpen, dat de kennis enkel bij den nederige ten goede gedijt" — Baba Batra, fol. 9^{a}. „Grooter is hij, die tot doen beweegt, dan die zelf doet", d. i. die zich aan anderen wijdt. — Roosj-Hasjana, fol. 25^{a}. „Heil het geslacht, welks grooten luisteren naar de kleinen: dan luisteren de kleinen ook naar de grooten." — Baba Batra, fol. 8^{b}. „Er staat in Dan. XII: 3: „Wie de menigte rechtvaardigen, zullen als de sterren zijn voor eeuwig", dat zijn de armbestuurders, de rechters, de onderwijzers, allen, die zich aan het algemeen heil wijden." — Eroebien, fol. 54^{a}. „Alleen dan, als de leeraar is gelijk een sieraad, dat allen begeeren, of als een specerijbundel, dien allen gebruiken, of als eene woestijn, die allen betreden, alleen dan is hij een nuttige wijze."

Matth. XXI: 22. „Wat gij, geloovende, in het gebed zult begeeren, dat zult gij ontvangen." Zie VII: 7—11.

Berachot, fol. 31^{b}. „Slechts op zijn gebed werd Mozes verhoord, een bewijs, dat gebed hooger staat dan goede werken." — Cholien, fol. 60^{b}. „God begeert het gebed der vromen."

Matth. XXII: 21. „Geeft den Keizer, wat des Keizers is."

Baba Kamma, fol. 113^a. „Samuel zegt: „De wet der regeering is wet"; „daarom", zoo wordt daar ter plaatse beslist, „mag men geene belasting ontduiken, mits die geene afpersing is." — Pesachiem, fol. 112^b. „Ontduik de belasting niet."

Matth. XXII: 30. „In de opstanding nemen zij niet ten huwelijk, noch worden ten huwelijk uitgegeven; want zijn als de engelen Gods in den hemel."

Berachot, fol. 17^a. „In de toekomstige wereld is er spijs, noch drank, noch huwelijk, noch handel, noch haat, noch afgunst, noch vijandschap, maar leven de engelen gekroond, genietende van de afstraling der goddelijke majesteit." Zie Dérech Erets rabba, Afd. II, § 17.

Matth. XXII: 34. Een Schriftgeleerde, Jezus in verlegenheid willende brengen, vroeg hem: „Wat is het grootste gebod in de Wet?" Hij antwoordde: (Deut. VI: 5) „Bemin den Eeuwige, uwen God, met gansch uw hart, uwe ziel en uw vermogen." En het tweede, daaraan gelijk is: (Lev. XIX: 18) „Bemin uwen naaste als u zelven." Aan deze twee geboden hangt geheel de Wet en de Profeten."

Berachot, fol. 63$_a$. „Er staat: (Spreuken III: 6) „Erken Hem op al uwe wegen, dan zal Hij uwe paden effenen," dat is de kleinste Bijbelafdeeling, die echter de gansche Tora omvat." — Sabbat, fol. 31^b. „Bemin uwen naaste als u zelven," dat is de gansche Leer; al het andere is uitlegging (strekking voor dit eene noodige). De Israel. leer verdeelt de plichten in: *a*) jegens God, hoofdgebod: „Bemin den Eeuwige enz.; *b*) jegens den evenmensch, hoofdgebod: „Bemin uwen naaste" enz. en *c*) jegens zichzelven, hoofdgebod: (Lev. XI: 44 en XX: 17) „Heiligt u en blijft heilig, want Ik, de Eeuwige uw God, ben heilig."

Matth. XXIII: „Al wat zij (de Schriftgeleerden en Phariseën) u zeggen, doet het, maar doet niet

Pesachiem, fol. 113^a. „Onder de vier, die de rede veroordeelt, is de voorganger der gemeente

naar hunne werken; zij zeggen het, doch doen het niet." Vs. 4. Zij eggen lasten op, maar roeren ze met hun vinger niet aan." Vs. 6. „Wat zij doen, is om van de menschen te worden gezien," uiterlijk, om de eer, om het aanzien, om de heerschappij, om den titel."

die haar hoogmoedig beheert." — Jalk-Jesaja 364 „Wee den eerzuchtige, de eerzucht brengt hem ten grave." — Eroebien, fol. 55[a]. „De Leer is niet in den hemel" (Deut. XXX: 12) dat is: zij is niet bij hem, die er zich als de hemelshoogte op verheft." Rabbi Jochanan zegt: „Zij is niet bij den trotsche van gemoed." — Joma, fol. 72[b]. „Elk schriftgeleerde, wiens innerlijk niet is als zijn uiterlijk, is geen geleerde." — Abot, Afd. V, § 19. „Een welwillend oog, een bescheiden gemoed en eene bescheiden begeerte, dat zijn de kenteekenen van Abrahams volgelingen. Een nijdig oog, een trotsch gemoed en eene onverzadelijke begeerte, dat zijn de kenteekenen der volgelingen van den snooden Bileam." — Nedariem, fol. 62[a]. „Om den Heer uwen God lief te hebben, te luisteren naar Zijne stem en aan Hem zich te hechten" (Deut. XXX: 16), dat is: Niemand zegge: ik wil leeren, opdat men mij „geleerde" noeme; ik wil repeteeren, om „rabbi" te heeten, studeeren, om te worden geëerd en zitting te hebben in de hoogeschool, maar men leere uit liefde. De eer zal dan later van zelve wel komen." — Ibid. „Belsazar werd van de aarde weggerukt, omdat hij de heilige tempelgereedschappen ontwijdde, hoeveel te eerder dus hij, die zich van

de kroon der Leer bedient!" — Aandacht verdient het woord: „Wat de (Joodsche) schriftgeleerden u zeggen, *houd* en *doet* dat."

Matth. XXIII: 11. „Maar die onder u het meeste (grootste) is, hij zal uw dienaar wezen." Vg. XX: 26 en 27.

Horiot, fol. 10a. „Rabban Gamliël bezorgde aan twee arme schriftgeleerden, met wie hij gereisd en medelijden had, een ambt. Opdat hunne al te groote bescheidenheid geen hinderpaal tegen de aanneming zou worden, zeide hij hun: „Ik geef u geen ambt (letterl. „heerschappij") maar eene bediening (letterl. „dienstbaarheid").

Matth. XXIII: 12. „En wie zichzelven verhoogt, die zal worden vernederd, en wie zichzelven vernedert, die zal worden verhoogd.

Eroebien, fol. 17[b]. „Wie zichzelven vernedert, zal door God worden verhoogd, maar wie zich zelven verhoogt, door Hem vernederd." — Sjemot rabba, fol. 122[a]. „Mijne vernedering is mijne verheffing en mijne verheffing was mijne vernedering" (moreel en historisch Israels devies).

Matth. XXIII: 13, 14, 15. „Wee u, Schriftgeleerden en Phariseën, gij geveinsden." Idem vs. 23, 25, 27, 29. (*)

Synhedrien, fol 17[b]. „Neem u voor elken baatzuchtigen raadgever in acht." — Aboda Zara, fol. 17[b]. „Wie de Tora alleen be-

(*) Of Jezus die woorden werkelijk heeft gesproken, valt zeer te betwijfelen. Niet alleen hebben Markus (XII : 40) en Lukas (XI : 42, XX : 47) eene andere redactie en zwijgt Johannes er geheel van, maar Jezus zelf stond te dicht bij het werkelijke, goede Phariseïsme, volgde te zeer de Phariseesche voorschriften en gebruiken (zie blz. 50, Inleiding), bediende zich in zijne prediking te getrouw van Phariseesche lessen, uitleggingen, beelden en gezegden, dan dat die krasse veroordeeling van de *gansche secte* uit *zijn* mond kan zijn gekomen. Is zij wel van hem, dan kan slechts één der volgende gevallen waar zijn: *a*) óf Jezus had enkel met het *uitschot* der Phariseën te doen, maar dan gaat het niet aan, de *geheele* partij met dat uitschot over één kam te scheren; *b*) óf hij kende die partij niet bij *ervaring*, maar enkel uit hetgeen hij er hier

oefent, zonder dat hij er naar handelt is, als bestaat geen God voor hem." — Synhedrien, fol. 106[b]. „De slechtheid van Doëg bestond daarin, dat de Leer enkel op zijne lippen en daar buiten (niet in zijn hart gezeteld) was." — Moëd Katan, fol. 26[b]. „Wie met gescheurde kleederen eene lijkstaatsie vooruitgaat (d. i. droefenis veinst) besteelt, d. i. bedriegt de levenden en de dooden." — Abot, Afd. II, § 1. „Bedenk steeds, dat een alziend oog u ziet, een alhoorend oor u hoort en dat al onze daden worden opgeteekend." — Ibid., Afd. IV, § 20. „Let niet op de kruik (het uiterlijke), maar op hetgeen er in is." — Ibid., Afd. V, § 8. „Het zwaard (de vernieling)

en daar van hoorde verhalen en in dit geval is de veroordeeling lichtvaardig en onrechtmatig; *c*) óf hij sprak van de meerderheid, maar leeraarde als de voortreffelijken onder de Phariseën, doch dan is het sermoen, *allen* veroordeelende, ten aanzien dier beteren onverdiend en onkiesch; *d*) óf de secte, met inbegrip harer hoofden, leidslieden (vs. 16 en 24) woordvoerders, was inderdaad zoo ontaard, zoo bedorven, zoo blind, zoo geveinsd, maar dan klinkt de aanbeveling toch vreemd, te houden en te doen, wat die blinde leidslieden zeggen en onderwijzen en nog zonderlinger, als wij hen, juist gelijk hij, hooren ijveren tegen geveinsdheid, tegen het misbruiken van den godsdienst om eer, aanzien en vermogen, tegen huichelende vroomheid, tegen misleidende bedoelingen en dat alles nog wel in even scherpe bewoordingen en met even snijdende bespotting. Niemand predikt tegen zijne eigen ondeugd, tegen zichzelf; en *e*) óf hij sprak zoodanig alleen tot den schriftgeleerde (XXII : 35), die hem door eene theologische vraag wilde verstrikken, of tot de vergadering, die hij het met een Messiaansch vraagstuk wilde doen, en dan bewijst de gansche boetpredikatie niets tegen de honderdduizenden Phariseën elders. Over het geheel draagt zij, hare heftigheid daargelaten, kennelijk een eenzijdig karakter, en is zekere partijbedoeling niet te miskennen. Dit is te opmerkelijker, omdat zelfs de frazen eene Phariseesche tint hebben.

komt op de aarde, o. a. wegens valsche voorgangers." — Ibid., Afd. VI, § 6." Onder de voor Torakennis noodige acht en veertig zaken behooren: nederigheid, verwijdering van eereambten en bescheidenheid in gedrag." — Sabbat, fol. 31^{b}. Joma, fol. 72^{b}. „Wee hem, die geen huis heeft, maar de deur er voor maakt" (d. i. die schriftgeleerdheid, maar geen deugd bezit). — Sota, fol. 21^{b}. „Huichelende Phariseën zijn zij," zegt rab Hoena, „die de Wetsuitoefening voor anderen verzwaren, doch er voor zich de hand meê lichten. Zij verwoesten de wereld." — Ibid., fol. 41^{b}. „Der geveinsden gebed vindt geene verhooring." — Joma, fol. 72^{b}. „Rabba bar Oela zegt: „Een schriftgeleerde, wiens binnenste niet is als zijn uiterlijk, heet een gruwel." Rabbi Samuel bar Nachménie zegt uit rabbi Jonathans naam: „Wee den schriftgeleerden, die de Leer beoefenen, maar geene godsvrucht hebben."

Matth. XXV: 29. „Een ieder die heeft, hem zal worden gegeven, zoodat hij overvloedig zal hebben; maar van hem, die niet heeft, zal ook worden genomen hetgeen hij heeft."

Zie de aanteekening op XIII: 12. Berachot, fol. 55^{a}. „In het hart van iederen verstandige leg Ik (God) wijsheid" (Exod. XXXI: 6), „alleen waar wijsheid is, komt wijsheid bij." — Ibid., fol. 40^{a}. „Niet als de mensch handelt God. De mensch toch steunt een ledig vat, een vol vat niet; God echter steunt een vol vat (Rasji: een wijze),

een ledig vat niet." — „De zegen rust niet dan waar iets is," luidt een later rabbijnsch gezegde. Tusschen niets en iets is de afstand oneindig.

Matth. XXV: 40. „Voorwaar, zeg ik u, voor zooveel gij dit (hongerigen spijzen, dorstigen laven, zieken genezen, gasten herbergen enz.) aan één van deze mijner minste broeders hebt gedaan, dat deedt gij mij."

Sota, fol. 14_a. Rabbi Chama bar Chaniena zegt: „Wat is het, dat geschreven staat: (Deut. XIII: 5) „Achter den Heer, uwen God, zult gij gaan" (d. i. gij zult Hem navolgen), is het dan den mensch mogelijk, dit te doen? Is er (Ibid. IV: 95) niet gezegd, dat Hij een verterend vuur is? Maar de bedoeling is zeker, Zijne eigenschappen na te volgen. Hij kleedt de naakten, doe gij even zoo; Hij geneest de zieken, doe het ook; Hij troost de treurenden, blijf niet achter; Hij begraaft de dooden, volg hem na." — Berachot, fol. 55[a]. „Wie lang aan tafel zit, doet iets goeds. Waarom? Omdat hij dan in staat is, den komenden hongerige te voeden. Zoolang de tempel bestond, was het altaar ter verzoening, thans is het de gastvrije tafel." — Ibid., fol. 40[a]. „Het is den mensch verboden, aan tafel te gaan, zonder eerst zijn dieren te hebben verzorgd; want er staat: (Deut. XI: 15) „Ik geef gewas aan uw vee op het veld," en daarna eerst: „Gij zult eten en verzadigd zijn."

Matth. XXVI: 11. „De armen hebt gij altijd bij u."

Sabbat, fol. 151[b]. „De arme zal bij u niet ontbreken." (Deut. XV: 11), steeds houde men dit voor oogen en bidde den Barm-

hartige om bescherming; want zijn wij niet arm, dan kan onze zoon, of is het deze niet, dan kan diens zoon behoeftig worden en de arme van de goddelijke belooning op de weldadigheid ontvangen."

Matth. XXVI: 41. „Waak en bid, opdat gij niet in verzoeking komt. De geest is wel gewillig, maar het lichaam zwak."

Soekka, fol. 52[a]. „Elken dag heeft de mensch den strijd met het booze gedichtsel te strijden." — Synhedrien, fol. 107[a]. „David vroeg: Waarom heet het, de God Abrahams, Izaks en Jakobs, maar niet de God Davids?" Het antwoord was: „Omdat zij de verzoeking weerstonden en gij niet." Toen begeerde hij beproefd te worden en viel." — Berachot, fol. 10[a]. „Vijf malen komt in de Psalmen (CIII en CIV) de uitroep voor: „Loof, o mijne ziel!" Omdat in vijf zaken de ziel als God is. Gelijk deze de gansche schepping vervult, zoo vervult de ziel gansch het lichaam. God ziet, maar wordt niet gezien, zoo ook de ziel. God onderhoudt al het bestaande, de ziel is het volle bestaan des lichaams. God is rein, de ziel is evenzoo, en eindelijk God zetelt verborgen en verborgen huisvest de ziel. Dat zij, bij wie deze vijf zaken zijn, nu komen en prijzen Hem, bij Wien ze eveneens zijn."

Matth. XXVI: 52. „Want allen, die het zwaard gebruiken, zullen door het zwaard vergaan."

Middot, Afd. III, § 4. „Richt gij Mij een steenen altaar op, dan moocht gij daarvoor geene ge-

houwen steenen gebruiken, waarover uw ontwijdend zwaard (ijzer) is gegaan" (Exod. XX: 22), het ijzer is daar, om 's menschen leven te verkorten, het altaar echter, om zijne dagen te verlengen, derhalve betaamt het niet, dat de verkorter over den verlenger worde geheven." — Abot, Afd. V, § 11. „Er zijn vier categorieën van gemoederen. Wie snel toornig wordt, maar licht weêr tot verzoening komt, zijne goede eigenschap wordt opgewogen door de slechte. Wie moeilijk toornig wordt, maar ook moeielijk te bevredigen, diens slechte eigenschap wordt opgewogen door de goede. Wie gemakkelijk toornig wordt, maar moeilijk is te verzoenen, die is bepaald een booswicht. Maar wie bezwaarlijk toornig wordt, doch zich gemakkelijk tot verzoening laat bewegen, die is waarlijk vroom." — Jalk. Kohétet, § 969. „Behoor liever tot de vervolgden dan tot de vervolgers." — Sota, fol. 42a. „Want de Eeuwige, uw God, gaat voor uw uit" (Deut. XX: 4), al wie u belaagden steunden op stoffelijke macht, op geweld en vielen daarom ook door stoffelijk geweld. Voor u echter strijdt de Heer en daarom overwint gij."

B. UITSPRAKEN.

NIEUW TESTAMENT.

Matth. III: 9. „En denkt niet bij u zelven, zeggende: „Wij hebben Abraham tot Vader"; want ik zeg u, dat God zelfs uit deze steenen Abraham kinderen kan verwekken."

Matth. V: 17. „Meent niet, dat ik ben gekomen, om de Wet of de Profeten buiten werking te stellen, ik ben niet gekomen om te ontbinden, maar om te vervullen."

TALMUD.

Sabbat, fol. 89^b. „In de toekomst zal God Israel om hulp en genade naar de aartsvaderen verwijzen. En Israel zal antwoorden: „Naar wien zal ik gaan? Naar Abraham? Gij zeidet hem, dat zijne kinderen vreemdelingen in Egypte zullen zijn, en hij bad niet voor ons. Naar Izaäk? Hij beloofde Esau de macht, als ik afvallig werd, en hij bad niet voor ons. Naar Jakob? Gij gingt met hem naar ons slavenhuis en hij bad niet voor ons." Dan zal de Heer antwoorden: „Wijl gij niet op de aartsvaderen, maar op Mij alleen steunt, zoo zullen uwe zonden, al waren zij als karmozijn, wit worden als sneeuw."

Joma, fol. 86^a, Sabbat, fol. 104^a. „Alle leeraren (48 Profeten en 7 Profetessen) voegde noch iets bij de Leer, noch ontbonden er één gebod van. Alleen het gebod van de lezing der Estherrol werd er bijgevoegd." — Synhedrien, fol. 89_a. „Geen Profeet of leeraar

Matth. V: 18. „Voorwaar zeg ik u: Tot zoolang de hemel en de aarde voorbijgaan (zoolang zij er zullen zijn) zal niet ééne *jod*, niet ééne stip van de Wet voorbijgaan, totdat alles (in die Leer) zal zijn vervuld."

Matth. V: 19. „Zoo dan, wie een van de geringste geboden ontbonden en dit den menschen geleerd zal hebben, die zal de minste zijn in het koningrijk der hemelen."

Ibid. „Maar zoo wie ze (de geboden) gedaan en onderwezen zal hebben, hij zal groot worden genoemd in het koningrijk der hemelen."

Matth. V: 20. „Want ik zeg u: Als uwe gerechtigheid (vroomheid) niet rijker is dan die der schriftgeleerden en Phariseën, zult gij geenszins ingaan in het koningrijk der hemelen."

Matth. VI: 24. „Niemand kan twee heeren dienen; want hij zal óf den één haten en den ander mag immer iets nieuws aan de Wet toedoen."

Midrasj Hooglied, fol. 26*a*. „Evenmin als geheel het menschdom vereenigd in staat is, ééne ravenveêr wit te doen groeien, is het bij machte, de kleinste letter in de Wet, de *jod*, te veranderen of te ontbinden."

Dérech Eretz zoetta, Afd. VIII: § 7. Wie ook maar één woord van de woorden (lessen) der Leer geringschat, is des doods bij uitroeiing (d. i. sterven vóór zijn tijd) schuldig."

Abot, Afd. II. § 1. „Betracht een gering gebod zoo gewichtig als een moeilijk gebod; want gij kent het loon der geboden niet."

Sota, fol. 22*a*. „Van zulke Phariseën, als waarvan de Misjna getuigt, dat zij de wereld verwoesten, zijn zeven klassen. Vromen uit belang, vromen met schijnheilige nederigheid, vromen met overdreven kuischheid, vromen, die huichelend gebukt loopen, vromen met uiterlijk vertoon, vromen, het goede doende enkel om belooning en vromen, het kwade latende enkel uit vrees voor straf. De laatsten zijn nog de minst slechten; want al doende of latende, de ware braafheid zal wel volgen."

Mamon" Talmudisch, „geld," of „*maöot*", Nieuw Hebr. — Ongelukkige industrie en koophandel!

liefhebben, óf den één aanhangen en den ander verachten. Gij kunt God niet dienen en den *mammon*" (tegelijk).

Dérech Eretz zoetta, Afd. IV., Berachot, fol. 5^b. „Niet ieder zal aan twee tafels aanzitten."

Matth. VII: 17. „Elke goede boom brengt goede vruchten voort en een kwade boom kwade." Vs. 18. „Een goede boom kan geene kwade vruchten voortbrengen, noch een kwade boom goede vruchten."

Berésjiet rabba, fol. 14^a. „Een vruchtboom geeft weinig gedruis van zich, wijl zijne vruchten voor hem getuigen. Een onvruchtbare daarentegen wel, want hij heeft noodig, om te worden opgemerkt. Rab Hoena zegt: „De eerste niet, omdat zijne vruchten vol en zwaar, de tweede wel, omdat de zijnen hol en ledig zijn."

Matth. VII: 20. „Zoo zult gij hen (de leeraren) aan hunne vruchten kennen."

Sota, fol. 49^a. „Het voorschrift in Deut. XXI : 1—9 dient," zegt Jochanan ben Saul, „opdat wat nog geene vruchten voortbracht ter verzoening, diene voor hem, die mede geene vruchten voortbracht. Wat zijn vruchten? Kinderen? O neen; want dan zou het voorschrift niet gelden bij ouden en gesnedenen. Voorwaar, vruchten zijn deugden, goede werken."

Matth. VIII: 8. „Voorwaar, zeg ik u, ik heb in Israel zelfs zoo groot een geloof (als dat van den heidenschen hoofdman, wiens soldaat melaatsch was) niet gezien."

Nedariem fol. 41^a. Rabbi Alexandri zegt: „Als een zieke herstelt, dan zijn hem zijne zonden vergeven." Nog zegt hij: „Grooter wonder dan dat van Chananja, Misaël en Azarja is, geschiedt den herstellenden zieke; want bij genen was het menschelijk vuur, dat werd uitgedoofd, maar het hemelsche vuur, wie huscht dat?"

Matth. X: 12. „Als gij het huis ingaat, groet het dan."

Dérech Eretz rabba, Afd. V. „Als gij een huis binnentreedt, meld u dan eerst aan. Dat deed

God ook bij Adam. Hij, de Alwetende, riep eerst: „Waar zijt gij?" — Abot, Afd. III, § 17. „Zonder welvoegelijkheid geene geleerdheid."

Matth. X: 13. „En is u dat huis waardig, zoo kome uw vrede daarover. Is het uwer niet waardig, dan keere uw vrede tot u weder" (neem uwen groet dan terug).

Sabbat, fol. 32^b. Rab ging nooit scheep met een heiden, ten einde gevaar en onaangenaamheid te ontgaan. Samuel daarentegen wel; „want", zeide hij, „twee gevaren neutraliseeren elkander."

Matth. X: 27. „Wat gij hoort (in het geheim) met het oor, predikt het op de daken."

Berachot, fol. 22^a. Nachoem (de man van het: „Ook dit is ten goede") deelde aan rabbi Akiba heimelijk eene Wetsbeslissing mede en deze deed het op gelijke wijze aan ben Azai, maar hij predikte het zijn leerlingen op de publieke markt."

Matth. X: 35. „Want ik ben gekomen, om den zoon tweedrachtig te maken tegen zijn vader, de dochter tegen hare moeder, de schoondochter tegen hare schoonmoeder." Vs. 36. „En wie des mans huisgenooten waren, zullen zijne vijanden worden."

Sota, Afd. IX, § 15. Een teeken van den Messiastijd: „Op zijne voetstappen zal de onbeschaamdheid volgen. De lieden op de grens zullen van stad tot stad vlieden en geen onderkomen vinden (zie Matth. X. 23), de wijsheid zal worden geschuwd, d[e] waarheid hebben opgehouden. Jo[n]gelingen zullen grijsaards bespo[t]ten en grijsaards voor knap[en] moeten opstaan. De zoon zal d[en] vader tot schande maken, [de] dochter opstaan tegen de moe[der], de schoondochter tegen de sch[oon]moeder en wie des mans hui[sge]nooten waren, zullen zijne vija[nden] worden. Op wien ons da[n] vertrouwen? Op onzen Vad[er in] den hemel."

Matth. X: 37. „Wie zijn vader of zijne moeder boven mij lief heeft, is mijner niet waardig."

Baba Metziea, Afd. II, § 11. „De leeraar gaat voor den vader. Deze toch bracht het kind slechts in het aardsche, gene brengt hem tot het volgende leven". Zie Kiddoesjien, fol. 32. Een kind mag zijn ouders niet gehoorzamen, als zij hem bevelen, eene wetsbepaling te overtreden. „Gij en uw vader", zegt God, „zijt Mij gehoorzaamheid schuldig."

Matth. X: 40. „Die u ontvangt, ontvangt mij en die mij ontvangt, ontvangt Hem, die mij heeft gezonden."

Abot, Afd. IV. § 12. Uw eerbied voor uwen leeraar zij als uw eerbied voor den Hemel." — Pesachiem, fol. 22^{a}. „Rabbi Akiba predikte: Er is gezegd: (*dubbel*, Deut. VI : 13 en X. : 20) „Den Heer uwen God zult gij eerbiedigen", dat is: Hem en den leeraar."

Matth. X: 42. „En wie een van dezer geringeren slechts een beker koud water geeft te drinken, voorwaar, zeg ik u, hij zal zijn loon niet missen."

Baba Metziea, fol. 87^{a}. „Al wat Abraham den engelen gastvrij deed, deed God wederkeerig den zijnen." — Chagiega, fol. 27^{b}. „De gastvrije tafel werkt sedert de verwoesting des tempels verzoenend. Zij is het altaar geworden."

Matth. XI: 11. „Doch wie de minste is in het koningrijk der hemelen, is meer dan hij" (Johannes).

Midrasj rabba, Ruth, fol. 30^{b}. „Groot en klein zal daar wezen en de slaaf vrij zijn van zijn heer" (Ijob III : 19), dit doelt op deze wereld. Daar kan de groote klein en de kleine groot worden. Maar in de toekomende blijft de kleine (onverdienstelijke) klein en de groote (verdienstelijke) groot."

Matth. XI: 19. „De wijsheid is

Berachot, fol. 17^{a}. Het eind-

slechts gerechtvaardigd geworden door de kinderen" (onschuldigen.)

deel van alle wijsheid is veredeling en deugd."

Matth. XII: 3. „Hebt gij niet gelezen wat David deed, toen hem hongerde?" vs. 4. „Hoe hij in het huis Gods ging en daar van de toonbrooden at, hetgeen niet hem, maar enkel den priesters was geoorloofd?"

Joma, fol. 84*b*. „Geen sabbat komt in aanmerking, als het levensbehoud en redding geldt." Een Talmudische stelregel: „Geen gebod gaat boven levensredding."

Matth. XII: 5. „Of hebt gij niet gelezen, dat de priesters den sabbat in den tempel ontheiligen en toch niet zondigen?"

Pesachiem, Afd. II, § 1. „Het paaschoffer slachten, zijn bloed sprengen, de ingewanden reinigen en het vet offeren, dat stelt den sabbat buiten werking." — Soekka, Afd. III, §§ 13 en 14. „Het gebod der plantsoorten in den tempel gaat boven het sabbatsgebod." Een Talmudisch gezegde: „Voor den tempeldienst geldt geen „sjeboeth," gebod van sabbatsrust."

Matth. XII: 10. „Is het ook geoorloofd, op den sabbat te genezen?"

Joma, fol. 84*b*. „Men moet zelfs op den sabbat een mensch redden en wie daarin het ijverigst is, verdient den meesten lof. Daarvoor behoeft men niet eerst het verlof eens schriftgeleerden te vragen." — Ibid. Afd. VIII § 6. „Den geeuwhongerige, wie door een dollen hond is gebeten enz. brenge men, al is het op sabbat, geneesmiddelen."

Matth. XII: 11. Wie onder u zal er zijn, die één schaap heeft, dat hij niet zal redden, als het op den sabbat in eene put valt?"

Sabbat, fol. 128*b*. Valt op den sabbat een dier in een kuil, dan brenge men het voeder, om het te behouden. Kan dat niet, dan verschaffe men het een middel, om er uit te komen."

Matth. XII : 31. „Elke lastering tegen den mensch zal den mensch worden vergeven, maar de lastering tegen den Geest (d. i. den Heiligen Geest, „God, roeach hakodesj") zal den mensch nimmer worden kwijtgescholden."

Kiddoesjien, fol. 40a. Men leerde daar ginds (in Palestina): „Bij Godslasteringen gelden geene verzachtende omstandigheden, hetzij moedwillig, hetzij onergdenkend uitgesproken." — Synhedrien, fol. 56a. „Wie de Godslasteringen heeft gehoord, moet zijne kleederen scheuren" (als een treurende).

Matth. XII : 32. „Wie tegen den Heiligen Geest zal hebben gesproken, hem zal noch in deze, noch in de volgende eeuw (wereld) worden vergeven."

Synhedrien, Afd. X., § 1 (in den Talmud Afd. XI): Wie de onsterfelijkheid en de goddelijke autoriteit der Tora loochent, hij heeft geen deel aan het eeuwige leven." Het Gemara-argument luidt: „God betaalt maat tegen maat. Hij, de lasteraar, verloochent God, nu verloochent God hem wederkeerig."

Matth. XII : 49. „En zijne hand over de discipelen uitstrekkende, zeide hij: Ziet, dat is mijne moeder, dat zijn mijne discipelen."

Synhedrien, fol. 99a. „Wie zijn naaste tot eene goede daad brengt en hem de Leer onderwijst, wordt beschouwd, als had hij hem geschapen." — Ibid., fol. 14a. „Wie den zoon zijns naasten de Leer onderricht, is als zijn schepper. Nadab en Abihoe, schoon Aärons zonen, werden zonen van Mozes geheeten (Numeri III : 1 en 2), omdat deze hun leeraar was."

Matth. XIII : 17. „Want voorwaar, zeg ik u, vele Profeten en vromen hebben begeerd te zien wat gij thans ziet, maar hebben het niet gezien; te hooren, maar hebben het niet gehoord."

Zie de aanteekeningen op XI : 13. Berachot, fol. 34b. Alle Profeten hadden bij hunne voorspellingen slechts het oog op den Messias, maar aangaande het toekomstige leven (Jes. LXIV : 3) „dat zag nog geen sterfelijk oog, dat zag God alleen." Chija zegt

uit rabbi Jochanans naam: „Alle Profeten doelden slechts op de bekeerlingen; doch de zaligheid der ware vromen, haar zag geen sterfelijk oog, haar ziet God alleen." – Debariem rabba, fol. 222_b. „Van aangezicht tot aangezicht sprak God met u uit het vuur" (Deut. V : 4), toen zag de minste in Israël meer dan de groote ziener Ezechiël."

Matth. XV : 5. „Maar gij zegt: Wie tot zijn vader en zijne moeder zeide: wat u van mij zou kunnen ten nutte komen, dat zij eene Godgewijde gave, zulk een behoeft zijne ouders niet te eeren." Vs. 6. „Zoo maaktet gij Gods gebod door uwe overlevering krachteloos."

Indien dus een ondankbaar kind, om zijn ouders het genot onmogelijk te maken, over het zijne „*korban*" (de wijding) uitspreekt, zou die wijding naar de leer der Phariseën gelden? Onjuist. Nedariem Afd. IX, § 1. „Men moet den zoon gelegenheid geven, op de belofte terug te komen, als het de *eer* der ouders betreft, b. v. dat men niet zegge: „Wee den ouders, die zulk een lichtzinnigen, goddeloozen zoon hebben!" Dat stemmen de chachamiem (de meerderheid) rabbi Eliëzer toe, als het zaken betreft *tusschen den zoon en de ouders.* — Ibid., § 4. „Heeft hij beloofd ten nadeele — niet eens van zijne ouders, maar — van een *vreemde*, dan zegge men hem: „Indien gij hadt geweten, dat gij het gebod overtraadt: (Lev. XIX : 18) „Gij zult niet haatdragend noch wraakgierig zijn," of (Ibid. XIX: 17) „Gij zult uwen broeder (d.i. den vreemde, gezwegen nu van ouders) niet vijandig zijn in uw hart."

of (Ald. XIX: 18) „Bemin uwen naaste als u zelven," of (Ibid. XXV; 36) „Uw broeder moet met u leven," zoodat gij hem, als hij verarmde, niet zoudt mogen ondersteunen, hadt gij de gelofte dan gedaan?" Zegt hij dan: „Indien ik dit hadde geweten, dan zou ik de gelofte niet hebben gedaan," zoo is zij niet geldig. Zegt de zoon *ja*, dan wordt zijne onbeschaamdheid publiek gemaakt, zijne gelofte als onnatuurlijk gebrandmerkt en nietig verklaard. Synhedrien, fol. 52[a]. „Achtte men hem vroeger, men verachte hem nu en zegge: „Vervloekt de vader, die zulk een aterling voortbracht!" — Nedariem, fol. 22[a]. Wie geloften doet zondigt, als hadde hij een altaar voor de afgoden opgericht." — Ibid. „Wie geloften doet, heet „rasjang" (goddelooze) al volbrengt hij ze." — Jerusjalmi Kiddoesjien, fol. 31. „God stelt de eer der ouders boven de Zijne." Wederkeerig is de gelofte eens vaders in het nadeel van zijn kind nietig. Baba Kamma, Afd. IX, § 10. „Zegt een vader tot zijn kind: „Ik beloof een offer, dat gij van het mijne niet zult genieten" en hij sterft, dan erft het kind toch."

Matth. XV : 13. Alle plant, die ijn hemelsche Vader niet heeft Heplant, zal worden uitgeroeid."

Abot, Afd. IV. § 11. „Elke stichting, die niet in den naam des Hemels is gesticht (geene zedelijke strekking heeft) blijft niet bestaan."

iden wegens de verstoktheid uw hart."

14_b. Niet aan de engelen (maar aan de zwakke menschen) is de Wet gegeven."

atth. XIX: 11. „Verhindert kinderen niet tot mij te ko- , want hun is het koningrijk hemelen."

Zie de aanteekening op XVIII: 5.

atth. XIX: 23. Voorwaar, ik u, dat het aan rijken be- rlijk (moeilijk, naar vs. 24 *gelijk*) is, in te gaan in het ngrijk der hemelen."

Beetsa, fol. 32^b. De rijken in Babylonië (berucht om hunne hardheid en liefdeloosheid) varen ter helle." Rab Nathan bar Abba verhaalt van zekeren rijkaard aldaar, Sabtai bar Marinus, een staaltje van verregaande liefdeloosheid. Daarentegen alle lof en eer aan humane rijken. — Eroebien, fol. $16a$. „Rabbi en ook rabbi Akiba vereerden weldadige rijken, gelijk zekeren Bunius, wiens hart uitermate goed en wiens beurs voor allen, die het verdienden, ten allen tijde open was."

atth. XXIII: 14. „Gij eet uizen der weduwen op en onder den schijn van lang idden. Daarom zult gij te rder worden geoordeeld."

Sjemot rabba, fol. 112^a. „Rabbi José zegt naar aanleiding van Ps. LXVIII: 6. „God is de vader der weezen en rechter der weduwen," aldus: Waarom bemint God weduwen en weezen zoo innig? Omdat hunne oogen slechts op Hem gericht, wijl zij zwak en hulpeloos zijn. Daarom ook vergrijpt hij zich aan God, die zich aan weezen en weduwen vergrijpt."

atth. XXIII : 15. „Gij reist en zee rond, om een prose- e maken, en is hij het ge- n, dan maakt gij hem tot

Jebamot, fol. 47^b. „Proselieten zijn voor Israel zoo erg als huiduitslag" (want zij brengen doorgaans in hun nieuw geloof hunne

een kind der hel, tweemaal meer dan gij zijt."

vooroordeelen, herinneringen, eigenaardigheden, ontevredenheid en voorts óf een sectarischen ijver òf vroeger ongeloof mede). — Ibid. fol. 47ᵃ. Tot den proseliet, die zich thans komt aanmelden, moet men zeggen: „Wat beweegt u, hier te komen, om proseliet te worden? Weet gij dan niet, dat Israels lot thans beklagenswaard is, gestooten, gepijnigd, verscheurd, bezocht als het wordt?" Verklaart hij dat te weten en toch te volharden, dan neemt men hem aan en maakt hem met eenige lichte en zware geboden bekend, zooals met de zonde eener overtreding van de wetten op de nalezing, den hoek, het vergetene bij den oogst en het tiende voor de armen. Ook stelt men hem in kennis met de straffen en onthoudingen. Men zegt hem: „Weet, dat aat gij vroeger smeer, gij niet der uitstooting (*kareet*, afsnijding van den stam) schuldig waart. Naamt gij den sabbat niet in acht, gij beliept de straf der steeniging niet; maar thans verandert dit alles en beloopt gij in casu straf. Doch ook het loon der gehoorzaamheid wordt hem bekend gemaakt. „Weet," zegt men hem, „dat het toekomende levenslicht voor de rechtvaardigen is."

Matth. XXIII. 24. „Gij zijgt de mug uit en verzwelgt het kameel."

Abot. Afd. IV, § 2. Ben Azai zegt: „Acht geen gebod en geene zonde te licht; want de eene

goede daad baart de andere en de eene ondeugd in de moeder der volgende." — Gittien, fol. 90[a]. Rabbi Méier zegt: „Wie de loszinnigheid zijner vrouw onverschillig aanziet doet, alsof hij de in zijn beker gevallen mug uitzijgt en met den drank naar binnen zendt." — Sota, Afd. III § 2. „Wee der wereld om hem die voor zich elke Wetsbepaling licht telt, doch voor haar verzwaart. Wee haar om de zich kastijdende Phariseën!"

Matth. XXIII: 25. „Gij reinigt het buitenste van beker en schotel, maar van binnen zijn zij vol onreinheid."

Pesachiem, fol 30[b], Kéliem, Afd. XXV, § 1. „Alle vaten (voorwerpen), die eene buiten- en binnenzijde hebben, is deze onrein, dan is het ook gene. Ontstond onreinheid door aanraking van een kruipend dier, dan is zelfs het buitenste onrein."

Matth. XXV: 41. Dan zal hij tot hen, die aan de linkerhand zijn, zeggen: Gaat weg van mij, gij vervloekten! In het eeuwige vuur met u, dat den duivel en diens helpers bereid is!" Vs. 46. „En zij zullen ingaan in de eeuwige pijn."

Scherp en niet in Jezus' geest. Aboda Zara, fol. 3[b]. Rabbi Simon ben Lakisj zegt: „Er is in de toekomst geene hel. God voert de zon alleen uit haren dampkring. Daardoor worden de vromen (van hunne onvolkomenheid) genezen en de snooden gestraft" Zie Nedariem, fol. 8[b].

Matth. XXVI: 11. De armen hebt gij altijd bij u; maar mij (den Messias) hebt gij niet altijd bij u."

Berachot, fol. 34[a]. „Voorwaar, de arme zal steeds in het land zijn" (Deut. XV: 11) alle Profeten hadden enkel het oog op de bekeerden, maar volmaakt rechtvaardigen, nooit zag het oog er een."

C. GELIJKENISSEN.

NIEUW TESTAMENT.	TALMUD.
Matth. III: 16. „De bijl ligt reeds aan den wortel der boomen. Elke boom, die geene goede vruchen draagt, wordt omgehakt en in het vuur geworpen." Zie aldaar VII: 9.	Abot, Afd. III: § 17. „Wiens wijsheid grooter is dan zijne deugd, is als een boom met vele takken en weinig wortels; een rukwind stort hem omver. Wiens wijsheid echter bij zijne deugd in grootte achterstaat, is als een boom met diepe wortels en weinig takken; hij belacht den orkaan."
Matth. III: 12. „Wiens wan in zijne hand is, en hij zal zijn dorschvloer doorzuiveren, en zijne tarwe in zijne schuren zamenbrengen en het kaf met onuitdoofbaar vuur verbranden."	Nidda, fol. 31ª. „Alleen uit de edelste sappen wordt de mensch geschapen. Het is gelijk een man, die in de schuur de tarwe want en de korrels verspreidt, om er de genietelijken uit te zoeken en de slechten voor de opruiming te laten liggen."
Matth. III: 16. „En hij zag den geest Gods nederdalen gelijk eene duif en op hem komen."	Midrasj Hooglied, fol. 86ᵇ. „Als eene duif zijt gij, Mozes! Gelijk deze bracht gij der aarde het licht" (de Godskennis).
Matth. V: 13. „Indien het zout smakeloos wordt, waarmede zal men het dan zouten? Het deugt tot niets meer, dan om naar buiten geworpen en door de menschen vertreden te worden."	Nidda, fol. 31ª. „De lieden zeggen (spreekwoordelijk): „Als zout van het vleesch wordt weggedaan, deugt het nergens toe, dan om voor de honden te worden geworpen."

Matth. V: 15. „Men steekt geen kaars aan en zet die onder eene korenmaat, maar op een kandelaar en zij schijnt voor allen, die in het huis zijn."

Aboda Zara, fol. 3^b. „Beoefent gij de Leer bij nacht en openbaart gij haar tijdig (aan allen), dan spant ook de Heilige, geloofd zij Hij, het snoer der liefde openlijk over u." — Sota, fol. 21^a. „Want een licht (*neer*) is het gebod (Spr. VI: 23) en een glans (*oor*) de Leer", aldus vergelijkt de Schrift het gebod bij een kunstlicht, begrensd en tijdelijk, maar de Leer bij het zonnelicht, stralende eeuwig en over geheel de wereld."

Matth. VII: 16. „Men leest geene druiven van doornen, noch vijgen van distelen."

Pesachiem, fol. 49^a. „De wijze is gelijk een wijnstok, vol ranken en druiven, de domme aan druiventakken in een doornbosch, leelijk en ongenietelijk."

Matth. VII: 19. „Elke boom, die geene goede vruchten voortbrengt, wordt omgehouwen en in het vuur geworpen."

Dérech Eretz rabba, Afd. III. „Wees toegevend als het riet en niet onbuigzaam als de ceder. Blaast de wind door het riet, dan buigt het, verheft zich weder en blijft op zijne plaats. Vaart echter een storm door den ceder, dan wordt hij omvergeworpen. Wat doet men met zijn hout? Men hakt er balken uit en de rest wordt op het vuur geworpen." Zie ook Taäniet, fol. 20^b, Abot de rabbi Nathan, Afd. XLI, Jalkoet Koningen, § 203.

Matth. VII: 24. „Hem, die deze mijne woorden hoort en ze doet, hem zal ik bij een voorzichtig man vergelijken, die zijn huis op eene steenrots heeft gebouwd." Vs. 25.

Zie de aanteekening op Matth. III: 10. Letterlijk luidt de plaats in Abot, Afd. III, § 17 aldus: „Ieder, wiens wijsgeid grooter is dan zijne (vrome) handelingen,

„En de slagregens zijn neergevallen en de vloeden zijn gestegen en de stormen hebben gewoed en zijn op dat huis gevallen en het is niet ingestort, daar het op eene steenrots is gebouwd." Vs. 26. „En ieder, die deze mijne woorden hoort en niet doet, die zal bij den dwazen man worden vergeleken, die zijn huis op een zandgrond (d. i. ongefundeerd) heeft gebouwd." Vs. 27. „En de slagregen is neergevallen en de vloeden zijn gestegen en de stormen hebben gewoed en zijn op het huis gevallen en het is omver gestort en zijn val was groot."

hij gelijkt een boom, die vele takken en weinig wortels heeft. Nu komt er een storm opsteken en rukt hem omver en stort hem neder; gelijk is gezegd (Jerem. XVII: 6): „Hij zal als een eenzame struik in de vlakte wezen, die het goede niet zal zien, als het komt, maar dor zal blijven staan in de woestijn, in een onvruchtbaar en onbewoond land." Hij echter, wiens (vrome) handelingen meer zijn dan zijne wijsheid groot is, gelijkt een boom met weinige takken en vele wortels. Al komen ook alle stormen der wereld hem overvallen, zij kunnen hem niet van zijne plaats dringen; gelijk er is gezegd (Jer. XVII: 8): „Hij (de deugdzame) zal zijn als een boom aan het water geplant, die in vochtigen grond zijne wortels uitstrekt. Hij vreest de hitte niet, als zij komt, zijn blad blijft groen; in een jaar van droogte blijft hij onbekommerd en houdt niet op, vrucht voort te brengen."

Matth. XIII : 3—8. Een zaaier ging uit om te zaaien. En terwijl hij zaaide, viel een deel op den weg en dat aten de vogelen op. Een ander deel viel in steenachtigen grond, met weinig aarde bedekt; het ontkiemde daar snel, maar had geene diepe wortels, zoodat het, toen de zon opkwam, even snel verdorde. Nog een deel

De bedoeling is duidelijk. Abot, Afd. V. § 11. „Wie lichtelijk bevat en lichtelijk vergeet, bij zulk een leerling wordt de goede aanleg door den kwade geneutraliseerd. Wie moeilijk bevat, maar niet moeilijk vergeet, diens kwade eigenschap wordt door de goede opgewogen. Wie moeilijk begrijpt en licht vergeet,

viel onder de doornen, die het verstikten. Het laatste deel viel in goede aarde en bracht honderdvoudig op."

Matth. XIII: 19—23. „Wie op den weg zaait, dat is hij, die het woord des koningrijks hoort, maar het niet verstaat. De booze komt en rukt het uit zijn hart weg. Wie onder doornen zaait is hij, die het woord hoort, maar het laat verstikken door de verleiding des rijkdoms en de genietingen des levens. Wie in goede aarde zaait is hij, die het woord verstaat en het in zijne daden behoudt, die er de vruchten van zijn."

Matth. XIII: 24—30. „Het koningrijk der hemelen is gelijk een mensch, die goed zaad in zijn akker heeft gezaaid. Maar terwijl de knechts sliepen, kwam de vijand en zaaide loos graan onder het goede. Dat groeide nu met het goede op. Toen boden de knechts aan, het uit te wieden, doch de eigenaar, bevreesd, dat met het kwade tevens het goede zou heengaan, zeide: Laat ze beiden tot den oogst opwasssen; dan zal ik de maaiers verzoeken, het onkruid van het kruid te scheiden, het eerste te verbranden, het tweede in de schuur te brengen." Vs. 37—43. De zaaier is de leeraar, de akker de wereld, de vijand de duivel (slechte nei-

zijn deel is slecht. Maar wie gemakkelijk bevat en moeilijk vergeet, diens deel is voortreffelijk." — Abot de rabbi Nathan, Afd. XL, § 1. Het goede is vruchtdragende rijkdom, het slechte zichzelf vernietigend kapitaal." — Abot, Afd. V, § 15. Er zijn vier soorten van discipelen: een spons, die alles opslorpt, een trechter, waar alles doorloopt, een wijnkuip, die den droesem bewaart en eene zeef, die het voedzame meel behoudt." — Taäniet, fol 11^a. „Bij het verscheiden van den mensch oordeelt men niet over wat hij heeft geleerd, maar gedaan."

De zin is tamelijk helder, al kan men met eenig recht vragen, of de eigenaar niet door overdreven voorzichtigheid den ganschen oogst in de waagschaal stelde. De vijand is de booze neiging, die valsche leer onder de goede mengt. Jalkoet, Noach § 61. „Schande over het deeg, dat de bakker zelf voor slecht moet verklaren." — Soekka fol. 52^a. „Zeven namen heeft de booze neiging. God noemde haar „boosheid", Mozes „verstoktheid", David „onreine", Salomo „vijand", Ezechiël „steen", Joël (II : 20) „tzphónie" (loerende), Jesaja „struikelblok." — „De slaap des knechts is de achteloosheid." — Ibid. fol. 52^b. „Rabbi Jitzchak zegt:

ging), de oogst de verleiding der wereld, de scheiding het oordeel."

Elken dag valt de booze neiging den mensch aan en zou hem zeker dooden, zoo God hem niet ter hulpe ware." — Looze tarwe is het Misjnaïetische „zonien" (Zie Kilajim, Afd. I § 1, naar Berésjiet rabba, fol. 23[b] ten tijde van den zondvloed als eene „ontrouw" (*zenoet*) der aarde ontsproten. — Dulding van het kwade om behoud van het goede. Gittien fol. 36[a]. „Hillel stelde in strijd met de Wet de prolongatie van schulden over het vrijjaar in, om een nog grooter kwaad — ongezindheid tot leenen en voorschot geven — te voorkomen". — De scheiding tusschen vromen en zondaars. Roosj Hasjana, fol. 16[a]. „Ten dage des oordeels zullen de rechtvaardigen ten leven worden geboekt, de onverbeterlijke snooden voor de hel bestemd en de middelmatigen, om daar te worden gelouterd en op te rijzen ten leven."

In Synhedrien. fol. 91[a] komt de volgende gelijkenis voor. Antoninus zeide tot Rabbi: „Op den oordeelsdag kan het lichaam zich om de ziel en de ziel zich om het lichaam verontschuldigen. Hoe zoo? Het lichaam zal beweren, dat het de ziel was, die zondigde; want „van den dag der scheiding (des doods) af ben ik willenloos als een steen". De ziel daarentegen zal zeggen: „het lichaam heeft gezondigd; want van

den dag der scheiding af, zweef ik weer rein in de hemelwoning rond." Daarop antwoordde Rabbi: Ik zal u van de zaak eene gelijkenis geven. Een koning had een schoonen tuin met prachtige, vruchtdragende vijgenboomen. Daarin stelde hij twee wachters aan, een lamme, die de boomen niet beklimmen, en een blinde, die de vruchten niet zien kon. Toen zeide de lamme tot den blinde: Ik zie rijpe vijgen in den tuin; kom, laat mij op u stijgen, dan zal ik ze plukken en zullen wij beide ze eten." Eens kwam de heer van het paradijs (den hof) en vroeg: „Waar zijn de schoone vijgen?" De blinde zeide: „Heb ik oogen om te zien?" De lamme zeide: „Heb ik voeten om te klimmen?" Wat deed hij toen? Hij plaatste den blinde op den lamme en strafte hen beide als één. Zoo ook de zonde van lichaam en ziel door wederkeerige schuld."

Matth, XIII: 33. „Het koningrijk der hemelen is gelijk aan een zuurdeesem, die eene vrouw nam en deed in drie maten (*saöt*) meel, zoodat het geheel gegist was."

Het tegendeel der gelijkenis in den Talmud. Berachot, fol. 17ᵃ. Nagebed van rabbi Alexandri: „Het is U openbaar en bekend, Heer der werelden, dat het onze begeerte is, Uwen wil te doen; maar wie verhindert dit? De zuurdeesem (hartstocht) in het deeg" (lichaam).

Matth. XIII: 44. „Nog is het koningrijk der hemelen gelijk aan een schat in een akker verborgen.

Sabbat, fol. 89ᵇ. „Een verborgen schat," zeiden de engelen, „reeds tien eeuwen in ons bezit,

Een mensch, dien hebbende ontdekt, gaat in blijdschap heen, verkoopt al wat hij heeft en koopt dien akker."

Matt. XIII : 45 : „Wederom is het koningrijk der hemelen gelijk aan een koopman, die schoone paarlen zoekt," Vs. 46, „welke hij ergens ontdekt. Hij verkoopt nu al wat hij heeft en koopt de paarl."

wilt gij, God, den mensch geven?" „Antwoord hun", sprak de Heer tot Mozes en deze bewees, *dat de Leer niet voor engelen is geschreven.*" — Abot (Beraita), Afd. VI, § 9. Rabbi José ben Kisma zegt: „Boven alle zilver en goud, ja, boven alle edelgesteenten en paarlen der wereld stel ik het wonen ter plaatse, waar de Tora wordt beoefend. Als de mensch sterft, vergezellen hem noch zilver, noch goud, noch paarlen, noch edelgesteenten, maar Tora en goede werken alleen." — In Baba-Batra, Afd. IV, § 8 wordt halachisch bepaald, wat zoo al in den verkoop van een akker is begrepen.

Eroebien, fol. 21^b, Sota, fol. 49^a. „Wie de Leer uit armoede (d. i. met opoffering van alles) bestudeert, bij hem heeft zij voortduur." — Berachot, fol. 3^b. „De Leer houdt bij hem stand, die zich om haar doodt" (alles voor haar veil heeft.) — Sjemot rabba, fol. 133^b. „Een koopman, die in eene naburige stad met zijne waren ter markt moest, maar voor roovers vreesde, verkocht die waren en kocht er edelgesteenten en paarlen voor. Aangehouden door de roovers, gaf hij die juweelen en paarlen voor glas uit. Zij lieten hem toen ongemoeid. Maar in de stad zagen zij aan den prijs hunne dwaling in. Daarop zeide de koopman: „Daar ginds (voor de on-

gerechtigheid, waren het glasscherven, hier (in de wereld der belooning) zijn het juweelen."

Matth. XIII: 47. „Nog is het koningrijk der hemelen gelijk aan een net, dat allerlei soorten van visschen zamenbrengt," Vs. 48. „waarvan de goeden behouden en de slechten weggeworpen worden." Vs. 49. „Zoo zal het zijn bij de voleinding der wereld."

Aboda Zara, fol. 3[b]. Namens Samuel zegt rabbi Juda: „Wat beteekent de uitdrukking (in Habakkuk I: 14) „Gij maakt het den mensch als den visschen der zee?" Antwoord. Evenals de visch, zoodra hij op het droge komt sterft, zoo sterft de mensch (geestelijk), als hij zich van de Leer en goede werken vervreemdt."

Matth. XIII: 31. „Het koningrijk der hemelen is gelijk aan een mostaardzaadje, dat een mensch heeft genomen en in zijn tuin gezaaid," Vs. 32, „hetwelk wel het minste onder al de zaden is, maar het meeste wordt van de moeskruiden, een boom, onder wiens bladeren de vogelen nesten."

Cholien, fol. 89[a]. Niet om uwe meerderheid had de Eeuwige begeerte in u, integendeel, gijlieden zijt de minderheid onder alle natiën" (Deut. VII: 7), de Heilige, geloofd zij Hij, zeide hiermede tot Israël: „Ik heb daarom behagen in u, omdat gij u klein houdt (nederig blijft), als Ik u wel doe. Aan Abraham gaf Ik grootheid, toch zeide hij: (Gen. XVIII: 27) slechts stof en asch te wezen. Aan Mozes en Aäron verleende Ik macht, zij antwoordden: (Exod. XVI: 8) „wat zijn wij?" Aan David schonk Ik majesteit, en hij riep uit: (Psalm XXII: 8) „ik ben een worm gelijk, geen man!" Bij de heidenen is dit anders. Toen ik Nimrod, Pharao, Sanherib, Nebukadnezar en Hiram macht en aanzien verleende, nam dadelijk hun overmoed toe. Uwe kleinheid is uwe grootheid."

Matth. XIII : 52. „Elk schriftleerde in [de zaken van] het koningrijk der hemelen onderwezen, is gelijk aan een heer des huizes („*baal-bajit*"), die uit zijne schatkamer nieuwe en oude dingen voortbrengt."

Matth. XVIII : 23—34. „Het koningrijk der hemelen is gelijk aan een koning, wien een dienaar tienduizend talenten schuldig was, en daarvoor met de zijnen zou worden verkocht. Op zijn smeeken om uitstel werd hij vrijgelaten, doch hij misbruikte die gunst, om een mede-dienaar, die hem honderd penningen schuldig was, in de gevangenis te werpen. Dit verhaalden de knechts den vorst en terecht verontwaardigd, leverde hij den onverlaat aan de pijnigers (nógesiem) over, om hem tot betaling te dwingen. Zoo zal de hemelsche Vader handelen, als gij niet ieder uwer broederen van harte vergeeft, wat hij tegen u heeft misdaan."

Baba Batra, fol. 91*b*. „En het oude zult gij om het nieuwe uitvoeren" (Lev. XXVI : 10), dit leert, dat de schatkamers vol van het oude en de schuren vol van het nieuwe zullen zijn, zoodat Israël zal zeggen: Hoe zullen wij dit voor dat weg doen?"

Beetza, fol. 32*b*. „Wie zich over anderen ontfermt, toont daarmede, dat hij een nakomeling van onzen vader Abraham is; maar wie onbarmhartig is, hij behoort niet tot onzen stam. Dit leert u de tekst: (Deut. XIII : 18) „De Heer zal u barmhartigheid geven." Wanneer? Als gij u ontfermt." — Sabbat, fol. 151*b*. „Wie zich over de schepselen ontfermt, over hem erbarmt zich de hemel; maar wie tegen hen onbarmhartig is, heeft ook geene barmhartigheid van den hemel te hopen." — Berachot, fol. 12*b*. „Al wie voor zijn naaste barmhartigheid kan afbidden en het niet doet, heet „zondaar"; want er is gezegd: (I Sam. XII : 23) „Voorwaar, ik zal mij wel wachten van te zondigen tegen den Heer, door op te houden, voor u te bidden." — Roosj Hasjana, fol. 17*b*. „Valeria (eene Romeinsche) vroeg aan rabban Gamliël: „Er staat in uwe wet (Deut. X : 17) dat God geen aanzien des persoons kent, en op eene andere plaats (Num. VII : 26) laat zich uit den priesterzegen het tegen-

deel afleiden? Zijn antwoord was eene gelijkenis. Iemand leende in tegenwoordigheid des konings eene zekere som en zwoer bij 's konings leven de prompte teruggaaf op een bepaalden dag. Die dag verstreek echter zonder betaling. Toen vroeg hij den koning voor de beleediging vergiffenis. „Ik vergeef u," sprak de vorst, maar spoed u naar den leener en bevredig hem." Zoo ook hier. God wischt de zonden, tegen Hem begaan, dadelijk uit; maar betreft het de zonden van den eenen mensch tegen den ander, dan is Hij onverbiddelijk, totdat de bevrediging is gevolgd."

Matth. XX: 1—15. Eene gelijkenis voor het koningrijk der hemelen. „Een heer des huizes (een eigenaar) huurde arbeiders voor zijn wijngaard, des morgens, des middags en tegen den avond en ieder betaalde hij na den arbeid een penning uit. Daartegen kwamen die het langst hadden gewerkt, in verzet. Het was onrechtvaardig, meenden zij, hen gelijk te stellen met de arbeiders, die eerst in den namiddag waren gehuurd. De eigenaar echter zeide: „Is het mij niet geoorloofd, met het mijne te doen wat ik wil? Of zijt gij wangunstig, omdat ik goed ben?"

Midrasj Kohélet rabba, fol. 72*b*. verklarende vs. 11 van hoofdst. V aldaar, heeft dezelfde gelijkenis, maar schooner, rationeeler, zedelijker en wijsgeeriger. Het gezegde van den eigenaar, dat hij met het zijne kon doen, wat hij verkoos, is mat, verlegen, ontwijkend, eigenlijk eene uitvlucht. — „Een koning had een wijngaard en huurde vele arbeiders, om daarin te werken. Één onder hen was bijzonder handig en geschikt en weldra gereed, zoodat de koning met hem op en neêr wandelde. Des avonds kwamen de arbeiders hun loon ontvangen, en daaronder ook de geschikte, die zijn vol loon kreeg, gelijk de anderen. Hiertegen kwamen zij in

verzet. „Zie," morden zij, „wij hebben den ganschen dag gezwoegd, deze maar een deel van van den dag, en zijn loon is even groot!" Daarop hernam de koning: „Wat twist gij? Deze heeft in enkele uren meer gedaan, dan gij den geheelen dag!" Zoo was het korte leven van rabbi Bon bar Chija. Het *hoe* van dat leven overtrof verre het *hoelang*."

Matth. XXI: 28—31. „Iemand had twee zonen; tot den eerste gaande, zeide hij: „Zoon, maak u op en arbeid heden in mijn wijngaard." De zoon antwoordde: „Ik wil niet," maar had berouw en ging. En gaande tot den tweede, verzocht de vader hetzelfde en kreeg van den zoon ten antwoord: „Ik zal gaan", maar hij ging niet.

Sjemot rabba, fol. 110[b]. „Hoort het woord des Heeren, gij huis Jakobs" (Jerem. II : 4), indien Israël de Tora overtreedt, dan is het te eerder strafbaar, wijl het beloofde: (Exod. XIX : 8) „Al wat de Heer heeft gesproken, zullen wij doen." De zaak is aan het volgende gelijk. Een koning had een akker, dien hij aan een landbouwer ter bearbeiding overgaf. De landman verontschuldigde zich met te zeggen, dat hij zwak was. Daarop beproefde de koning het bij een tweede, een derde, een vierde, maar zonder gevolg. Eindelijk nam een vijfde het aan, maar deed het niet. De akker bleef woest als te voren. Op wien moest de koning nu rechtmatig vergramd zijn: op hen, die het afsloegen, of op hem, die „ja" zeide? „Ja," maar het niet deed?" — Een zelfde verdienste na overtreding leert Baba Batra, fol. 10[a] in de volgende gelijkenis. „Een koning had een zoon, op wien hij

eenmaal wegens een vergrijp toornig werd. Hij beval toen, hem in de gevangenis te werpen en verbood, hem daar spijs en drank te brengen. Een der onderdanen, door medelijden met den prins bewogen, bracht hem heimelijk spijs en drank. Dit vernam de vorst. Zou die nu op den overtreder boos zijn, of hem niet veeleer zijn dank in eenig geschenk betuigen?"

Matth. XXI : 33—40. „De eigenaar van een wijngaard verpachtte dien gansch in orde aan landslieden, en reisde naar het buitenland. Toen nu de oogsttijd was gekomen, zond hij een zijner dienaren om de pacht, maar de pachters doodden hem. Hij zond een tweede, maar dien wedervoer hetzelfde lot. Eindelijk zond hij zijn zoon, denkende, dat zij hem zouden ontzien, maar ook deze werd door hen gedood. Wat zal hij dien pachters doen? Natuurlijk, hun de pacht onttrekken, hen straffen naar hunne misdaad en betere pachters kiezen."

Sjemot rabba, fol. 104[a]. „God noemde Israël zijn eerstgeboren zoon. Zoolang nu Egypte dien zoon eerde, eerst in Joseph, daarna in Jakob, was het een Eden gelijk (Gen. XIII : 9). Toen het zich echter aan dien zoon bezondigde, werd het (Joël IV : 19) tot wildernis veroordeeld. Eene gelijkenis. Een koning zond zijn zoon naar Barbarije, die daar uitmuntend ontvangen en zelfs tot regent aangesteld werd. De koning, dit vernemende, was er zeer verheugd over en zeide: Wat zal ik dien lieden doen, die mijn zoon zoo vereeren? Ik zal dit land veroorloven, zich naar mijns zoons naam te noemen. Na verloop van tijd stonden de lieden tegen den zoon op en verjoegen hem, vloekende hem en zijn naam. Toen zeide de koning: Ik trek om mijn zoon tegen hen te velde, ontneem hun den eerenaam en zal de eer van den prins redden."

Matth. XXII : 2—13. „Een koning bereidde de bruiloft zijns zoons en gaf zijn dienaren bevel, om de genoodigden te roepen. Die genoodigden echter weigerden te komen en ieder hunner ging zijns weegs, na de dienaren te hebben mishandeld en gedood. Daarop nam de koning wraak; hij liet de moordenaars door zijne soldaten doodslaan. Toen beval hij anderen dienaren, anderen te noodigen op de uitgangen der wegen, en zoovelen als zij vonden ter bruiloft te roepen. Onder de opgekomenen was er een, die geen feestkleed aanhad. Dien gebood de koning, handen en voeten te binden en in de buitenste duisternis (een beeld, aan de inrichting des tempels ontleend) te werpen, alwaar geween is en tandgeknars."

Voor dien één, op den uitgang des wegs gevonden en dadelijk medegebracht (vs. 10) eene vreeselijke, bijkans onverdiende straf, althans niet geëvenredigd aan zijne schending der etiquette. Beter en zinrijker in Sabbat, fol. 153[a]. „Bekeer u één dag vóór uwen dood." Maar weet men dan, wanneer men sterft? Juist, wijl men het niet weet, moet men het iederen dag doen. Ook Salomo zeide in zijne wijsheid: (Kohélet IX: 8) „Laten uwe kleederen ten allen tijde wit zijn." Rabbi Jochanan ben Zakkai geeft de volgende gelijkenis: Een koning noodigde zijne dienaren ter maaltijd, maar bepaalde hun den dag niet. De verstandigen onder hen trokken dadelijk feestkleederen aan, plaatsten zich aan den ingang van het paleis en wachtten; want, zeiden zij, er ontbreekt in het paleis niets voor een dadelijken maaltijd. De dwazen echter gingen aan hun arbeid, zeggende, dat er geen maaltijd zonder moeite (voorbereiding) is, die hen wel zou waarschuwen. Plotseling riep de vorst hen op. Toen kwamen de verstandigen in hunne feest-, de dwazen echter in hunne bemorste kleederen aan. Over de eersten verheugde, over de anderen vertoornde de koning zich en sprak: „Zij, die feestkleederen aan hebben, zitten aan, eten en drinken; doch zij, die ze niet aanhebben,

staan en zien toe!" Rabbi Meïers schoonzoon zeide uit diens naam: „Neen, ook de tweeden zitten aan tafel (want de plicht der dienaren is, om bij den maaltijd te staan, zoodat dit staan geene beschaming zou wezen) maar de verstandigen eten, de dwazen hongeren, de verstandigen drinken, maar de dwazen dorsten."

De algemeene, zedelijke zin dezer parabel is bij Mattheus een persoonlijke, dogmatische; wel een kenteeken van overname om de bijzondere toepassing. Beter en meer in harmonie met onze gelijkenis is die der tien bruiloftsmaagden in Matth. XXV: 1—12. Ook daar is verzuim door zorgeloosheid, onverwachte komst en zachte straf. — Zie verder Abot, Afd. II, § 12 en Midrasj Kohélet, fol. 78^b, alwaar in de parabel de genoodigden geen dienaren, maar vreemdelingen zijn, die de vorst had verzocht, feestkleederen aan te leggen, maar die dat verzoek in den wind hadden geslagen.

Matth. XXIV: 32. Leert van den vijgenboom deze gelijkenis: als zijn tak teeder wordt en de bladeren uitspruiten, zoo weet gij, dat de zomer nabij is." Vs. 33. „Aldus ook gij. Wanneer gij al deze dingen nabij ziet, weet dan, dat alles (wat in dit hoofdstuk van de verschijning des Messias vermeld staat) nabij en reeds voor de deur is."

Midrasj rabba op het Hooglied, fol. 11^b. „De vijgeboom konfijt al zijne vruchten en de bloesem der wijngaarden verspreidt reeds zijn geur" (Hoogl. 11: 9), rabbi Chija bar Abba zegt, dat dit op den Messiastijd doelt. Zware bezoeking zal de aarde treffen en de goddeloozen vernielen. Wie overblijft, het zullen de bekeerden zijn,

de vruchten aan den vijgenboom, de bloesems der wijngaarden. Rabbi Jannai zegt: „Als ge een geslacht ziet, waarbij geen tucht meer is, lasterend en schendend, wees dan verzekerd, dat de Messias op de komst is."

Matth. XXIV : 46. „Zalig is de dienstknecht, dien zijn heer, komende, aldus handelende zal vinden." Vs. 47. „Voorwaar zeg ik u, hij zal hem over al zijne goederen zetten."

Sjemot rabba, fol. 112^{a}. Eene gelijkenis. Een koning heeft een zoon, die hem moet opvolgen. Wat doet hij? Hij stelt hem verplichting op verplichting, omdat hij hem als zijn oogappel bemint en hij niet kome te struikelen. Zoo stelde God aan Israël wet op wet, om het op te voeden en verstandig te doen zijn; want Hij bemint het meer dan de engelen."

Matth. XXV : 14—28. „Een heer, op reis gaande, gaf zijne gereede gelden aan zijne dienstknechten (zeker ter bewaring) over. Die vijf talenten had, won er vijf, en die twee had, twee mede. Één, die maar één talent had, begroef het in de aarde. Toen de heer terug kwam en met hen afrekende, was hij over de diligentie der twee eersten zeer tevreden, maar over de luiheid des derden vertoornd. „Gij moest mijn geld bij de wisselaren (Hebr. „*Sjoelchani*," wisseltafel,-bankhouders) hebben gegeven," zeide hij, „dan zou ik het mijne met woeker (vermeerderd) terug hebben gekregen. Neemt hem den talent af en geeft ze hem, die de tien talenten heeft."

Van deze gelijkenis, wier algemeene zin schijnt te zijn: „Woekert met de geestelijke schatten, die u zijn toevertrouwd," bestaat geene tweede in den Talmud. En terecht. Hadden de dienaren de gelden *in bewaring*, dan mochten zij ze niet op risico uitzetten, maar moesten ze als de derde trouwhartig behouden. Baba Metziea, fol. 43^{a}." Niemand, buiten een bankier of wisselaar, mag het hem in deposito verstrekte geld gebruiken (uitzetten), hetzij dat geld hem los of ingepakt is overhandigd. In het laatste geval moet zelfs de wisselaar het ongeopend laten; in beide blijft hij verantwoordelijk, al wordt het verloren, gestolen of geroofd." Was het den knechts ter besturing,

in beheer gegeven, dan was de schroomvalligheid des derden nog zoo erg niet; want tegenover de kans van winst stond die van verlies. De zekerheid van verdienen kon de heer niet geven, ook niet bij woeker- of wisselhandel. Bovendien had de talent als belooning moeten zijn verdeeld aan de twee eersten. Immers, wie met twee twee verdiende, deed evenveel als, zoo niet naar verhouding meer dan die het kapitaal van vijf op tien bracht. Thans krijgt hij niets dan (vs. 23) eene toezegging. En indien het geluk den beiden niet had toegelachen en zij hadden verloren, wat dan? Dan zou de derde toch de verdienstelijkste zijn geweest! — Wajikra rabba, fol. 128[a]. „Wie tien gulden heeft en er mede handelt en zijn kost tracht te verdienen, is beter, dan wie zijn geld op rente en woeker uitzet. Een spreekwoord luidt: „Wie zijn geld op woeker uitleent, verteert ten laatste het zijne en dat van anderen meê." — Ibid. Kohélet, fol. 70[a]. „Beter is, wie met tien gulden eigen geld zijn best doet, dan die met het geld van anderen op spe culatie handelt. Een spreekwoord luidt: „Hij verspeelt wat het zijne en wat het zijne niet is, te gader.'' Ten aanzien van speculatie. Ibid., fol. 69[b]. „Beter één vogel in de hand, dan tien in de lucht." —

Gittien. fol, 58^b. „Hij (de speculant) legt zijn geld op het gewei van een hert.” — Midrasj kohélet fol. 70^a, Wajikra rabba, fol. 128^a. „Huurt gij één tuin, dan kunt ge de vogels spijzen; huurt ge tien tuinen, dan vreten de vogels u op.” — Roosj-Hasjana, fol. 4^b, Joma, fol, 80^a, Chagiega, fol. 17^a. „Grijpt gij naar veel, dan grijpt gij niets, grijpt gij naar weinig (het matige), dan grijpt gij iets.” Zie verder Kiddoesjien, fol. 17^a, Soekka, fol. 5^a, Cholien, fol. 138^a, Erachien, fol. 4^b, Jerusjalmi Joma, fol. 7^a.

D. APHORISMEN.

NIEUW TESTAMENT.	TALMUD.
Matth. V : 13. „Gij zijt het zout der aarde."	Berachot, fol. 5[a]. „Als het zout is Gods verbond bij offer en lijden. Het zout maakt het vleesch smakelijk, het verbond de smart dragelijk en deze geeft als offer waarde aan het leven." — Menachot, fol. 20[a]. „Het offerzout heet „*beriet*," (verbond), het priesterschap heet „*beriet*"; als het zout is het priesterschap."
Matth. V : 14. „Gij zijt het licht der aarde."	Midrasj Berésjiet rabba, fol. 3[a]. „En God schiep het licht," dat is het doen der rechtvaardigen. „En God schiep de duisternis," dat is het doen der boozen."
Matth. VII : 16. „Aan hunne vruchten zult gij ze kennen."	Jerusjalmi Sjekaliem, fol. 6, Berésjiet rabba, fol. 71[b]. „Voor de braven geen monumenten; hunne daden zijn hunne gedenkteekenen."
Matth. VII : 23, „Gaat weg van mij gij, die ongerechtigheid werkt."	Aboda Zara, fol. 16[a], Baba Metziea, fol. 92[a], Sabbat, fol. 13[a]. „Ga heen, ga heen, zegt men tot den Nazireër, gij hebt gezondigd."
Matth. X : 16. „Weest dan listig als de slangen en spreekt (argeloos, eenvoudig) als de duiven."	Midrasj Hooglied, fol. 17[b]. „Mij", zegt God, „is het vrome Israël als de duiven, de afgodendienaar echter listig als de slang."

Matth. X : 25. „Het zij den discipel genoeg, dat hij worde als zijn meester."	Berachot, fol. 58*b*. „Het zij den dienaar genoeg, dat hij worde als zijn meester."
Matth. X : 39 „Wie zijne ziel vindt (zijn leven bemint), zal haar verliezen, maar wie zijne ziel verloren zal hebben, zal haar vinden."	Tamied, fol. 32*a*. „Wat doe de mensch, opdat hij leve?" Hij doode zich (zijne gehechtheid aan het aardsche). Wat doe hij, opdat hij sterve? Hij leve" (hechte zich aan het leven).
Matth. XI : 12. „De geweldenaren nemen het (koningrijk der hemelen) met geweld."	Synhedrien, fol. 105, Jalkoet Num. § 765. „Driestheid helpt zelfs ten aanzien des hemels."
Matth. XI : 30. „Want zacht is mijn juk en licht is mijn last."	Abot de rabbi Nathan, Afd. XXIII. „Wie voor de genietingen dezer wereld alleen leeft, hij heeft die der andere niet; wie voor den hemel leeft, heeft hemelsch genot."
Matth. XII : 30. „Wie niet met mij is, is tegen mij."	Aboda Zara, fol. 18*a*. „Of het boek (de Leer), óf het zwaard (de verdrukking) d. i. óf God óf den mensch gehoorzaamd. — Wajikra rabba, fol. 155*a*. „Het zwaard en het Boek werden in één bundel door den hemel gegeven. Volgt gij het Boek," zegt God, „dan is het zwaard u niet gevaarlijk; wilt gij het zwaard, dan zal het u dooden en is het Boek overtollig."
Matth. XV : 19. „Uit het hart komen de booze bedenkingen."	Midrasj Kohélet, fol. 64*a*. „Er is gezegd (Kohélet I : 16) „Ik sprak met mijn hart," het hart ziet, hoort, spreekt, gaat, valt, staat op, verheugt zich, schreit, troost, vertoornt, sterkt, verteedert, bedroeft zich; het hart hangt zondige gedachten aan, het denkt, verlangt, verleidt, boeleert, bemint,

haat, benijdt, begeert en bedriegt." Al die uitdrukkingen zijn Bijbelsch.

Matth. XX: 16. „Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren." Zie XXII: 14.

Bamidbar rabba, fol. 197[a]. „Velen waren zij, tot wie de Heer sprak, maar niemand, die Zijn majesteit zag. Zelfs de engelen niet, wier leven een eeuwig leven is." — Soekka, fol. 45[b]. „Ik zie," zegt rab Gisda uit naam van rabbi Simon ben Jochaï, „ik zie, dat zij, die ten hemel komen (letterlijk: de kinderen van het omhoog stijgen) weinige zijn, weinigen, die in den helderen spiegel (Gods zuivere majesteit) zien, weinigen, die enkel om hunne verdienste rechtstreeks ingaan."

Matth. XXII: 32. Ik ben de God van Abraham, Izaäk en Jakob, „God is niet een God der dooden, maar der levenden." Zie VIII : 22.

Dooden, dat zijn hier zij, wier werken tegelijk met hen ten grave zullen ondergaan. — Berachot, fol. 18[a]. „De levenden weten, dat zij zullen sterven" (Kohélet IX: 5), dat zijn de vromen, die nog na hun dood „levenden" worden geheeten." — Ibid. fol. 18[b]. „En de dooden weten niets" (2e lid van IX: 5) dat zijn de goddeloozen, die reeds bij hun leven „dooden" zijn." — Midrasj Kohélet, fol. 78[a]. heeft datzelfde gezegde, en voegt er bij: (rabbi Chija rabba spreekt tot rabbi Jonathan) „En hoe weet men (waar is het bewijs), dat de rechtvaardigen na hun dood nog „levenden" heeten? Er is gezegd: (Num. XXXII: 11) „het land, dat Ik heb toegezworen aan Abraham, Izaäk en Jakob." Daar

staat niet: „aan de aardsvaders", maar zij worden ieder afzonderlijk genoemd. „Ga heen", sprak God tot Mozes, „en zeg Israël, dat Ik Mijn eed houd aan de levenden."

Matth. XXIII: 8. „Gij zijt allen broeders."

„*Onze broeders*", gewone aanhef bij elke openlijke toespraak, ook aan rabbijnen. Ketoebot, fol. 8[b]. „Onze broeders, gij bedroefden, gedrukt onder dit leed" (aanhef eener lijkrede), onze broeders, de Heer des troostes trooste u." — Ibid. „Onze broeders, gij weldadigen, zonen van weldadigen!" — Taäniet, Afd. II, § 1. „Onze broeders", er staat niet" enz. — Midrasj Berésjiet rabba, fol. 21[a]. „Dit is het boek der geschiedenis van den mensch" (Gen. V: 1), Ben Azzai zegt: „Dit is de grootste les in de Tora" (d. i. God schiep den *mensch*, den humanen mensch, niet den sectarist). Rabbi Akiba zeide: „Bemin uwen evenmensch als u zelven" (Lev. XIX: 18), *dat* is de grootste les van de Wet."

Matth. XXIII: 9. „Noem op aarde niemand „vader", want één is uw vader, Hij, die in de hemelen is."

Abba (vader), soms de titel eens rabbi's. Abba Saul, abba Chalaphtas, abba José (papa, paus, abbas) gelijk *mar* (marzoetra, heer zoetra). Zou men, evenals dat verbod, niet kunnen zeggen: „Noem niemand op aarde „heer", „mijnheer," want één is uw Heer in den hemel?" — Men denke naast die les aan de kerkelijke, hierarchische titulatuur!

Matth. XXVI: 152. Allen, die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan."

Sabbat, fol. 31b. „Alle geweld is voor den Heer zonde. De Heilige, geloofd zij Hij, begeert in Zijne wereld geene vrees, maar alleen ontzag voor Zich." Zie Jalk.-Deut. § 855. — Beresjiet rabba, fol. 58a. „Verzwakt Jakob in stem (Israël in het gebed), dan verheft Esau zijne handen met het zwaard" (dan rijst de verdrukking). — Abot de rabbi Nathan, Afd. XVI. „Aan het ijzer gelijk is de booze drift."

E. SPREEKWIJZEN.

NIEUW TESTAMENT.	TALMUD.
Matth. V: 13. „Indien het zout smakeloos wordt, waarmede zal men het dan zouten? Het deugt nergens meer toe, dan om naar buiten geworpen en door de menschen vertrapt te worden."	Nidda, fol. 31^a. „De lieden zeggen (spreekwoordelijk): Indien zout van het vleesch wordt weggedaan, deugt het nergens meer toe, dan om voor de honden te worden geworpen."
Matth. V: 34. „Zweer niet bij den hemel," Vs. 35. „noch bij Jeruzalem."	Sjeboeöt, Afd. IV, § 13. „De eed (aan de getuigen): Ik bezweer u bij hemel en aarde," is niet bindend." Men zwoer of bevestigde gezegden in het dagelijksche leven door uit te roepen: „Bij den Tempel," of: „bij den Eeredienst," of: „bij het Verbond," of: „bij de Stad!"
Matth. V: 46. „Doen ook de tollenaars niet zoo?" Matth. V: 47. „Doen ook de tollenaars niet zoo?"	Baba Kamma, fol. 94^a. „Veehoeders, belastingpachters en tollenaars komen moeilijk tot bekeering." — Ibid. Afd. X, § 1. „Neem van generaalpachters noch tollenaars giften voor weldadigheid aan."
Matth. VI: 2. „Zoo laat voor u niet trompetten, gelijk de geveinsden in de Synagogen en op de straat doen."	Taäniet, Afd. I, § 6, III, § 1. 4, 8. „Men trompet bij regenschaarschte, epidemieën, gevaar enz. tot gebedsopwekking en vasten en (fol. 8^b.) bij oproeping tot algemeene weldadigheid."

Matth. VI: 5. „Want die (de Phariseën) plegen in de Synagogen en op de hoeken der straat staande te bidden."

Taäniet, fol. 17_a. Men staat biddende." — „Berachot, Afd. V, § 1. „Men sta biddende met gebogen hoofd" (ootmoedig, uit aandrang). — „Midrasj Tehilliem. „Er is geschreven (II Sam. VII: 18). „En de koning David kwam en zette zich voor den Heer en bad," bidt men dan zittende? Maar het beteekent, dat hij zijne gedachten zamen vatte."

Matth. VI: 22. „De kaars des lichaams is het oog; indien uw oog eenvoudig (vroom) is, zal uw geheel lichaam verlicht zijn."

Abot, Afd. II, § 10. Rabbi Eliëzer zegt: „Een goed oog (*ajin toba*) is 's menschen hooge deugd." — Sabbat, fol. 30^b. „De ziel des menschen is een licht des Heeren', (Spr. XX : 27), het is daarom beter, de kaars, het licht *door* menschen te blusschen, dan dat het licht Gods *in* den mensch uitdoove."

Matth. VI: 23. „Maar indien uw oog boos is, dan is het geheele lichaam duisternis."

Kiddoesjien, fol. 31^a. Jalk. Exod. § 295. „Aan uwen oogopslag kan men zien, wie en wat gij zijt." — Menachot, fol. 17^a. „Zien (het oog) leidt tot denken, het denken tot de daad."

Matth. VI: 29. „Salomo in al zijne heerlijkheid."

Baba Metziea, Afd. VII, § 1. Rabbi Jochanan ben Mataï tot zijn zoon: „Al bereidt gij uwen arbeiders een maaltijd als die van Salomo in zijne heerlijkheid, doet gij nog niet genoeg."

Matth, VI: 34. „Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad."

Berachot, fol. 9_b. Elke tijd heeft genoeg aan zijne eigen smart." — „Geen leed vóór zijn tijd. — „Verdriet komt altijd vroeg genoeg."

Matth. VII : 2. „Met welke maat gij anderen meet, zal u terug worden gemeten."

Synhedrien, fol. 100^a. Met de maat, waarmede men anderen meet, wordt men terug gemeten." Jal.

Exod. § 261, Tanchoema Exod. fol. 80^a. Jebamot, fol. 107$_b$. „Pisjoon, de kameeldrijver, mat met volle maat; daarom deed men het hem terug."

Matth. VII: 3. „En wat ziet gij den splinter in het oog uws broeders, maar den balk, die in uw eigen oog is, merkt gij niet." Vs. 5. „Gij geveinsde enz.

Baba Batra, fol. 15$_b$ „Neem den splinter uit uw oog, neem den balk uit uw oog."

Matth. VII: 6. „Geeft den honden het heilige niet, en werpt uwe paarlen niet voor de zwijnen, opdat zij ze niet onder hunne pooten vertreden en zich omkeerende, u versche uren."

Berachot, fol. 43^b. Jalk. Kohélet § 568. „Hang het zwijn (*dabar acheer*) een lauwerkrans om en het blijft een varken." — Eene schoone gedachte of treffende waarheid heet in den Talmud „parel." Abot de rabbi Nathan, Afd. XVIII. „Een goede parel had ik en gij wildet mij die doen verliezen!" In Baba-Batra, fol. 123^b. op Benjamin, den meest geliefden Jakobs toegepast. — Jebamot, fol. 92^a. Makkot, fol. 21^a, Jerusjalmi Mangseroot, fol. 14. „Had ik de schelp niet opgetild, gij zoudt de parel niet hebben gevonden." — „Kiddoesjien. fol. 39$_b$. De mond, die paarlen verbreidde, zal stof likken."

Matth. VII: 7. „Klopt en u zal worden opengedaan."

Megilla, fol.. 12^b. Mordechai heette daarom *ben Kiesj* (nakomeling van *Kiesj*, letterlijk: *zoon des kloppens*) omdat hij aan de deuren der barmhartigheid klopte en hem werd opengedaan." — Wajika rabba, fol. 130^b. „De poort is open, niettemin klop aan!"

Matth. VII: 13. Gaat in door

Sabbat fol. 104^a. Joma, fol.

de enge poort; want wijd is de poort en breed de weg, die ten verderve leidt en velen zijn er, die haar doorgaan"; Vs. 14[a]. „maar de poort, die ten leven voert, is eng en weinigen zijn er, die haar vinden."

38[b], Jalkoet Jitro § 289, Menachot, fol 29[b]. „Wil iemand den weg der deugd op, dan ondersteunt men (God) hem; wil hij den weg der zonde op, dan stelt men hem de poort open." De vrije wil. „Bamidbar rabba, fol. 180[b]. „Niet elke weg, die nabij schijnt, is nabij, niet elke moeilijke vermoeiend."

Matth. VII.: 23, „Dan zal ik hun (den leeraren, die niet naar hunne leer doen) zeggen: Ik heb u nooit gekend, gaat weg van mij, die ongerechtigheid werkt."

Jebamot fol. 63[b]. Chagiega, fol. 14[b]. Berésjiet rabba, Afd. XXXIV. „Menigeen preekt bevallig, maar niet zijn daden zijn lieftallig. Een verwijt aan Ben Azai, die zelf ongehuwd, het celibaat gelijkstelden met bloedvergieten en ontvolking." Sabbat. fol. 31[b]. „Wie de Leer kent en er niet naar handelt, is gelijk een rentmeester, die wel de sleutels der binnenkamers, maar niet die der buitenvertrekken heeft" (om er in te komen).

Matth. VIII: 11. „Doch ik zeg u, dat velen zullen komen uit het oosten en westen en aanzitten in het koningrijk der hemelen met Abraham, Izaäk en Jakob."

Pesachiem fol. 119[a]. Rab Asjie zegt: „Eenmaal zal de Heilige, geloofd zij Hij, een maaltijd voor de vromen aanrichten, (hun de zaligheid uitdeelen), ten dage namelijk, dat Hij het kroost Izaäks zal beloonen" (eene woordspeling: „*gamool*", spenen (Gen. XXI: 8) en *gamool*, vergelden).

Matth. VIII: 12. „En de kinderen van het aardsche koningrijk zullen worden geworpen in de duisternis (buiten de eetzaal). Daar zal geween en tandgeknars zijn."

Berésjiet rabba fol. 32[a]. „Drie zijn de duisternissen: de goddeloozen, het géhinnom en de afgrond."

Matth. IX: 2. Jezus tot den geraakte: „Zoon, wees welgemoed; u zijn de zonden vergeven."

Zie de eerste aanteekening op Matth. VIII: 8.

Matth. IX: 12. „Niet de gezonden hebben den geneesheer noodig." Vs. 13. „Zie, ik ben niet gekomen om rechtvaardigen, maar om zondaars tot bekeering te roepen."

Baba Batra, fol. 117a. „Wie een zieke heeft, spoede zich tot den geneesheer, opdat deze voor hem bidde". — „Jerusjalmi, Synhedrien, fol. 44, Idem Taäniet, fol. 9a. „Houd den geneesheer in waarde," zegt het spreekwoord, „alvorens gij hem noodig hebt." Sabbat, fol. 32a. „De mensch bidde, niet ziek te worden; want is hij het, dan zegt men: Toon uwe verdienste, om te worden bevrijd." — Synhedrien, fol. 99a. Jalkoet Jes. § 349. „Hooger dan de rechtvaardigen staan de bekeerden."

Matth. IX: 15. „Kunnen de bruiloftsgasten treuren, zoolang de bruidegom bij hen is?"

Nidda, fol. 21a. Rab Jannai verzocht zijn zonen, hem noch in witte noch in zwarte kleederen te begraven. In de eersten niet, want kom ik in géhinnom, ik zou er als een bruidegom (zalige) onder treurenden zijn, in de tweeden niet, want kom ik in het paradijs, ik zou er als een treurende onder bruidegoms (zaligen) wezen."

Matth. IX: 17. „Men doet geen nieuwen wijn in oude zakken, anders barsten die en de wijn loopt weg, maar men doet nieuwen wijn in nieuwe zakken en beide blijven behouden."

Abot, Afd. IV, § 20. „Hij, die van knapen leert, gelijkt hem, die onrijpe druiven eet en nieuwen wijn drinkt; maar wie van grijsaards leert, gelijkt hem, die rijpe druiven nuttigt en ouden wijn drinkt."

„Men zet geen lap ongevold laken op een nieuw kleed."

Midrasj Kohélet, fol. 62b. „Heden half zijden, maar morgen geheel zijden kleederen." (Eerst in de verre toekomst alles nieuw.)

Matth. IX: 37. „De oogst is groot, maar de arbeiders zijn weinige." (*)

Abot, Afd. II, § 17. De dag is kort, de arbeid veel, de werklieden zijn traag, de belooning is groot en de eigenaar dringt aan."

Matth. X. : 10 „De arbeider is zijn voedsel waard."

Sjemot rabba, Afd. XX. „Men zegt tot den goeden arbeider: uwe kracht is het loon waard."

Matth. X: 29. „Niet één van deze (muschjes) zal zonder den wil uws Vaders ter aarde vallen."

Jerusjalmi, Sjebiiet, Afd. IX. „Geen vogel valt zonder den wil Gods ter aarde, hoeveel minder de mensch."

Matth. XI: 13. „Alle Profeten en de Wet hebben tot op Johannes geprofeteerd.

Berachot, fol. 34*b*. Rabbi Jochanan zegt: „Alle Profeten hadden in hunne profetiën enkel het oog op den Messiastijd."

Matth. XI: 14 „En indien gij het wilt aannemen (recht verstaan), dan is hij Elias, die zou komen."

„Sota, Afd. IX, § 15. „En de herleving der dooden geschiedt bij de komst van Elias, die ten goede worde gedacht." — Synhedrien, fol. 45*a*. „Hij late de zaak rusten, totdat Elias komt."

Matth. XI: 23. „Wee u, Kapernaüm, (kefar-Nachoem), want zoo in Sodom de berichten waren geschied, die in u geschied zijn, het zou nog ten huidigen dage bestaan."

Matth. XI: 28. „Komt herwaarts tot mij gij allen, die vermoeid en beladen zijt; ik zal u rust geven." Vs. 29 „Neemt mijn juk op u en leert van mij, daar ik zachtmoedig ben en nederig

Abot, Afd. III., § 5. „Wie het juk der Leer op zich neemt, wordt bevrijd van het juk eener drukkende regeering; wie zich echter aan het juk der Leer onttrekt, hem legt men het wereldsche juk op." — Berachot, Afd. II, § 2. „Waarom staat het: „Hoor, Israël" (Deut. VI : 4) vóór het: *Indien* gij zult hooren" (Ibid, XI : 13)? Antwoord: eerst het juk van het koningrijk des hemels op u genomen

(*) Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat voor het „*katzeer*" (kort) der Misjna hier is gelezen „*katzier*" (oogst.)

van harte en gij zult rust vinden voor uwe ziel."

daarna het juk der geboden!"

Chagiega, fol. 14[a], Jalkoet Amos § 543. „Weed en schepselen, die zien en niet weten wat zij zien, staan, en niet wet en waarop zij staan."

Matth. XII: 30. „Wie met mij niet verzamelt, die verstrooit."

Berachot, fol. 63a. „Ziet gij een leerminnend (deugdzaam) geslacht, vergader; ziet gij een leerverachtend (zedeloos) geslacht, verstrooi".

Matth. XII: 34. „Of houdt den boom voor goed, dan zijn ook de vruchten goed, óf houdt hem voor slecht en dan zijn het de vruchten tevens. Immers, de boom wordt aan de vrucht gekend."

Kiddoesjien, fol. 40[a]. Rabba leert: Er is gezegd: (Jes. III: 10) „Zegt den rechtvaardigen, dat hij goed is, zij zullen de vruchten hunner daden genieten," is er dan een goede en een niet goede rechtvaardige? Antwoord: wie vroom is jegens God *en* jegens de schepselen, hij heet een goede vrome. Wie echter vroom is jegens God en slecht voor de menschen, die is een slechte vrome. Op gelijke wijze is te verklaren: (Jes. III: „Wee den boozen booze, want hem wordt naar zijne handelingen vergolden," is er dan een booze en ook een niet snoode booze? Antwoord: wie slecht is tegen den hemel *en* de schepselen, is een slechte booze. Wie echter boos is tegen God, maar niet kwaad tegen de menschen, dat is een niet snoode booze. Verdienste en overtreding, beide hebben stam en vrucht. De laatste is het, als zij vrucht draagt, de eerste reeds, als zij in de gedachte oprijst."

Matth, XIII: 3„En hij sprak tot hen vele dingen door gelijkenissen". Vs. 11. „Opdat het u (den discipelen, tot wie Jezus in gelijkenissen sprak) gegeven zij, de verborgenheden van het koningrijk der hemelen te kennen."

Misradj Hooglied, fol. 1b. „Laat u de gelijkenis niet onbelangrijk toeschijnen. Zij geeft vastheid en kennis der Leer en doet verloren waarheden weêr vinden." Synhedrien, fol. 38b. „Miër had driehonderd gelijkenissen op den vos; „daarvan," zegt rabbi Jochanan „hebben wij slechts drie over."

Matth. XIII: 12. „Die (wijsheid, deugd) heeft, hem zal (er nog bij) worden gegeven, maar die niets heeft, hem zal nog dat, wat hij heeft, worden genomen".

Abot, Afd. I, § 13. „Wie zijne wijsheid niet vermeerdert, vermindert haar." Stilstand is achteruitgang. Ibid., Afd. II, § 9. De vóortreffelijkheid van rabbi Eläzar ben Azarja wordt uitgedrukt in: „Hij is als eene steeds machtiger wordende bron".

Matth. XV: 14. „Zij zijn blinde leiders der blinden. Indien de blinde den blinde leidt, zullen zij beide in den stroom vallen."

Jalkoet Ruth, § 608, Esther, § 1044. „Wee het geslacht, dat zijne eigen rechters moet richten!" Baba Batra, fol. 91a. „Wee het geslacht, dat zijne leiding heeft verloren, wee het schip, dat zijn stuurman mist!"

Matth. XV. : 26. „Het is niet betamelijk, het brood der kinderen (Israëls) te nemen en het den honden (heidenen, de Kananeesche vrouw van de grenzen) voor te werpen."

Midrasj op Ps. IV : 8. „Van den tijd af, dat hun (d. i. der vervolgers) koorn, en most vermeerdert", dat heeft betrekking op den „akkoem" (afgodendienaar), zooals Jesaja (LVI: 10, 11.) zegt: „Het zijn stomme honden, die niet kunnen blaffen, aanmatigende honden, die onverzadelijk zijn." Desniettemin geldt van hen, die de zeven Noachidische geboden, de onontbeerlijke voorwaarden voor eene zedelijk maatschappelijke zamenleving waarnemen, de

bepaling in Gittien, fol. 61[a]. „Men moet de heidensche armen even goed verzorgen als de Joodsche, hunne zieken bezoeken en hunne dooden begraven, om des vredes wil, hen niet van de nalezing, den hoek en het vergetene op het veld weren, hen in het vrije jaar ondersteunen." enz.

Matth. XIII : 49 „De engelen zullen uitgaan en de boozen van de rechtvaardigen afscheiden." Vs. 50. „En die boozen zullen worden geworpen in een vurigen oven, alwaar zal zijn geween en knersing der tanden."

Midrasj Kohélet rabba, fol. 64*a*. „Het bedorvene kan niet worden hersteld, noch het ontbrekende meêgerekend" (I : 15), in deze wereld kan dit nog wel, maar niet in de toekomende. Ziet een booswicht verwonderd zijn vroegeren makker in het kwade, daar bij de rechtvaardigen geplaatst, het is, omdat die makker zich, alvorens heen te gaan, heeft bekeerd. Wil hij de kameraadschap verder zien uitgestrekt, dan zegt men hem, dat de bedorvenheid, niet op aarde hersteld, in den hemel niet kan worden medegerekend en dat wie op Vrijdag niet voor zijn kost heeft gezorgd, op den Sabbat moet hongeren."

Matth. XVI : 19. „Ik zal u de sleutelen geven van het koningrijk der hemelen. Wat gij op aarde zult binden, zal in den hemel als gebonden, en wat gij op aarde zult ontbinden, zal op aarde als ontbonden gelden." Zie XVIII : 18.

Sleutel, *binden* en *ontbinden* gewone Talmudische termen. Taäniet, fol. 2[a]. „Ik zal uwe regens op hun tijd geven" (Lev. XXVI : 7) rabbi Jochanan zegt : Drie sleutels heeft God in handen, die Hij geen middelaar toevertrouwt : dien van den regen dien der geboorte en dien der herleving." —

Synhedrien, fol. 113^{a}. „Elia bad om den sleutel van des hemels schatkamer. Evenzoo bad hij, toen hij den zoon der weduwe te Zarpat in het leven wilde terugroepen, om den sleutel der opstanding. De bekende Galileër predikte voor rab Chisda: „Waaraan is deze gebeurtenis gelijk? Daaraan, dat iemand zijne poort gesloten en den sleutel verloren heeft." — Al wat naar den canon mag worden gedaan, heet „*hitteer*" los, vrij, geoorloofd, letterlijk: *ontbonden*. Daarentegen heet een verbod „*issoer*", letterlijk: vast, gebonden. „*Issoer de Oraita*" is een verbod der Mozaïsche, „*Issoer de* „*rabbanan*" een verbod der rabbijnsche leer.

Matth. XVII: 2. „En zijn aangezicht schitterde gelijk de zon."

Baba Batra, fol. 75^{a}. „En geef van uwen glans op hem, Josua, (Num. XXVII : 20), *van* uwen, niet uwen glans. De ouden toen ter tijde zeiden: De glans van Mozes was als die der zon, de glans van Josua als die der maan." — Sabbat, fol. 10^{b}. „Mozes' gelaat straalde" hetgeen hij niet wist, (Exod. XXXIV.: 29), dat was een geschenk Gods, waaromtrent geene voorafgaande aankondiging noodig was". — Sjemot rabba, fol. 127^{a}. „Hoe kwam Mozes aan dien glans? Doordien de Heer van de Zijnen over hem had laten gaan."

Matth. XVII: 4. „Laat ons, heere, hier drie tabernakels maken,

Geen tabernakel, maar troonhemel, bedekking (*choeppa*) is

één voor u, één voor Mozes en één voor Elia."

bedoeld. Taäniet, fol.. 75^{a}. „Eenmaal zal de Heilige, geloofd zij Hij, voor iederen rechtvaardige zeven troonhemels oprichten." Ook voor „loofhut" bestaat grond. Ibid. „Eenmaal zal de Heer voor de rechtvaardigen eene loofhut oprichten uit het vel van den Leviatan."

Matth. XVII: 25. „Wat dunkt u? Nemen de koningen der aarde tol en schatting van hunne zonen of van de vreemden?" Vs. 26. „Zoo zijn dan de zonen vrij."

De beteekenis daarvan wordt misschien eerst goed gevat door de kennis van het gezegde: „Alle Israëlieten zijn koningskinderen," doelende op hun overouden adel. Jezus betoogde hiermede de vrijheid van belasting voor zich. Het tegendeel van vs. 26 leest men in Soekka, fol. 30^{a}. „Wat beteekent: (Jes. LXI: 8) „Ik, de Heer, bemin het recht en haat het gestolene onder het brandoffer?" Een koning gaat een tolhuis voorbij en zegt tot zijne dienaren: betaalt den fiscus voor mij den tol. De dienaren zeggen verwonderd: „betaalt een koning tol? Zijn niet alle belastingen voor u?" „O ja," antwoordt hij hun, „maar ik geef het voorbeeld aan alle reizigers, dat niemand, al ware hij de koning zelf, den tol mag weigeren."

Matth. XVII : 20. „Als gij een zoo klein geloof hadt en zeidet tot den berg: „ga heen," hij zou heengaan." Zie XXI : 21.

Spreekwijs voor moedig ondernemen en volhouden. Baba Batra, fol. 3^{b} en Erachien, fol. 6^{b}. „Samuel zegt: Als de regeering u beveelt, een berg te verzetten, verzet hem." Een scherpzinnig en volhardend

schriftgeleerde heette een Sinai, een bergverzetter." Synhedrien, fol. 6[b]. „De gerechtigheid doorboort den berg."

Matth. XVIII : 5. „Wie zulk een kind ontvangt in mijn naam, die ontvangt mij."

De benaming *kind* is *oneigelijk;* bedoeld wordt de „nederige." Megilla, fol, 11[a]. „En David was de kleine, de jongste (I Sam. XVII : 14), dat is: hij bleef in zijne kleinheid (nederigheid) van den aanvang tot het einde. Gelijk hij zich in zijne jeugd klein hield tegenover ieder, die grooter in de Leer was dan hij, zoo hield hij zich in zijn koningschap klein tegenover ieder, die hem in wijsheid overtrof." „In naam," dat is in opdracht, „*besjém*" en „*misjoem*," van wege. Abot, Afd. VI, § 6. „En Esther zeide het uit Mordechai's naam," (Esther II : 22) daarvan kunt gij leeren, dat wie den naam des zeggers noemt, heil op aarde brengt."

Matth. XIX : 14, Laat af van de kinderen en verhindert hen niet, tot mij te komen; want hun is het koningrijk der hemelen."

Synhedrien, fol. 96[a]. Let goed op de kinderen uit het volk; want van hen gaat de Leer uit."

Matth. XIX : 24, „Het is lichter, dat een kameel gaat door het oog eener naald, dan dat een rijke ingaat in het koningrijk Gods."

Sabbat, fol. 38[a]. Rab Sjésjet tot rab Amram : „Misschien (voorzeker) zijt gij uit Pumbedita; daar voert men een olifant door het oog van een naald," d. i. daar beproeft men door sophismen het onmogelijke te bewijzen. — Berachot, fol. 55[b]. „Alle droomen ontstaan uit diepe aandoeningen, die vooraf gingen. Nooit zaagt ge

in den droom een olifant, gaande door het oog eener naald."

Matth. XXI : 44. „Wie op dezen steen valt, zal verpletterd worden; op wien hij valt, dien zal hij verbrijzelen."

Midrasj Esther rabba, fol. 94^a. „Valt de steen op de kruik, wee de kruik; valt de kruik op den steen, wee de kruik!"

Matth. XXIV : 29. „En terstond na de verdrukking dier dagen zal de zon worden verduisterd en de maan zal haar licht niet geven en de sterren zullen van den hemel vallen en de krachten der hemelen zullen worden bewogen."

Synhedrien, fol. 91^b. Eene tegenwerping van rab Chisda: Er staat eenmaal: (XXIV Jes. 23) „de maan zal verbleeken en de zon zal beschaamd worden" en een ander maal: (Ibid. XXX : 26) „het maanlicht zal zijn als het licht der zon en dit zevenmaal schitterender dan het scheppingslicht?" Antwoord: dat is geene tegenstrijdigheid. *Dit* (de verduistering der hemellichten) heeft betrekking op den Messias en *dat* (de toegenomen kracht dier lichten) op het toekomstige leven."

Matth. XXV : 32. En voor hem zullen al de volken worden vergaderd en hij zal ze scheiden, gelijk de herder de schapen van de bokken afscheidt."

Roosj Hasjana, fol. 18^a. „Op dien dag, den nieuwsjaarsdag, den dag van het jaarlijksche oordeel, passeeren alle wereldbewoners voor den Heer, als „*bené meroom*". Wat zijn *bené meroom*?" Antwoord: als de schapen en zij worden gelijk die tot offers bestemd, met één streep geteekend, deze ten leven, die tot sterven."

Matth. XXVI : 24. „Het ware hem goed, niet te zijn geboren."

Berachot, fol. 17^a. „Wie de leer met onzuivere bedoelingen beoefent, het ware hem beter, niet te zijn geboren." — Eroebien fol. 13^b. Een strijd tusschen Sjammais- en Hillels' school. Gene zegt: „Het ware den mensch beter,

niet te zijn geboren". Deze is van eene tegenovergestelde meening. Maar in ieder geval, nu de mensch er is, zij hij nauwlettend op zijn daden."

Matth. XXVI: 39. „Indien het mogelijk is, mijn vader, laat dezen drinkbeker voor mij voorbijgaan; doch zoo niet gelijk ik wil, dan gelijk Gij wilt."

Berachot, fol. 29[a]. Gebedsformulier voor een kort gebed naar rabbi Eliëzer: „Uw wil geschiede in den hemel daarboven! Geef hun, die U eerbiedigen, zachte rust op aarde. Maar hoe ook, doe wat goed is in Uwe oogen." Zie de aanteekening op VI : 10.

Matth. XXVII : 51. „En het voorhangsel des tempels scheurde door midden, van boven tot beneden, en de aarde beefde en de steenrotsen spleten". Vs. 25. „En de graven werden geopend en vele lichamen van heiligen werden opgewekt.

Ketoebot, fol. 104[a]. Lijkrede op rabbi Juda, den vorst. „De machtigen des hemels (de engelen) en de grondvesters der aarde (de vromen) grepen de heilige ark aan. De machtigen overwonnen de grondvesters en de Arke werd genomen." Elders: „Siddert, bergen, en omhult u met droefenis, want daar is de zoon eens grooten en voornamen heengegaan." -- Ibid.. fol. 103[b]. „Op den dag, dat Rabbi (Juda) stierf, riep eene stem uit den hemel: „Al wie bij het heengaan van Rabbi aanwezig waren, zij zijn om hem voor het eeuwige leven bestemd."

MARKUS.

A. ZEDELESSEN.

NIEUW TESTAMENT.

Markus II : 27. „De sabbat is gemaakt om den mensch, niet de mensch om den sabbat."

TALMUD.

Joma, fol. 85*b*. „Hoe is te bewijzen, dat levensbehoud vóór den sabbat gaat? Antwoord: Er is gezegd: (Exod. XXXI : 14) „Neemt den sabbat in acht, want hij is voor u heilig", d. i. hij is in uwe macht (voor u), maar gij zijt niet in de zijne." Een ander antwoord. „Naar de wet (Exod. XXII : 1) mag men den heimelijken inbreker dooden. Welnu, doodslag is eene ontzettende misdaad, die het rijk verontreinigt en Gods bescherming verjaagt; desniettemin is hij, waar het slechts verdediging van vermogen betreft, geoorloofd, hoeveel te eerder is het dan sabbats-overtreding om behoud van het leven." Nog een antwoord. „Is de tempeldienst bij machte, den sabbat op zijde te stooten, hoeveel meer dan levensbehoud."

Mark. III : 4. „Is het geoorloofd, op sabbat goed te doen of kwaad? Een mensch te behouden, of te dooden" (te laten sterven)?

Joma, fol. 84*b*. „Men moet levens redden, al is het op sabbat. Wie zich het meest haast, is het meest verdienstelijk. Ziet

men een kind in het water vallen, dan werpe men een net uit en hale het op. Is een kind in een kuil gevallen, dan verlage men den rand, om er te beter in af te dalen, en hale het er uit. Is een kind opgesloten en smacht, men verbreke de deur en bevrijde het. Is er brand ontstaan, men drage water aan, blussche en zondere het brandende af."

Mark. III : 24. „Een koningrijk, dat in zichzelf is verdeeld, kan niet bestaan.

Pérek Hasjaloom. „Omdat er geen vrede onder u was," zegt God tot Israël, „werd Mijn huis verwoest en gingen Mijne kinderen in ballingschap. Vraag den vrede en Ik herstel alles." — Taäniet, fol. 22a. „Het zwaard der straffe, zoo leeren de rabbijnen, is niet enkel het zwaard, waardoor de vrede wordt verjaagd, maar ook dat, wat den vrede wil, zooals het zwaard van Pharao Necho, waardoor evenwel en des ondanks Josias de koning struikelde." — Ibid., fol. 22b. „Er is beloofd: (Lev. XXVI : 6) „Geen zwaard zal door uw land gaan," welk zwaard is bedoeld? Dat des krijgs? Maar er staat immers in hetzelfde vs. : „Ik zal vrede in het land geven? De bedoeling is echter: het zwaard, dat zelfs voor den vrede wordt getrokken." Verg. Matth. XXVII : 52. — Berésjiet rabba, fol. 33a. Rabbi zegt: „Groot is de vrede; want als Israël zelfs afgoden diende, maar

den vrede bewaarde, zou God — ware de uitdrukking geoorloofd — niet bij machte zijn, het te straffen."

Mark. III : 25. „Een huis, dat in zichzelf is verdeeld, houdt geen stand."

Jebamot, fol 63[a]. „Rabbi Eliëzer zegt: „Wat is het, dat (Gen. II : 13) staat geschreven: „Ik zal hem eene hulpe maken tegen hem over?" Is er vroomheid, (eendracht) dan is de vrouw hem ter hulpe; is er geene vroomheid, dan is zij tegen hem over." — Sabbat. fol. 32[b]. „Waar afgunst in huis is, daar is twist in huis, daar brengt de vrouw (zedelijke) gedrochten voort en sterven (zedelijk) de zonen en de dochteren reeds in hunne jeugd."

Mark. III : 28. „Voorwaar, ik zeg u, dat al de zonden der menschenkinderen en allerlei lasteringen, waarmede zij hebben gelasterd, zullen worden vergeven;" vs. 29. „doch wie den Heiligen Geest zal hebben gelasterd, die heeft in der eeuwigheid geene vergiffenis, maar is des eeuwigen oordeels schuldig."

Pesikta op Hosea XIV : 2. „Keer weder tot den Eeuwige, uwen God, o Israël," Rabbi Judan, bar Simon zegt: Al hebt gij Gods bestaan geloochend. Rabbi Eläzar zegt: Zie eens naar hetgeen onder menschen voorvalt. De een staat op en beleedigt den ander in het openbaar. Na verloop van tijd wenscht hij hem te bevredigen. Neen, zegt hem de ander, gij hebt in het openbaar beleedigd, breng nu ook menschen hier en vraag mij in hunne tegenwoordigheid vergiffenis, dan zal ik u die schenken. Anders handelt de Heilige, geloofd zij Hij. Zie, een mensch lastert en smaadt Hem op straat, publiek. „Neem woorden met u," zegt Hij, „bekeer u, Ik neem u

aan en wat gij misdeedt, blijft tusschen Mij en u."

Mark. III : 35. „Wie den wil van God doet, die is mijn broeder, mijne zuster en mijne moeder."

Kiddoesjien, fol. 34*a*. „Wij hebben geleerd: Als de vader een der geboden Gods overtreedt, dan zal de zoon hem niet zeggen: „Vader, gij overtreedt daar een gebod Gods," maar: Vader, zoo of zoo staat in de Tora." En zelfs dat niet; want de toespeling is te duidelijk. Maar hij moet zeggen: „Vader, ik zal u een Tora-vers repeteeren. Eläzar ben Mattheus zegt: „Gebiedt mijn vader water te brengen, maar er is een gewichtiger en dringender gebod, dan laat ik het en doe het gebod; want ik en mijn vader zijn Gode gehoorzaamheid schuldig." „Neen," zegt Isi ben Judá, „als het u mogelijk is, het gebod door anderen te doen verrichten, doe het gebod en blijf uwen vader eeren." — Jebamot, fol. 5*a*. „Men kan meenen, dat, als de vader tot den zoon zegt: „Verontreinig u" (zondig) of „breng (het gevondene) niet terug," deze hem moet gehoorzamen. Daarom staat (Lev. XIX : 3) bij het gebod de ouders te eeren: „Ik, de Heer, ben uw God," d. i. gij allen, zonen en ouders, moet Mij gehoorzaam wezen."

Mark. IV : 22. „Er is niets verborgen, wat niet zal worden geopenbaard, en er is niets geschied om verborgen te blijven, maar

Debariem rabba, fol. 22*b*. „De Leer is niet in den hemel" (Deut. XXX : 12) d. i. zij is er niet meer. Niets er van is in den hemel

juist, dat het in het openbaar zou komen."

gebleven, zoodat van haar niets meer verborgen is. Zij zeiden tot Mozes: „Nu zij noch in den hemel, noch aan den overkant der zee, is, waar is zij dan?" Hij antwoordde: „Openbaar en nabij u, in uw hart en in uwen mond, om haar te doen."

Mark. V: 54. „Uw geloof heeft u (o zieke) behouden."

Berachot, fol. 8^a. „De mensch vertwijfele niet aan den Barmhartige, zelfs niet in het laatste oogenblik."

Mark. VII : 18—23. „Niet wat den mond ingaat, verontreinigt den mensch, maar wat van hem uitgaat: kwade neiging, overspel, ontucht, dieverij, boosheid, bedrog, laster, hoogmoed, gierigheid, wangunst, onverstand."

Kiddoesjien, fol. 41^a. „Den zachtaardigen mensch laat men van de vruchten zijner daden genieten, den kwaadaardige blijft niets dan zijne kwaadheid over."— Sota, fol. 5^a. „Den hoogmoedige schudt zelfs een zwakke wind tot vallens toe." — Berésjiet rabba, fol. 60^a. „De goddeloozen zijn in de macht van hun hart; het hart is in de macht der vromen." — Abot de Rabbi Nathan, Afd. XVI. „De zetel van alle kwade neiging is aan de deuren van het hart." — Ibid. „Haat tegen den naaste voert ten laatste uit het leven. Men zegge niet: Bemin de wijzen, maar haat de leerlingen, bemin de leerlingen, maar haat de onkundigen, neen, bemin *alle* menschen." — Abot, Afd. III, § 13. „Lichtzinnigheid en spot gewennen den mensch aan ontucht." — Dérech Eretz rabba, Afd. I. „Wie over een ander altijd slecht oordeelt, is noodwendig

zelf slecht." — Dérech Eretz zoetta, Afd. I. „Voor laster bestaat geene genezing." — Ibid., Afd. VI. „Het gedichtsel des harten is het begin der zonde."

Mark. VIII : 35. „Wie zijn leven zal willen behouden, hij zal het verliezen, maar die zijn leven zal willen verliezen om mijnentwil, hij zal het behouden."

Zie de aanteekening op Matth. X : 39. — Berachot, fol. 61*b*. „De wereld is slechts geschapen óf voor de volmaakt rechtvaardigen (die, omdat zij naar de toekomstige uitzien, hier op aarde elk leed kalm dragen) óf voor de onverbeterlijke snooden" (die van haar alles verwachten). — Sabbat, fol. 83*b*, Gittien, fol. 83*b*. Rabbi Simon ben Lakisj zegt: „De dingen der Leer houden geen stand dan bij hem, die er zich voor doodt" (d. i. het wereldsche afzweert en zijn leven er voor veil heeft). — Abot, Afd. IV, § 16. „Deze wereld is enkel een voorportaal (de voorbereiding) voor de toekomstige."

Mark. IX : 41. „Wie u maar een beker water zal geven te drinken in mijn naam, voorwaar, zeg ik u, hij zal zijn loon niet verliezen."

Baba Batra fol. 9*b*. „Wie een arme ondersteunt, al is het met een penning, is gezegend, maar die hem met raad steunt, is veel verdienstelijker." — Ibid., fol. 10*a*. „Wie zich aan de weldadigheid onttrekt (uit gierigheid) is een afgodendienaar" (aanbidt zijn geld). — Synhedrien, Afd. IV § 5. „Wie één mensch behoudt, is zoo verdienstelijk, als hadde hij eene gansche wereld behouden."

Mark. X : 43. „Wie onder u

Jalk. Deut. XXIX. „Heil hem,

[illegible] — [illegible]

de [illegible] [illegible] [illegible] „Heer der wereld! [illegible] (zon en maan) onder ééne kroon regeeren?" „Ga heen en word minder," sprak God. De maan waagde het [illegible] te [illegible]: „Heer der wereld! Omdat ik 't in elk geval toch iets niet geheel onredelijks zeide, moet ik mij daarom verminderen?" „Ga heen," antwoordde de Heer, „schijn bij dag en bij nacht." Zij hernam: „Wat baat mijn licht op vollen middag, wat mijn duur tegen den lichtglans der zon?" Toen troostte God haar, zeggende: „Ga heen; naar u zal Israel dagen en jaren tellen." (*) „Maar de zon," was

(*) In den *Dageraad*, 1858, Deel VI, bl. 537, maakte ik de volgende opmerking. Matth. I : 1—16 heeft een lang geslachtsregister van Jezus en in vs. 17 laat de apostel er op volgen: „Zoo zijn al de geslachten van Abraham tot David *veertien*, van David tot de Babylonische ballingschap *veertien* en van de Babylonische ballingschap tot op Jezus *veertien*." Daargelaten, dat die opgaaf in lijnrechten strijd is met dien van Lukas III : 23—38, alwaar wij in plaats van 42 geslachten (3 × 14 = 42) 56 — derhalve 4 × 14 — aantreffen en waar de tak, door welken Jezus wordt gezegd van David af te stammen, niet *Salomo* maar *Nathan* heet, heeft toch de voorliefde voor het *getal veertien* den schrijver van Mattheus eene historische fout doen begaan; want hij heeft drie koningen óf vergeten óf geïgnoreerd: Ahazia, Joas en Amasia met 2 + 39 + 15 = 56 regeeringsjaren. Vanwaar echter die zonderlinge voorliefde voor het getal *veertien*? Want dat het geen toeval was, bewijst de onjuiste opgave. Het antwoord is gemakkelijk te geven. De verdeeling der geslachten telkens in *veertien* is de mislukte navolging eener rabbijnsche verdeeling. In Midrasj Sjemot rabba op hoofdst. XII : 2 van Exodus (fol. 102a)

haar tegenwerping, „blijft immers de maatstaf voor de berekening der seizoenen!" „O, troost u," zeide de Eeuwige, „naar u, de kleinere, zullen vele rechtvaardigen worden genoemd. Jakob de jongste, Samuel de jongste, David de jongste." (*)

Mark. XI: 24. „Alle dingen, die gij biddende begeert, gelooft,

„Jebamot, fol. 64a. Cholien, fol. 60b. „God verlangt naar het

---

leest men het volgende: „Deze maand zij u de eerste der maanden," u, Israel, wiens geschiedenis aan eene maand, aan een maansomloop gelijk is. Evenals de maand dertig dagen heeft, zoo zult gij dertig geslachten hebben, en evenals de maan gedurende de eerste 15 dagen steeds in licht en glans toeneemt, doch in de laatste 15 langzamerhand vermindert en eindelijk duister wordt, zoo zal ook uwe heerschappij onder de eerste vijftien geslachten in kracht en bloei winnen, maar onder de laatste vijftien steeds dalen en eindelijk verduisteren. Van Abraham tot Salomo waren 15 geslachten, toen Israel in voorspoed en kracht toenam, en van Salomo tot Zidkia of de Babylonische ballingschap wederom 15. Doch toen nam Israels licht af en werd duister." Begrijpt men nu, hoe de schrijver van Matth. aan zijne zonderlinge geslachtsverdeeling kwam, eene verdeeling die, hoe onvolledig dan ook, in het stelsel en voor de homiletische exegese der rabbijnen eenige beteekenis had, maar voor hetgeen hij beoogde, oogenschijnlijk geheel doelloos was? Hem zweefde de vergelijking van Israels opkomst en verval bij den op- en ondergang der maan voor den geest en nu wilde hij daarvan voor Jezus' hooge waarde gebruik maken en die er op toepassen. Van Abraham tot David 14 geslachten, opkomst en volheid der maan; van David tot de ballingschap 14 geslachten, vermindering en verduistering der maan. Doch een nieuw licht, Jezus, was opgegaan. Derhalve wordt de vergelijking voortgezet en aan hem vastgeknoopt: van de ballingschap tot Jezus, van de duisternis tot het licht weder 14 geslachten (bij Lukas 19).

Het doet mij genoegen te zien, dat Prof. Wünsche in zijn Aanhangsel op het Mattheus-Evangelie (*Beitrage zur Erlauterung der Evangelien*, 1878, bl. 360) ongeveer tot hetzelfde denkbeeld is gekomen.

(*) In den Bijbel is het geluk over het algemeen den oudsten zonen verre van gunstig, den jonsten daarentegen wel. Ziehier enkele oudste zonen: Kajin, Jéphet, Ismael, Esau, Ruben, Abimélech, Jonathan, Eliab, Absalom, Abija enz. Ziehier enkele jongsten: Abel, Izaak, Jakob, Benjamin, Mozes, Itamar, Jotam, David, Salomo enz.

dat gij ze zult ontvangen en zij zullen u geworden."

gebed der rechtvaardigen, om hun te kunnen geven. Zulk een gebed is aan eene spade gelijk. Zooals die de vruchten omkeert, doet dit de rechtvaardigheid Gods in barmhartigheid verkeeren."

Mark. XI: 25. „En staat gij te bidden, vergeeft, als gij iets tegen iemand hebt, opdat ook uw Vader, die in de hemelen is, u uwe misdaden vergeve."

Baba Kamma, fol. 92*a*. „Heeft de een tegen den ander iets misdreven, dan is het niet voldoende, dat de verongelijking feitelijk wordt opgeheven en te niet gedaan, neen, de schadeloosstelling moet vergezeld gaan van vergiffenis vragen."

Mark. XI : 26. „Maar vergeeft gij niet, dan zal uw Vader, die in de hemelen is, ook uwe misdaden niet vergeven."

Ibid. „Maar hoe weet ik, dat de verongelijkte een wreedaard heet, als hij vergiffenis weigert? Er staat: (Gen. XX : 17) „Abraham bad tot God, Abraham, de verongelijkte bad voor Abimélech den verongelijker, en God genas dezen, zijne vrouw en dienstmaagden dadelijk."

Mark. X: 32. „Gij hebt wel in waarheid gezegd, dat er een éénige God is en geen ander dan Hij," vs. 33, „en Hem lief te hebben met geheel het hart, het verstand, de ziel en de kracht, en den naaste lief te hebben als zichzelven, dat is meer dan alle brand- en slachtoffers."

De brave schriftgeleerde, die deze vrome instemming met Jezus' antwoord op de hem gedane vraag gaf, is in Matth. XXII: 35—40, waar hetzelfde wordt verhaald, niet te vinden. — Soekka, fol. 49*b*. „Weldoen is meer dan alle offers te zamen." Rabbi Elëzar zegt: „Wie weldadig en rechtvaardig is, vervult als het ware de gansche wereld met zijne genade." — Berachot, fol. 32*a*. „Een enkel gebed, innig gedaan, is meer dan alle offeranden." — Dérech Eretz rabba, Afd. II. „Za-

lig zijn zij, die zich erbarmen, de hongerigen voeden, de dorstigen laven, de naakte kleeden en weldadigheid strooien."

Mark. XII : 43. „Voorwaar, zeg ik u, dat deze arme weduwe (die twee kleine penningen in de bus kwam doen) meer heeft ingeworpen, dan allen, die in de schatkist hebben geworpen"; vs. 44. „want zij allen hebben van hun overvloed daarin geworpen, maar deze heeft van haar gebrek, al wat zij had daarin gedaan."

Een schoon pendant der schoone Nathansche parabel van „het één schaap" (II Sam. XII). — Gittien, fol. 7[a]. „Al ziet een mensch, dat wat hij het zijne mag noemen niet veel is, mag hij zich toch aan de weldadigheid niet onttrekken." — Baba Batra, fol. 9[b]. „De eenvoudige penning des armen is als de schakel in een kuras, de draad in een kleed. Daar zonder zijn kuras en kleed defect. — Wajikra rabba, fol. 128[b]. „Agrippa de vorst (40 n. J.) wilde eens op één dag duizend brandoffers brengen en beval daarom den hoogepriester, dien dag van niemand anders een offer aan te nemen. Toen kwam een arme en bracht twee duiven. De hoogepriester weigerde naar 's vorsten bevel, die aan te nemen. „Het is mijn beroep, vogels te vangen en te verkoopen," bracht de arme in het midden; „weigert gij mijn offer, dan vrees ik, geen meer te zullen vangen. Ik breng die uit dank." De hoogepriester nam daarop het offer aan. Dienzelfden nacht hoorde Agrippa in een droom de Godspraak: „Het offer des armen staat hooger dan het uwe, het gaat voor."

Mark. XIII : 13. „Gij zult om

Zebachiem, fol. 115[b]. „En ik

mijns naam wil door allen worden gehaat; maar wie ten einde toe zal volharden, hij zal zalig worden."

zal aan Mijne eer worden geheiligd" (Lev. X : 8), lees niet: aan Mijne eer", maar „door Mijne vereerders." Dit zeide God tot Mozes en beide (hij en zijn broeder) wisten dat niet, totdat de zonen Aàrons (Nadab en Ahihoe) waren overleden. Toen zeide hem Mozes: „Mijn broeder, uwe zonen stierven slechts om 's Heeren naam openlijk te heiligen." Aàron dit vernemende, zweeg en berustte, en ontving daarvoor belooning." — Derech Eretz rabba, Afd. II, „Zalig zijn de bescheiden lieden, nederig van gemoed, zachtelijk te bevredigen, maar die volharden in het geloof.".

B. UITSPRAKEN.

NIEUW TESTAMENT.	TALMUD.
Mark. II: 17. „Ik ben niet gekomen om rechtvaardigen, maar om zondaars tot bekeering te roepen."	Sabbat, fol. 88*b* en 89*a*. „Mozes tot de engelen: Hebt *gij* de Wet noodig? Woont *gij* tusschen heidenen, dat gij afgoderij kunt plegen? Werkt gij, dat gij den rustdag behoeft? Hebt gij ouders, dat u is geboden, hen te eeren? Is er bij u hartstocht, dat gij kunt moorden, echtbreken, stelen? Neen, voor ons is de Leer, want wij zijn zwak." — Synhedrien, fol. 99*a*. „Alle Profeten predikten niet dan voor bekeering, maar volmaakt rechtvaardigen aanschouwde het oog eens menschen nooit."
Mark. II: 19. „Zoolang zij den bruidegom bij zich hebben, kunnen zij niet vasten."	Taäniet, Afd. IV, § 8. „Met de kroon, waarmede zijne moeder hem ten dage der bruiloft kroonde," (Hooglied III: 11) de kroon is de Leer, de dag van de bruiloft die der Wetgeving, de dag zijner vreugde die van den herbouw des tempels." — Ibid., fol. 31*a*. „Eenmaal bereidt de Heer voor de rechtvaardigen een feest in Eden en Hij zit onder hen en ieder

hunner wijst dan met den vinger naar den tekst: (Jes. XXV: 9) „Dat nu is de dag, dit onze God, op Wien wij hoopten; laat ons juichen en verheugd wezen in Zijne hulp."

Mark. II: 25. „Hebt gij niet gelezen wat David deed, toen hij in nood was en hem en dengenen, die bij hem waren, hongerde?" Vs. 26. „Hoe hij inging in het huis Gods en de toonbrooden at, die niemand, buiten de priesters, mocht eten en hoe hij daarvan gaf aan allen, die hem vergezelden?"

Jalk. op Sam. XXI. „Toen David den tempel betrad, vond hij niets dan de toonbrooden. Hij zeide daarop tot den priester: „Geef ons daarvan, opdat wij niet sterven, want niets gaat voor levensbehoud." — Joma, fol. 85*b*. „Rabbi Juda bewijst namens Samuel de stelling, dat niets voor levensbehoud gaat, uit het volgende: „Er is gezegd: (Lev. XVIII : 5) „Neemt Mijne instellingen in acht en gij zult er door leven", dat wil zeggen: opdat gij er door leeft en niet door sterft." — Ibid., fol. 84*b*. „De sabbat moet wijken, als er maar *vermoeden* van levensgevaar bestaat."

Mark. VII: 8—13. „Gij vernietigt Gods gebod om menschelijke instellingen te gehoorzamen. Zoo zeide Mozes: „Eer uwen vader en uwe moeder" en „Wie zijn vader of zijne moeder vloekt, wordt gedood" en gij? Indien de zoon het zijne tot korban maakt, (d. i. aan het heilige geeft bij gelofte, om het genot er van aan den vader onmogelijk te maken,) dan houdt gij die gelofte voor geldig!"

Zie de aanteekeningen op Matth. XV: 3—6. — Nedariem, fol. 22*a*. „Wie eene laakbare gelofte doet, verdiende met een zwaard te worden doorstoken. Gelukkig is de tong der wijzen (hunne absolutie, hunne ontheffingsverklaring) daar, om genezing aan te brengen." Rabbi Nathan zegt: „Wie eene gelofte doet is, als bouwde hij eene hoogte (verboden tot altaar) en wie haar volbrengt, als bracht hij er een offer op." Beide gewichtige lessen komen ook voor, de eerste in

Eroebien, fol. 64^b, de tweede in Gittien, fol. 46^b, Nedariem, fol. 59^a, 60^b en Jebamot, fol. 109^b.

Mark. IX : 37. Wie een van deze kinderen in mijn naam zal ontvangen, ontvangt mij, en wie mij ontvangt, ontvangt Hem, die mij heeft gezonden."

Sabbat, fol. 119^b. „De adem met zonde vermengd (d. i. van volwassenen) is niet gelijk aan den adem, van zonden vrij" (der kinderen). „Raakt Mijne gezalfden niet aan" (I Kron. XVI : 22), dat zijn de schuldelooze kinderen ter schole. Hun adem houdt de wereld in stand." — Sifrie, fol. 40^a. „Eens konings dienaar vertegenwoordigt den koning." — Jalk. Koningen, § 226, Berachot, fol. 7^b. „Grooter is de omgang met leeraren der Wet dan hare beoefening."

Mark. X : 5. „Wegens de hardheid uws harten heeft hij (Mozes) dat gebod (om van de vrouw te mogen scheiden) gegeven."

Jebamot, fol. 63^a. „Wij mogen onze vrouwen wel dankbaar zijn, dat zij onze kinderen opvoeden en ons zelven van de zonde (der ontucht) afhouden." — Berésjiet rabba, fol. 7^b. Rab Nachman zeide namens rab Samuel: „En het was zeer goed," (Gen. I : 32) dat doelt op den hartstocht. Hoe! Is de hartstocht dan goed? Antwoord: Als er geen hartstocht ware, dan zou niemand een huis bouwen, niemand trouwen, niemand kinderen voortbrengen, niemand bedrijvig zijn."

Mark. X : 9. „Wat God heeft zamengevoegd (in het huwelijk), dat scheide de mensch niet."

Jebamot, fol. 62^b. „De mensch heeft eerst dan geluk, zegen en vreugde te wachten, als hij huwt." Ibid., fol. 63^b. „God noemde Adam eerst „mensch", nadat hij

met zijne vrouw vereenigd was."— Syndedrien, fol. 22*a*. „Huwelijken worden in den hemel bestemd". — Gittien, fol. 90*b*. „Wie van zijne eerste vrouw scheidt, over hem stort zelfs het altaar tranen."

Mark. X : 11. „Wie zijne vrouw verlaat en eene andere trouwt, doet overspel tegen haar," vs. 12 „en als eene vrouw haren man verlaat en een ander trouwt, doet zij overspel."

Matth. XIX : 9 (Zie ook V : 32) heeft het voorbehoud: „anders dan uithoofde van echtbreuk" en sluit zich aldus bij Sjammai's school aan. Gittien. Afd. IX, § 10. „De school Sjammai's zegt: „De man mag zijne vrouw niet verlaten, anders dan wanneer hij bij haar echtbreuk vindt; want dat zegt de tekst: Deut. XXIX : 1) „als hij bij haar eene schandelijke zaak heeft bevonden." Hier evenwel is elke scheiding, om welke reden dan ook, echtbreuk. Derhalve één van beide: of Mattheus heeft er de restrictie bijgevoegd, òf Markus heeft de decisie niet goed teruggeven. Dat de vrouw haren man kan verlaten, d. i. hem een scheidsbrief uitreiken, is noch bij Matth. en nog veel minder in de Joodsche wet bekend. De emancipatie der vrouw zou dan wel groot zijn geweest. Alleen kan de vrouw tot een bode zeggen: (Gittien, Afd. VI, § 1) „Ga heen en ontvang mijn scheidsbrief." Was die brief in het bezit van den bode (die den afzender vertegenwoordigt), dan kon de man er niet op terugkomen. Leest men in dat Tractaat, hoe groot het

aantal formaliteiten was, aan het schrijven, verzegelen en uitreiken van een scheidsbrief verbonden, en hoe Hillel (70 j. v. J.) die formaliteiten nog heeft verscherpt en vermeerderd, dan moet men tot de overtuiging komen, dat elke gevolgtrekking uit het verwijt der Evangelisten aan de Phariseën, als zou in hunne dagen de scheiding zoo gemakkelijk geweest zijn, grond mist.

Mark. X : 21. „Eén ding (om ılig te worden) ontbreekt u nog. ła heen, verkoop alles wat gij ebt en geef het den armen. ɩan hebt ge een schat in den emel."

Erachien, fol. 28a. „Men mag voor heilige doeleinden slechts een *deel* zijner bezittingen afzonderen. Heeft men het *al* zijne bezittingen gedaan, dan is het niet geldig. Mag men dit Gode zelfs niet doen, hoeveel minder dan aan menschen. Ela verhaalt, dat een man eenmaal kwam, om den armen maar het één vijfde van zijn vermogen te geven, wat men echter verhinderde." Volgens de „halacha" (het wetsartikel) handelt dus iemand zondig, die al wat hij bezit, nog bij zijn leven aan de armen weggeeft, en naar de gezonde rede niet minder.

Mark. X : 23. „Hoe bezwaarjk zullen zij, die vele goederen ebben, in het koningrijk Gods ıgaan."

Gittien, fol. 7a. Op de academie van Rabbi Ismaël werd geleerd: „Wie van zijne goederen (let wel: niet *al* zijne goederen) scheert (afzondert) ten behoeve van noodlijdenden, wordt van de hel gered. Eene gelijkenis. Twee schapen, waarvan het eene geschoren en het andere ongescho-

ren is, waden door een stroom. Het kale komt er door heen, het ongeschorene door de zwaarte van zijne wol niet." Raba zegt: „Zelfs een bedeelde mag zich op zijne beurt niet aan de weldadigheid onttrekken."

Mark. X : 31. „Maar vele eersten zullen de laatsten zijn en vele laatsten de eersten."

Berésjiet rabba, fol. 55*b*. „Eene matrone vroeg aan Rabbi José ben Chalafta: „Waarom Esau toch de eerstgeborene was, hij, die het niet verdiende?" En zijn antwoord, gestaafd met eene gelijkenis bewees, dat de eerste de laatste en de laatste de eerste was," — Synhedrien, fol. 99*a*. „Vrede, vrede den verren en den nabijzijnden." (Jes. LVII: 19) Hoe! eerst den verren en daarna den nabijzijnden? O ja; eerst hij, die ver stond (van de deugd) en nabij kwam, daarna hij, die steeds dicht bij was."

Mark. XII : 17. „Geef den keizer wat des keizers, en Gode wat Gods is."

Berachot, fol. 58*a*. „Geloofd zij de Albarmhartige, die op de aarde regeeringen vestte, zooals Hij regeering in den hemel heeft." — Abot, Afd. III, § 2. „Bid voor het welzijn der regeering; want ware voor haar geen ontzag, dan zou de een den ander levend verslinden."

Mark. XII : 25. „Als zij uit de dooden zullen zijn opgestaan, zoo trouwen zij niet, noch worden ten huwelijk gegeven, maar zijn gelijk aan engelen in den hemel."

Dérech Eretz rabba, Afd. II. „Daar boven is noch eten, noch drinken, noch slapen, noch trouwen, noch haten, noch misgunnen, noch dwang, noch verzet."

Mark. XII : 27. „God is niet

Synhedrien, fol 90*a*. „Hoe be-

een God der dooden, maar een God der levenden." Dat moet tot bewijs voor de opstanding dienen. Er staat immers: „Ik ben de God van Abraham, de God van Izaäk en de God van Jakob."

wijst men de opstanding uit de Thora? Hieruit. Er is gezegd: (Exod. VI : 9) „Ik richtte ook Mijn verbond met hen (Abraham, Izaäk en Jakob, in vs. 3) op, om hun het land Kanaän te geven." Nu heet het niet: „Om het *u*," maar wel „om het *hun* te geven"; ziedaar een bewijs voor de opstanding der dooden."

Mark. XIII : 31. „De hemel en de aarde zullen vergaan, maar mijne woorden zullen blijven."

De opvatting: „Eerder zullen hemel en aarde vergaan, dan mijne woorden" is minder juist. De uitdrukking is volkomen rabbijnsch. Berésjiet rabba, fol. 8[a]. „Van al het vergankelijke zag ik het einde, maar Uw gebod is eindeloos groot" (Ps. CXVIII : 96), alles heeft eene maat en is dus eindig, de aarde, de hemel; maar ééne zaak niet, de Leer. Zij blijft eeuwig."

Mark. XIII : 32. „Maar van dien dag (de Messiaskomst) en die ure weet niemand, noch de engelen, noch de Zoon, dan alleen de Vader." Vs. 33. Ziet toe, waakt en bidt; want gij weet niet, wanneer de tijd daar is."

Synhedrien, fol. 99[a]. „De dagen van den Messias, hoelang duren die? Hillel zegt: „Israël heeft van een Messias niets meer te wachten, maar van God alleen." Rabbi Jochanan zegt: „de Messias, dat is aan geen sterveling geopenbaard; mijn hart alleen voelt zijne komst." Rabbi Simon ben Lakisj zegt: „Dat tijdstip is aan geen engel geopenbaard; mijn hart voelt het."

C. GELIJKENISSEN.

NIEUW TESTAMENT.

Mark. IV : 2. „En hij leerde hun vele zaken door gelijkenissen."

Mark. IV : 1—8. „Een zaaier ging uit, om te zaaien. Een deel van het zaad viel bij den weg en de vogels aten het op. Een ander deel viel op steenachtigen bodem, waar niet veel aarde was, ontkiemde spoedig, doch verbrandde even snel door de hitte der zon. Nog een deel viel tusschen doornen en distelen, die het verstikten. Het laatste deel evenwel viel in goede aarde, wies op en gaf dertig- ja, honderdvoudig."

TALMUD.

Sota, Afd. IX : 15. Toen Rabbi Méier stierf, hield de schriftverklaring in den vorm van gelijkenissen op." De term: „Waaraan is deze zaak gelijk?" komt vooral in de Agadtot veelvuldig voor. Van Rabbi Méïr wordt in Synhedrien, fol. 38*b*, verhaald, dat hij gewoon was, zijne schriftverklaring voor een derde in halacha (wetsinterpretatie), een derde in agada (homilitische toepassing) en een derde in gelijkenissen te geven."

Zie de aanteekening op Matth. XIII : 4—8. — Baba Batra, fol. 25*b*. „Zoolang Israël den wil zijns Vaders doet en op zijn aardrijk woont, heeft het vruchtbaarheid ten deel en daalt de zegen uit de goede schatkamer". — Taäniet fol. 8*a*. Een zinrijke zegen. „Ik zal u," zeide Rabbi Jitzchak, „eene gelijkenis verhalen. Een man reisde in een woestijn; daar was alles dor en verzengd. Plotseling vond hij, die hongerig en dorstig was, een boom, wiens vruchten zoet waren, onder wiens koele schaduw hij kon rusten en aan welks voet

een beekje vloot. Hij at van de vrucht, dronk van het water en rustte in de schaduw uit. Toen hij heenging sprak hij: „Boom, waarmede zal ik u zegenen? Zal ik zeggen: „Uwe vruchten zullen zoet zijn?" Zij zijn het. Of „Uwe schaduw zij bekoorlijk?" Zij is het. Of „Helder water spele steeds aan uwen voet?" Het geschiedt. Wat mij overblijft is: „Moge elk stekje, dat van u wordt geplant, u gelijken!" — Wajikra rabba, fol. 155*b*. „Als Israel den wil des Eeuwigen doet, is het den wijnstok gelijk. Dezen plant men niet op een effen, steenachtigen bodem, maar men graaft diep in de aarde; zoo ook is Israels vestiging. Vele struiken (heidenen) werden om zijne planting weggeruimd; toen eerst sloeg het zijne wortels in het zand. Den wijnstok plant men niet in het wilde, maar op rijen; zoo ook werd Israel in stammen en banieren geordend. De wijnstok is eene nederige boomsoort, maar zijne vrucht overal begeerd; zoo ook Israel en zijne Leer. Eéne rank spreidt zich soms ver uit en slingert zich om boomen en over hoogten; zoo ook Israel over de aarde. De wijnstok heeft steun noodig voor dracht en rijpwording zijner vruchten; zoo ook Israel den steun van zijn hemelschen Vader. Hoe voller de druif,

hoe meer naar den grond gekeerd, hoe meer wijsheid in Israel, hoe meer nederigheid. De wijnstok geeft zoowel wijn als azijn, en over beiden moet men den zegen *(beracha)* uitspreken, zoo ook Israel over het zoete en zure, over het geluk en over het ongeluk."

Mark. IV: 26—29. „Het koningrijk Gods is gelijk aan iemand, die zaad in den grond strooit en verder slaapt bij nacht en opstaat bij dag. En het zaad ontspruit, wordt lang en hij zelf weet niet hoe. Zoodra zich nu de vrucht voordoet, slaat hij er den sikkel in, omdat de oogst daar is."

Deze is de gelijkenis bij Matth. XIII : 24—30, minus *vijand* en *onkruid*, scheiding en verbranding. Zonder arbeid echter van dien zaaier, zonder oppassen en bewaken zou het onkruid niet uitblijven, wijl de vloek Gods (Gen. III : 17) ook op de voortbrengende aarde rust. Ware de mensch rein gebleven, de aarde zou reine vrucht hebben aangeboden, zonder harden arbeid van den mensch. Berésjiet rabba, fol. 17^b. en 18^a. „God zeide tot Adam: „Hadt gij niet gezondigd, dan zouden ook elders paradijsvruchten, kruiden en gewassen, zoet en aangenaam, u hebben gevolgd. Nu gij hebt gezondigd, zullen doornen en distelen onder uwen arbeid uitspruiten. Thans is de voeding, des menschen kostwinning moeielijker dan kinderen baren, moeielijker dan het klieven der Roode Zee." Verg. Pesachiem, fol. 118^a. — Ook voor de zedelijke toepassing ontbreekt de arbeid des zaaiers, zijn strijd tegen onkruid, zijn wieden en zuiveren. Het koningrijk der

hemelen gaat wel door worstelen en volharden, maar niet door de werkeloosheid des zaaiers vooruit. Sota, fol. 49^{b}. „Bij de komst van den Messias zal de wijsheid der wijzen niet in tel zijn, de godvreezenden zal men verachten, de waarheid zal zijn verdwenen." Zie de schets bij Matth. X:34—37. — De Talmud (Taäniet, fol. 4^{a}) vergelijkt een jong geleerde, wiens naam begint te stijgen, „bij een zaadkorrel onder de aardkluit. Al meer en meer ontkiemt hij, neemt meer plaats in en spruit opwaarts."

Mark. XII: 1—10. „Een mensch had een wijngaard, waar hij een tuin omheen plantte, een wijnpersbak bij groef en een toren bouwde. Hij verpachtte de opbrengst aan landlieden en ging op reis. Tegen den oogsttijd zond hij zijn bediende om de pacht, doch de pachters doodden hem, daarna een tweeden, vervolgens een derden en eindelijk den zoon des verpachters. Wat zal deze nu doen? Hij zal de landlieden verderven en den wijngaard aan anderen geven." Zie Matth. XXI: 33—41.

Lichtelijk is hier 's volks ondankbaarheid en eene voorspelling van Jezus' gewelddadigen dood te bespeuren. Midrasj Sjemot rabba, fol. 92^{a}. „Een koning had een tuin. Daar bouwde hij een hoogen toren voor en gaf hem aan landlieden, om te bearbeiden. Na afloop van het werk regelde de vorst het loon. Wie zich een degelijk arbeider had betoond, kon het volle, wie echter lui was, weinig of niets bekomen. De vorst is God, de tuin de wereld, de arbeider de mensch, het loon het Eden en voor verzet is de hel." Het verschil in strekking is duidelijk.

Mark. XIII : 34—36. „Gelijk een mensch buiten 's lands reizende, zijn huis verliet en zijn dienaren de macht gaf en aan ieder zijne

De gelijkenis is de verduidelijking van vs. 33: „Waakt, want gij weet niet, wanneer het tijd is." Zie o. a. de gelijkenis uit Sabbat,

tsak en den deurwachter gebood te waken, zoo waakt ook gij. Want gij weet niet, wanneer de heer des huizes terugkeert, des avonds laat, te middernacht, of met het hanengekraai, of in den ochtendstond. Opdat hij niet onvoorziens kome en u slapende vinde." Zie Matth. XXIV: 42—51, waar het beeld scherper is geschetst.

fol. 155[a]. Voor de ééne bedoeling heeft Matth. in XII en XV twee gelijkenissen, die der genoodigden bij den koning en die der bruiloftsmaagden. Waartoe die dubbele gelijkenis? Omdat zij steunt op Kohélet IX : 8. „Ten allen tijde zullen uwe kleederen wit zijn en zal geene olie op uw hoofd ontbreken," alzoo *kleederen* en *olie*. De eersten spelen bij de genoodigden de hoofdrol en bij de bruiloftsmaagden is het de tweede. — Aboda Zara, fol. 19[a]. „Heil den man, die den Eeuwige vreest," (Ps. CXII : 1) heil hem, die zich bekeert, terwijl hij nog man is" (niet wacht, totdat hij oud is geworden). — Sabbat, fol. 32[a]. „Is de mensch doodsgevaarlijk ziek, dan belijde hij terstond zijne zonden. Maar hij beschouwe zich als steeds in gevaar, gaat hij op straat, heeft hij hoofdpijn, klimt hij omhoog, daalt hij neder. Heeft hij nu goede voorspraak, dan wordt hij gered, al beschuldigen hem negenhonderd negen en negentig. Wat is „goede voorspraak?" Het zijn: „bekeering en goede daden."

D. APHORISMEN.

NIEUW TESTAMENT.

Markus II: 17. „Wie gezond zijn, .ebben den geneesheer niet noo- ig, wel de zieken."

TALMUD.

Synhedrien, fol. 101[a]. „Er is gezegd : Exod. XV : 26) „Al de ziekte, die Ik op Egypte legde, zal Ik u niet opleggen, want Ik, de Eeuwige, ben uw geneesheer." Welnu, als er geene ziekte is, waartoe dan de genezing? Toen Rabbi Eläzar ziek was, kwamen zijne discipelen, waaronder Rabbi Akiba, hem bezoeken. Allen waren bedroefd, deze echter was opgeruimd. Naar de reden gevraagd, antwoordde hij: „Zoolang de meester gezond en welvarend was, kon men vermoeden, dat hij zijn loon reeds hier op aarde weg had. Zijne ziekte, zijn pijn, zijne bezoeking overtuigen mij, dat zijn loon hem elders wacht." „Een vermoeden", — werd hem tegemoet gevoerd, „heb ik, uw meester, dan gezondigd?" „Er is gezegd," antwoordde hij, (Kohélet VII: 20). „Daar is geen mensch op aarde, die altijd het goede doet en niet zondigt." — Dezelfde Rabbi Akiba was het, die zijn leermeester bij eene andere gelegenheid, toen Rabbi Tarfon, Jozua en Eläzar ben Azarja hem

kwamen bezoeken en toespreken, troostte met het woord: „Zalig zij, die worden gepijnd!" — Berachot, fol. 5^{a}. „Als rampen den mensch treffen, dan onderzoeke hij zijne daden en bekeere zich."

Mark. VIII : 35. „Wie zijn leven zal willen behouden, hij zal het verliezen; maar wie zijn leven zal willen verliezen om mijnentwil, hij zal het behouden."

Tamied, fol. 32^{a}. „Wat moet men doen, om te leven? Men doode zich. Wat moet men doen, om te sterven? Men leve." Zie den zin in de aanteekening op Matth. X : 39.

Mark. IX : 25. „Wie de eerste wil zijn onder u, die zal de laatste wezen en aller dienaar." Verg. X : 31.

Megilla, fol. 12^{b}. De idioot stelt zich gewoonlijk op den voorgrond (de minste heeft het hoogste woord). — Synhedrien, fol. 17^{a}. „Toen de Heilige, geloofd zij Hij, tot Mozes zeide: „Verzamel Mij zeventig man" (Numeri XI : 16), stond hij verslagen. Er mag tusschen de stammen geen nijd om bevoorrechting bestaan, dacht Mozes. Kies ik vijf uit iederen stam, dan heb ik zestig en ontbreken er tien; kies ik zes uit ieder, dan heb ik twee en zeventig en dus twee te veel. Toen spraken Eldad en Médad: „Wij zijn die grootheid (om te worden gekozen) niet waard. Laat ons uitvallen." Daarop hernam de Heer: „Wijl gij u de minsten acht, zal Ik grootheid bij uwe grootheid voegen, levenlange profetische gave." Zie Bamidbar rabba, fol. 193^{b}. Jalk. Deut. XXIX. „Heil hem, die zich (der waarheid ter eere) voegt

als de os voor het juk, als de ezel voor den last, als de koe voor den ploeg."

Mark. IX : 40. „Wie niet tegen ons is, die is voor ons."

In Matth. XII : 30 heet het: „Wie niet voor mij is, die is tegen mij." Het verschil is nog al beduidend, Dáár alle halfheid, elk indifferentisme veroordeeld en partij kiezen geboden, hier slechts tolerantie en toelating begeerd! Zie de aanteekening aldaar. — Debariem rabba, fol. 219*b*. „Want de Heer sprak," (Jes. I : 2) wat sprak Hij? Antwoord. Eén van beide: „Wilt gij en luistert gij, dan zult gij het goede des lands genieten. Wilt gij echter niet en zijt gij weerspannig, dan zal het zwaard u verdelgen." — Ibid. I : 19 „Het zwaard en het Boek werden in één bundel gegeven uit den hemel. Toen sprak God: „Doet gij wat in het Boek staat, dan wordt gij van het zwaard gered; wilt gij het zwaard, dan is het Boek overbodig. Waaraan is deze zaak gelijk? Aan een vorst, die tot zijn dienaar zegt: „Hier hebt gij gouden kleinoodiën en daar ijzeren boeien, al naar gelang van uwe gedragingen. Kies nu!" — Zie dezelfde plaats in Wajikra rabba, fol. 155*a*.

Mark. X : 14. „Den kinderen is het koningrijk der hemelen." Vs. 15. „Voorwaar, zeg ik u, wie het koningrijk Gods niet als een kind ontvangt, hij zal het niet ingaan."

Baba Metziea, fol. 107*a*. „Gezegend gij, als gij komt, gezegend als gij gaat," (Deut. XXVIII : 6) d. i. uw scheiden van de wereld zij als uw komen in haar. Verlaat haar zondenvrij, zooals gij

haar zonden vrij zijt ingetreden."— Kohélet rabba, fol. 66^{a}. „Er is een tijd, om te worden geboren en een tijd, om te sterven", (Kohélet III : 2) rabbi Berachja zegt: „Ziedaar al de wijsheid van Salomo vereenigd. Zalig hij, wiens stervensuur is als dat zijner geboorte; gelijk hij in dat uur rein en onschuldig was, zoo zij hij het bij zijn sterven!"

Mark. XII : 17. „Geeft den keizer wat des keizers, en Gode wat Gods is."

Berachot, fol. 58^{a}. Wie een niet-Israël. koning ziet, zegge: „Geloofd zij Hij, die van Zijne majesteit aan een van Zijne schepselen mededeelde." — Ibid. „Heb voor eene aardsche regeering evenveel eerbied als voor de hemelsche."

E. SPREEKWIJZEN.

NIEUW TESTAMENT.

Mark. II : 21. „Niemand naait een lap ongevold laken op een oud kleed; anders toch scheurt de nieuwe aangenaaide iets af van het oude kleed en er ontstaat eene erge scheur." Vs. 22. „En niemand doet nieuwen wijn in oude lederen zakken; anders toch doet de nieuwe wijn de lederen zakken barsten en de wijn loopt weg en de zakken zijn bedorven. Neen; nieuwen wijn moet men in nieuwe zakken doen."

TALMUD.

De bedoeling is: Geene transactie, geen schipperen, geen modderen. Voor de *actualiteit:* Synhedrien, fol. 99*a*. „Wie zegt, dat de gansche Leer van God is, behalve dit of dat vers, deze afleiding, dit détail, deze conclusie, die redeneering of deze beslissing, hij smaadt het woord der Heeren." Voor de *toekomst:* Midrasj op Spreuken IX : 2. „Eenmaal, als de komst van den Messias daar zal zijn, zullen alle voorschriften der Leer, alle feesten en hoogtijden ophouden, uitgezonderd Þoeriem" (d. i. de dankbaarheid). — Wajikra rabba, fol. 136*b*. Rabbi Abba bar Kahana leert: „God zegt: „Eene nieuwe Leer zal slechts van Mij uitgaan en van Mij de vernieuwing der Leer." — Als spreekwijze: Abot, Afd. IV, § 20. „Wie van onbedrevenen leert, is als iemand, die uit de wijnpers nieuwen (wijn) drinkt; maar wie van ervarenen leert, als iemand, die ouden wijn drinkt. Zie echter niet op de kruik (den zak) maar op het-

geen er in is. Soms toch is er eene nieuwe kruik, die ouden wijn bevat en eene oude, waarin zelfs geen nieuwe is."

Mark. IV: 21. „Komt ook de kaars, opdat zij worde gezet onder de korenmaat, onder het bed, of komt zij, om te worden geplaatst op den kandelaar?" (om te lichten).

Sjemot rabba, fol. 177*a*. „Israël wordt (Jes. XI: 16) een groenende olijfboom genaamd. God zeide tot Mozes: (Lev. XXVII: 20) „Beveel Israël, dat het zich zuivere olijfolie neme." Niet, dat Ik licht behoef, maar Ik wil, dat het Mij een licht zij, gelijk Ik het hem ben, d. i. dat het door waarheid van leer en deugdelijkheid van daad de volken zal voorlichten."

Mark. IV: 24. „Met de maat, waarmede gij meet, wordt gij gemeten."

Sota, fol. 11*a*. „In den pot, waarin zij (de Egyptenaren) kookten, werden zijzelven gekookt." — Synhedrien. fol. 100*a*. „Met de maat, waarmede gij anderen meet, wordt gij gemeten." — Ibid., fol. 90*a*. „Alle oordeel van den Heilige, geloofd zij Hij, is maat tegen maat."

Mark. IV: 25. „Want wie heeft, hem zal gegeven, en wie niet heeft, hem zal ook dat, wat hij heeft, ontnomen worden."

Taäniet, fol. 8*a*. „Rab Jitzchak zegt: „De zegen Gods rust niet dan op hetgeen aan het oog is onttrokken (d. i. zorgvuldig bewaard). Want er is geschreven: (Deut. XXVII: 8) „De Heer zal Zijn zegen in uwe schuren (waarin reeds is) bevelen." — Berachot, fol. 40*a*. „Als gij zult hooren en luisteren naar de stem des Heeren" (Exod. XV: 26), hoort gij naar het oude (wat ge reeds hebt en kent), dan luistert gij naar het

nieuwe (dat er bij komt); doch luistert gij niet, dan gaat ook het oude heen en hoort gij niets meer."

Mark. VI: 4, „Een profeet is ergens minder geëerd dan in zijn aderland, onder de zijnen en in ijn huis."

Het tegendeel in Baba Kamma, fol. 145*b*. „In de stad is de naam voldoende, daar buiten moet het kleed het doen." — Troost voor miskende leeraren: Taäniet fol. 4*a*. „Als een jong leeraar uitvaart, dan is het de ijver voor de Leer, die hem tot drift vervoert." — Ketoebot, fol. 105*b*. „Abaji zegt: „Als een jonge predikant in zijne stad (bij zijne gemeente) buitengewoon wordt bemind, dan is dit waarschijnlijk niet om zijne buitengewone voortreffelijkheden, maar omdat hij de lieden niet bestraft in de dingen des hemels."

Mark. IX: 49. Want een ieder al met vuur worden gezouten en edere offerande met zout."

Wat legio van pogingen, om dat gezegde te verklaren! Toch is de zin eenvoudig. Berachot, fol. 5*a*, Mechilta op Exod. XX. „Het spijsofferzout heet „verbond", want er staat geschreven: (Lev. II : 13) „Verstoor, onthoud het zout niet, het verbond uws Gods." En ook de bezoeking heet „verbond"; want er wordt gezegd: (Deut. XXVIII : 69, dadelijk volgende op de Mozaïsche strafrede), „Dat zijn de woorden des „Verbonds." Welnu, gelijk het zout het vleesch verbetert, zoo doet het ook de bezoeking den mensch. Zij wischt al zijne zonden uit."

Mark. IX : 50. „Het zout is

Bechorot, fol. 8*b*. „De leeraren

goed; maar als het zout zouteloos wordt, waarmede zult gij het smakelijk maken?" Zie Matth. V : 13.

van Bé-Athena (Athene) deden aan Rabbi Josua ben Chaniena onder allerlei vragen over onmogelijke zaken, ook deze: „Als het zout zouteloos wordt, waarmede zal men het zouten? „Met attisch zout," was het antwoord (*). „Maar attisch zout, dat is er toch niet," luidde de tweede vraag. „Maar zouteloos zout, is er dat dan?" was het geestige bescheid.

Mark. IX : 50. „Hebt zout in u zelven en houdt vrede onder elkander."

Zie de aanteekening op IX : 49. Zout bij het offer, dat vrede brengt tusschen God en den mensch, het symbool alzoo des vredes. Het verband tusschen „hebt zout" en „hebt vrede onderling," is dus duidelijk.

Mark. X : 25. „Het is lichter, dat een kameel door het oog eener naald gaat, dan dat een rijke inkomt in het koningrijk Gods."

Jebamot, fol. 46^{a}. „Zoo weinig als in Medië een kameel in een kuip danst." — Berachot, fol. 55^{b}. „Nooit heeft nog iemand gedroomd, dat een olifant door het oog van eene naald gaat." Zie de aanteekening op Matth. XIX : 24. Gelukkig voor de goede rijken, voegt Markus, wat in Matth. niet staat, er bij: „Zij, die hun eenig vertrouwen op hunne goederen stellen."

Mark. XIII : 28. „En leert van den vijgenboom deze gelijkenis: Als zijn tak teeder wordt en de bladeren uitspruiten, dan weet gij, dat de zomer nabij is", Vs. 29. „alzoo ook gij. Als gij deze din-

Synhedrien, fol. 97^{a}. „Kort voordat de Messias komt, zal er zijn: droogte, hongersnood, sterfte van aanzienlijken, vermindering van kennis, oorlog en onweder." Nu volgen allerhande berekeningen.

(*) Naar de lezing: *milcha de Moekdana.*

gen zult zien geschieden, dan weet gij, dat het voor de deur is."

voor de waarschijnlijke komst, die rab Samuël echter afbreekt met eene berisping aan de berekenaars, welke, als maar ééne bepaling faalt, het geloof in de komst aan het wankelen brengen, en Rabba alle berekeningen afsnijdt door te zeggen: „Alle *kitzien* (einden der dagen) zijn voorbij. Die komst hangt enkel en alleen van bekeering en vroom leven af." — Midrasj Sjier hasjiriem fol. 11*b*. „De knoppen worden zichtbaar, de zangtijd is gekomen," (Hoogl. II : 12) d. i. de tijd van Israëls verlossing, als wanneer zal eindigen de heidensche heerschappij en aanvangen die van het koningrijk der hemelen. „De knoppen van den vijgeboom bersten," rabbi Chija bar Abba zegt: „Dat doelt op de komst des Verlossers. Geschiedt het eene, dan is het andere nabij."

B. ZEDELESSEN.

NIEUW TESTAMENT.	TALMUD.
Lukas III : 8. „Brengt dan vruchten voort, der bekeering waardig."	Kiddoesjien, fol. 40[a]. „De vroomheid heeft kapitaal en brengt vrucht voort, de snoodheid heeft, o ja, kapitaal, maar is onvruchtbaar." — Tosefta, Péa, Afd. I en Abot de Rabbi Nathan, Afd. XL. „Ook de goddeloosheid draagt vrucht, maar zij dient haar tot des te grooter onheil en straf." — Taäniet, fol. 16[a]. „Wie, al belijdt hij zijne zonden, zich niet blijvend bekeert, is gelijk aan iemand, die zich baadt met iets onreins in de hand. Hem kunnen alle wateren der wereld niet reinigen." — Sota, fol. 46[a]. „Wat is onder vruchten te verstaan? Niet anders dan goede daden."
Luk. III : 11. „Wie twee rokken heeft, deele daarvan hem mede, die geen heeft en die voedsel bezit, doe evenzoo."	Baba Batra, fol. 8[b]. „De rechtvaardigen zullen als het azuur des hemels schitteren" (Dan. XII : 3), dat zijn zij, die zich uit erbarming aan de armenzorg wijden." Ibid., fol. 9[a]. „Breek uw brood voor den hongerige," (Jes. LVIII : 7), „*paroosj*" met eene *sjien;* in den officiëelen tekst echter

met eene *samech*, *breek*) d. i. *onderzoek* de behoefte en geef dan. Maar dadelijk volgt: „Als gij een naakte ziet, kleed hem,". d. i. *onmiddellijk*, want de naaktheid is reeds op zichzelve een overtuigend bewijs van nood. Rabbi Jochanan zegt : Vraagt men voedsel, geef dan dadelijk." Raba bezweert de lieden van Mechoeza : „Doet beide, weest zelve weldadig en maakt, dat ook anderen het zijn, opdat het u in den lande wel ga."

Luk. VI : 20. „Zalig zijt gij, Een extract uit de Bergrede (*)

(*) In Matth. V : I spreekt Jezus die rede uit op een berg, vanhier „Bergrede", en enkel voor de discipelen, hier echter in de vlakte (vs. 17. „En met hen van den berg afgekomen, stond hij op eene vlakke plaats") en ook tot de schare, tot het volk, dat gekomen was, om hem te hooren. De gewone verklaring tot oplossing dier tegenstrijdigheid, dat Jezus eerst van den berg kwam, om de schare te genezen, en daarna weder op den berg klom, om haar van daar af toe te spreken, kan om hare onhoudbaarheid geen dienst meer doen. Waartoe toch zou deze nieuwe beklimming hebben moeten strekken? Om het ongeloof of den tegenstand der schare? Maar zoo iemand, dan moest zij toch, die zoo even wonderbaar was genezen, gelooven. Om beter te worden gezien en verstaan? Maar men is niet meer hoorbaar als men tot eene menigte spreekt, die honderd meter en nog lager staat. Neen, de rede *moest* op een berg worden gesproken; want ook Mozes had den decaloog op een berg ontvangen. — Kennelijk is de Bergrede hier ter plaatse van eene latere hand, aan Mattheus V ontleend en met Ebionietische bedoeling gewijzigd. Zoo is er b. v. geen sprake van „armen van geest", gelijk in Matth. V: 3, maar van werkelijke behoeftigen, blijkbaar uit de tegenstelling (vs. 24): „Wee u, gij rijken!" „Daarom leest men hier ook niet, dat die zaligen „het land (Kanaän) zullen erven", en ontbreekt in vs. 21 achter: „Zalig gij, wien het hongert" de uitdrukking: „naar de gerechtigheid." Ten einde echter in de beteekenis van „armen" bij de vergelijking niet te dwalen, heb ik het woord opgevat én als „behoeftige" én als „arme (eenvoudige) van geest" én — daartoe geeft het Hebr. „*anie*, *oonie*, *onie*" vrijheid — als bedrukte van gemoed, verdrukte, onderworpene. Der vergelijking baart dit geene moeielijkheid; de Talmudische stof is daarvoor rijk genoeg. Dientengevolge koos ik citaten voor *al* deze beteekenissen.

armen, want u behoort het koningrijk der hemelen"

Chagiega, fol. 9[a]. „Wat is het, dat (Jes. XLVIII : 10) staat geschreven: „Ik louterde u, maar niet tot zilver, toen Ik u in den smeltkroes der armoede beproefde?" Dit leert, dat God onder alle middelen tot Israëls zaligheid geen beter vond dan de armoede. Dit is wat het spreekwoord beduidt: „Aan Juda staat armoede even schoon, als een rood stel aan een schimmel." — Taäniet, fol. 16[a]. „Wie is een waardig voorbidder, zoodat men van de oprechtheid zijner gebeden overtuigd kan zijn?" De man vol zorg, die niet heeft, om zich rustig te onderhouden, nederig is van gemoed, geacht bij de gemeente en onberispelijk van naam." — Abot, Afd. I, § 11. „Bemin den arbeid, haat eereambten en streef niet naar grootheid" (blijf eenvoudig). — Berachot, fol. 5[b], 17[a], Menachot, fol. 110[a], Sabbat, fol. 96[a], Joma, fol. 42[a] en Sjeboeot, fol. 15[a]. „Hetzij veel of weinig, als het hart maar den hemel behoort." — Berachot, fol. 5[a]. „Een slaaf is vrij, wordt hem slechts een oog of tand uitgeslagen. Nu is dit maar een lichaamsdeel; hoeveel te eerder is de mensch vrij bij ramp, smart, verdrukking, die het geheele lichaam aantast." — Synhedrien, fol. 101[a]. „Bemind zij de bezoeking, want zij dient tot kwijtschelding van

zonden." — Berachot, fol. 5[a]. „Drie schoone geschenken gaf God aan Israël, maar allen eerst na bezoeking: de Wet, Palestina en de komende wereld."

Luk. VI : 21. „Zalig zijt gij, wien het thans hongert, want gij zult worden verzadigd."

Abot, Afd. V, § 5. „Zóó eischt het de Leer: Eet brood met zout, drink afgepast water, slaap op den grond, leef een leven van ontbering. Als ge dit doet, heil u dan op deze, en zalig zijt gij in de komende wereld." — Berésjiet rabba, fol. 33[a]. „Overal, waar gij zingenot ontmoet, daar treedt Satan (de verleiding) als aanklager op, en overal, waar gij volop spijs en drank aantreft, daar is hij met de aanklacht reeds bezig." — Abot de Rabbi Nathan, Afd. XXVIII. „Wie de genietingen dezer wereld voor zich kiest, hem worden die der toekomstige onttrokken."

Ibid. „Zalig zijt gij, die nu weent, want gij zult juichen."

Gittien, fol. 57[a]. „Wie over Jeruzalems val niet treurt, wordt eenmaal gestraft." — Taäniet, fol. 30[a]. „Juicht met haar gij, die om haar treurt," (Jos. LXVI : 10) wie om Jeruzalem treurt, verdient en beleeft het, zijn geluk te aanschouwen; wie er niet om treurt, aanschouwt zijn heilstaat nimmer." — Echa rabba, fol. 45[a]. „Ik gedenk mijn gezang bij nacht, spreek met mijn hart, terwijl mijn geest onderzoekt," (Ps. LXXVII : 7) juist de uitdrukkingen van weenen worden die tot verblijden, en alvorens Jeremia zijne onzalige voorspellingen

uitsprak, had Jesaja zijne troostredenen in diezelfde bewoordingen doen hooren." Dit wordt bewezen door eene reeks Jesajaansche gezegden naast al de teksten van Klaagliederen I te stellen. — Synhedrien, fol. 103a. „Menigeen lacht en weet niet waarom. Wee hem, die niet weet te onderscheiden tusschen goed en kwaad!"

Luk. VI : 22. „Zalig zijt gij, als de menschen u haten, als zij u uitstooten en smaden, wanneer zij uwen naam als kwaad verwerpen ter wille van den zoon der menschen." Vs. 23. „Verblijdt u in dien dag en weest vroolijk, want ziet, uw loon is groot in den hemel."

Synhedrien, fol. 49a. „Behoor liever tot de gevloekten dan tot de vloekers." — Tanchoema, Lev. fol. 179b. Behoor liever tot de vervolgden dan tot de vervolgers." — Wajikra rabba, fol. 148a. „Steeds begeert de rechtvaardige den rechtvaardige, hetzij de snoode den rechtvaardige vervolgt of niet. Maar meer nog. Vervolgt de booze den booze of de rechtvaardige den booze, altijd is Gods barmhartigheid aan den kant des vervolgden. Diens bloed vraagt Hij daarom van den vervolger. Zie op Abel, Noach, Abraham, Izaäk, Jakob, Joseph, Mozes, Saul en David, die Hij alleen verkoos, wijl zij werden gesmaad en vervolgd. En daarom ook beschermt hij Israël; want het wordt door de volken vervolgd." — Joma fol. 23a. „Wie gemaad worden en niet terugsmaden, op beleedigingen niet antwoorden, berusten in tegenspoed en vroom zijn uit liefde, zij zullen eens schitteren als de zon in hare kracht."

Luk. VI : 27. „Hebt uwe vijanden lief; doet wel dengenen, die u haten." Vs. 28. „Zegent hen, die u vervloeken en bidt voor hen, die u geweld aandoen."

Zie de aanteekening op Matth. V : 44. — Cholien, fol. 89*a*. „Wat is 's menschen roeping? Dat hij zwijge en verdrage." — Kalla, Afd. I. „Het is eene eigenschap van ware vroomheid, nederig en verdraagzaam te wezen." — Joma, fol. 33*a*. „Wreek u niet, noch wees haatdragend" (Lev. XIX : 18), wat is haat, wat is haat dragen? Antwoord. Stel, A. vraagt B. eene hark te leen, B. weigert. Den anderen dag vraagt hij A. zijne bijl te leen. „Neen," zegt deze, „gisteren leendet ge mij uwe hark niet, heden leen ik u mijne bijl niet." Zie, dat is wraak. A. vraagt B. zijne bijl te leen, maar B. weigert. Den anderen dag komt B. aan A. een dienst vragen. „Goed, ziedaar," zegt A., „ik ben niet zooals gij, die weigerdet." Zie, dat is haat bewaren."

Luk. VI : 29. „Verhindert hem, die u den mantel ontneemt niet, ook den rok te nemen." Vs. 30. „Maar geef ieder, die van u begeert, en van hem, die het uwe neemt, eisch het niet terug."

Bij Matth. V : 40 luidt dit: „Zoo iemand met u wil *proce- deeren* en u den rok nemen, laat hem ook den mantel." Verder, in V : 42 aldus: „Geef hem, die iets van u bidt en keer u niet af van hem, die van u wil *leenen*." Het onderscheid is niet klein. Zie de aanteekeningen aldaar. — „Sjemot rabba, fol. 113*b*. „Zalig de mensch, die in beproeving standvastig blijft. Geen sterveling, dien God niet beproeft. Hij beproeft den rijke met rijkdom, om te doen zien, of zijne hand tot geven geopend blijft en den

arme met armoede, om te doen zien, of hij berust en volhardt." — Taäniet, fol. 8*b*. „Worden den arme weldaden onthouden, dan komt hongersnood tot straf." — Ketoebot, fol. 66*a*. „Rabbi Jochanan ben Zakkai trof de eenmaal rijke erfdochter van Nicodemus Geronides zoo arm aan, dat zij de gerstekorrels opzocht uit de mest van Arabische ploegdieren. Zij herinnerde den rabbi, dat hij hare huwelijksacte had onderteekend, waarin haar bruidschat op een millioen denariën was gestipuleerd. Alles echter was én haren schoonvader én haar ontroofd. Waarom? Naar sommigen, omdat den armen niet —, naar anderen, omdat niet voldoende —, naar enkelen, omdat niet ter eere Gods was gegeven." — Ibid. „Een Jeruzalemitisch spreekwoord: „Wie zijn geld wil inzouten (bestendigen), vermindere het" (door wel te doen). — Ibid., fol. 76*b*. Rabbi Méïer zegt: „Den beschaamden noodlijdende geve men in den vorm van leening, om het hem daarna te schenken."

Luk. VI: 31. „Gelijk gij wilt, dat de menschen u doen, doe gij hun insgelijks."

Abot, Afd. I, § 12. „Hillel zegt: „Wees een leerling van Aäron, d. i. bemin den vrede en streef naar vrede, bemin de natuurgenooten en breng hen nader tot de Leer." — Pasachiem, fol. 75*a*. „Bemin uwen naaste als u zelven," dat geldt zelfs ten aanzien van den ter dood veroordeelde."

Luk. VI : 32. „Indien gij liefhebt wie u beminnen, wat dank hebt gij? Immers, ook de zondaars beminnen wie hen liefhebben." Vs. 33. „En indien gij hun weldoet, die u goed doen, wat dank hebt gij? De zondaars toch doen hetzelfde."

Berachot, fol. 17^{a}. „In Rabba's mond was het een gewoon gezegde: „Wie het goede niet doet ter eere Gods, (maar met onzuivere bedoeling), het ware hem beter, niet te zijn geboren." — Sota, fol. 22^{b}. „Onder de zeven categorieën van Phariseën behoort ook hij, die vroom is, louter om de belooning." — Aboda Zara, fol. 9^{a}. „Heil den man, die den Eeuwige eerbiedigt en Zijne geboden zeer begeert." (Ps. CXII : 1), d. i. Zijne *geboden* en niet het *loon* dier geboden. Dat is het wat geleerd is: (Abot, Afd. I § 3) „Weest niet als dienaren, die den heer om loon dienen." — Horiot, fol. 10^{b}. „Verdienstelijker is eene overtreding ter eere Gods, dan eene gebodsvolbrenging met eene onzuivere bedoeling." — Wajikra rabba, fol. 154^{b}. „Indien gij dit doet (den hongerige voeden, de naakten kleeden, den arme huisvesten, enz.) dan zijt gij als uw Schepper, die uit liefde beweldadigt."

Luk. VI : 34. En indien gij leent hem, van wien gij hoopt (weet) terug te ontvangen, wat dank heht gij? Want ook zondaars leenen hun medezondaars, omdat zij weten, het te zullen ontvangen."

Baba Metziea, fol. 71^{a}. „Als gij leent aan Mijn volk, aan den arme bij u" (Exod. XXII : 24), d. i. komt een van Mijn volk en een heiden tegelijk, dan gaat de Israëliet voor. Komt een arme (die toch niet soliede is) en een rijke, dan gaat de arme voor. Komen uwe armen (in uwe familie, uwe bloedverwanten) en de armen

uwer stad, dan gaan de eersten voor. Komen de armen uwer stad en die eener andere, dan gaan de eersten voor." — Rabbi Ismaël zegt: „Overal, waar bij een gebod „*im*" (als, wanneer, indien) staat, is de uitoefening facultatief, uitgezonderd bij drie geboden. En dat is er één van. „Geld leenen aan den arme is plicht." — Sabbat, fol. 63*a*. „Grooter is hij, die (den arme) leent, dan die hem geeft, en wie hem in staat stelt, zijn kost te verdienen, het grootst van allen." — Sjemot rabba fol. 113*b*. „Er is geen schepsel, dat niets aan God schuldig is; maar Hij is genadig en barmhartig en vergeeft de vroegere schuld. Eene gelijkenis. Iemand leent van zijn bankier en vergeet het. Na eenigen tijd komt hij bij hem en zegt: „Ik weet, dat ik u nog schuldig ben." De geldschieter antwoordt: „Waartoe mij herinnerd? Uwe eerste schuld was reeds in mijn hart vernietigd." Zoo is ook God en dat is de zin van: „Als gij Mijn volk leent."

Luk. VI : 35. „Maar hebt uwe vijanden lief en doet goed en leent, zonder iets terug te hopen. En uw loon zal groot zijn en gij zult kinderen wezen des Allerhoogsten, die goedertierend is over ondankbaren en boozen."

Berachot, fol. 10*a*. Beroerja tot haren echtgenoot, rabbi Méïer, die een kwelduivel van een buurman had verwenscht: „Luidt dan (in Ps. CIV : 36) de bede, dat de zondaren (*chootiem*) zullen vergaan? Neen, er staat: de zonden (*chataïem*). En bovendien, zie naar het einde van het vers: „de

zondaren zullen niet meer zijn." Namelijk; als de zonden verdwijnen, zullen er geene goddeloozen meer wezen. Kom en bid liever den Barmhartige voor hem, dat onze buurman zich bekeere." En zoo geschiedde het. — Baba Metziea, fol. 114^{a}. „Wie den arme leent, mag geen onderpand van hem nemen en heeft hij het genomen, dan moet hij het hem teruggeven." — Ibid., fol. 78^{b}. Rabbi Simon ben Jochaï zegt: „Was de ontleener vroeger niet gewoon, den leener het eerst te groeten, dan mag hij het hem ook na de leening niet doen; want ook in woorden kan rente-geven bestaan." — Ibid. „Bij het leenen tegen rente overtreden: de leener, de ontleener, de borg, de getuigen en de schrijver drie verboden tegelijk." — Abot, Afd. III, § 14. „Bemind is Israël bij den Schepper, want zij worden kinderen Gods genaamd." — Sabbat, fol. 31^{a}. „Uit groote toegenegenheid tot Israël noemde God het: (Exod. IV : 42) „Mijn eerstgeboren zoon." — Baba Kamma, fol. 50^{a}. „Wat is het, dat (Exod. XXXIV: 6) geschreven staat: „God is lankmoedig?" Hij is het jegens goeden en boozen."

Luk. VI : 36. „Weest barmhartig, gelijk ook uw Vader barmhartig is."

Sabbat, fol. 151^{b}. Wie zich over de schepselen niet erbarmt, over hem ontfermt de Hemel zich ook niet."

Luk. VI: 37. „Oordeelt niet, dan wordt gij ook niet geoordeeld; verdoemt niet, en gij zult niet worden verdoemd; laat los (stelt in vrijheid) en men zal u loslaten."

Kiddoesjien, fol. 70^{a}. Samuel zegt: „Al wie steeds veroordeelt, stelt zijne eigen onwaardigheid in het licht." — Sabbat, fol. 127^{a}. „Van zes deugden geniet de mensch de vruchten in deze, en blijft de hoofdsom bewaard voor de toekomende wereld. Daaronder is: het beoordeelen des naasten ten goede." — Ibid, fol. 127^{b}. „De wijzen leeren: „Wie zijn evenmensch toen goede beoordeelt, hem beoordeelt de Hemel ook ten goede." Twee gebeurtenissen worden daar verhaald van handelingen, waarvan eene oppervlakkige beoordeeling volstrekt niet ten gunste der helden zou zijn gekomen. Toch dacht men van hen geen kwaad en helderde ieder zijn gedrag op, eindigende met den uitroep: „Gelijk gij mij ten goede beoordeeldet, zoo zal God ulieden zeker eenmaal beoordeelen."

Luk. VI : 38. „Geeft en u zal worden gegeven. Eene volle, goed geschudde en ingestampte maat zal men in uwen schoot uitstorten. Met de maat, waarmede gij meet, zal u terug worden gemeten."

Sabbat, fol. 193^{a}. „Geef tienden (ten behoeve van hen, die geen eigendom hebben), want het wordt u rijkelijk teruggeven. Dat was de verdiensten der rijken in Palestina. Die der rijken in Babylonie was het hunne achting voor de leer, die der rijken elders hunne vereering van den Sabbat."-- Taäniet, fol. 9^{a}. Jochanan ontmoette een schoolknaap, zoon van Resh Lakisj. „Zeg mij het Bijbelvers op, dat gij heden hebt

geleerd." Het antwoord was: „Vertienden zult gij, vertienden." „Wat beteekent dat verdubbelen, die herhaling?" „Vertiend, om rijk te worden." „Hoe weet gij dit?" „Ga heen en beproef." „Mag men God dan beproeven?" „In elke andere zaak niet, maar wel hier bij liefdadigheid aan armen."– Pesikta op Deut. XVI : 22. „Vertiend van het Mijne," zegt de Heer, „dan vertienvoudig Ik het uwe." — Sota, Afd. I, § 7. „Met de maat, waarmede men meet, wordt men teruggemeten. Dat werd op de van overspel verdachte vrouw ten volle toegepast."

Luk. VI : 45. „De goede mensch brengt het goede voort uit den goede schat zijns harten en de kwade mensch het kwade uit den kwaden schat zijns harten."

Berachot, Afd. IX, § 5. „Bemin den Eeuwige, uwen God, met geheel uw hart" (Deut. VI : 5), dat is: met beide uwe gezindheden (in het hart schuilend), met uwe goede, zoowel als slechte neiging." De Misjna wil hiermede uitdrukken, dat de neiging des harten eerst door de *toepassing* goed of slecht wordt. Deugd, slecht aangewend, wordt ondeugd, doch hartstocht in de richting van het goede kan deugd worden. — Kohélet rabba, fol. 64ª. „Het hart kan den mensch ten val brengen, het hart kan 's menschen grootheid worden."

Luk VII : 37. „En ziet, eene vrouw uit de stad, die eene zondares (publieke vrouw) was en

De verdienste eener ontuchtige verheelt de Talmud, alzoo het Phariseïme, geenszins. Megilla

hoorde, dat hij in het huis van den Phariseër aanzat, bracht eene albasten vaas met zalf."

Luk. VII : 47. „Daarom zeg ik u: hare zonden (die der ontuchtige, maar boetvaardige vrouw) zijn haar vergeven, die veel waren, want zij heeft veel liefgehad. Maar wien weinig behoeft te worden vergeven, die heeft weinig lief."

fol. 15*a*. Van Rachab de ontuchtige zijn acht profeten, tevens priesters, voortgekomen, Néria, Baroech, Sjarja, Machasja, Jeremia, Chilkija, Ghananël en Sjalem. Rab Juda zegt: Ook de profetes Choelda."

Men zou kunnen vragen, of eene vrouw, die velen beminde, wel één werkelijk heeft liefgehad. Intusschen, Jezus stelt hare roerende toegedaanheid tegenover de koele ontvangst van den Phariseeschen gastheer, Simon. Sabbat, fol. 123*a*, „Grooter deugd is de ontvangst van gasten (gastvrijheid) dan die der goddelijke majesteit." — Berachot, fol*b*. 10. „Wie een geleerde gastvrij onthaalt, hem wordt het aangerekend, als had hij bestendige offers gebracht." — Ibid. „En de vrouw (de Sunamietische) zeide tot haren echtgenoot: „Nu weet ik, dat hij (Elisa) een man Gods en een heilige is. (II Kon. IV : 9), dit leert, dat de vrouw door gevoel en tact eerder de waarde der gasten doorschouwt dan de man." — Bamidbar rabba, fol. 154*a*. „Wie één van Israels aanzienlijken wel doet, hem wordt het aangerekend, alsof hij gansch Israel had welgedaan." — Abot, Afd. I, § 3. „Laat uw huis steeds wijd open zijn voor gasten en de armen uwe huisgenooten wezen."— „Wien weinig behoeft te worden vergeven" enz. — Roosj Hasjana,

fol. 17a. „Hij vergeeft de zonden van het overblijfsel Zijns erfdeels" (Micha VII: 18), rabbi Achabar Chaniena zegt: „Daarin ligt een troost én eene bedreiging voor wie het begrijpt. „Hij vergeeft de zonde aan het „overblijfsel" van, maar niet aan het „geheele" erfdeel, niet aan hen, die zich voor braaf houden en op hunne vroomheid steunen, wel, aan wie het zich waardig maken." Zie Synhedrien, fol. 111b. — Abot, Afd. II, § 4. „Houd u niet voor vroom tot aan uwen sterfdag." — Ibid., Afd. V, § 23. Naar mate van de inspanning (om niet te zondigen) is de belooning. — Jalk. IJob § 897. „Zoolang de mensch leeft, is hij onderworpen aan zijn Schepper (*jotzeer*) en aan zijn hartstocht (*jétzer*). Doet hij den wil des eersten, dan vertoornt hij den tweede. Volgt hij den tweede, dan vergramt hij den eerste, Bij zijn sterven alleen treedt hij in volle vrijheid." Zie Midrasj rabba op Ruth, fol. 30b. en Berachot, fol. 16a. — Kiddoesjien, fol. 91a. „Rabbi Akiba zag verachtelijk op zondaren neer. Eens vertoonde Satan zich aan hem in de gedaante eener bekoorlijke vrouw, staande aan de overzijde van den stroom en hem wenkende. Reeds was hij tot in het midden van den stroom, toen hij tot bezinning kwam en uitriep: „Had men in den hemel rabbi Akiba

en zijne leer niet in bescherming genomen, hij zou zijn gevallen als de anderen?" En van zijn vertrouwen op eigen deugd was hij genezen.

Luk. VIII : 21. Mijne moeder en mijne broeders zijn zij, die Gods woord hooren."

Midrasj Sjochér Tob (Misjlie) fol. 53a. Volbrengt gij de Leer, die op Sinaï met de rechterhand is gegeven, dan is het goed en zijt gij de Mijnen, zegt God. Zoo niet, dan zal Ik u op den dag des oordeels als vreemdeling en gij Mij als vreemdelingen zijn." — Midrasj Tehilliem, fol. 47a. „Discipelen bevorderen den vrede op aarde. Dit is de zin van Ps. CXII : 1. „Wegens mijne broeders en vrienden beveel ik den vrede in uw midden."—Jerusjalmi Péa Afd. I. Rabbi Zeéra treurde en riep: „Och, had ik nog vader en moeder, wij zouden leeren, beoefenen en het Paradijs beërven." Toen hij echter de twee geleerden, (rabbi Tarfon en rabbi Ismael) had gehoord, zeide hij: „Geloofd zij de Albarmhartige, dat ik geen vader en moeder meer heb; want niet als rabbi Tarfon had ik kunnen doen en niet als rabbi Ismael had ik kunnen ontvangen."

Luk. VIII : 43. „Wees welgemoed, uw geloof heeft u behouden; ga in vrede."

Sabbat, fol. 87a. „Wie een zondaar geloof ontzegt, wordt gestraft. Dat werd om die reden zelfs Aäron. Het was den Heilige, geloofd zij Hij, openbaar, dat Israël zou gelooven. Toen zeide Hij:

Luk. IX: 48. „Zoo wie dit kind in mijn naam zal ontvangen, die ontvangt mij, en wie mij ontvangt, die ontvangt Hem, die mij heeft gezonden. Wie de minste (nederigste) onder u allen is, zal de grootste zijn."

Zij gelooven en Mijne kinderen gelooven, gij zelf zult eindigen met ongeloovig te worden." — Aboda Zara, fol. 10^{b}. De één verdient de zaligheid eerst na vele jaren, de ander in één uur."

Eroebien, fol. 13^{b}. „Al wie de grootheid najaagt, hem ontvliedt zij; al wie de grootheid ontvliedt, hem jaagt zij na. Wie den tijd wil dringen, hem verdringt hij; wie zich door hem laat dringen, hem staat hij bij." — Ibid., fol. 54^{a}. „Van Matana naar Nachaliël", (Num. XXI: 19) d. i. wie zich nederig aan Gods geschenk (de Leer) wijdt, hij komt tot de ware grootheid, tot Bamot (de hoogten). Maar van „de hoogten naar het dal", (Ibid.) d. i. wiens hart hoogmoedig wordt, daalt naar de laagte." — Aboda Zara, fol. 20^{b}. „Vroomheid is de moeder der nederigheid." Rabbi Josua ben Levie zegt: „Geen grootere deugd dan bescheidenheid." — Jerusjalmi Sabbat, fol. 5^{a}. „Is de wijsheid eene kroon voor het hoofd, dan is de nederigheid eene sandaal voor den voet." Zie Midrasj Hooglied fol. 2^{a}. en Jalk. Psalmen, § 870. — Bamidbar rabba, fol. 171^{a}. „Voorheen, wie naar 's konings kroon wees, werd gedood. De kinderen, die ter leerschole gaan, wijzen met den vinger naar 's Heeren kroon, (de Leer) en van hen zegt God: „Hunne banier zie Ik met graagte."

Luk. IX: 56. „De zoon des menschen is niet gekomen, om der menschen zielen te verderven, maar om te behouden."

Kiddoesjien, fol. 39b (Misjna). „Al wie een gebod der Leer (in de Gemara: „boven zijne verplichting) volbrengt, zijn leven is verzekerd en hij erft het land (het eeuwige leven.)" — „De geboden Gods hebben tot doel, om des menschen ziel van hare gebreken te zuiveren en haar te behouden." — Aboda Zara, fol. 27b en 54a. „De geboden zijn, om er door te leven, niet om er door te sterven."

Luk. X: 9. „Geneest de kranken in de door u bezochte huizen en zegt hun: het koninkrijk Gods is u nabij gekomen."

Midrasj Sjier hasjieriem, fol. 10a. „Ik ben van liefde ziek," (Hooglied II : 5) Israël zegt tot den Heilige, geloofd zij Hij: „Heer der wereld! Al de ziekten, die Gij op mij hebt gebracht, strekten alleen, om mij tot u te voeren. Al de ziekten, die de volken op mij brachten, zijn enkel, omdat ik U bemin. Al de ziekten, die mij troffen, hadden slechts ten doel, om, gelijk bij een zieke, mijn lust in Uwe Leer als spijs der ziel op te wekken." — Ibid., fol. 20a. „Gelijk eene zieke naar genezing verlangt, zoo ziet Israel smachtend naar hulp uit."

Luk. XI: 2 „Wanneer gij bidt, zoo zegt: „Onze Vader, die in de hemelen zijt, Uw naam worde geheiligd. Uw koningrijk kome, Uw wil geschiede op aarde gelijk in den hemel."

Taäniet, fol. 28b. Gebed van rabbi Aktba: „Onze Vader, onze Koning, wij hebben geen anderen God dan U. Onze Vader, onze Koning, erbarm U over ons om Uwentwil." — Berachot, fol 2a. „Op het oogenblik, dat Israël in synagogen en leerscholen ant-

woordt: „Ja, Zijn groote naam zij in alle eeuwigheid geprezen," schudt de Heer het hoofd en zegt: „Heil den Koning „wien men in Zijn huis zóó prijst. Wat gevoelt de Vader dan, die Zijne kinderen heeft verbannen en wat een leed voor de kinderen, die van hun Vaders tafel werden verdreven." —Abot, Afd. II, §4. „Doe Zijn wil als den uwen, opdat Hij uwen wil doe als den Zijnen; onderdruk uwen wil voor den Zijnen, opdat Hij dien van anderen om u onderdrukke." — Joma, Afd. VIII, § 9. „Wie reinigt u van zonden? Uw Vader in den hemel." — Sota, Afd. IX, § 15. „Op wien ons te verlaten? Op onzen Vader, die in de hemelen is."

Luk. XI: 3. „Geef ons heden ons dagelijksch brood."

Taäniet, fol. 24*b*. Kort gebed om regen: „Geve, dat in Israël niemand den ander, noch den vreemdeling noodig hebbe." — Midrasj Misjlie, fol. 58*b*. „Den rechtgeaarde geeft de Heilige, gelooft zij Hij, elken dag het noodige voedsel. Heil hem, wiens spijs uit Gods hand komt, al is zij soms bitter, en niet uit de hand eens menschen, al is zij soms zoet." — Joma, fol. 76*a*. „Waarom daalde het manna dagelijks af, en niet op eenmaal in genoegzame hoeveelheid voor langen tijd? Opdat het volk zou leeren, elken dag den hemelschen Vader om het dagelijksch voedsel te bidden."

Luk. XI: 4. „Vergeef ons onze zonden; want wij vergeven ieder, die ons schuldig is."

Joma, fol. 87*a*. De tekst in I Sam. II: 25: „Zondigt de eene mensch tegen den ander, dan kan hij tot God bidden, maar zondigt hij tegen Dezen, wie zal dan voor hem bidden?" is aldus te verstaan: Zondigt de eene mensch tegen den ander, dan heeft hij twee te verzoenen, den beleedigde en God, die vergeeft, als gene vergeeft. Zondigt hij tegen God, dan heeft hij één te bevredigen en die bevrediging kan alleen in bekeering en goede daden bestaan." Rabbi Juda zegt: „Al heeft de een den ander slechts met woorden gegriefd, dan nog heeft hij hem vergiffenis te vragen." Van rabbi Zéra wordt als voorbeeld verhaald, dat hij den verongelijker voorkwam, door hem vergiffenis te schenken en hem alzoo de schaamte van vergiffenisvragen bespaarde. Rab ging zelfs tot den beleediger en vroeg hem vergiffenis, alleen om hem voor eene zonde te behoeden."

Ibid. „En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den booze."

Zie de aanteekening op Matth. VI : 13 (bl. 86). „Satan" is Talmudisch niet enkel de verleiding tot, of het kwade zelf (Jalk. Ps. § 843), maar ook het gevaar. Pesachiem, fol. 112*b*. „Stel u niet voor een stier, als hij uit de weide komt, want Satan (het gevaar) danst tusschen zijne horens."— Berachot, fol. 60*a*. „Niemand dage Satan (het gevaar) uit." — Ibid., fol. 46*a*. „O, moge Satan niet heerschen over het werk mijner handen!"

Luk. XI : 17. „Ieder koningrijk, dat in zichzelf is verdeeld, wordt verwoest en ieder huisgezin in zichzelf verdeeld, valt."

Bamidbar rabba, fol. 184*a*. „Zonder vrede helpt geen zegen. Hij is het voornaamste element der Leer, der profetische lessen, der huiselijke welvaart, des koningrijks. Groot is de vrede; hij is gegeven aan de nederigen, eenvoudigen en deugdzamen als loon der Leer. Israëls verstrooïing ving eerst aan, toen het in zichzelf verdeeld raakte." — Debariem, rabba, fol. 23*a*. „Indien zelfs de hemel behoefte heeft aan (d. i. niet kan bestaan zonder) vrede, vermits is gezegd: (Ijob XXV : 2) „Hij, die in Zijne hemelen vrede sticht," hoeveel te dringender dan de aarde. Zie eens, hoe groot de plicht des vredes is. Gaat gij eene stad belegeren, dan zijt gij gehouden (Deut. XX : 10) hem, die uw vijand is, vooraf den vrede aan te bieden."

Luk. XI : 38. „Zalig veeleer zijn zij, die het woord Gods hooren (er naar luisteren) en het bewaren" (in acht nemen).

De lofspraak in vs. 27 wordt afgewezen. Abot de rabbi Nathan, Afd. XXIX. „Bemin wie u terechtwijst, wijs af wie u vleit." — Berachot, fol. 37*b*. „Zelfs met de toekenning van lof aan God moet men spaarzaam zijn. Rabbi Chaniena zeide tot een voorbidder, die tal van loftuitingen opeenstapelde: „Had Mozes in den Pentateuch (Deut. X : 47) God niet genaamd de „Groote, Sterke en Eerbiedwaardige" en hadden de mannen der Synagoga magna dit niet voor het gebed overgenomen,

wij zouden ook *dat* niet mogen uitspreken." — Midrasj Tehilliem, fol. 43^{a}. „Zalig hij, die naar Gods geboden wandelt en ze doet, zonder eerst het „waarom" te willen doorgronden. Israël ontving eene Wet, die oppervlakkig sommige zonderlinge geboden bevat, zooals de voorhuid bij boomen, het eten van smeer, en toch nam ze het dadelijk aan. Zalig hij, die Zijne geboden bewaart, hij bewaart daardoor zichzelven en de zijnen."

Luk. XII : 1. „Wacht u voor den zuurdeesem der Phariseën, welke geveinsdheid is."

Berachot, fol. 36^{b}. „Het gebed (en dat in den Talmud voor elke religieuse daad) vereischt aandacht, opgewektheid, gevoel, waarheid en eerlijkheid." — Midrasj Tehilliem, fol. 27^{a}. „En ik, mijn gebed tot U, Eeuwige, zij in een gunstigen tijd" (Ps. LXIX : 14), wat is een gunstige tijd? Als het gebed in oprechtheid wordt gedaan. Dan (ibid.) „antwoordt mij Uwe hulp in waarheid." — Abot, Afd. II, § 14. „Al uwe handelingen moeten met God voor oogen geschieden."— Berachot, fol. 28^{b}. Les van rabbi Jochanan ben Zakkai *aan zijne leerlingen op zijn ziekbed:* „Moge uw ontzag voor God steeds zoo groot zijn, als uw ontzag voor de menschen is. Wil iemand zondigen, dan beeft hij, dat de menschen het zien; bedenkt dit voor Hem, die alles ziet." — Ibid. „Elk discipel, wiens innerlijk niet is als

Luk. XII: 2. „Er is niets bedekt, lat niet ontdekt, en niets verbor- ;en, dat niet geopenbaard zal vorden."

zijn uiterlijk, mag de leerschool niet binnentreden."

Herhaling van VIII : 17. — Abot, Afd. III, § 1. „Denk aan drie zaken, dan komt gij niet tot zonde. Bedenk vanwaar gij kwaamt, waarheen gij eenmaal gaat en aan Wien gij rekenschap hebt te geven." — Ibid., Afd. IV. § 4. „Van hem, die in het geheim zondigt, wordt openlijk betaald genomen. Bij eene gewichtige overtreding is het gelijk, of zij uit dwaling dan wel uit moedwil (opzettelijk) is geschied." — Naar den letterlijken zin zij hier aangeteekend, dat de Talmud legendeert, hoe soms Rabbijnen aan Elias, des Messias' voorbode, moeilijke ritueele vragen ter beantwoording voorlegden, of ritueele decisiën van hem ontvingen en dat het volksgeloof in het Talmudische woord „*téko*" of *tekoe*," bij onoplosbare vraagstukken in zwang, de beteekenis legde: „De Tisbiet (Elias) zal eenmaal dit en dat verborgene openbaren."

Luk. XII : 3 „Al wat gij, disci- ›elen, in het duister hebt gezegd, al in het licht worden gehoord, n wat gij in het oor (geheim, uisterend, in de binnenvertrekken) iebt gesproken, dat zal van de laken worden gepredikt."

Eroebien, fol. 55[a]. „Niet in den hemel is de Leer" (Deut. XXX : 12). Abdimi bar Chama bar Dosa zegt: „En al ware zij in den hemel, dan nog zoudt ge verplicht zijn, haar van daar te halen. En al ware zij aan de overzijde der zee, gij zoudt die zee moeten oversteken, om haar hier te brengen en te onderrichten."—

Baba Metziea, fol. 57*b*. „Sedert de openbaring op Sinai is ons al het noodige geopenbaard." — Sjemot rabba, fol. 111*a*. God liet de wetgeving vergezeld gaan van donderslagen, opdat de Wet door al de zeventig volken zou worden vernomen. Toen ontving ieder der Profeten een deel van (d. i. de stof voor) zijne profetie."

Luk. XII : 4. „Ik zeg u, mijne vrienden: vreest niet hen, die het lichaam kunnen dooden en daarna niet meer kunnen doen," Vs. 5, maar vreest Hem, die, nadat Hij heeft gedood, ook de macht heeft, in de hel te werpen; vreest Hem!"

Synhedrien, Afd. I, § 5. „Van den weerspannigen zoon (Deut. XXI : 18—21) heet het: Het is beter, dat hij onschuldig (d. i. voor eenmaal) dan schuldig (d. i. voor altoos) sterve." — Ibid., fol. 75*a*. Iemand vatte eene misdadige liefde op. De afwijzing van het beminde voorwerp berokkende hem eene gevaarlijke ziekte. De geneesheer constateerde, dat, als de zieke zijn zin niet kreeg, hij dan aan tering zou sterven. De chachamiem (leeraren) geraadpleegd, beslisten: „Beter dat hij sterve, dan dat hij eene doodzonde bedrijve."

Luk. XII : 15. „Ziet toe en wacht u voor gierigheid; want het is niet in den overvloed, dat iemand van het zijne leeft."

Sabbat, fol. 139*a*. „Omdat Aäron zich verheugde bij het zien, dat het anderen wel ging, mocht hij het schild des rechts op de borst dragen." — Baba Batra, fol. 9*a*. „Weest mild jegens de hulbehoevenden, wenscht gij niet, dat de heidenen komen, om u hetgeen gij hebt te ontnemen." — Synhedrien, fol. 29*b*, Baba Batra, fol. 174*b*. „De mensch zooals hij is, heeft nooit genoeg,

al is hij eene muis gelijk, die op goudstukken ligt" (d. i. al kan hij het niet gebruiken). — Abot, Afd. I, § 14. Hillel zeide: „Zorg ik niet voor mij, wie doet het dan? Zorg ik voor mij alleen, wat ben ik dan?"

Luk. XII : 22. „Weest niet bezorgd voor uw leven, wat gij eten, noch voor het lichaam, waarmede gij u kleeden zult." Vs. 23. „Het leven is meer waard dan het voedsel, en het lichaam meer dan de kleeding."

Midrasj Misjlie, fol. 54*b*. „De Eeuwige laat de ziel des rechtvaardigen niet hongeren", (Spr. X : 3) de rechtvaardige is de discipel, zegt rabbi Simon. Zelfs in hun aardsch leven zorgt God voor het onontbeerlijke, opdat zij niemand behoeven te vragen, hoeveel meer dan bij hun hooger leven." — Debariem rabba, fol. 215*a*. „Geen schepsel heeft iets van zijn Schepper te vorderen. Wat het ontvangt (meer dan voor de behoefte), ontvangt het uit genade, om niet. — Berésjiet rabba, fol. 62*a*. „Geeft God mij brood om te eten en een kleed om te kleeden", (Gen. XXIII; 20) brood, dat is de Leer. Voedt de mensch zich daarmeê, dan wordt hem ook het hemelsche kleed ten deel."

Luk. XII : 24. Let op de raven (Matth. VI : 26 „de vogelen des hemels), die niet zaaien, noch maaien, noch voorraadskamer, noch schuur hebben. Toch voedt God hen. Hoeveel gaat gij de engelen niet te boven!"

Debariem rabba, fol. 221*a*. „Gelijk God zich over de viervoetige dieren (Lev. XXII : 18) heeft erbarmd, zoo nam Hij ook (Deut. XXII:7) de vogelen in bescherming. Rabbi Chija zegt: „Zie eens; de vogelen hebben noch de verdiensten der vaderen, noch die der verbonden, noch die der eeden; toch strek-

zij tot verzoening, hoeveel te meer dan Israël, dat dit alles wel heeft." Eene tegenstelling. Wajikra rabba, fol. 128*b*. „Waarom moet (Lev. I: 16) bij het vogeloffer de krop worden verwijderd en bij het viervoetige dier krop en maag niet? Omdat, antwoordt rabbi Tanchoema bar Chanilaï, de vogel overal vliegt en neêrstrijkt en zijn voedsel niet *krijgt*, maar zich *toeeigent*, waar hij maar kan, bij wijze van diefstal en roof. Daarom mag het deel, dat dien roof bevat, niet op Gods altaar komen."

Luk. XII : 25. Wie van u kan, door bezorgd te wezen, ééne el aan zijne lengte toedoen?" Vs. 26. „Indien gij dan ook (daartoe) het minste niet kunt, wat zijt gij dan voor de andere dingen bezorgd?"

Nidda, fol. 16*b*. „Bij de geboorte van elken mensch wordt door den Heer der wereld bepaald, of hij zal zijn: sterk of zwak, dwaas of verstandig, rijk of arm, maar niet of hij zal zijn goed of kwaad. Want dat wordt aan zijn eigen wil overgelaten. Alles is beschikt door den Hemel, uitgezonderd het ontzag voor den Hemel."

Luk. XII : 27. Ziet de leliën des velds. Zij arbeiden noch spinnen. Toch is elk harer schooner bekleed, dan Salomo het in al zijne heerlijkheid was." Vs. 28 „Indien nu God het gras, dat heden op het veld is en morgen wordt verbrand, aldus bekleedt, hoeveel te meer u, gij kleingeloovigen?"

Synhedien, fol. 99*a*. „Eens vroeg Cleopatra aan rabbi Méïer: „Wij weten, dat de dooden zullen opstaan, dat zij zullen ontspruiten als het gras des velds (Ps. LXXII : 16), maar zullen zij (eene spottende vraag) gekleed of naakt opstaan?" Hij antwoordde: „Trek eene conclusie van de tarwekorrel. Hij wordt naakt in de aarde gelegd, sterft daar ontkiemend en komt geheel gekleed in den stengel weder te voorschijn. Hoeveel te eerder dan de recht-

vaardige, die gekleed in de aarde wordt gelegd." — Berésjiet rabba, fol. 16*a*. „Adam en Eva merkten, dat zij naakt waren", (Gen. III : 7) één gebod hadden zij in acht te nemen en dat eenige overtraden zij, zóó naakt waren zij van elke deugd."

Luk. XII : 29. „Vraagt niet, wat gij zult eten of drinken, weest niet wankelmoedig" (kleingeloovig); Vs. 30. „want deze dingen zoeken de volken der wereld („*oemoot ha-olaam*," de heidenen), maar uw Vader weet, dat gij deze dingen behoeft."

Sota, fol. 48*b*. „Rabbi Eläzar zeide: „Wat berokkent den rechtvaardigen, dat hunne tafel eenmaal spaarzaam zou worden voorzien? De kleinheid huns gemoeds, doordien zij geen vertrouwen stellen in den Heilige, geloofd zij Hij." Raba zeide: „Omdat zij het overoude recht minachtten." — Berésjiet rabba, fol. 6*b*. „Waarom schiep God den mensch het laatst? Opdat hij alles voor zijn onderhoud gereed zou vinden. De Eeuwige was gelijk aan een koning, die een toren vol goeds, maar geen gasten had, die er gebruik van maakten. Hij riep toen gasten tot zich."

Luk. XII : 31. „Maar zoekt het koningrijk Gods, en al deze dingen zullen u worden toegeworpen."

Abot de rabbi Nathan, Afd. XII. „Hillel zeide: „Zorg ik niet voor mij, wie zal het dan voor mij doen?" d. i. ben ik niet deugdzaam, wiens deugd zal mij dan te stade komen? En verder: „Zorg ik voor mij alleen, wat ben ik dan?" d. i. heb ik voor mij alleen verdienste, dan heb ik anderen niet tot het goede gebracht. Hij zeide ook: „Daar, waar ik gaarne wil wezen, dragen mijne voeten mij heen," dat is bedoeld op hen, die des

ochtends en des avonds God in Zijn tempel zoeken. Hen zegent Hij met grooten zegen. En ook op hen, die hun goud en zilver loslaten, om de majesteit Gods in Zijn heiligdom te ontvangen (hunne kostwinning bij gebed en vrome werken achterstellen), hen bewaart Hij in hun leger."

Luk. XII : 33. „Verkoopt hetgeen gij hebt en geeft aalmoezen. Maakt u buidels, die niet verouderen, verwerft u een schat, die niet afneemt, waar de dief niet bij kan komen, noch dien de mot verderft.

Het eerste is echt Ebionietisch, het tweede (zie de aanteekening, bl. 88, op Matth. VI : 19) echt Talmudisch. „Niemand zoo arm, (Baba Batra, fol. 9*b*.) of hij is tot het geven van aalmoezen verplicht;" maar „wie alles, wat hij heeft, van de hand doet, (Midrasj Misjlie, fol. 57*b*.) en dus van anderen gaat afhangen, is niet alleen een zondaar, maar ook een dwaas, naar wien men niet eens meer luistert." — Baba Metziea, fol. 32*a*. „Uw broeder zal met u leven," Lev. XXV: 36), *met* u, d. i. uw leven gaat voor bij dat uws naasten." — Ketoebot, fol. 56*a*. „Heil hem, die voortdurend voldoet", (Ps. CVI : 3) voortdurend weldoen, hoe is dat mogelijk? Rabbi Elëzer zegt: dat doet hij, die zijne zonen en dochter, zoolang zij het behoeven, voedt en onderhoudt" (die eerst voor de zijnen zorgt, alvorens hij het anderen doet).

Luk. XII : 34. „Waar uw hart is, daar is uw schat."

Menachot, fol. 110*a*. „Hetzij veel of weinig, als het hart maar godsdienstig is."

Luk. XII : 57. „Waarom oordeelt gij over u zelven (v. s. over anderen) niet naar hetgeen recht is?" (*)

Sifrie, fol. 42b. „Wat in uw hart is over uwen vriend, dat is in zijn hart over u." — Jerusjalmi Taäniet, fol. 4b. „Eerst willen wij ons zelven sieren (verbeteren), eer wij het anderen doen." Zoo moest ook de hoogepriester op den grooten Verzoendag (Lev. XVI : 6) eerst voor zich vergiffenis afsmeken, alvorens hij het volk verzoening kon brengen (Ibid. XVI : 16).

Luk. XII : 58. „Want als gij met uwe tegenpartij tot de overheid gaat, zoo doe naarstigheid (uw last) op den weg, om van hem te worden verlost, opdat hij u misschien niet voor den rechter trekke, die u zou overleveren aan den gerechtsdienaar en deze u in de gevangenis werpen." Vs. 59. „Ik zeg u: gij zult vandaar niet uitgaan, zonder den laatsten penning te hebben voldaan."

Baba Kamma, fol. 93a. „Wie haastig is, zijn evenmensch aan te klagen, is het eerst strafbaar. Dat betreft alleen het geval van een civiel proces. Rabbi Jitzchak zegt: „Wee den aanklager, meer dan den aangeklaagde." — Civiele actiën werden (Synhedrien, Afd. III, § 1) bij arbitrage uitgemaakt. — De laatste penning" is (Kiddoesjien, Afd. I, § 1) een achtste van een Italiaanschen *iesar* (stuiver) = onzen voormaligen duit, waarvan acht op een stuiver gingen.

(*) Het verband van dit vers met de vorigen, schetsende de religieuse verdeeldheid ten dage van den Messias, is en blijft een raadsel, evenzeer als het verband met vs. 52. Over het algemeen kenmerkt zich het Lukasevangelie door gebrek aan zamenhang in de feiten, zoowel als in de lessen. Het is een los en onoordeelkundig bijeenbrengen van gehoorde of gelezen dingen elders, soms bij herhaling. Zoo iets is ook in den Talmud niet vreemd. Ook daar wordt het verband soms plotseling verbroken door het bijbrengen van geheel andere onderwerpen, en stuit men dikwijls te midden eener discussie, van een logisch debat, enz. op uitvallen, homilie, anecdoten enz. Menigmaal worden geheele passages van het eene tractaat in het andere aangetroffen, en dit niet eens als citaat. Dat lag in de eigenaardige manier van zamenstelling.

Luk. XIII : 30. „En ziet, zoo zijn er laatsten, die de eersten en eersten, die de laatsten zullen zijn."

Abot, Afd. IV, § 13. „Drie kronen zijn er: de kroon der Leer, de kroon van het priesterschap en de kroon van het koningschap. Toch overtreft de kroon van een goeden naam ze allen."— Baba Batra, fol. 75[b]. „Rabbi Jochanan zeide: „Niet als het aardsche Jeruzalem is het toekomstige. Wie naar het aardsche wil opgaan, kan het; maar in het toekomstige komen geene anderen, dan die het zich nederig waardig hebben gemaakt."

Luk. XIV : 11. „Want een iegelijk, die zichzelven verhoogt, zal vernederd, en die zichzelven vernedert, zal verhoogd worden."

Sota, fol. 4[b] en 5[a]. „Wie hoogmoedig is, (*) ontgaat de hellestraf niet, al had hij als Mozes onze leeraar de Wet ontvangen, of al deed hij in het geheim wel. Het einde van den trotschaard is verlaging tot in het stof, waarvan hij zich tot een gelijke maakt. Evenals op den akker, waar de hoogste airen het eerst worden geveld." — Ibid. „Rabbi Eläzar zeide: „Kom en zie eens: 's menschen wijze van doen is toch niet als die van den Heilige, geloofd zij Hij. Bij den mensch gaat de hooge met den hooge om en zondert hij zich van den lagere af; bij God is het juist omgekeerd. Hij, de Allerhoogste, verkeert het liefst met de nederigen."

Luk. XIV: 12-14. „Als gij een middag- of avondmaal houdt, noodig dan niet uwe vrienden, broe-

Formulier vóór het Paaschmaal (zie Pesachiem, fol 115[b], de aanleiding): „Elk, die hongerig is,

(*) De redactie aldaar: „*Wie echtbreekt*" is blijkbaar foutief.

ders, magen, noch uwe rijke geburen, denkende, dat zij u later toch wederkeerig noodigen, maar roep de armen, verminkten, kreupelen, blinden bij u. Dan zult gij zalig zijn, en in de opstanding der rechtvaardigen zal het u worden vergolden."

kome binnen en ete mede; al wie behoeftig is, trede in en houde het paaschfeest met ons." — Sabbat, fol. 127a. „Van zes zaken geniet de mensch de vruchten reeds in dit leven: als hij gastvrij is, kranken troost, aandachtig bidt, de leerschool vroeg bezoekt, het kind zijns naasten wetenschappelijk opvoedt en ieder ten goede beoordeeelt." — Baba Batra, fol. 23b. Rabbi Simon ben Gamliël zeide: „In Jeruzalem was een heerlijk gebruik. Een doek hing boven elke huisdeur, tot teeken, dat ieder daar als gast welkom was. Werd de doek ingetrokken, dan was dit een bewijs van verhindering."

Luk. XVI : 10. Wie getrouw is in het kleinste, hij is ook in het groorste getrouw, en wie onrechtvaardig is in het kleinste, is ook in het grootste onrechtvaardig."

Abot, Afd. IV, § 1. „Ben Azzai zegt: „Haast u, zelfs een klein gebod te volbrengen en verwijder u zelfs van eene kleine overtreding; want de eene goede daad brengt de andere mede en de eene slechte de volgende. Het loon der deugd is deugd, dat der zonde, zonde." — Dérech Eretz Zoetta, Afd. I. „Verwijder u zelfs ven den schijn der zonde, opdat men u niet verdenke. De zonde der verdenking zou op uwe rekening komen."

Luk. XVI : 11. Zoo gij dan in den onrechtvaardigen mammon ontrouw zijt geweest, wie zal u het ware (de vrome gezindheid) vertrouwen?" Vs. 12. „En waart gij

Tamied, fol. 28a. „Welken weg kieze de mensch ten zaligheid? Hij handele in alles met strenge eerlijkheid; want er is gezegd: (Ps. CI : 6) „Mijne oogen zijn op

niet trouw in eens anders goed, zult gij het dan in het uwe wezen?" (*) de eerlijken in den lande, dat zij naast mij zitten." — Sjemot rabba, fol. 113[b]. „Kom en zie. Er is een rijkdom, die den bezitter tot ongeluk strekt, zooals die van Korach en Haman. Er is een rijkdom, die den bezitter zaligt, gelijk de rijkdom van Josaphat. Toen Salomo den tempel had gebouwd, bad hij: „Heer der werelden! Komt iemand tot U en bidt om rijkdom en Gij weet, dat die hem tot onheil is, zoo geef hem dien niet; maar staat de rijkdom hem schoon, verdient hij hem en wendt hij hem goed aan, zoo verhoor zijn gebed."

(*) Kennelijk was die les niet voor de *discipelen* (in vs. 1) bestemd, maar voor de *tollenaars*. Deze waren — zoo in het groot als in het klein — *pachters der belastingen*, en streefden er naar, om snel rijk te worden. Hoe zij dit deden, is lichtelijk te begrijpen. Zij zogen rijken en armen uit, waren bij de inning onmenschelijk wreed, kochten de regeering en de beambten om, lieten zich op hunne beurt door de rijken omkoopen, en geloofden, vermogend geworden, alles voor geld te mogen, of te kunnen laten doen. Men moet al de daardoor ontstane ellende kennen, die zij over Israël uitstortten, om den diepen haat van het volk tegen hen te begrijpen en te billijken. Men denke slechts aan de Fransche pachters-generaal op het einde der vorige eeuw en aan den haat, waarmede het Fransche volk hen haatte, om den Joodschen haat tegen de nog ergere tollenaars te verklaren. Er werd belasting gelegd op..... ja, op wat niet? Zelfs op de..... besnijdenis, die men bij oud en jong inspecteerde. Er waren (Zie Baba Kamma, fol. 113[a]) aangestelde en zich opwerpende tollenaars; er waren bloedhonden in menschengedaante en er was geen recht! Geen wonder, dat de tollenaars het voorwerp werden van afschuw en algemeene verachting. In Israël geldt nog en gold toen vooral, eene publieke vrouw voor de diepste verachtelijkheid, maar nog verachtelijker was de tollenaar. Men wilde zelfs geene gave voor den tempel van hem aannemen, want die gave kwam van gestolen geld; men at noch dronk met hem en ging hem vier ellen uit den weg, want hij was onrein; men geloofde zijn getuigenis in het gericht niet, want hij leefde van roof; men veroordeelde eene echtverbintenis met zijn zoon of

Luk. XVI : 13. „Geen huisknecht kan twee heeren (tegelijk) dienen; want hij zal óf den één haten en den ander liefhebben, óf hij zal den één aanhangen en den ander verachten. Gij kunt God en den mammon niet tegelijk dienen."

De afstand tusschen „haten" en „verachten", „aanhangen" en „liefhebben" is niet zeer groot; bijgevolg is het dilemma niet bijzonder krachtig. De beide zindeelen zeggen ongeveer hetzelfde. — Zie de aanteekening (bl. 144) op Matth. XI : 30 *Aphorismen.* — Abot., Afd. II, § 8. „Veel vleesch vele wormen, vele goederen vele zorgen, vele vrouwen veel bijgeloof, vele meiden veel ontucht, vele knechts veel diefstal, maar veel Leerstudie veel zalig leven, vele scholen veel wijsheid, veel raad veel doorzicht, vele vroomheid veel vrede." — Ibid., Afd. IV, § 10. „De zorg voor het wereldsche zij beperkt tot een minimum, om de zorg voor de Leer." — Synhedrien, fol. 100[a]. „Wie om de Leer in deze wereld gewillig gebrek lijdt, hem verzadigt de Heer in de toekomende; want er is (in Ps. XXXVI : 9) gezegd: „Zij zullen zich met den overvloed van Uw huis laven en Gij drenkt hen uit de beek van Uwen wellust." — Ibid., fol. 99[a]. „Alle lichamen ontvangen en dragen gaarne welgevulde geldbuidels; heil het lichaam, dat het wil en doet van de schatten der Leer." — Abot. Afd. III, § 10. „Lange ochtend-

---

zijne dochter, want hij stond nog beneden den heiden; men ontzeide hem de zaligheid, want men rekende hem niet tot oprechte bekeering in staat. Helaas, menig Christelijk vorst, menige bisschop toonde in de middeneeuwen, dat het werk der tollenaren bij het hunne nog maar kinderspel was.

slaap, middagwijn, beuzelachtige praat en veel societeitsbezoek, zij voeren den mensch uit de wereld."

Luk. XVI : 15. „Gij (Phariseën) zijt het, die u zelven rechtvaardigt voor de menschen (*tidztadkoe*, u voor vroom houdt), maar God kent uwe harten. Want wat hoog is onder de menschen, is soms een gruwel voor God."

Kiddoesjien, fol. 40*b*. „De mensch beschouwe zich steeds, als ware het tal zijner deugden en ondeugden even groot. Doet hij nu iets goeds, dan slaat de schaal tot zijn voordeel over; doet hij echter iets kwaads, dan brengt hij zich daarmeê tot schuld." — In Nedariem, fol. 32, wordt de niet onaardige berekening ten beste gegeven: „*Hasatan*" (de verleider) heeft naar het Hebr. lettergetal 364, het jaar echter 366 dagen. Alle dagen is de verleider werkzaam, behalve op één, den dag der verzoening." — Zebachiem, fol. 102*a*. „Bedeelt God iemand grootheid toe, dan gaat zij op zijne volgende geslachten over; wordt hij er echter hoogmoedig op, dan volgt de vernedering."

Luk. XXII : 1, 2. „Ik zeg u, de ergernissen kunnen niet uitblijven, maar wee hem, door wien ze komen. Het ware hem beter, te worden in zee geworpen, dan dat hij een dezer kleinen (ootmoedigen) zou ergeren." (*)

Zie (bl. 99) de aanteekingen op Matth. XVIII : 7. — Synhedrien, Afd. XI, § 5. „De valsche profeet, of hij, die voorspelt wat hij niet heeft gehoord, of wat hem niet is gezegd, is bij het menschelijk gericht doodschuldig.

(*) Zij, die hier de vraag over voorbeschikking en vrijen wil te berde brengen, doen dit te dezer plaats althans, mijns inziens, ten onrechte. De beteekenis is eenvoudig: de ergernis (tegenstand) *moet* komen, want dat ligt in den aard der zaak. De eik wordt niet sterk zonder storm, de waarheid overwint niet zonder harden strijd. Dat is eene noodzakelijkheid, daar eene physische, hier

Maar houdt hij zijne profetie moedwillig terug, of voegt hij aan profetische gezegden willekeurig eigen oordeel toe, of handelt hij tegen eigen goede lessen, hij is bij den hemel doodschuldig." — Ibid. fol. 89[a]. „Hebben niet alle ware Profeten één stijl, zij hebben toch allen ééne richting, één doel." — Ibid., fol. 90[a]. „Zegt u een profeet, een Wetsgebod te overtreden, gehoorzaam hem; doch zegt hij u dat van eenig voorschrift omtrent den afgodsdienst, luister niet naar hem, al doet hij de zon in het midden des hemels voor u stilstaan." — Debariem rabba, fol. 219[b]. „Van het uur af, dat God zeide: (Deut. XI : 26) „Zie, heden leg Ik u den zegen en den vloek voor," gaat uit Zijn mond goede noch kwade voorbeschikking uit; maar bij den strijd tusschen het goede en het slechte is onheil een van zelf komend (natuurtijk) gevolg van het kwade en de zaligheid het resultaat van het goede. Toen Hij

---

eene zedelijke. Moeielijker te verklaren zijn plaatsen als Matth. XXVI : 54. Mark. XIV : 21, Luk. XXII : 22 enz.: „Er is voorzegd, *dat* en *hoe* en *waarom* Jezus als een misdadiger zou worden omgebracht, maar wee hem, die het doet." Één van beide toch; óf wie het deed, was er toe voorbeschikt en alzoo niet schuldig, óf hij deed het vrijwillig en dan was er niets voorbeschikt. Als het door niemand werd gedaan, zou de voorzegging bovendien te schande zijn geworden. Intusschen stelle men dat alles op rekening der denkbeelden, die men toen van God, profetie enz. had. Tot deze categorie van begrippen behoort ook Exod. XII: 2, God verstokt Pharao's hart tot ongehoorzaamheid, ten einde hem te straffen.

aanried: (Deut. XXX : 19) „Kies het leven," deed Hij meer dan naar het strikte recht behoefde."

Luk. XVII : 3. Indien uw broeder tegen u zondigt, zoo bestraf hem, en is het hem leed (betreurt hij het), zoo vergeef hem." Vs. 4. „En zondigt hij zevenmaal daags tegen u en betreurt het zevenmaal, zoo schenk hem zevenmaal vergiffenis."

Bestraf hem. Synhedrien, fol. 101*b*. „Waarmede verdiende Jerobeam de kroon? Daarmede, dat hij Salomo bestrafte. En waarom werd hem de kroon weder ontnomen? Omdat hij Salomo in het openbaar bestrafte." — Erachien, fol. 16*b*. „Haat uwen broeder niet in uw hart" (Lev. XIX : 17), nu zou men kunnen meenen, dat men hem niet slaan, niet wegstooten, niet vloeken mag (d. i. dat *„niet haten"* zich enkel bij het negatieve bepaalt), daarom voegt de tekst er bij: „in uw hart", ook moreel, innerlijk niet. Hoe is bewezen, dat wie iets afkeurenswaardigs bij zijn evenmensch ziet, verplicht is, hem dat onder het oog te brengen? Antwoord: Er is (Ibid.) gezegd: „Berisp uw evenmensch." Maar als die berisping geen gevolg heeft, hoe bewijst men, dat men het meermalen moet doen? Er staat twee malen „berisp", dat is: meermalen. Maar mag het zóó, dat zijn gezicht onder die bestraffing verandert (d. i. mag men hem in het openbaar berispen, zoodat hij zich beleedigd kan gevoelen)? O neen; er staat: (Ibid.) „Leg geene zonde op hem," m. a. w. laten anderen niet weten, dat er eene zonde op hem is. Rabbi

Tarfon zegt: „Ik betwijfel, of er in dat geslacht (deze eeuw) wel iemand is, die *bevoegd* is te bestraffen. Zegt hij: „neem den splinter uit uw oog," dan antwoordt men hem: „neem den balk uit uw oog." Rabbi Eläzar ben Azarja zegt: „*Ik* betwijfel, of iemand in deze eeuw wel *met tact* kan bestraffen." Rabbi Akiba zegt: „*Ik* betwijfel, of in dit geslacht zich wel iemand *laat* bestraffen." — Sabbat, fol. 54*b*. „Wie zijn huislieden iets kwaads te bedrijven kan beletten en het niet doet, wordt om de zonde zijner huislieden gestraft; evenzeer hij, die het zijn stadgenooten kan beletten, en het nalaat, hij draagt de zonde zijner stadgenooten; evenzeer hij, die de maatschappij van iets kwaads kan terughouden, maar het verzuimt, hij heeft de zonde der maatschappij op zijn geweten." — *Hem veelvuldig vergiffenis schenken.* Zie (bl. 86, 87, 102) de aanteekeningen op Matth. VI: 14, 15, en XVIII: 22.— Joma, fol. 86*b*. „Eene vraag. Er staat geschreven: (Ps. XXXII: 1) „Heil hem, wiens zonde is bedekt", en elders: (Spr. XXVIII : 13) „Wie zijne zonde bedekt, zal niet gelukkig wezen, hoe harmonieërt dat? Antwoord : het eene heeft het oog op zonden tegen God, het andere op ongerechtigheden tegen menschen begaan." -- Dérech

Eretz zoetta, Afd. I. „Hebt ge uwen evennaaste iets ten nadeele gezegd, rust dan niet, totdat gij hem hebt bevredigd."

Luk. XVIII : 29. „Voorwaar, zeg ik u, dat wie niet huis, ouders, broeders, vrouw of kinderen om het koningrijk Gods zal hebben verlaten," vs. 36, „die zal in dezen tijd en in de toekomende eeuw (wereld) het eeuwige leven niet ontvangen."

Aboda Zara, fol. 18a. Rabbi Chaniena ben Teradjon werd, omdat hij tegen 's keizers gebod in, voortging de Leer te bestudeeren, ter marteldood verwezen. Men bond hem, wikkelde hem in eene Wetsrol, deed in water bevochtigde wol op zijne borst en stak toen alles in vlam, en wel zóó, dat hij langzaam moest verbranden. „Moet ik u zóó zien!" „kreet zijne dochter hem wanhopig toe. „Och," troostte hij haar, „ware het alleen om mijzelven, de dood zou mij smartelijk vallen; maar men verbrandt mij om en met de Leer. Voor haar streed ik; welnu, om haar lijd ik en dat lijden is zacht. Wie de schande der Leer begeerde, hij zou de mijne verlangen." Toen riep eene hemelstem: „Aan Chaniena ben Teradjon is het eeuwige leven verzekerd!" — Berésjiet rabba, fol. 48b. Niet de onrechtvaardigen beproeft God, daar Hij weet, dat zij de beproeving niet doorstaan. Rabbi Eläzar geeft eene gelijkenis. Zeker huisheer heeft twee koeien, de eene sterk, de andere zwak. Op welke zal hij den last leggen? Toch niet op de zwakke." — „Beproeven," verklaart de Midrasj daar ter plaatse, is de wereld overtuigen, haar

het bewijs leveren, en standvastige gehoorzaamheid der beproefden als een vlag in top hijschen (woordspeling van *nasoh*, beproeven, *naso*, verheffen en *nees*, vlag, banier).

Luk. XX : 25. „Toont mij een penning. Wiens beeld en opschrift heeft hij? Dat des keizers; welnu, geeft dan den keizer wat des keizers en Gode wat Gods is."

Berésjiet rabba, fol. 82*b*. „Wie zich tegen de regeering verzet, handelt even laakbaar, als verzette hij zich tegen God". Rabbi Judan voegt er bij: „Wie tegen de regeering oneerbiedig is doet, als ware hij het tegen Gods majesteit." — Ibid., fol. 87*b*. „Ik zeg u: weest eerbiedig, gehoorzaam jegens den over u gestelden vorst."

Luk. XXI : 3. „Waarlijk, ik zeg u, dat deze arme weduwe (die twee kleine penningen in de bus deed) meer dan allen heeft gedaan;" Vs. 4. „want die allen deden van hun overvloed tot de gaven Gods, maar deze vrouw heeft van hare armoede, al den leeftocht, dien zij had, in de bus geworpen."

Wajikra rabba, fol. 128*b*. „Het gebeurde met eene arme vrouw, die een handvol meel ten offer bood. De priester echter smaadde haar en haar offer en wees het af. „Een handvol meel," riep hij minachtend, „zie, wat de anderen brengen. Wat is van uw offer te genieten? Hoe durft men zoo iets te brengen?" Maar in den droom verscheen God den priester, zeggende: „Versmaad het offer dier arme niet. Zij bracht meer dan allen, zij bracht zichzelve" (al wat zij bezat, met haar hart en hare ziel). En trek nu daaruit deze conclusie: „Haar, die werkelijk niet zichzelve bracht, werd het aangerekend, als had zij zich geofferd, hoeveel te eerder dan hem, die in berouw, boete, traan en bekeering den Heer zijn gansch inwendig wezen ten offer biedt?"

Luk. XX : 19. „Bezit uwe ziel in lijdzaamheid."

Hoopt en vertrouwt. Synhedrien, fol. 92*b*. „De dooden, in Ezechiels toezegging bedoeld, zijn, naar Rabs gezegde, de kinderen Ephraïms, dat zijn zij, die het „einde" wilden berekenen, maar zich vergisten door hun ongeduld." — Ibid., fol. 97*b*. „Draalt hij (de Messias) te komen, hoop op hem. Nu mocht gij meenen, dat wij hopen en hij niet, daarom heet het: (Jes. XXX : 18) „Voorwaar, de Heer toeft, om u genadig te zijn en Hij verheft Zich, om Zich over u te ontfermen; heil hun, die Hem verwachten." Doch nu wij wachten en de Messias ook, wat verhindert zijne komst? Het strenge recht, onze onwaardigheid. Maar nu dat recht een beletsel is, waarom hopen wij dan? Om voor dat wachten eenmaal loon te ontvangen."

Luk. XXII : 26. „De meeste onder u zij gelijk de minste en die voorganger is, als een die dient."

Pesachiem, fol. 113*b*. „Vier dingen zijn er, waartegen de rede in opstand komt, o. a. een voorganger, die zich trotsch over de gemeente verheft." — Synhedrien fol. 88*b*. „Wie wordt een zoon der toekomende wereld? Die zachtzinnig is, nederig van gemoed, bescheiden binnen komt en bescheiden heengaat, de Leer aanhoudend bestudeert, en zich daarop niet het minst laat voorstaan." — Kalla, Afd. I. „Geen schriftgeleerde, als hij bij zijne kennis niet ootmoedig en bescheiden van zin is."

B. UITSPRAKEN.

NIEUW TESTAMENT.	TALMUD.
Luk. IV: 25. „Er waren vele weduwen in Israel ten dage van Elias, toen de hemel drie jaren en zes maanden gesloten was, zoodat er in gansch het land groote hongersnood heerschte." Vs. 26. „En tot geene van haar werd Elias gezonden dan naar Sarepta Sidonis (Tzarphat van Tzidon) tot eene vrouw, die weduwe was." Vs. 27. „En er waren vele melaatschen in Israël ten tijde van den profeet Elias, en geen van hen werd gereinigd (genezen) dan Naäman de Syriër.	Synhedrien, Tosephta. „De braven onder de natiën hebben aandeel aan de toekomende wereld." Sifra op Lev. XVIII : 5. „Er is (II Sam.VIII : 9) geschreven: „Dat is, o Eeuwige, God, de leer des menschen"; er staat niet: „de leer des priesters," noch „de leer der levieten," noch „de leer der Israelieten," maar de leer van den *mensch*." Jesaja (XXVI : 2) roept uit: „Opent u, poorten, opdat een rechtvaardig volk, de bewaarder der getrouwen binnentrede," alzoo, niet uitsluitend de priester, noch uitsluitend de leviet, noch uitsluitend de Israeliet, maar de *gooi*, de brave heiden mede." Zie voorts Baba Kamma, fol. 38[a]. — Abot de rabbi Nathan, Afd. XII. „Bemin de schepselen. Nimmer mag de mensch zijn natuurgenoot haten. Zie, de lieden bij de verspreiding (van Babels torenbouw) bleven behouden, die van Sedom echter werden uitgeroeid. Waarom? Omdat bij de eersten onderlinge liefde was en bij de tweede liefdeloos-

Lukas V: 31. „Die gezond zijn, hebben den geneesheer niet noodig, wel die ziek zijn." Vs. 32. „Ik ben niet gekomen, om de rechtvaardigen, maar om zondaren tot bekeering te roepen."

heid." — Megilla, fol. 13^{a}. „Jood is ieder, die den veelgodendienst verwerpt. — Synhedrien, fol. 38^{a}. „God liet het gansche menschdom van één mensch afstammen, opdat allen gelijk zullen zijn."

Berésjiet rabba, fol. 149^{b}. „De weg des levens is voor den verstandige naar omhoog," (Spreuk. XV : 24) dat is, de levensweg is voor hen, die door rampen worden bezocht." — Zieken = zondaren. Nedariem, fol. 41^{a}. „Geen zieke herstelt, als niet zijne zonden door smart en bekeering zijn vergeven. Dat is de beteekenis der woorden: (Ps. CIII : 3.) „Die uwe zonden vergeeft, die uwe ziekten geneest." — Sabbat fol. 55^{a}. „Rabbi Ami zegt: „Geen dood zonder zonde; want er is geschreven: (Ezech. XVIII : 20.) „De ziel (persoon) die zondigt, sterft." En er zijn zonder zonde geene smarten; want het heet: (Ps. LXXXIX : 33.) „Ik bezoek met eene roede hunne misdaad en met plagen hunne zonde." — Berachot, fol. 34^{b}. „De Profeten waren alleen voor de bekeerlingen, niet voor de absolute rechtvaardigen. — Midrasj Sjier hasjieriem, fol. 10^{a}. „Israël zegt tot den Eeuwige: Alle ziekten, die Gij mij oplegdet, waren ziekten der liefde; want zij hadden ten doel, mij tot U te brengen."-Wajikra rabba, fol. 145^{b}. Eene gelijkenis. Zeker

koning stelde zijn wijnkelder onder de hoede zijner dienaren. Daaronder waren afschaffers en dronkaards. Toen hij tegen den avond den wijnkelder ongeschonden vond, gaf hij den eersten één deel, den anderen echter twee deelen. „Hoe," vroegen de nazireërs, „wij allen deden hetzelfde en toch ontvangen wij niet hetzelfde?" „Neen," antwoordde de vorst, „dat deedt gij niet. Uwe makkers bedwongen hun hartstocht, den drankduivel; dat behoefdet gij niet. Daarom is hun loon grooter."

Lub. VI : 3. „Hebt gij niet gelezen wat David deed, toen het hem hongerde en zij, die bij hem waren?" Vs. 4. „Hoe zij in het huis Gods gingen en van de toonbrooden, die alleen den priesters waren geoorloofd, namen en aten?"

Zie de aanteekening op Mark. II : 25, 26. — Pesachiem, fol. 25*a*. „Voor genezing (om levensbehoud) is elk geneesmiddel geoorloofd, behalve het hout der aan godendienst gewijde boomen. Hoe moet men dit verstaan? Is de ziekte niet gevaarlijk, dan mag immers geen enkel wetsgebod daarvoor worden overtreden? Is er gevaar, dan behoort toch alles geoorloofd te zijn, zelfs het genoemde middel? Er is inderdaad gevaar, wordt geantwoord, en desniettemin is het gebruik van het middel verboden; want wij houden vast aan de leer van rabbi Jochanan: „Voor levensbehoud mag men elk gebod overtreden, behalve dat van afgoderij. echtbreuk en doodslag."

Luk. VI : 29. Wat is op den babbat geoorloofd? Goed te doen

Sabbat, fol. 30*a*. „Men vroeg een der leerlingen van rabbi

of kwaad? Een mensch te behouden of te verderven?"

Tanchoema te Mannoi: „Is het geoorloofd, op sabbat voor een zieke het licht te blusschen?" Hij antwoordde: (fol. 30*b*) „Licht wordt „*neer*" geheeten en de ziel des menschen heet ook „*neer*" (licht); beter dan het licht, gekomen van vleesch en bloed (stoffelijk licht) uitga, dan het licht, van den Heilige, geloofd zij Hij, gekomen" (de ziel). — Joma, fol. 14*a*. „Wie ziek of gewond is, hem mag men op den sabbat geneesmiddelen bereiden, aderlaten, voedsel klaar maken." — Ibid., fol. 84*b*. „Rabbi Juda gaat uit Rabs naam nog verder. Het vermoeden van gevaar stoot niet enkel den actueelen sabbat, maar ook den *volgenden* op zijde. En die hulp aan een zieke op sabbat late men niet door heidenen of Kuteërs, maar door Israëls grooten en voornamen bewijzen." — Ibid., „Onstaat er op sabbat brand of ander levensgevaar in een huis, bewoond door negen Joden en één heiden, dan spreekt het van zelf, dat redding vóór alles gaat. Maar gebeurt het in een huis, bewoond door negen heidenen en één Israëliet, dan... ook dan is levensredding de eerste plicht."

Luk. VI : 22. „Gaat heen en boodschapt wat gij hebt gezien, te weten: dat de blinden ziende worden en de kreupelen wandelen en de melaatschen genezen

Senhedrien, fol. 91*b*. „Dan zal de lamme als een hert huppelen en de tong der stommen juichen. als wateren in de woestijn opborrelen en beken in de wil-

zijn en de dooven hooren en de dooden herleven."

dernis." (Jes. XXXV : 6) Resj Lakisj zegt, die allen zullen met hunne gebreken opstaan en dan worden genezen."

Luk. VI : 24. „Wee u, gij rijken, want gij hebt uw loon weg."

Taäniet, fol. 24*a*. „Rabbi Chaniena, Dosa's zoon, weigerde allen rijdom en allen overvloed, om niet te missen het geestelijke genot op de toekomende wereld." Joma, fol. 35*b*. „Rabbi Eläzar ben Charsoom, de millionair, die duizend ezelsveulens op het land en duizend schepen op zee had en zich desniettemin van de studie der Leer niet liet afhouden, maakt de rijken beschaamt, die hunne verwaarloozing der Leer trachten te verontschuldigen met de zorgen, die hunne bezittingen eischen." Abot, Afd. VI, § 1. „Wie is rijk? „Die met zijn deel tevreden is. — Jalk. op Spr. X : 21. „Geene armer rijke, dan die nimmer genoeg heeft."

Luk. VI : 25. „Wee u, die verzadigd zijt, want gij zult hongeren."

Abot, Afd. IV, § 17. „Eén uur van gelukzaligheid in de toekomende, is meer waard dan al het levensgenot in deze wereld." — Taäniet, fol. 11*a*. „God is een God van trouw, zonder onrecht," (Deut. XXXII : 4) *van trouw*, d. i. zooals Hij van de boozen in de toekomende wereld betaald neemt wegens de kleine overtredingen, die zij hier begingen, evenzoo neemt Hij van de vromen in deze wereld betaald wegens hunne kleine misslagen. *Zonder onrecht*,

d. i. gelijk Hij den rechtvaardigen hunne kleine deugden in de komende wereld beloont, zoo doet Hij het in deze wereld den boozen voor de hunnen."

Ibid. „Wee u, gij, die nu lacht (spot,) want gij zult treuren en weenen."

Sabbat, fol. 30*b*. „De majesteit Gods verwijlt noch bij hypochondrie, noch bij luiheid, noch bij gelach, noch bij lichtzinnigheid." — Sota, fol. 42*a*. „De spotter ontvangt nimmer Gods majesteit; want er is (Hosea VII : 5) gezegd: „Hij onttrekt Zijne hand den spotters" (eene tegenstelling van: „hij, de booze, reikt den spotters de hand.") — Aboda Zara, fol. 18*b*. „Rabbi Simon ben Pazzi zegt: Er staat geschreven: (Ps. I : 1.) „Heil den man, die niet gaat naar der goddeloozen vergadering, en niet staat op den weg der zondaren, en niet zit in der spotters zitting," dat beteekent, wijl men toch niet tegelijk kan gaan, staan en zitten: gaat men argeloos naar der boozen zamenkomst, dan komt men er toe, eerst om er bij te blijven staan, daarna om meê aan te zitten en eindelijk om meê te spotten."

Luk. VI : 26. „Wee u, als de menschen (steeds) goed van u spreken."

Kohélet rabba, fol. 76*b*. „Want er is geen mensch zoo rechtvaardig, dat hij het goede doet en niet zondigt," (Koh. VII : 20) kan dan iemand rechtvaardig heeten, als hij zondigt? Rabbi Judan antwoordt: „dat gaat zelfs op armverzorgers, wier taak toch

geheel liefde is. Desniettemin zondigen zij, wijl niets volkomen is. Zij bedeelen soms wie het minder behoeven, en weigeren bedeeling aan wie haar waarlijk behoeven." — Synhedrien, fol. 105*a*. „Uit de zegeningen (eigenlijk: lofspraken) van Bileam kunt gij opmaken, wat er omging in zijn gemoed, om Israel te vervloeken." — Abot de rabbi Nathan, Afd. XXIX. „Wantrouw hem, die steeds goeds van u spreekt, maar bemin uwen berisper. De eerste brengt u uit deze, de tweede voert u tot de toekomende wereld."

Luk. VI : 46. „Wat noemt gij mij „heere, heere" en doet niet hetgeen ik zeg?"

Kiddoesjien, fol. 61*b*. „Er is geschreven: (Lev. XXVI: 3) „Als gij in Mijne wetten zult gaan, dan wacht u zegen," en ook (Ibid. XXVI : 15) „Als gij Mijne wetten versmaadt, dan wacht u straf," volgt het eene niet uit het andere? Antwoord. Men had aldus kunnen redeneeren: „Bij het eerste is, o ja, zegen te wachten, maar bij het tweede is, zij het al geene belooning, dan toch ook geene straf; daarom was de tegenstelling noodig." — Joma, Afd. VIII, § 9. „Wie zegt: Ik zondig en bekeer mij, ik zondig weder en bekeer mij nogmaals, die komt nimmer tot bekeering." — Ibid. fol. 86*b*. „Wat is ware bekeering? Als iemand één of tweemalen aanleiding heeft te zondigen, maar standvastig blijft." — Ibid. „De be-

keering van verstokte zondaren weerhoudt hunne vergiffenis." „De geveinsde bekeering van huichelaars stelle men gerust ten toon." Abot de rabbi Nathan, Afd. XXXIX, § 1. „Vijf komen niet tot vergiffenis. Daaronder is hij, die zich oogenschijnlijk bekeert, maar toch blijft zondigen." — Midrasj Psalmen, fol. 41*b*. „Gij wilt, zegt God, dat Ik u hoore in het gebed, welaan, hoort dan ook naar Mij."

Luk. VII : 9. „Ik zeg u, dat ik zoo groot een geloof (als dat van den hoofdman, die de genezing van een zijner soldaten kwam vragen) zelfs in Israel niet heb gevonden."

Joma, fol. 87*a*. „Zelfs in Mozes en Aäron was het geloof niet volkomen. God zeide hun (Num. XX : 12) „Wijl gijlieden in Mij niet deedt gelooven, om Mij te doen heiligen," bijgevolg, hadden zij zelve dit geloof gehad, dan zou de tijd van hun verscheiden nog niet aangebroken zijn geweest."

Luk. VII : 23. „Zalig hij, die aan mij niet wordt geërgerd."

Eroebien, fol. 21*a*. „Eéne zaak verkondigde zoowel David, als Ijob en Ezechiël, maar geen hunner gaf er eene verklaring van: de straf (bezoeking) der rechtvaardigen in deze wereld. De oplossing er van ligt evenwel in hunne zaligheid voor het komende leven." Joma, fol. 67*b*. „Menig gebod gaf Ik u, word er niet aan geërgerd. Zeg niet, het is dwaasheid; Ik, God, beveel het. Het betaamt u niet, de reden na te vorschen. Neemt mijne geboden in acht, al opponeert Satan er tegen, zoo-

als het verbod van varkensvleesch te eten, het dragen van kleederen, uit wol en linnen geweven, de beschaming van wie zich aan het leviraat onttrekt, de manier van melaatschen — reiniging, het zenden van den bok naar de woestijn. Zegt gij, dat dit alles dwaasheid is, Ik, God, heb het verordend; het betaamt u niet, er afkeurend over te peinzen."

Luk. VII: 35. „Doch de wijsheid is gerechtvaardigd door al hare kinderen."

Midrasj Misjlie, 58*b*. „De wijsheid, waar wordt zij gevonden? Wat is hare bron? Dat vroeg Salomo zich af. In het denkende hoofd, of in het gevoelende hart? En hij vond haar in het onschuldige gemoed."

Luk. VIII: 17. „Niets is er verborgen, dat niet openbaar, en niets zoo geheim, dat niet bekend worden en in het openbaar komen zal."

Debariem rabba, fol. 223*a*. „De wijsheid der Leer moge den engelen zijn verborgen, u is zij openbaar," zegt de Heilige tot Israël." — Baba Metziea, fol. 59*b*. „Wij luisteren, nadat de Wet eenmaal op Sinai is geopenbaard zelfs niet naar eene hemelstem."— Edoejot, Afd. V, § 7. „Als Elia, de voorlooper van den Messias komt, dan lost hij alle twistvragen en verborgenheden op." — Synhedrien, fol. 99*a*. Een Zadduceër vroeg aan rabbi Aboeha: „Wanneer komt de Messias?" Het antwoord was: „Als duisternis deze lieden zal bedekken." De vrager zag daar eene verwensching in en riep uit: „Gij vloekt mij." De rabbi, die volstrekt aan

geene verwensching, maar wel aan verborgenheid dacht, hernam: „Het is een volle tekst, (Jesaja LX : 1.) „Zie, duisternis zal de aarde en nevel de natiën bedekken en over u zal de Eeuwige stralen en Zijne majesteit op u zichtbaar worden."

Luk. VIII : 18. „Merkt dan, hoe gij hoort. Wie heeft, hem zal worden gegeven; maar wie niet heeft, hem zal nog worden ontnomen, wat hij meent te hebben."

Soekka, fol. 46*a*. „Kom en zie. Niet als de mensch handelt God. Een ledig vat toch behoudt wat men er in doet, een vol vat echter niet. God daarentegen neemt het volle, maar niet het ledige vat" (den mensch, van deugden vol.) — Abot, Afd. III, § 8. „Wie iets van zijne studie loslaat, hem rekent het de leer aan, als hadde hij aan eigen onheil schuld. Dat wil echter zeggen, als hij haar uit zijn hart verbant en van zich afdoet." — Ibid., Afd. IV, § 2. „Het gevolg der deugd is aanwinst van deugd, dat der ondeugd toename van ondeugd."

Luk. IX : 23. „Wie achter mij wil komen (mij navolgen,) hij verloochene zichzelven, neme dagelijks zijn kruis op en volge mij."

Sabbat, fol. 144*a*. „Wie is de ware discipel? Hij, die de wereldsche begeerlijkheden verloochent en zich geheel aan de hemelschen wijdt." — Kiddoesjien, fol. 40*b*. „Waaraan zijn de braven gelijk? Aan een boom, staande op eene reine plaats, maar wiens bladerendos overhangt over onreinheid. Worden nu die bladerenafgesneden, dan staat de boom geheel en al op eene reine plaats. Zoo ook

brengt God bezoekingen op de vromen in dit, om hen te behouden voor het volgende leven."— Sifrie. Rabbi Eliëzer ben Jakob zegt: „Leeft de mensch een leven van rust en welvaart, dan is hij niet zeker, of zijne tekortkomingen bij den Heer vergiffenis hebben gevonden; maar wordt zijn leven een leven van ontbering en beproeving, dan zijn hem de zonden bepaald vergeven. Want wien God bemint, hem beproeft Hij."

Luk. X: 9. „Ik zend u als lammeren onder de wolven." Vs. 10. „Groet niemand op den weg."

Berachot, fol. 117*a*. „Rab zeide: „Wie iemand groet, alvorens te hebben gebeden is, als richt hij een afgodsaltaar op." — Ibid. fol. 26*b*. „Zelfs den groet eens konings mag men niet beantwoorden, als men zich op het gebed voorbereidt; zelfs niet, als een gevaar naakt." Ibid. fol. 32*a*. „Een vroom man stond op den weg te bidden. Toen kwam een aanzienlijke tot hem met den vredegroet, dien hij echter niet beantwoordde. Na het gebed voerde de voorname heer hem tegemoet: Réka, waarom hebt ge niet geantwoord? Gij, die toch wel zult weten, dat uwe Leer u levensbehoud tot plicht stelt, vreesdet gij niet, dat ik u zou dooden om uwe onbeleefdheid? En deed ik het, wie zou uw bloed van mij vorderen?" Daarop hernam de vrome biddende: „Wees bedaard, totdat ik u zal hebben bevredigd. Stel, gij stondt voor een

koning van vleesch en bloed en een uwer bekenden komt u groeten, zoudt gij hem teruggroeten?"— „Neen." — „En als gij het wel deedt, wat zou dan geschieden?"— „De koning zou mij om dat gebrek aan eerbied zwaar straffen." — Juist," besloot de vrome, „en zie nu. Indien de zaak zóó is bij een koning, die heden leeft en morgen dood kan zijn, hoeveel te meer dan bij den Koning der koningen, den Heilige, die eeuwig en immer leeft en bestaat!"

Luk. X 5. „In welk huis gij zult ingaan, zegt eerst: Vrede zij in dit huis."

Berachot. fol. 46^a. „Hoe zegene de gast den gastheer? Het zij den Schepper welgevallig, den gastheer te bevredigen in deze en in de toekomende wereld." Rabbi voegt er bij: „Hij zij gelukkig in al zijne bezittingen en slage in zijne ondernemingen en de Satan hebbe macht noch over zijne, noch over onze daden en hem noch ons overvalle eene zondige gedachte van nu tot in eeuwigheid."

Luk. X:6. „En is daar een zoon des vredes, zoo zal uw vrede op hem rusten (d. i. ontvangt hij u vriendelijk, blijft dank; maar indien niet, dan keere uw vrede (d. i. uw zegen) tot u terug."

Abot. Afd. I, § 4. „Uw huis zij een verzamelhuis voor wijzen; bestuif u met het stof hunner voeten en drink dorstig hunne lessen." — Ibid., § 14. „Ontvang ieder met een vriendelijk gelaat."

Luk. : X 10. Maar in welke stad gij ingaat, waar men u niet goed ontvangt, zoo zegt, uitgaande op de straten: Vs. 11. „Ook het stof, dat uwe stad aankleeft, schudden wij van ons af en op u.

Aboda Zara, fol. 11^b. „Het is dèn Israeliet verboden, eene stad binnen te gaan ten dage, dat daar een afgodisch feest wordt gevierd, of bij een heiden daarbuiten zijn intrek te nemen, als

Toch is het koningrijk Gods in aantocht."

Luk. X : 12. „Ik zeg u, dat het den (vroegeren) bewoners van Sedom dragelijker op dien dag (des oordeels) zal wezen dan u, die mijne arbeiders niet ontvangt."

daar zulke plechtigheid plaats heeft." — Synhedrien, fol. 98*a*. „De Messias, de zoon Davids, komt eerst, als voor de (zedelijke) zieken geneesmiddel gezocht, maar niet gevonden (d. i. aangeboden, maar afgewezen) wordt." Eene andere uitspraak: „Davids zoon komt niet, alvorens zelfs het laatste spoor van vreemde overheersching over Israel zal zijn verdwenen." Nog eene andere: „Davids zoon komt niet, zoolang nog één hoogmoedige op aarde zal zijn."

Eene bedreiging of uitdrukking, die de Talmud zou wraken. — Berachot, fol. 19*a*, 60*a*, Ketoebot. fol. 8*b*. „Nimmer opene iemand zijn mond ten kwade. Israel klaagde: (Jes, I : 9) „Had de Eeuwige Zebaot ons niet een overschot, o, zoo klein, gelaten, wij zouden als Sedom zijn en aan Amora gelijken." Wat antwoordde de Profeet daar onmiddellijk op? Eene bemoediging : (Ibid. 10) „Hoort, gij aanzienlijken van Sedom, het woord des Eeuwigen, en leent het oor aan de wet onzes Gods, gij, volk van Amora." In Synhedrien, fol. 109*a*. wordt gezegd. „De lieden van Sedom worden de zaligheid niet deelachig, want zij waren (Gen. XIII : 13) slecht en zondig," slecht voor deze, zondig voor de volgende wereld. Neen, zegt rab Juda: alleen slecht voor zich en hun vermogen."

Luk. X : 15. „En gij, Kapernaüm, die tot den hemel hoog zijt, gij zult tot de hel toe worden nedergestooten."

Zachter in den Talmud. Synhedrien, fol. 109*b*. „De lieden van Korach (ter helle gestort naar de volkstraditie) hebben geen deel aan de zaligheid, want er is geschreven : (Num. XVI : 33) „De aarde bedekte hen en zij gingen verloren" d. i. de aarde bedekte hen in deze, en zij gingen verloren voor de volgende wereld." „Volstrekt niet," beweert rabbi Eliëzer. „Het is op hen,dat de tekst doelt: (1 Sam. 11 : 6) „De Eeuwige doodt en doet herleven, voert ten grave en weder opwaarts."Ja, merkt rabbi Juda ben Betéra op, zij zijn als iets verlorens, dat vurig terug wordt begeerd."

Luk. X : 16. „Wie u hoont, hoont mij en wie u verwerpt, verwerpt mij en Hem, die mij heeft gezonden."

Synhedrien, fol. 110*a*. „Wie zijn leermeester bestrijdt is, als bestreed hij het Opperwezen; wie met hem twist zoekt, als zocht hij dit met de goddelijke majesteit en wie tegen hem opstaat, staat tegen de Godheid op." — Sjemot rabba, fol. 115*a*. „Wanneer gij naar zijne stem hoort en doet, wat Ik spreek." Er staat niet, gelijk het behoorde: wat *hij* (de Godsgezant) spreekt. Indien gij, zegt de Heer, van hem lessen aanneemt, dan is het, als ontvangt gij ze van Mij." — Synhedrien, fol. 99*a*. „Wie der wijzen discipelen veracht, staat met den Epicureër gelijk."

Luk. X:19. „Ik geef u de macht, om op slangen en schorpioenen

Berachot, fol. 33*a*. Niet de slang doodt," zeide rabbi Cha-

te treden en over al de macht des vijands te zegevieren."

Luk. X : 21. „Ik dank U, Heer des hemels en der aarde, dat Gij deze dingen, voor de wijzen en verstandigen verborgen, aan den kinderen geopenbaard hebt. Ja, Vader, zoo was het ook Uw welbehagen."

niena ben Dosa tot zijne leerlingen, „maar de zonde."

„Heer des hemels en der aarde," zie de uitdrukking in Gen. XIV : 22. „Zoo zij het Uw welbehagen" („*kén jehie ratsoon*") is het gewone slot van vele Hebr. gebeden. — Sabbat, fol. 119[b]. „Gansch iets anders is de schuldelooze adem uit den mond der kinderen (als zij tot God bidden) dan de zondige adem uit den mond van volwassenen." — Ibid, fol. 104[a]. „Kinderen zeiden heden dingen (verklaringen), zooals ze zelfs in de dagen van Josua, den zoon van Nun niet werden geleerd."

Luk. X : 24. „Vele profeten en koningen (lees: rechtvaardigen, zie Matth. XIII : 17) begeerden te zien, wat gij thans ziet en hebben het niet gezien, te hooren hetgeen gij hoort en hebben het niet gehoord."

Berachot, fol. 7[a]. „Door drie zaken, die allen van zijne bescheidenheid getuigden, was het Mozes alleen gegeven, de Godheid te aanschouwen." — Sabbat, fol. 63*a*. „Alle profeten profeteerden enkel van de Messiasdagen; doch de toekomende wereld zag geen sterfelijk oog, maar God alleen." — Bamidbar rabba, fol. 197*a*. „Sprak de Heer tot Mozes, dan hoorden zelfs de engelen Gods stem niet, noch zagen Zijne heerlijkheid. Alleen in het eeuwige leven is dit voor den mensch weggelegd."

Luk. X : 41. „Maar één ding is noodig; doch Maria (de zuster der gastvrouw, die, in stede van Jezus als gast mede te helpen bedienen, naar zijne woorden luisterde) heeft het goede deel

Abot, III, § 3. „Als drie aan eene tafel spijzen, zonder dat het geprek over de Leer loopt, dan is het, alsof zij van afgods- (letterl. dooden-) offers hadden gegeten. Doen zij het wel, dan is

gekozen, dat haar niet zal worden ontnomen."

Luk. XI : 39. „Gij reinigt het buitenste van drinkbeker en schotel, maar uw binnenste is vol roof en boosheid." Vs. 40. „Heeft niet Hij, die het buitenste schiep, ook het binnenste geschapen?"

het, alsof zij aan de Godstafel (in den tempel) hadden gespijsd."

Zie de aanteekening (bl. 125) op Matth. XXIII : 25. — Joma, Afd. VIII, § 9. Er is (in Jerem. XIV : 8) gezegd: „God is de hope Israëls, zijn Helper in tijd van nood," gelijk een bad (*) de onreinen reinigt, zoo reinigt de Heer Israel, als het boete doet en zich bekeert." — Taäniet, fol. 16*a*. „Wie zich baadt met het onreine in de hand, hem reinigen alle wateren der wereld niet. Zoo is hij, die zich slechts uiterlijk bekeert, maar aan de zonde vast blijft houden."

Luk. XI : 41. „Doch geeft wat er in (die vaten) is als aalmoes weg, en ziet, alles in u is rein."

Een vreemde raad, de onreinheid als „aalmoes" weg te schenken, om rein van zonde te worden! Hier schuilt echter eene Talmudische les achter. — Baba Batra, fol. 10*a*. „Wees eerst weldadig en bid daarna. Wie dat niet is, staat met een afgodendienaar gelijk." — Sjemot rabba, fol. 107*a*. „Alvorens te bidden, behoort den mensch zich eerst van ongerechtigheid te zuiveren. „Een bezoedeld gebed," dat is het gebed van hem, wiens handen door onrecht besmet zijn; een rein gebed kan alleen van den rechtvaardige komen." — Roosj Hasjana, fol. 16*b*. „Vier

(*) Eene woordspeling: „*mikwê*", hoop, en „*mikwa*" bad, in verband met het daar geciteerde vs. 25 in Ezechiël XXXVII: „Ik zal rein water over u uitstorten en gij zult rein wezen."

zaken veranderen het ongunstige Godsoordeel over den mensch. In de eerste plaats weldadigheid, daarna gebed, vervolgens naams- en eindelijk gedragsverandering.

Luk. XI : 42. „Gij vertiendt de munte, de ruite en alle moeskruiden, maar gaat het oordeel en de liefde Gods voorbij. Dit moest men doen en het andere niet laten."

De vertiending van munte, ruite enz. was eene rabbijnsche uitbreiding van het Mozaïsche gebod. Zie Mangserot, Afd. I, §§ 1—5. Péa, Afd. V, § 6.

„Wie de armen niet tot den hoek (om de vruchten voor zich in te zamelen) toelaat, of den eenen arme wel en den anderen niet, die besteelt den behoeftige." — Ibid., Afd. VII, § 3. „Evenzeer besteelt hij den arme, die een mand onder den boom plaatst voor de vallende vruchten, terwijl hij aan het plukken is." — Berachot, fol. 35*a*. „De mensch mag niets nuttigen, alvorens God voor Zijne gave te hebben gedankt." — Ibid., fol. 35*b*. „Wie dit overtreedt is, als ontstal hij die gave den hemelschen Vader."

Luk. XI : 43. „Gij bemint het voorgestoelte in de Synagogen en de begroeting op de markten."

Jebamot, fol. 105*a*. „Wie bidt," zeide rabbi Chija, „houde het oog neêrgeslagen." „En richte het hart omhoog," liet rabbi Simon er op volgen. — Berachot, Afd. V, § 1. „Men bidde niet dan in gebukte, nederige houding." — Ibid., fol. 10*b*. „Men bidde niet op eene in het oog loopende, maar op eene lage, verscholen plaats; want (Ps. CXXX : 1) uit de diepte wil God zijn aangeroepen. Daar-

om bidde men noch op een voorgestoelte, noch op eenige verhevenheid." — Sota, fol. 5*a*. „God verscheen aan Mozes in een doornbosch. Hij ging dus alle prachtige,statige boomen voorbij en koos tot plaats Zijner majesteit een boschje van lage ongeachte doornen. Eene les van ootmoed voor den leeraar in het bijzonder en den mensch in het algemeen."

Luk. XI : 46. „Gij, Phariseën, belast de lieden met lasten, maar gij zelven raakt ze niet aan, zelfs niet met een uwer vingers."

Jadajim, Afd. IV, § 3. „Rabbi Ismael tot rabbi Eläzar ben Azarja, die een Mozaïsch voorschrift wilde verzwaren: „Op u, Eläzar, ligt de bewijslast; want het is een vaste regel: Wie verzwaren wil, moet er het bewijs voor leveren." Zonder dringende noodzakelijkheid mag men niet verzwaren. — Sjemot rabba, fol. 120*b*. „Elke leeraar, die wil, dat men zijne lessen aanneemt, moet zelf de eerste wezen, ze in uitvoering te brengen en het voorbeeld geven."

Luk. XI : 47. „Wee u, Phariseën, gij bouwt de graven der Profeten op en uwe vaderen hebben hen gedood."

Oogenschijnlijk eene goede daad en een desaveu aan der anderen gedrag. Bij Matth. echter (XXIII : 29—31) is de zin duidelijk: „Gij vermoordt de Profeten wel niet, integendeel, gij versiert hunne graven, maar gij doet erger; gij vernietigt hunne leer door uw ongeloof." — Besrésjiet rabba, fol. 71*b*. „Voor rechtvaardigen behoeft men geene gedenkteekenen op te richten. Hunne daden zijn hunne monumenten."

Luk. XII : 8. „Een ieder, die mij voor de menschen zal belijden, hem zal de Zoon des menschen ook voor de engelen (den troon) Gods belijden"; Vs. 9, „maar wie mij zal verloochenen voor de menschen, die zal voor de engelen Gods worden verloochend."

Jadajim, Afd. VI, § 8, slot. „Pharäo loochende de Godheid, zeggende: (Excod. V : 2) „Wie is Jehova, dat ik naar Zijne stem zou luisteren?" Hij moest later bekennen: (Ibid., IX : 27) „De Eeuwige is rechtvaardig, maar ik en mijn volk zijn goddeloos." — Synhedrien, fol. 94[a]. „Jitro, die de Godheid openbaar erkende met te zeggen: (Exod. XVIII : 18) „Geloofd zij de Heer, die u heeft verlost; nu weet ik dat Hij verheven is boven alle goden," Jitro steeg er door boven Mozes en de zesmaal honderdduizend van Israel."

Luk. XII : 10. „Wie tegen den Heiligen Geest zal hebben gelasterd, hem zal niet worden vergeven."

Tanchoema op Lev. XIX : 12. „Gij zult bij Mijn naam niet valsch zweren," wie den naam Gods zoodanig ontheiligt, loochent dien God en heeft nimmer vergiffenis te hopen."

Luk. XII : 51—53. „Meent niet, dat ik ben gekomen, om vrede op aarde te brengen. Neen, zeg ik u, veeleer verdeeldheid. Van nu af zullen er vijf in één huis zijn verdeeld, drie tegen twee en twee tegen drie. De vader zal verdeeld zijn tegen den zoon, de zoon tegen den vader, de moeder tegen de dochter en de dochter tegen de moeder, de schoonmoeder tegen de schoondochter en deze tegen de schoonmoeder."

Zie (bl. 116) de aanteekening op Matth, X : 35. — Synhedrien, fol, 96[b] en 97[a]. „Wanneer," vroeg rab Nachman aan rabbi Jitzchak, „wanneer komt de zoon der gevallenen?" „De zoon der gevallenen," was de wedervraag, „wie is dat?" „De Messias." „En hem noemt ge de zoon der gevallenen?" „Zeker, want er is geschreven: (Amos IX : 11) „Op dien dag richt Ik de gevallen hut Davids (Israel) weder op," en van David komt de Messias," Toen antwoordde hij op de eerste vraag: „Zoo zeide rabbi Jochanan: In het geslacht

(den tijd), dat de zoon Davids zal komen, zullen de discipelen zeer zijn verminderd en van de overigen zullen de oogen door smart, leed en verzuchting zijn verduisterd. En ontzettende rampen zullen komen, en eer de eerste zullen zijn geweken, zullen de volgenden er reeds zijn. Dan zullen algemeene ontaarding, ontucht, verdeeldheid, onrust, waarheidsverachting en driestheid aan de orde wezen."

Luk. XIII : 2—5. „Bekeert gij u niet, dan zult gij worden als zij, die Pilatus bij het offeren doodde, of wie de neêrstortende toren van Siloam verpletterde."

Sabbat, fol. 32*a*. „Steeds beschouwe de mensch zich van gevaren omringd, is hij op straat, heeft hij pijn, gevoelt hij zich ziek. Zijne beschermers zijn dan alleen bekeering en goede werken." — Berachot, fol. 5*a*. „Wordt de mensch door rampen getroffen, dan onderzoeke hij zijn gedrag." — Ibid. „Er zijn rampen tot straf en rampen uit liefde, voor boete en tot beproeving."

Luk. XIII : 15 en 16. „Ieder uwer maakt op den sabbat zijn os of ezel van de kribbe los en voert hem, om hem te doen drinken. Mag ik dan deze dochter Abrahams, die reeds achttien jaren door ziekte is gebonden, op den rustdag niet genezen?"

Zie de aanteekening op Matth. XII : 10 en Mark. III : 4. — Berésjiet rabba, fol. 30*a*. „Rabbi Simon ben Eläzar zegt tot verklaring van Gen. IX : 2 elders: „Voor een levend kind, al is het slechts één dag oud, mag men den sabbat ontwijden, maar voor David, Israels koning, mocht men dit, zoodra hij dood was, niet. Immers, het is een regel: Sabbatsontwijding wel voor den levende, niet voor den doode." Zie dezelfde

plaats in Midrasj Kohélet, fol. 72*a* en Sabbat, fol. 151*b* — Joma, fol. 84*a*. „Is er zelfs twijfel omtrent levensgevaar bij een gewonde, dan nog moet men op den sabbat pogen, hem te heelen, en die plicht geldt niet enkel den Jood, maar ook den gewonden heiden. „Treft men hem levend aan, dan heele men hem," leert de Misjna. „Hoe, spreekt dat niet van zelfs? O ja, waar bedoeld wordt: al treft men hem *nog* levend aan. Kan men zijn leven door spoedige hulp verlengen, al is het maar één uur, dan is die hulp plicht."

Luk. XIII : 24. „Waakt, om de nauwe poort in te gaan; want ik zeg u, dat velen zullen begeeren in te gaan, maar het niet kunnen."

Aboda Zara, fol. 3*a*. „Wie zich in dit leven moeite geeft, teerkost voor het volgende meê te nemen, zal daar eten. Wie dit niet doet, zal daar hongeren." — Sabbat, fol. 153*a*. „Is er wel een maaltijd zonder moeite (voorbereiding)?"

Luk. XIV : 3—5. „Is het ook geoorloofd, op den sabbat gezond te maken? Maar zij (de wetgeleerden) zwegen. En hij, hun antwoordende (d. i. het woord verder tot hen richtende) zeide: „Wie uwer zal uwen ezel of uwen os niet uit den put trekken, als die op den sabbat daarin is gevallen?"

Zie de aanteekening (bl. 118) op Matth. XII : 11, alwaar precies hetzelfde voorbeeld is gegeven en genezing van den mensch op sabbat eene verdienstelijke daad wordt geacht. De wetgeleerdheid dier uit verlegenheid zwijgende wetgeleerden moet niet zeer groot zijn geweest. Joma, fol. 84*b*. „Elk vermoeden van levensgevaar stelt het sabbatsgebod op zijde." Rabbi Juda zeide uit Rabs naam: „Niet alleen geldt het gebod voor dezen,

maar ook voor den volgenden sabbat. Hoe zoo? Is er op den eersten bepaald geen gevaar, maar wellicht acht dagen later, als men thans niet helpt, dan zou men kunnen denken: „Laat mij geen twee sabbatdagen ontwijden; als het gevaar komt, dan zal ik helpen." Neen, beveelt de Wet, *dadelijke* onmiddellijke hulp!"

Luk. XIV : 26. „Zoo iemand tot mij komt en niet haat (d. i. niet verlaat, zoo noodig) zijn vader en moeder en vrouw en kinderen en broeders en zusters, ja zelfs zijn eigen leven (niet veil heeft,) die kan mijn discipel niet wezen."

Blijkbaar eene navolging van Exod. XXXII : 27, als werkelijkheid opgeteekend in Deut. XXXIII : 9. Jebamot, fol. 6*a*. „Men mocht kunnen meenen, dat, als de vader den zoon beveelt, zich te verontreinigen of eene vondst niet terug te brengen, dat die zoon moet gehoorzamen. Maar neen; er staat : (Lev. XIX : 3). „Elk eere zijne ouders en neme Mijne sabbatten in acht, want Ik, de Eeuwige, ben uw God," gij allen zijt *Mij* gehoorzaamheid schuldig." — Ibid. „Men mocht meenen, dat de menseh steeds voor het heiligdom hebbe te vreezen. O neen; bij den sabbat is het Woord „in acht nemen" en bij het heiligdom het woord „ontzag" gebezigd; gelijk nu het eerste alleen beteekent: vrees niet voor den sabbat, maar eerbiedig Hem, die den sabbat beval," zoo zegt het tweede: „niet voor het heiligdom het ontzag, maar voor Hem, die omtrent dat heiligdom gebood."

Luk XIV : 27. „En wie zijn kruis niet draagt en mij navolgt, die kan mijn discipel niet wezen."

Baba Kamma, fol. 92*b*. „Draagt gij den last mede, zoo draag ik hem ook; wilt gij den last niet dragen, zoo draag ik hem ook niet." — Jalk. Misjlie, § 932. „Gaat gij uit tot de Leer, dan komt zij niet tot u."

Luk. XVI : 17. „Het is lichter, dat de hemel en de aarde voorbijgaan, dan dat één titel der Wet valle."

Wajikra rabba, fol. 160*b*. „Salomo kan ondergaan en honderd van zijne gelijken meê, alvorens ééne *jod* der wet zal vervallen." — Ibid., fol. 140*b*. „Indien alle volken der aarde zamenspannen, om ééne letter der wet te doen vallen, dan kunnen zij het niet. Zelfs de bijvoeging of wegneming van een streepje of stipje is in staat, de wereld te verwoesten. Leest gij eene *résj* voor eene *dalet* „de Eeuwige is Eén" (Deut. VI : 4), dan heet het: „Hij is een ander." Of omgekeerd, maakt gij (Exodus XXXIV : 14) van de *résj* eene *dalet*, van *achaar échad*, dan zegt de tekst niet: „Buig u niet voor een anderen god," maar buig u niet voor den Eeuwige." In Lev. XXII : 2 heet het: „Zij zullen Mijn heiligen naam niet ontwijden;" verwisselt men nu de *ched* met eene *hé*, dan wordt het: „Zij zullen Mijn heiligen naam niet prijzen." En nu omgekeerd, de verwisseling der *hé* in *chet* zou van (Ps. CL : 6) „Alle zielen loven den Heer," maken: „Alle zielen ontwijden, schenden den Heer." Op gelijke wijze voert de

kleine, nauw merkbare verandering der *bet* in *kaf* tot heiligschennis. „Zij loochenen den Eeuwige." (Jer. V : 12) wordt „Zij loochenen als de Eeuwige." Hetzelfde resultaat brengt het geringe toedoen van een streepje bij de *kaf*. „Er is niets zoo heilig als God" (1 Sam. II : 2) wordt dan daardoor: „Er is niets heiligs in God."

Luk. XVI : 18. „Een ieder, die zijne vrouw verlaat en eene andere trouwt, doet overspel, en een iegelijk, die de verlatene van den man trouwt, doet ook overspel."

„*Verlaten*" is hier synomien met „*scheiden*," naar het Hebr. „*verjagen*." Zonder uitreiking van een scheidsbrief in *optima forma*, was voor geen der echtelingen het huwelijk ontbonden. — Gittien, fol. 90*a*. In den strijd tusschen Sjammais en Hillelsschool over de wettige reden tot scheiding, beroept de eerste zich op het woord „*erwah*" (schandelijkheid), de tweede op het woord „*dabar*" (zaak in het algemeen) in Deut. XXIV : 1. Daarop vraagt rab Papa aan Raba: „Als er noch schandelijkheid door haar gepleegd, noch ongeschiktheid bij de vrouw bevonden is en hij verjaagt haar toch, hoe dan?" Het antwoord luidt: „Dat heeft de Albarmhartige reeds bij de gewelddadig onteerde (Deut. XXII : 29) geopenbaard. Evenals hij haar in dat geval levenslang niet kan wegzenden en men hem gerechtelijk kan dwingen (zie Makkot, fol. 15*a*, Temoera, fol. 5*a*) haar

bij zich te houden, zoo ook hier."— Ibid., fol. 90*b*. „Schendt de vrouw openlijk de goede zeden, dan is het plicht, van haar te scheiden. Huwt iemand zulk eene vrouw na de scheiding en sterft, dan heeft hij het verdiend. De eerste voerde een gruwel *uit*, de tweede voerde hem *in* zijn huis." Zie verder de aanteekeningen op Matth. XIX : 9 en Mark. X : 11, 12.

Luk. XVII : 20. „Het koningrijk Gods komt niet met uiterlijk gelaat." Vs. 21. „En men zal niet zeggen : ziet hier, of ziet daar; want ziet, het koningrijk Gods is binnen, in u."

Synhedrien, fol. 97*a*. „Rab zegt : „Alle einden (tijdsbepalingen, aanduidingen voor de komst van den Messias) zijn reeds voorbij; de verlossing hangt alleen van bekeering en goede daden af." Samuel zegt: „De treurende (Israël) beruste in zijne droefenis; de verlossing zal toch wel komen." — Rabbi Eläzar zegt: „Bekeert Israël zich oprecht, dan wordt het bevrijd, zoo niet, dan wordt het niet verlost." „Maar dan," voegt rabbi Josua er bij, „stelt God over hem een koning aan, wiens bevelen nog strenger dan die van Haman zullen wezen, en dit zal het wel tot bekeering opwekken."

Luk. XVII : „Er zullen dagen komen, dat gij zult begeeren, een der dagen van den Zoon des menschen te zien, maar gij zult hem niet zien."

Synhedrien, fol. 98*a*. Eene legende. „Rabbi Josua ben Levie vond den profeet Elia staande aan de spelonk van rabbi Simon ben Jochaï. Toen vroeg hij hem: „Wanneer komt de Messias?" „Vraag het dezen," was de raad, en dien volgende, kreeg hij ten antwoord: „Van daag" *(hajoom)*,

maar hij kwam niet. Daarop begaf hij zich tot den profeet; misschien was de Messias verhinderd. „Wat zeide hij u?" vroeg hem Elia. Hij zeide: „Nog heden, en zie, hij heeft mij bedrogen; want de dag is verstreken en de komst is er niet." „O neen," verzekerde Elia, „hij bedroog u niet. Hij meende het psalmistische *heden*, (XCV : 7) „heden, als gij naar Gods stem luistert." — Midrasj Echa rabba, fol. 50*a*. „Hoe is de ware naam van den koning Messias? Rabbi Abba bar Kahana zegt: „Hij heet de *Eeuwige*" (het is God zelf); want zoo is er gezegd: (Jerem. XXIII : 6) „En met dezen naam zal men hem noemen: de Eeuwige, onze Rechtvaardiging."

Luk. XVIII : 17. „Voorwaar, zeg ik u, wie het koninkrijk Gods niet als een kind ontvangt, hij zal er niet ingaan."

Synhedrien, fol. 110*b*. „De kinderen der ongeloovigen in Israël hebben geen deel aan het toekomende leven. Rabbi Akiba bestrijdt dit terecht; want daar is geschreven: (Ps. CXVI : 6) „De Heer behoedt de onschuld." In de zeesteden noemt men een kind „patja" „onschuld." — Abot de rabbi Nathan, Afd. XXXIX. „Alles komt naakt ter wereld, alles gaat naakt er uit. Moge het heengaan zoo naakt van zonden zijn, als de komst was, om de zaligheid deelachtig te worden!" — Kalla, Afd. I. „De hel is voor den drieste, het Eden (de zaligheid) voor den beschei-

Luk. XVIII : 22. „Nog één ding ontbreekt u. Verkoop alles, wat gij hebt en deel het onder de armen uit. Gij zult een schat hebben in den hemel. En kom herwaarts en volg mij." Vers. 24. „Bezwaarlijk zullen zij, die het goed hebben, in het koningrijk Gods ingaan."

dene en eenvoudige." — Dérech Eretz rabba, Afd. II. „Wie in rechtvaardigheid oordeelen, in waarheid terechtwijzen, in eenvoudige eerlijkheid handelen en zuiver van harte zijn, van hen zegt de Psalmist: (Ps. LXXIII : 1) „Voorwaar, den brave is de Heer goed; God is het den reinen van gemoed." (*)

Geen wonder, dat de rijke jongeling, wien deze echt Ebionietische raad werd gegeven, bedroefd was. Toch had hij, die (vs. 19. 20 en 21) ook braaf was, zich volstrekt over zijn rijkdom niet bedroefd behoeven te maken. Het zou er slim uitzien en niet voor de hemelsche rechtvaardigheid pleiten, als niet ook rijken zalig konden worden. De *historische* uitkomst dezer les was — denk aan het latere monnikenwezen — dat bij zulken afstand, de individueele eigendom overging in gemeenschappelijken eigendom en de Christenkerk er bovenmate rijk door werd, zooals geene kerk vóór haar. Die kerkelijke rijkdom was in den grond der zaak rijkdom der geestelijkheid.— In den Talmud is rijkdom (zie de aanteeke-

(*) In den officiëelen tekst staat eigenlijk: „God is goed voor Israël („*lejisraeel*"), dat daar kennelijk niet op zijne plaats is. Reeds van der Palm waagde de conjectuur, de betere lezing: „*lejasjâr Eel*", waardoor tevens het parallelismus wordt hersteld. De beteekenis is dan: „Waarlijk, den brave is God goed." Naar de bovenstaande toepassing te oordeelen, schijnt die juistere lezing al eeuwen oud. In Dyserincks Psalmscholiën vindt men haar niet.

ning op Mark. X 21) een zegen, als hij nuttig, d. i. tot heil van anderen wordt besteed. —Mechilta op Exod. XVIII: 21. „Men stelle geen rechter in Israël aan, die niet, onder meer, een gefortuneerd man is, opdat hij geldelijk onafhankelijk en voor omkooping niet vatbaar zij." — Nedariem, fol. 31a. „De Heilige, geloofd zij Hij, doet Zijne majesteit niet rusten dan op (d. i. verleent geen prestige dan aan) een sterke, rijke, wijze en nederige, en dat alles vereenigde zich in Mozes." — Ibid. „Uit de Heilige Schrift is te bewijzen, dat de Profeten vermogende mannen waren. Inzonderheid is dit bewijsbaar van Mozes, Samuel, Amos en Jona." — Eroebien, fol. 86a. Raba bar Mari predikte: „Er is geschreven: (Ps. LXI: 1.) „Hij zal eeuwig bij God zitten; dat trouw en welwillendheid hem bewaken." dit geldt ook voor den rijke. Wanneer zal hij eeuwig bij God zitten? Als hij den armen welwillend is en in trouwe voor hen waakt." — Beetza. fol. 32b. „Van drie is het leven geen leven: wie hopen moet op een maaltijd aan eens anders tafel, wie door zijne vrouw wordt beheerscht en wie steeds ziekelijk is." — Baba Batra fol. 116a. „Armoede in huis is erger dan vijftig plagen tegelijk." — Kalla, Afd. I. „Van den rijken, maar niet zeer milden rabbi Try-

phon wordt het volgende verhaald: „Eens kwam rabbi Akiba bij hem, om hem op kiesche wijze zijne gierigheid onder het oog te brengen. „Ik heb eene voordeelige zaak voor u," zeide Akiba, maar er is geld voor noodig." Onmiddellijk stond Tryphon op, haalde geld en reikte hem duizend denariën over. Er verliepen vele dagen, zonder dat hij iets van den koop vernam. Eindelijk vroeg hij aan Akiba: „Waar blijft de voordeelige zaak dan?" „Wacht," sprak de kooper, „ik zal ze u wijzen." Meteen nam hij hem bij de hand, voerde hem naar de school en stelde hem van uit de kinderen een knaap voor, die een Psalmboek in de hand had. Hij liet dien knaap lezen en lezen, totdat hij aan den tekst kwam: (Ps. CXII: 9) „Hij strooit uit, geeft den behoeftigen, zijne mildheid staat voor altijd vast, zijne kracht verheft zich eervol." „Ziedaar de voordeelige zaak," vervolgde Akiba, „die ik voor u had. Uw geld is hier uitmuntend besteed." Tarfon begreep en was genezen."

Luk. XX : 25. „Geef den keizer wat des keizers is en Gode wat Hem is."

Midrasj Misjlie, fol. 57*a*. „Zie in de bevelen des konings, wat de Heer over u heeft besloten. „In Zijne hand is 's konings hart als waterbeken" (Spr. XXI : 1). Gelijk het water, doet men het in eene kom, naar elken kant vloeit, zooals men de kom be-

weegt, evenzeer neigt het hart eens konings van vleesch en bloed in 's Heeren hand. Is het land braaf, dan neigt God het hart van den vorst tot het nemen van nuttige besluiten; is het land schuldig, dan straft God het door de slechte besluiten van zijn koning."

Luk. XX : 35. „Wie waardig zijn, die eeuw (die toekomst) te verwerven en de opstanding uit de dooden, zullen noch huwen, noch ten huwelijk worden gegeven." Vs. 36. „Zij kunnen niet meer sterven, maar zijn den engelen gelijk."

Zie (bl. 105) het citaat uit Berachot op Matth. XXII : 30. — Dérech Eretz rabba, Afd. II, § 17 heeft volkomen dezelfde uitspraak. De rabbijnen beschouwden het toekomstige leven als een louter geestelijk leven. Alle genot, alle zaligheid is daar genot en zaligheid der ziel, door een zien van en toeven bij Gods majesteit. Wie daartoe rechtstreeks werden geroepen, waren — zoo drukken zij het recht dichterlijk uit — gestorven „door een kus Gods." — Synhedrien, fol. 96*a*. „De rechtvaardigen, die de Heilige, geloofd zij Hij, in de opstanding ten leven roept, zullen niet weêr tot het stof terugkeeren. Evenals Hij eeuwig is, zoo zullen zij het wezen."

Luk. XX : 37. „En dat de dooden zullen opstaan, heeft ook Mozes aangewezen bij het doornbosch, toen hij den Heer noemde den God van Abraham, den God van Izaäk en den God van Jakob." Vs. 38. „God nu is niet een God der dooden, maar der leven-

Een zuiver rabbijnsch argument. Synhedrien, fol. 90*a*. „Ik verscheen aan Abraham, aan Izaäk en aan Jakob en richtte Mijn verbond met hen op, om hun het land Kanaän te geven" (Exod. VI : 3, 4). rabbi Simaï zegt: Er staat niet, om *ulieden*, wel, om

den; want zij leven in Hem allen."

hun, d. z. de aartsvaders, het land te geven; ziedaar een bewijs uit de Leer voor de opstanding. — *Allen in God.* Berésjiet rabba, fol. 60*b*, Jalk. Habakkuk, § 563. „Rab Hoena zegt uit rab Ami's naam: „Waarom gaf men Gode een bijnaam en noemde men Hem „*makoom*" (plaats, ruimte)? Omdat Hij de plaats der wereld en de wereld niet Zijne plaats is. Hoe bewijst men dit uit de Schrift? Zie, er is geschreven: (Exod. XXXIII : 21) „Voorwaar, de *makoom* is bij Mij," de wereld is wel in Hem, maar niet Hij binnen de wereld." (*) — Tanchoema, fol. 33*b*. Rabbi José ben Chalafta zegt: „Voorwaar, de *makoom* is bij Mij," d. i. de ruimte is Mij ondergeschikt, niet Ik aan haar." Berachot, Afd. IX, § 5. „De Zadduceën loochenden het bestaan eener toekomstige wereld (de opstanding); daarom bepaalde men van toen af, van God in het gebed te zeggen: „levende van wereld tot wereld" (van eeuwigheid tot eeuwigheid). In het dagelijksche gebed heet God voorts: „het Leven der werelden."

Luc. XXI : 33. „De hemel en

Tanchoema, fol. 1*a*. „Op de

(*) De „*topos*" bij Philo. God is Zichzelven de plaats, alles is vol van Zijn wezen, in Hem bevindt, leeft en beweegt zich al het zijnde, Hij is de absolute onafhankelijkheid. Tegen dit pantheïsme wordt hier opgekomen. Over het geheel heeft Philo, heeft de Alexandrijnsche philosophie aan het Jodendom meer kwaad gedaan, dan Egypte, Babylonie en Rome te gader.

de aarde zullen eerder vergaan, dan mijne woorden."

Leer steunt de wereld; zij was als het ware het scheppingswerktuig. Rabbi Simon ben Lakisj zegt: „Zij was de voorwaarde, die God aan de wereld bij de schepping stelde. Ontvangt Israël de Wet, dan is het goed; zoo niet, dan keert de wereld weder tot den chaos terug." Zie dezelfde plaats in Sabbat, fol. 85*a*. — Ibid., fol. 30*a*. „Het einde der zaak, waarin alles is begrepen is: Eerbiedig God en neem Zijne geboden in acht, want dit is geheel de mensch" (Kohélet XII : 13), wat bedoelt het gezegde: „dit is de gansche mensch?" Rabbi Elëzar zegt: „De wereld is alleen daarvoor geschapen," rabbi Abba bar Kahana: „dit weegt tegen de gansche wereld op;" Simon ben Zoma: „de wereld kwam voor niets anders, dan om dit gebod te ontvangen."

C. GELIJKENISSEN.

NIEUW TESTAMENT.

Lukas V : 36. „Niemand zet den lap van een nieuw op een oud kleed; anders scheurt het nieuwe ook het oude en de nieuwe lap komt met het oude kleed niet overeen." Vs. 37. „En niemand doet nieuwen wijn in oude lederen zakken; anders doet de nieuwe wijn de zakken barsten en de wijn loopt weg en de zakken zijn bedorven." Vs. 30, „En niemand, die ouden wijn drinkt, begeert dadelijk nieuwen; want hij zegt: de oude is beter."

TALMUD.

In den gewonen redeneertrant des Talmuds zou de volgende opmerking niet uitblijven: De Phariseën vragen, waarom eten en drinken uwe discipelen, terwijl de onzen vasten? Geantwoord wordt: Er komt iets nieuws, een geheel nieuw godsdienststelsel, waarin het vasten niet past. Nu is vasten iets ouds, iets uit de oude Wet, iets uit het bestaande, en nietvasten iets nieuws, iets uit de nieuwe richting. Voorts is vasten als een enkel gebod de „lap" uit het oude, en het nieuwe systeem als allesomvattend, het „kleed." Ergo, moet het niet luiden: Men zet geen lap van een nieuw op een oud kleed," maar wel: „Het nieuwe kleed heeft geen lap, veel minder een van een oud kleed noodig." Vervolgens zou de Talmud op de gelijkenis van den wijn aanmerken: Wat is beter, oude wijn of nieuwe wijn? Wat beproefder, oude of nieuwe lederen wijnzakken?" — Nedariem, fol. 40^{a}, Tosefta, Megilla, fol. 31^{b}. „Zeggen

fol. 5a. „Wie is de rots? Niemand dan de Heilige, geloofd zij Hij. De belooning van hem, die hoopt in het gebed, bestaat in zegeningen."

Luk. VI : 49. „Maar die ze heeft gehoord, doch niet zal hebben gedaan, is gelijk aan een mensch, die een huis bouwde op aarde zonder fundament. Een waterstroom besloeg er tegen aan, het viel terstond, en de val van het huis was groot."

Sota, fol. 21a. „Machtige stroomen kunnen de liefde niet blusschen," (Hooglied I : 7) zoolang men zich met de volvoering van een gebod onledig houdt, beschermt het en redt van het booze; houdt men er zich niet meê bezig, dan beschermt het wel, maar redt niet tegen verleiding. De liefde tot de Leer echter beschut ten allen tijde én tegen rampen én tegen zondenval."

Luk. VII: 41. „Een schuldeischer had twee schuldenaren. De één was hem vijftig denariën, de ander tienmaal meer schuldig." Vs. 42. „En toen zij niet hadden, om hem te voldoen, schold hij het hun beiden kwijt. Wie zal hem meer liefhebben?" Vs. 43. „Zeker hij, wien het meeste werd kwijtgescholden."

Onder twee bedingen: *a*) bij gelijk zedelijk gevoel en *b*) bij gelijk onvermogen. Anders toch kon het zijn, dat de schuldenaar van vijftig denariën, door de kwijtschelding meer werd gebaat, of zich dankbaarder gevoelde. De zin der gelijkenis ligt in de les: (Berachot, fol. 34b, Synhedrien, fol. 99a.) „Verre boven den altijd rechtvaardig geblevene staat de bekeerde." Intusschen mag de heerlijke eigenschap Gods, om veel te vergeven, voor den mensch geen vrijbrief worden, om eerst veel te zondigen. — Abot de rabbi Nathan, Afd. XXXIX, § 1. „Wie zondigt, denkende zich wel eens te zullen bekeeren, komt tot geene vergiffenis." — Moëd Katan, fol. 27b. „Heeft men tweemalen dezelfde

eerste kwam heerlijk op, bloeide en leverde even heerlijke vrucht. Het tweede echter gaf bittere vrucht en werd tot niets nut. Zoo is het met de rechtvaardigen en goddeloozen: genen brengen voort, dezen niet, bij de eersten is zegenrijke, bij de tweeden mislukte zaaiïng."

ık. VIII: 12. „En die bij den werden gezaaid, dat zijn zij, de lessen) hooren, doch daarna t de duivel (de neiging ten le) en neemt het woord uit hart weg, opdat zij niet zougelooven en zalig worden."

Soekka, fol. 38*a*. „Zelfs van een onderdeel eener goede daad onthoude de mensch zich niet; want het is een pijl in 's duivels oog. Toch is het niet goed, dit luide te zeggen, vermits de verleiding den mensch nooit met rust laat." Zie Menachot, fol. 62*a*. In Kiddoesjien, fol. 81*a*, worden verschillende treffende voorbeelden verhaald, hoe de verleiding er steeds op uit is, den mensch, en inzonderheid den rechtvaardige te doen vallen, die op zijne deugd vertrouwt. — Abot, Afd. III, § 9. „De wijsheid houdt geen stand, als zij aan de goede gezindheid voorafgaat en evenmin, als zij grooter is dan de gehoorzaamheid aan het goede." — Soekka, fol. 52*b*. „Indien de Heer den mensch niet bijstond, hij zou den boozen hartstocht geen meester kunnen worden. Eerst is deze een „passant," daarna een „gast" en eindelijk een „heer."

uk. VIII: 13. „En die op eene nrots worden gezaaid, dat zijn die het woord met vreugde

Berachot, fol. 5*a*. „Hij, die trots wederwaardigheden, aan de Leer getrouw blijft, diens kennis houdt

ontvangen. Maar zij hebben geen wortel, wijl zij slechts tijdelijk gelooven en in den tijd van verzoeking er van afwijken."

stand. Dat zijn wederwaardigheden uit liefde, die niet leiden tot verwaarloozing der Leer." — Berésjiet rabba, fol. 48*b*. „En God beproefde Abraham" (Gen. XXII : 1) den rechtvaardigen komen beproeving op beproeving bezoeken, om hen aan de wereld als standvastigen te doen kennen en op hen het oog te doen vestigen, gelijk bij eene banier op een schip. De goddeloozen echter beproeft Hij niet, wijl zij bij bezoeking dadelijk afwijken en vallen." — Sjemot rabba, fol. 113*b*. „Heil den mensch, wien geene bezoeking kan doen wankelen."

Luk. VIII : 14. „En hetgeen tusschen de doornen valt, dat zijn zij, die het woord hebben vernomen, maar het laten verstikken door zorgen, rijkdom of wereldsche lusten, zoodat het niet voldraagt en geene vruchten voortbrengt."

Abot, Afd. IV, § 9. „Wie de Leer in armoede beoefent, beleeft het, dat hij dit eens in rijkdom zal doen; maar wie haar uit rijkdom verwaarloost, zal haar eenmaal uit armoede niet kunnen beoefenen." — Ibid., § 10. „Om de Leer goed te beoefenen, heb daarvoor weinig wereldsche bezigheden." — Sabbat, fol. 151*b*. „Zie," zegt de Heer, „Ik zal u den drek uwer drekfeesten in het aangezicht werpen,"(Malächie II:3) dat doelt op hen, die gansch hun leven tot een feest maken en naar zingenot jagen."— Midrasj Misjlie, fol. 55*b*. „De rechtvaardige eet tot verzadiging" (Spr. XIII : 25) dat is hij, die zich met de Leer voedt. „Het lijf des goddeloozen heeft steeds gebrek," (Ibid.) dat

is hij, in wien zij niet is." — Midrasj Tehilliem op denzelfden tekst: „De rechtvaardige geniet om te leven, de booze echter leeft om te genieten."

Luk. VIII : 15. „En het deel, dat in goede aarde valt, het zijn zij, die het woord hebbende vernomen, in een braaf en goed hart bewaren, alwaar het volkomen goede vruchten voorbrengt."

Sabbat, fol. 88*a*. „Toen Israël het, „wij zullen doen en hooren" (Exod. XXIV : 7) uitsprak, kwamen de engelen des hemels ieder hunner kronen én voor de belofte van het „doen," én voor de belofte van het „hooren" (gehoorzamen); maar nog meer engelen kwamen ieder hunner kroon en sieraad ontnemen, toen het noch deed, noch gehoor gaf." — Midrasj Psalmen, fol. 1*a*. „Heil den rechtvaardige! In hem gelijkt de vorm den Vormer en de plant den Planter."— Abot, Afd. VI, § 6. „Om de Leer degelijk te verkrijgen, hetgeen boven priester- en koningschap staat, is o. a. noodig, haar nauwkeurig te vernemen en met het hart te begrijpen in eerbied, godsvrucht, bescheidenheid en reinheid."

Luk. VIII : 16. „En iemand, die eene kaars ontsteekt, zet haar geenszins onder een vat of onder het bed, maar op een kandelaar, opdat de binnenkomenden het licht zien." (*)

Abot, Afd. VI, § 6. „Eene eigenschap van den waren Leerbeoefenaar is, dat hij leert met het vaste voornemen („*gnal menat*"), om het geleerde aan anderen te onderrichten." — Wajikra rabba,

(*) Met andere woorden: laat uw licht schijnen. Bij Mattheus (V : 14, 15) is het verband, de zamenhang volkomen juist. „Gij zijt het licht der aarde; verberg dat licht niet, laat het stralen." Maar hier, evenals in Markus (IV : 21)

fol. 151*b*. „De Heilige, geloofd zij Hij, zegt tot den mensch: „Uw licht (de ziel) is in Mijne hand; Mijn licht (de Leer) is in uwe hand. Welnu, hoedt gij Mijn licht, dan behoed Ik het uwe." — Aboda Zara, fol. 35*b*. „Waaraan is een goed discipel gelijk? Aan eene flesch, die met specerijen is gevuld. Blijft zij gesloten, dan staat zij nutteloos daar. Is zij geopend, dan verspreidt de geur zich allerwege."

Luk. X: 29—37. „Wie is mijn naaste? Een zeker mensch ging naar Jericho. Op den weg overvielen hem struikroovers, die hem wondden, uitschudden en voor dood lieten liggen. Een priester kwam denzelfden weg af en (vreezende zich te verontreinigen aan een doode) ging hij hem voorbij. Insgelijks een Leviet. Maar een Sa-

Sabbat, fol. 151*a*. „Wie zich over de schepselen niet erbarmt („beriejoot," aldus zelfs over den heiden), over hem erbarmt God zich ook niet." — Torat Kohaniem op Lev. XXI: 24. „Een lijk op den weg gevonden, verontreinigt den priester door aanraking enz. niet. Het is hem evenals den Leviet, evenals elken Jood gebo-

---

is het verband allervreemdst. De discipelen verstaan den zin der doodeenvoudige gelijkenis van den zaaier niet. Zij vragen: „hoedanig is deze gelijkenis," welke beteekenis heeft zij? „*Ma hamasjál hazzé?*" Dat is toch wel geen bewijs van vlugheid en kennis. En nu worden deze weinig intellectueele mannen op eenmaal geroepen, hun licht te doen schijnen! De exegese, die deze zwarigheid gevoelt, behelpt zich met een verschil te maken tusschen de lieden, die *rondom* en hen, die *buiten* den meester waren enz., maar de omstandigheid, dat ook de *evangelisten* naar den zin der gelijkenis vragen (Mark. IV: 10, Luk. VIII: 9) kan zij niet wegredeneeren. Het was ook geene waarschuwing tegen geheimhouding der les; want eerstens lag er volstrekt niets geheims in de gelijkenis, en ten tweede kenden de Joden van dien tijd en nog vroeger honderden bij honderden gelijkenissen, zoo van eenvoudiger, als van vrij wat ingewikkelder aard. Zij hoorden ze telken Sabbat- of feestdag bij elke voordracht in menigte. De eenige *natuurlijke* oplossing is, dat met betrekking tot de *orde* van verhaal en leering, Markus en Lukas het niet bij Mattheus kunnen halen.

maritaan verbond zijne kwetsuren. plaatste hem op zijn ezel en voerde hem naar een herberg, alwaar hij voor de verdere verzorging borg-sprak. Wie van deze drie was de naaste? Natuurlijk de barmhartige."(*)

den, er conscientieuse zorg voor te dragen." — Joma, fol. 86a. „Bemin den Eeuwige, uwen God," (Deut. VI: 4) dat beteekent: gedraag u zoodanig, dat anderen zich daardoor opgewekt gevoelen, God te beminnen. Dat de mensch leere, herhale, omgang zoeke met geleerden, zacht en vriendelijk spreke met den natuurgenoot, eerlijk handele, trouw en hulpvaardig zij. Wat zegt men dan van hem? Heil zijn vader, die hem goed opgevoed, heil zijn leeraar, die hem goed onderwezen heeft. Ziet naar hem, die de Leer zoo juist begrijpt, hoe schoon zijne handelingen, hoe voorbeeldig zijne wegen zijn! Van zulk een heet het: (Jes. XLIX: 3) „Deze is Mij een dienaar, waarop Ik roem draag." — Baba Batra, fol. 11a. „Wie maar één mensch redt en

(*) Wie onder „*naaste*" was te verstaan, kon voor een schriftgeleerde waarlijk geen vraag wezen. Die in vs. 29 heeft allen schijn van een op de proef stellen, een in verlegenheid brengen. In Exod. XI: 2 heet de Egyptenaar, de verdrukker „*réang*", naaste; in Deut. VI: 42 de vermoorde de *naaste* van den moordenaar. De valsche eed was verboden jegens *ieder*, evenals *elk* valsch getuigenis; desniettemin heet het „*beréaga*", tegen uwen naaste. In Richteren VII: 22 wordt de *vijand* naaste genaamd, gelijk ook in I Samuel: 20, en in XV: 28 verkondigt de profeet aan Saul: „God zal de heerschappij over Israël aan uwen *naaste* geven, die beter is dan gij." In Gen. XV: 10 heet zelfs een lap vleesch „naaste" („en hij legde telkens eene snede vleesch tegenover haar „naaste," d. i. medestuk.) Hosea III: 1 geeft den naam „*réang*" aan een medeminnaar. — „Bemin uwen naaste als u zelven" zegt derhalve: bemin hem, die als gij mensch is, uwen natuurgenoot, uwen medemensch, uwen evennaaste. De Talmud strekt de benaming zelfs tot Bijbelteksten uit. Een gelijkluidend woord, eene zelfde uitdrukking heet „réang."

behoudt is' als had hij eene gansche wereld behouden." — Synhedrien, fol 73*a*. „Hoe is bewezen, dat men iemand, die in gevaar is, b. v. op het punt staat van te verdrinken, door een wild dier wordt aangevallen, of door roovers wordt bedreigd, moet bijstaan? Antwoord. Er is geleerd: (Lev. XIX : 16) „Gij zult bij het bloed (gevaar) uws naasten niet (werkeloos) blijven staan." Wie dit overtreedt, is voor dat leven moreel verantwoordelijk.

Luk. XI : 5—9. „Stelt, iemand uwer heeft een vriend en gaat tot hem om broodkoeken te leenen, om een ander vriend, van de reis gekomen, iets te kunnen aanbieden. Zou dan de eerste zeggen: De deur is reeds gesloten, mijne kinderen zijn reeds te bed, ik kan niet opstaan, gij komt op ongelegen tijd? Immers neen; en al zou de vrager niet eens zijn vriend wezen, hij zou juist op zijn onbescheiden aanhouden (om zijn laat bezoek, een bewijs van dringende behoefte) opstaan en hem geven, zooveel hij noodig had. Dus bidt en u zal worden gegeven."

Eene gelijkenis tot verduidelijking der spreekwijze: „op de poort, op de deur kloppen" = bidden. — Berachot. fol. 8*a*. „Rabbi Josua ben Levie was gewoon tot zijne kinderen te zeggen: „Gaat vroeg en laat ter kerk bidden, opdat uw (geestelijk) leven worden bevestigd." „Dat is ook," zegt rab Acha „de beteekenis van Spreuk. VIII:34, „Heil hem, die aan Mijne poorten dagelijks toeft en de posten Mijner deuren bewaakt." Wat volgt er onmiddellijk op? „Wie Mij vinden, vinden het leven." — Berésjiet rabba, fol. 28*a*. „God zegt: Wanneer zelfs in tijden van hongersnood de eene mensch medelijdend gereed is, den ander van het zijne te geven, hoe zou Ik dan weigeren, als men Mij, die alles bezit, om hulp bidt?" — Roosj-Hasjana, fol. 18*a*. „Er staat geschreven: (Deut. IV : 7) „Aan welke

natie is haar God *steeds* zoo nabij als ons de Eeuwige, telkens als wij Hem aanroepen," maar er staat tevens: (Jes. LV : 6) „Zoekt den eeuwige, *als* Hij zich laat vinden," hoe is dit te verklaren? Als toch de Heer *steeds* nabij is, dan laat Hij zich toch ook *steeds* vinden? Antwoord. Het eene doelt op eene gemeente, het andere op het individu."

Luk. XI : 11—13. „En wie onder u zal, is hij vader, zijn zoon een steen geven, als hij hem om brood bidt, of eene slang voor visch, of een schorpioen voor een ei? Geeft gij, zondige menschen, goede gaven, hoeveel te eerder dan uw hemelsche Vader hun, die Hem bidden."

Jebamot, fol. 64*a*. „Waarom waren Sara enz. eerst onvruchtbaar? Omdat God het gebed van rechtvaardigen gaarne hoort" (gelijk een vader, die zich in de stem van zijn kind verheugt). — Debariem rabba, fol. 218*a*. „Er zal geen onvruchtbare, man of vrouw, onder u wezen," (Deut. VII : 14), dat is, zegt rabbi Chaniena ben Levie, niemand uwer zal, zoo verzekert de Heilige, geloofd zij Hij, een onvruchtbaar gebed tot Mij richten. Wat gij vraagt, zal Ik u geven." — Midrasj Tehilliem, fol. 15*b*. De Heer zegt: „Als Israël zich in nood bevindt en Mij hartgrondig roept en begeert, dan antwoord Ik; want met hen gevoel Ik het leed." Zie, eene moeder is op hare dochter vergramd, maar hoort hare kreten, daar zij barensweeën heeft. Zal zij die kreten niet beantwoorden, zich niet snel tot haar begeven, haar niet troosten, steunen, helpen? Immers, ja. Het is

hare dochter, die lijdt, en zij lijdt met haar mede." (*)

Luk. XI : 44. „Gij, Phariseër, zijt gelijk aan de graven, die niet openbaar, (niet te herkennen) zijn, en de menschen, die er over wandelen, weten het niet."

Bij Mattheus (XXIII : 27) juist het tegenovergestelde. Daar zijn de Phariseën gelijk aan zeer herkenbare, „witgepleisterde graven, van buiten schoon, maar van binnen vol doodsbeenderen." — Baba Kamma, fol. 69*a*. „Men teekent de graven met witten pleister, overeenkomstig de kleur der gebleekte doodsbeenderen." Over de vergelijking der goddeloozen met dooden, zie de aanteekening op Luk. IX : 60. — Moëd Katan, fol. 5*b*. „Grafsteden, waarvan men zeker weet, dat zij het zijn, teekent men niet, wel de twijfelachtigen."

Luk. XII : 16—21. „Eens rijken menschen land had een schat van vruchten geleverd, waarvoor zijne schuren te klein waren. Toen nam hij zich voor, grootere schuren te bouwen en verder van zijn overvloed rustig te leven; maar in denzelfden nacht vorderde God

Abot, Afd. VI, § 9. „Verlaat de mensch deze wereld, dan begeleiden hem zijne aardsche schatten niet, maar wel zijne deugden." — Jerusjalmi Sabbat, Afd. VIII. „Er is geschreven: (Ps. XLIX : 2) „Hoor dit, alle volken, luistert, gij bewoners der aarde," (†) waar-

(*) De Jood beschouwt het gebed niet te zijn „*letzoreg geboha*" (ten behoeve Gods), want God kent het verlangen, voordat het nog is uitgesproken, verandert Zijne wetten niet om individuëele begeerte en kent wat den mensch goed is beter, dan deze zelf. Maar het is „*letzoreg atzmo*" (ten eigen behoeve). Wat de traan is bij smarte, de kreet bij pijn, de zucht bij angst en de lach bij vreugde, dat is het gebed in elke levensomstandigheid: gevoelsuiting van den biddende.

(†) Eene eigenaardige woordspeling. In het Hebr. zijn sommige woorden, waarbij de letterverplaatsing geen invloed heeft op de beteekenis, b. v. *késeb* en *kébes*, schaap, *simla* en *salma*, kleed, *naoor* en *nora*, geducht, *badook* en *dabook*, hechten, *chéled* en *chédel*, aarde, enz. De radix van *chéled*

zijne ziel en hij sterf. Wat had hij nu aan zijne schatten?"

Luk. XII : 35—40 „Laat uwe lendenen steeds omgord zijn en de lichten branden; houdt u altijd gereed, wachtende den heer, als hij van de bruiloft komt, opdat hem open worde gedaan, als hij terugkeert en aanklopt. Zalig zij, die hij dan wakende (bereid) zal vinden. Gij weet niet, wanneer hij komt; het kan ook in de tweede nachtwaak wezen. Dan zal hij u, zijne dienstknechten, doen aanzitten en u dienen." Vs. 47. „De dienstknecht, die den wil zijns heeren kent en zich voorbereid, noch naar zijn wil gehandeld heeft, hij zal met vele slagen worden getuchtigd."

om worden de wereldbewoners bij wezels vergeleken? Rabbi Acha antwoordt: „omdat de wezels met moeite verzamelen en niet weten, aan wie zij het verzamelde nalaten, en de mensch opeenstapelt en ook niet weet, voor wien hij zorgvol arbeidt en wat met het zijne zal geschieden." — Midrasj Kohélet, fol. 61a. „In deze wereld bouwt men b. v. een huis, maar een ander komt en breekt het af, zaait men, maar een ander maait het. In de toekomstige wereld echter geniet men van hetgeen men er heeft meêgebracht, zonder dat een ander het kan wegnemen."

Sabbat, fol. 152b, Kohélet, fol. 78a. „En de geest keert tot God terug, die haar heeft gegeven," dat is: zooals hij u volkomen rein is gegeven, zoo wees ook gij rein. Eene gelijkenis. Een koning gaf zijn dienaren vorstelijke kleederen in bewaring. De verstandigen onder hen vouwden ze voorzichtig op en bewaarden ze in een kist, de dwazen onder hen trokken ze aan en deden er hun werk meê. Na zekeren tijd vorderde de koning de kleederen op. De verstandigen gaven ze zindelijk en net, de dwazen echter, overvallen, besmet en vuil terug. Toen verheugde hij zich over de eersten,

---

is ook die van het woord *mol, wezel* (Lev. XI : 29) en vanhier de woordspeling. — „Chédel", *aarde* en *vergankelijkheid*, de aarde houdt eenmaal op te zijn.

maar was vertoornd op de laatsten. Van de kloeken zeide hij: de kleederen kunnen in de koninklijke schatkamer worden gebracht en zij rustig huiswaarts keeren." Van de dwazen echter: „de kleederen moeten gereinigd, en zij naar de gevangenis gevoerd worden." — Midrasj Kohélet, fol. 78*b*. „Dat uwe kleederen ten allen tijde wit zijn." Een verhaal. Bar Kappara en rabbi Jitzchak vroegen aan eene dame, de echtgenoote van een scheepskapitein, waarom zij zich toch elken dag in hare beste kleederen stak, niettegenstaande haar man niet te huis was? Zij antwoordde: „Mijn man is zeevaarder, o ja, en niet te huis; maar de eerste de beste gunstige wind kan hem plotseling hier brengen. Hoe zou hij mij dan vinden, hoe zou ik hem ontvangen, kleedde ik mij niet in mijne beste kleederen? Juist wijl ik het tijdstip zijner terugkomst niet ken, tooi ik mij elken dag." Zoo zij de mensch en denke hij iederen dag zijns levens."

Luk. XIII: 6—9. „Een man had een vijgeboom in zijn wijngaard geplant. De boom gaf echter geene vrucht, zoodat de planter op het punt stond, hem om te houwen. De wijngaardenier (*aries*, tuinman) besloot, het nog een jaar te probeeren; dan zou hij rondom hem graven en mest aanbrengen.

Of de proef is gelukt, zegt de gelijkenis niet. Laat men de dogmatische uitlegging — eene laatste poging, om Israëls ondergang door Jezus' opwekking tot bekeering te verhoeden — ter zijde, dan is de beteekenis deze: Snijd niemand dadelijk de gelegenheid tot verbetering af. Pesachiem, fol. 119*a*.

Bleef de boom dan nog onvruchtbaar, zoo was zijne wegruiming noodig."

„En menschenhanden waren onder hunne vleugelen" (Ez. I : 8), nu staat er wel *jado* „zijne hand," niet *jedé* „de handen van," d. i. de hand Gods, die steeds onder de wieken der Engelen geopend blijft, om de bekeerlingen te ontvangen." — Kiddoesjien, fol. 40*a*. „Was iemand geheel zijn leven slecht en bekeert zich ten laatste, dan gedenkt men hem zijn vroeger gedrag niet. Dat is de zin der woorden: (Ezech. XXXII : 13). De booswicht zal door zijne boosheid niet struikelen ten dage, dat hij zich bekeert. Zie bl. 268.

Luk. XIII : 19. „Het koningrijk der hemelen is gelijk aan een mostaardzaadje, dat opwies en weldra tot een grooten boom werd, onder welks gebladert de vogelen des hemels nestelen."

Midrasj Tehilliem, fol. 30*a*. „Waarom heet de Tora boom, boom des levens? Omdat, gelijk de boom des levens is uitgebreid voor alle wereldbewoners, om hun rust en zaligheid te geven, zoo is de Tora uitgespreid voor alle levenden, om hen het toekomende leven te doen deelachtig worden." — Jalk. Debariem, § 942. „Eene uiterst kleine zaak heeft soms groote gevolgen."

Luk. XIV : 8—10. „Eene gelijkenis: „Wanneer iemand u ter maaltijd noodigt, zoo zet u niet op de eerste plaats, want misschien is een aanzienlijker dan gij zijt genoodigd. Dan immers zou de uitnoodiger [kunnen] zeggen: Sta op en geef de plaats aan hem. In dat geval zoudt ge een lagere plaats moeten kiezen. Kies dus,

Midrasj Tanchoema. „Eene gelijkenis. Een koning noodigde drie lieden aan zijne tafel. De een was een voernaam man, de ander een geleerde, de derde een bescheiden man. De voorname plaatste zich vooraan, de geleerde op eene lagere plaats naast de eerste, de bescheidene naast dezen op de laagste. Toen vroeg de koning

wordt gij genoodigd, de laagste plaats, opdat hij, die u noodigde, tot u [kunne] zeggen: Mijn vriend, ga hooger op. Dat zal u eene eer zijn in tegenwoordigheid van allen die met u aanzitten."

den eerste: „Waarom zit gij vooraan?" „Omdat ik een aanzienlijke ben," was het antwoord. „En gij, waarom op de tweede plaats?" „Omdat ik een geleerde ben." „En gij, waarom op de laagste?" „Omdat ik de minste ben." Daarop beval de vorst, den bescheidene bovenaan, den geleerde naast hem en den trotschen aanzienlijke het laagst te plaatsen."

Luk. XIII : 34. „Hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen bijeenverzamelen, gelijk eene hen hare kiekens onder hare vleugelen vergadert."

Mechilta op Exod. XIX : 4. „Ik droeg u," zeide de Heer tot Israël, „op arendsvleugelen," dat was ten dage, toen het te Raämsés kwam. Israël was destijds door geheel Gosen verspreid; maar het uur der verlossing sloeg, en toen droeg God allen in een korten tijd naar Raämsés en verzamelde hen daar, om ze te doen uitgaan en voorttrekken in vrijheid."

Luk. XIV : 16—24. „Iemand bereidde (*zimman*) een groot avondmaal en noodigde er velen. Tegen den avond gebood hij zijn dienaar, de gasten te roepen. Maar dezen verontschuldigden zich, de een met de zorg voor zijn akker, de ander met die voor zijne dieren en weer een ander met zijn pas gesloten huwelijk. Elk had eene uitvlucht, zoodat de gastheer toornig werd en den knecht beval, de armen, de verminkten, de kreupelen en de blinden te noodigen; daarna, om allen, die hij op den weg vond, te brengen, maar niet hen,

Aboda Zara, fol. 3*b*. „Wie op deze wereld, aan den nacht gelijk, zich aan de Leer wijdt (zijne wereldsche belangen er bij achterstelt), over hem spant God het snoer Zijner liefde in de toekomende wereld, die aan een dag (licht en vreugde) gelijk is." — Synhedrien, fol. 100*a*. „Wie zich wegens de Leer hier op aarde ontberingen getroost, hem verzadigt God in de toekomende. Eenmaal deelt de Heer den rechtvaardigen de zaligheid met volle handen toe." — Joma, fol. 35*b*. Aldaar wordt de beschaming ge-

die genoodigd, doch niet gekomen waren." (*)

schets van den rijke, die zich van de Leerstudie verontschuldigt, wijl de zorg voor zijne goederen hem dit belet, en van den aardschgezinde, omdat het streven naar zingenot hem bezig houdt. — Abot, Afd. IV, § 10. „Heb weinig wereldsche besommeringen en beoefen de Leer." — Ibid, § 16. „Houd u steeds voorbereid, om het paleis (het toekomstige leven) te kunnen binnentreden." — Kohélet rabba, fol. 65*b*. „Een koning bereidde een groot maal en noodigde er velen op. Ieder moest iets medebrengen, waarop hij kon zitten. Sommigen brachten kleine sopha's, anderen stoelen, dezen banken, die kussens, genen lage tafeltjes mede, ja, enkelen droegen steenen aan tot zetels. Die ongemakkelijk zaten, begonnen te morren en zeiden: „Hoe, is het geene schande, dat men in een vorstelijk

(*) Wie daarin de gelijkenis bij Mattheus XXII : 2—10 (bl. 138) wil zien, dwaalt. Hoogstens is zij er eene gebrekkige omwerking van, en wel in Ebionietischen geest. Van bruiloft, vermoording des dienaars, feestkleed en scherpe straf geen woord. De vorm is evenmin behagelijk als de uitkomst weldoend. Dat roepen der armen eerst *na* de verontschuldiging der rijkere genoodigden, alzoo wegens gebrek aan gasten, is niet opwekkend en heeft zelfs voor die behoeftigen iets beschamends. Als argument voor, of toelichting op Luk. XIV : 12—14 is de gelijkenis niet eens noodig. De bedoeling schijnt mij toe, deze te zijn: God bereidt de zaligheid voor *allen*. Maar de rijken, de materialisten, zoeken haar in aardsche goederen en genietingen. Zij hebben geen tijd, wijl die, zeggen zij, aan de verzorging hunner bezittingen behoort. Daarom is de zaligheid alleen voor de armen, wijl zij voor den hemel leven, en daarvan alles hopen. Naar onze opvatting zijn de volgende citaten parallelen, behalve dat uit Kohélet rabba, hetwelk schooner in vorm en rijker van zin is dan de onderhavige gelijkenis.

paleis zijn eigen zetel moet meêvoeren en nog grooter, dat de koning ons zoo ongemakkelijk laat zitten?" Toen de gastheer dit vernam, sprak Hij: „Heb *ik* niet integendeel reden, om boos te wezen? Gij wist, dat gij in mijn paleis zoudt eten en ontzaagt u niet, steenen en ander ontuig tot zetels mede te brengen.) Gij hadt dus weinig eerbied voor mij en mijn paleis. Derhalve blijve ieder op zijn eigen zetel. Hij gebruike, wat hij heeft aangedragen. *Niemand heeft aanspraak op meer, dan wat hij medebracht.*"

Luk. XIV : 28—30. „Wie van u, die een toren wil bouwen, zit niet eerst neder en berekent eerst de kosten en zijne middelen, opdat hij niet genoodzaakt zij, den bouw wegens onvoldoende middelen te staken en de lieden niet spottend zeggen: „Zie, deze man is begonnen te bouwen, maar kon niet voleindigen?"

Sota, fol. 13*b*. Rabbi Chama bar Chaniena zegt: „Wie eene goede daad verricht, maar niet ten einde toe, en een ander komt en voltooit haar, dan beschouwt de Schrift den laatste als den werkelijken dader. Rabbi Eläzar zegt: „De eerste, is hij een voornaam man, verdient het, van zijne voornaamheid te worden ontzet." — De vergelijking van de geboorte, het zedelijk leven der menschen bij den bouw van een toren of paleis, komt in den Talmud en nog meer in de Midrasjiem dikwijls voor. Zie Synhedrien, fol. 31*b*, Berésjiet rabba, fol. 6*b*, Sjemot rabba, fol. 110*b*. Wajikra rabba, 126*b*., Pirké de rabbi Eliëzer, Afd. III, enz.

Luk. XIV : 31. „Of wat koning, ten strijde trekkende, zal niet eerst

Debariem rabba, fol. 216*a*. „Waar is eene natie, zoo groot als de

neêrzitten en beraadslagen, of hij met tienduizend kan optrekken tegen hem, die met twintigduizend komt?" Vs 32. „Anders zendt hij hem gezanten, terwijl hij nog verre is, en biedt hem den vrede aan."

onze?" (Deut. IV: 7) „Zie, zegt rabbi Chama, „trekt het eene volk tegen het andere ten strijde, dan weet het niet, of het zal overwinnen. Dat hangt van velerlei omstandigheden af. Israël echter is van de overwinning zeker; want voor hem strijdt God, die hem met Zijne macht nabij is."

Luk. XIV: 34. „Het zout is goed; maar indien het zout smakeloos is geworden, waarmeê zal men het dan weêr smakelijk maken?" Vs. 35. „Het is dan noch voor het land, noch voor den mesthoop goed; men werpt het weg."

Zie de aanteekening (bl. 226) op Matth. V : 13 en over de onmogelijkheid, dat zout zouteloos kan worden, die op Mark. IX : 50, bl. 191 en 192.— Menachot, fol. 20a. „Van het zout heet het: (Num. XVIII : 19) „het is een eeuwig verbond" en van het pristerschap (Ibid. XXV : 13) „het is een eeuwig verbond;" welnu, gelijk geene offering bestaanbaar is zonder priester, zoo is zij (als uitdrukking van verzoening) zonder zout denkbaar." — Met „zout" wordt de leeraar bedoeld. Menachot, fol. 110a. „Er is (Malächie I: 11) gezegd: „Overal wordt ter eere van Mijn naam gewierookt en geofferd," dat zijn de leeraren, die de Leer overal beoefenen. Ik reken hun dit aan, zegt God, als offeren en wierooken zij Mij overal."

Luk. XV: 3—7. „Eene gelijkenis. „Iemand heeft honderd schapen. Eén dwaalt er van af. De eigenaar gaat het opzoeken en vindt het. Zal hij daarover nu niet blijder zijn, dan over het behoud der negen en negentig? Zal hij zijne

Het Talmudische gezegde: „Met de bekeerden kunnen de altijd rechtvaardig geblevenen niet op ééne lijn staan." (Zie bl. 100) komt voor in Berachot, fol. 34b, Synhedrien fol. 99a, enz. — Ghagiega, fol. 5a. „Toen rabbi

buren niet roepen, zeggende: Verheugt u met mij, want ik heb mijn verloren schaap gevonden?" Ik zeg u, dat evenzeer in den hemel meer blijdschap zal zijn over één bekeerden zondaar, dan over negen en negentig vromen."

Jochanan aan den tekst kwam: (Ijob XV : 15) „Zie, in Zijne heiligen stelt Hij geen vertrouwen," ving hij aan te weenen. „Als God," zoo zuchtte hij, „zelfs in de heiligen niet meer gelooft, in wien zal Hij dan vertrouwen?" Op zekeren dag op den weg gaande, zag hij een man, die vijgen plukte (verzamelde), de rijpen echter liet liggen en de onrijpen zorgvuldig inpakte. Toen vroeg hij hem verbaasd: „Hoe, zijn de rijpen niet beter, dat gij uwe zorg meer aan de onrijpen besteedt?" Het antwoord was: „De rijpen zijn rijp en behoeven niet rijper te worden; de onrijpen daarentegen moeten rijpen en zullen zoo spoedig niet rotten, als men ze zorgvuldig oppast." — Moëd Katan, fol. 16*b*. „Saul, Zippora, Zidkia, Israël, zij allen worden „Kusjiïem" genoemd. Waarom? Omdat evenals deze van huid veranderden, zoo veranderden genen van gedrag. Van David heet het: (II Sam. XXIII : 1) „Hij, die den last torschte," d. i. hij, die het juk der bekeering op zich nam." — Sifrie op Deut. III : 24. „Gij, Heer, begeert Uwen dienaar te toonen," d. i. den eed, „Uwe grootheid," d. i. Uwe oneindige liefde, „Uwe hand," die bereid is, alle bekeerden te ontvangen, „de sterke," d. i. Gij bedwingt de strenge rechtvaardigheid door Uwe barmhartigheid. Zie, niet

als de mensch is God. Bij den mensch toch kan alleen de machtigere het besluit des minder machtigen vernietigen; bij God echter vernietigt de zwakke, die zich bekeert, het besluit van den Alvermogende. Bij den mensch is de overwinnaar verheugd, de overwonnene bedroefd; bij God evenwel is de overwinnaar (de bekeerde) verheugd en de Overwonnene het mede."

Luk. XV : 8—10. „Of welke vrouw, die van hare tien penningen één heeft verloren, ontsteekt de kaars niet en veegt met bezems het huis en zoekt, totdat zij het geldstuk vindt, en roept de buurvrouwen, zeggende: „Verheugt u met mij, want ik heb den verloren penning gevonden?" Zoo is er bij de engelen Gods blijdschap over één bekeerden zondaar."

Debariem rabba, fol. 215*a*. „Mozes mocht den Jordaan niet overtrekken, opdat de anderen door zijne verdiensten er eenmaal zouden komen. De zaak heeft eene gelijkenis. Iemand verloor zijn geld, dat naar alle kanten wegrolde, op eene duistere plaats. Toen overlegde hij: Zeg ik den lieden, licht te ontsteken, opdat ik kan zien, dan zal niemand naar mij luisteren. Wat deed hij? Hij wierp er een goudstuk bij en riep hun toe: Steekt licht op, daar is hier een goudstuk verloren. En zij kwamen dadelijk met licht aan, zochten en vonden. Toen bezwoer hij hen het licht aan te houden, totdat hij al zijn geld terug had gevonden. Zoo werd door het eene al het andere gered."

Luk. XV : 11—32. „Een zeker mensch had twee zonen, de oudste steeds zachtaardig, de jongste reislustig. Deze vroeg den vader het hem toekomende deel, nam het, ging op reis en verbraste het. In den

Ibid., fol. 216*b*. „En gij zult (als leed u treft) tot den Eeuwige, uwen God, terugkeeren." (Deut. IV : 30), rabbi Samuël zeide in rabbi Meïers naam: „Waaraan is deze zaak gelijk? Aan het vol-

vreemde leed hij spoedig vreeselijken honger, zoodat hij zelfs zwijnenvoeder begeerde, maar niet kreeg. Toen de ellende op het hoogst was, keerde hij tot zijn vader terug vol berouw en droefenis, zeggende: „Ik heb gezondigd tegen God en u; neem mij aan, al ware het als den minsten uwer knechten." En de vader ontving hem verblijd en kuste hem en er was feest in huis over den verloren, doch weêrgevonden zoon. Dit verdroot den oudste, die zich op zijne rechtvaardigheid eenerzijds en op de vroegere goddeloosheid zijns broeders anderzijds beriep. Maar de vader wees hem terecht, zeggende: „Deze uw broeder was dood, hij is nu weêr levend geworden; hij was verloren en is gevonden."

gende. Een prins spatte uit en gaf zich aan allerlei goddeloosheid over. Na eenigen tijd zond de koning zijn paedagoog tot hem met het verzoek: „Keer terug, mijn zoon!" Deze liet zijn vader echter zeggen: „Met welk gelaat kan ik tot u terugkeeren? Zie, ik ben beschaamd, want ik heb gezondigd." De vorst zond hem tot antwoord: „Keer terug, mijn zoon. Behoeft een zoon te schromen, tot zijn vader terug te keeren, als de liefde van dien vader hem reeds vooraf vergiffenis heeft geschonken? Is het niet uw vader, die u zal ontvangen?" Zoo zond de Heilige, geloofd zij Hij, Jeremia tot Israel, toen het zondigde, met de boodschap: „Keer terug tot Mij, o, kinderen." Maar het zeide: „Hoe kunnen wij het, daar wij ons onwaardig gedroegen?" Doch de Heer antwoordde: „Is het niet tot uwen Vader, dat gij terugkeert?" (*)—Ibid. „Toen Menassé, Juda's vorst, na allerhande overtreding en heiligschennis—zoo poëtiseert de Midrasj — berouw

(*) Den lezer zal een klein, maar karakteristiek verschil tusschen deze beide gelijkenissen gereedelijk in het oog vallen. Bij Lukas drijft de honger, de hooggaande ellende den verloren zoon tot berouw en terugkeer, in den Midrasj is het de liefde des vaders, die hem terugroept. Uit een poëtisch oogpunt bezien, staat het motief van den Midrasj veel hooger. „Ik verga van honger, en ik zal opstaan en tot mijn vader gaan" (Luk. XV : 17, 18) is tegenover het liefderijke initiatief van den vorst in den Midrasj zoo plat mogelijk. Daarentegen is de verontwaardigde godzaligheid van den oudsten zoon een gelukkige trek in de schets van den Evangelist.

gevoelde en om vergiffenis bad, sloten de engelen 's hemels vensters, opdat het gebed niet tot den Heer zou doordringen. Wat deed God toen? Hij brak openingen in den hemel onder den zetel der majesteit, en ontving zoodoende en verhoorde het gebed van dien bekeerde."

Luk. XVI : 1—8. „Een rijk mensch had een rentmeester, die bij hem werd aangeklaagd, zijne goederen door te brengen. Daarover onderhield hem de heer der goederen, riep hem tot het geven van rekenschap op en kondigde hem zijn ontslag aan. Dat verdroot den rentmeester, maar bracht hem niet in verlegenheid. „Graven kan ik niet," zoo overlegde hij, „bedelen wil ik niet; ik zal mij vrienden maken, die mij na mijn ontslag wel zullen helpen. Ik trek hen in mijn belang." Hoe deed hij dat? Hij liet de debiteuren van zijn heer één voor één bij zich komen, gaf ieder hunne zijne schuldbekentenis terug tegen eene van minder bedrag, zoodat hij, die honderd vaten olie debet was, slechts vijftig, die honderd mud tarwe aan pacht moest leveren, maar tachtig schuldig werd. Dusdoende kon hij zijne rekening dekken en kreeg hij nog vrienden op den koop toe, die hem later zouden steunen. *En de heer prees den onrechtvaardigen* (ongetrouwen) *rentmeester*, *omdat hij*

Soekka, fol. 27*b*. „Volbrengt gij het gebod der vier plantsoorten of der loofhut, dan zij het van het uwe (eerlijk); want er is gezegd: (Lev. XXIII : 40) *lachêm*, wat u behoort." Zie Pasachiem, fol. 39*a*. — Ibid., fol. 30*a*. „Elke goede daad, die eene slechte tot bron heeft, is verwerpelijk. Eene gebodsvervulling, met gestolen geld betaald of door gestolen voorwerp mogelijk geworden, blijft zondig." — Wajikra rabba, fol. 128*a*. „Beter is het, als men in eerlijkheid voor zich arbeidt, dan wanneer men van gestolen of geroofd goed weldadigheid oefent." — Ibid., fol. 128*b*. „Rabbi Tanchoema bar Chanilaï zeide: „Waarom moest of mocht van een brandoffer den Eeuwige *alles* worden gebracht? Omdat zulk een beest eet aan de ruif van zijn eigenaar, of weidt op zijne weide en niet afwijkt, om zich te voeden met wat niet eerlijk is; daarom kan er alles van den Heer worden geofferd. Wat eerlijk is, kan Hem dienen." — Abot, Afd. III, § 1.

zoo voorzichtig (slim) *had gehandeld;* want de kinderen der wereld zijn in hun geslacht voorzichtiger dan de kinderen van het licht." (*)

„Weet, dat gij eenmaal rekenschap en verantwoording moet geven aan den Koning aller koningen, den Heilige, geloofd zij Hij." —

(*) Voor deze zonderlinge gelijkenis staan alle commentatoren verlegen. Om er een zedelijken zin in te leggen, of liever, om er den onzedelijke uit te verwijderen, wordt bijkans het onmogelijke beproefd. Er is hier immers verregaande ontrouw, contract-vervalsching, sluw overleg, diefstal, waaraan niet alleen de rentmeester, maar ieder der pachters debet is. Allerwonderlijkst is de heer, die dat alles in zijn rentmeester prijst, n. b. na hem om zijne ontrouw te hebben willen ontslaan. Het is, als had hij in het sluwe van den schurkenstreek bijzonderen schik. De toepassing op den rijke dezer aarde als rentmeester van Gods milde gaven, waarvan hij eenmaal rekenschap zal moeten geven, is te dwaas, om er bij stil te staan. Hij zal toch wel den Heer niet kunnen bedriegen, noch de lieden van hunne schuld jegens Hem geheel of ten deele ontlasten? En welk begrip van het hoogste Wezen, dat behagen zou vinden in, en prijzen de oneerlijke handeling van Zijn rentmeester, den rijke!

De opvatting: „En de heer prees den rentmeester, *nadat* (d. i. *ten gevolge daarvan*, dat) hij zoo voorzichtig was," stelt hem, die niet bemerkt, dat hij is bedrogen, in een bespottelijk licht en laat de oneerlijkheid des rentmeesters slagen. De aanbeveling: „Schaft u van zulk geld vrienden aan" wordt dan zoo goed, of juister, zoo slecht als des rentmeesters daad. De poging, om de contractvervalsching te doen doorgaan voor eene vermindering bij *nieuwe*, of voor herstel van de ware pacht, of om zijn heer althans de betaling der helft of van het grootste deel te waarborgen, is ronduit *knoeien*. Het *denatureert* de parabel. Reden der vermindering is en blijft: rekening te kunnen afleggen, het ten eigen bate gebruikte te verduisteren en zich bij ontslag een goed heenkomen te bezorgen.

Mij komt het in alle bescheidenheid voor, dat vs. 8 moet worden gelezen: „Zou de heer den ontrouwen rentmeester prijzen, omdat hij zoo voorzichtig heeft gehandeld" (zich een veiligen aftocht verzekerd)? De Talmud heeft voor zoo iets, hetzij uitdrukkelijk, hetzij verondersteld, *„bitmija"*, *met verwondering, vragenderwijs*. In dit geval blijft niettemin de zinvorm positief. Vs. 9 luidt dan: „Ik zeg u, als gij onrechtvaardig geld hebt, dan maakt gij u vrienden (dan zijt gij weldadig), opdat men u later mocht ontvangen in de eeuwige woning (gij denkt dan, met zulk geld alles goed te maken en den hemel te verdienen), maar „vs. 10 „wie getrouw is in het minste, hij is ook in het groote getrouw, en wie in het kleine onrechtvaardig is, hij is het ook in het groote." Oneerlijk verkregen geld wordt niet eerlijk door goede, weldoende aanwending. Weldadigheid is goed, maar eerlijkheid nog beter. Vs. 11. „Nu gij in den onrechtvaardigen mommon niet getrouw zijt geweest, zal men u thans het

Ibid., § 16. „Alles is maar op borg gegeven; de winkel is geopend, de eigenaar leent, het boek ligt open, de eigen hand teekent de schuld op, doch er wordt opgeeischt met of zonder 's menschen weten." — Ibid., Afd. IV, § 22. „Denk niet, dat bij het graf alles eindigt, o neen. Eenmaal zult gij, die noch over uwe geboorte hadt te beschikken, noch uw leven in uwe macht hebt, noch uw dood kunt verhinderen, den Koning aller koningen rekenschap moeten geven." — Ibid., Afd. II, § 14. „Het vermogen uws naasten zij u zoo onschendbaar als het uwe." — Baba Batra, fol. 88*b*. Rabbi Levie zegt: „Erger dan ontrouw tegen den Hemel, is die tegen den mensch." — Nidda, fol. 70*b*. „Wat moet de mensch doen, om vermogend te worden? Hij zij eerlijk en handele eerlijk."— Midrasj Misjlie, fol. 55*a*. „Van hand tot hand blijft het booze niet ongestraft." (Spr. XI : 21), vertaal: „de eene hand wordt door de andere niet vrijgesteld, niet gereinigd. Kom en zie; twee handen heeft de mensch. Steelt hij met de eene en doet wel met de andere, toch zijn beide schul-

ware toevertrouwen?" Vs. 12. „En waart gij in eens anders goed niet trouw, zult gij het in het uwe wezen?" De gedachtengang in de gelijkenis is zoodoende even eenvoudig als de toepassing gemakkelijk: de rentmeester, de rijke heeft zich eens te verantwoorden aangaande de wijze, waarop hij het is geworden, over het *hoe*, al sticht hij nog zooveel nuttigs.

dig. Eene gelijkenis. Iemand bezocht eene publieke vrouw en verwijlde er lang. Toen hij wilde vertrekken, kwam een arme aan de deur eene aalmoes vragen. Mild bedacht hem de zondaar, want hij zag in die toevalligheid het bewijs, dat God hem dien arme had toegezonden, om zijne zonde weêr goed te maken. „Booswicht," roept de Heer hem toe, „leer van Salomo, dat, is de ééne hand zondig, de andere het ook is."

Luk. XVI : 10—26. „Er was een weelderig levend, maar onbarmhartig rijk man. Van de kruimels zijner welvoorziene tafel wenschte Lazarus, een ziekelijke bedelaar, te worden gevoed; vruchteloos. De bedelaar stierf en kwam, door engelen gedragen, in Abrahams schoot, de rijke stierf en kwam in de hel. Den arme in zaligheid ziende, verlangde hij van Abraham een teug waters tot lessching van zijn brandenden dorst, want hij was in de vlammen. Te vergeefs. „Gij hadt op aarde uw deel in ruime mate, Lazarus had daar slechts ellende," antwoordde de aartsvader, „niets billijker, dan dan ieder zijne beurt krijge. Gij waart bovendien wreed, gierig, niets billijker, dan dat gij hier met gelijke munt wordt betaald. Er is bovendien eene kloof tusschen ons en u. Evenmin als de zaligen tot u (in de hel) kunnen overgaan,

Sjemot rabba, fol. 114*b*. „God is een koning, die zijne schatkamers voor ieder zijner onderdanen openstelt. Maar wie er over is gesteld, misbruikt die schatten bij de aanwending en toepassing. Hij leent weduwen met woeker en als zij niet hebben om te betalen, scheurt hij haar de kleederen van het lijf. De armen brengt hij tot schaamte en ontbloot hen van het weinige, dat zij hebben, de nooddruftigen voert hij tot wanhoop. De koning geeft hem geld der waarheid (eerlijk geld), hij maakt er logenachtig (oneerlijk) geld van. De koning wil, dat worde geholpen, hij stelt wreedheid in plaats van hulp en spot in stede van liefde. Zoo handelt de woekerende, baatzuchtige rijke met het geld, dat de Heer hem toevertrouwt. Zijn lot zal zijn (fol. 113*b*) dat hij, als God voor de rechtvaardigen de schatkamers van het paradijs zal openen,

kunnen die uit de hel tot ons overkomen."

Luk. XVI : 27—31. „En de rijke bad Abraham, toch iemand met die les naar zijne vijf boeders, rijk als hij, te zenden, opdat ten minste *zij* niet in de hel kwamen. „Zij hebben de Wet en de Profeten," zeide Abraham, „dat zij daar naar handelen." „O neen," bad de ongelukkige en tevens dringende rijke, „zend hun liever een doode met de waarschuwing. Dat zal meer indruk op hen maken." „Als zij de Wet en de Profeten niet gelooven," was het juiste bescheid, „dan zullen zij zich niet

zijn vleesch met eigen tanden zal moeten afknagen." — Tanchoema, Lev., fol. 50*b*. „Wat beteekent: (Spr. XXII : 23) „Want de Heer twist den twist der armen?" Hij, God, zegt tot den rijke: „Wie maakte u vermogend en hem nooddruftig? Ben Ik het niet? Welnu, weet, dat als gij hem niet helpt en steunt, Ik hem rijk en u arm zal maken, is het niet in deze, dan in de volgende wereld."—Baba Metziea, fol. 33*a*. „Hoe is te bewijzen, dat de mensch zich bij verlies, hulp, bevrijding enz. het naast is? Er is gezegd: (Deut. XV : 4) „Geen arme zal onder u wezen," zorg, dat gij zelf er niet toe behoort. Hierop zegt rabbi Juda uit naam van Rab: „Wie deze les echter al te conscientieus volgt, eindigt met er toe te komen" (arm te worden).

Baba Metziea, fol. 59*b*. Over zekere vraag omtrent rein- of onreinheid bestond tusschen rabbi Eläzar en de meerderheid der academieleeraars verschil van gevoelen. De minderheid bracht alle bewijzen der wereld voor zich bij, maar zonder gevolg. Toen trachtte zij haar oordeel door wonderen te staven, doch even vruchteloos. Eindelijk beriep zij zich op 's Heeren oordeel en de Hemel gaf Eläzar gelijk. Hierop richtte Josua ben Levie zich onmiddellijk overeind en riep: „De Leer is

laten gezeggen, al stond iemand uit de dooden op."

niet meer daarboven. (Deut XXX : 12). Van den dag af, dat *wij* haar bezitten, geld geen *bat-kol* (hier 's Hemels oordeel) meer bij ons!" en de Hemel lachte van genoegen." — Debariem rabba, fol 223*b*. „De Leer is niet meer in den hemel," zoo sprak Mozes tot het volk, „opdat gij niet zoudt denken, er komt eenmaal een andere Mozes en brengt ons eene andere Wet, volstrekt niet. Van die, welke hij u bracht, is niets in den hemel achtergebleven. Zij is er in hare volmaaktheid, met hare (lessen van) deugd, ootmoed en braafheid en met hare belofte van voldoening." — Zij is niet, om u te benadeelen (Ibid., fol. 223*a*), maar, gehoorzaamt gij haar, tot uw eigen welzijn."

Luk. XVII : 7—10. „Wie van u zal zijn knecht, die de beesten hoedt of ploegt, dadelijk bij zijne komst van het veld aan tafel noodigen? Hij zal zich eerst nog door hem laten bedienen en hem niet eens voor dat dienstbetoon dank zeggen. Zoo ook gij, discipelen; gij hebt geen recht op dank. Gij doet slechts wat u is bevolen."

„Wie dat doet? Ik," kan rabbi Jochanan ben Mataï antwoorden. Baba Metziea, Afd. VII § 1. „Rabbi Jochanan ben Mataï zeide tot zijn zoon: Ga en huur ons knechten. Hij ging en bedacht hen o. a. ruim met voedsel. Toen hij dit zijn vader mededeelde, antwoordde deze: „Mijn zoon, indien gij hun een maaltijd hadt aangericht als die van Salomo in zijn tijd, dan zoudt gij nog niet genoeg hebben gedaan; het zijn immers kinderen van Abraham, Izaäk en Jakob." — Jerusjalmi Baba Kamma, Afd. VIII. „Rabbi Jochanan deelde zijn mondvoorraad steeds met zijne knech-

ten en gebruikte vleesch noch wijn, zonder hun eerst het noodige er van te hebben gegeven." — Berachot, fol. 40*a*, Gittien, fol. 62*a*. „Het is den mensch verboden, zijn eigen maal te nuttigen, alvorens hij eerst zijne dieren heeft verzorgd." — Baba Metziea, fol. 13*b*. „De mensch gaat naar zijn werk en arbeidt tot den avond," (Ps. CIV : 23), de rechtvaardigen gaan uit om het loon op hun werk, doch alleen hij ontvangt het, die zijne taak tegen den avond (zijns levens) heeft volbracht."

Luk. XVII : 24. „Gelijk de bliksem, die van het eene einde des hemels tot het andere schijnt, zoo zal de Zoon des menschen wezen op *zijn* dag.

Dit kan verschillende beteekenissen hebben. De verschijning kan zoo snel, óf zoo machtig, óf zoo ver strekkend, óf zoo geweldig enz. zijn; maar de dogmatische persoonlijkheid staat voorop. Prachtig is en echt wijsgeerig het volgende. Sjemot rabba, fol 111*b*. „Heeft ooit een volk de stem Gods als gij gehoord, sprekende uit het vuur." (Deut. IV : 33)? Ziet, zoo verklaarde rabbi Levie dit zijn discipelen met het oog op het meervoud „*Elohiem*," (God) ziet, „de stem des Heeren was in kracht", (Ps. XXIX : 4) hadde Hij in Zijne, *al* Zijne kracht gesproken op Sinaï, de wereld zou niet hebben kunnen bestaan, maar Hij sprak in kracht," d.i. naar ieders kracht van bevatting, tot de jongelingen naar de hunne, tot de grijsaards naar de hunne tot de

Luk. XVIII : 2—5. Eene gelijkenis. Er was in de stad een rechter, die niemand ontzag en zelfs God niet vreesde. Tot hem vervoegde zich eene weduwe om recht, maar hij wilde er niets van weten en wees haar telkens af. Zij echter hield aan en de rechter zeide, eindelijk overwonnen door zoovele volharding, in zichzelven: „Hoewel ik God noch mensch ontzie, zal ik der vrouw recht doen, opdat zij niet kome en mij het hoofd breke." (*)

kinderen naar de hunne. Er was maar ééne stem, omdat Hij, die sprak, Eén is; maar Hij deed het in oneindige verscheidenheid naar ieders aanleg en begrip." Zoo is het ten huidige dage nog.

De strekking der gelijkenis geeft vs. 1 aan: dat men altijd bidden en niet versagen moet. Vs. 7 maakt dit in de toepassing nog duidelijker: „Zal God dan geen recht doen Zijn uitverkorenen, die Hem dag en nacht aanroepen, hoewel Hij ten hunnen aanzien (met hunne verdrukkers) lankmoedig is?" — Berachot, fol. 8a. Men zeide aan rabbi Jochanan: „Dat er in Babylonië oude lieden zijn, zie, dat is verwonderlijk. Immers, er is gezegd: (Deut. XI : 20) „Op-

---

(*) Met allen eerbied zij het gezegd: de gelijkenis heeft in haar wezen iets stuitends. De kwade wil zou er allicht de les uit kunnen filtreeren: „Bid, bid en bid nogmaals tot God, zoodat gij Hem verveelt, en Hij uw wil doe, enkel om u af te wezen. Laat niet los, maakt het Hem lastig, dan zal Hij wel toegeven, zij het slechts, om rust voor u te hebben." Het zwaartepunt der gelijkenis ligt echter in dat aanhouden der weduwe, die geen moed verloren geeft, vertrouwen in haar recht blijft houden en alzoo een voorbeeld is van onwankelbaar geloof. Het beeld des rechters is, al doet hij eindelijk goed recht, afschuwelijk. Synhedrien, fol. 7a. „Elk rechter, die naar waarheid recht spreekt, vestigt Gods majesteit in Israël. Elk rechter beschouwe zichzelven, als hing een zwaard boven en gaapte de hel beneden hem." — Ibid., fol. 7b. „Is u, o rechter, de zaak helder als de morgen, doe dan dadelijk uitspraak." — „Wie een onvromen rechter aanstelt is, als plant hij een afgodsboom in Israël." — Ibid., fol. fol 8a. „Een proces over een penning zij u, rechter, zoo heilig, als een over honderd talenten." — Ibid. „Eene waarschuwing voor de gemeente, dat zij voor den rechter ontzag hebbe, eene waarschuwing voor den rechter, dat hij jegens de gemeente verdraagzaam en geduldig te werk ga." — Schooner is de volgende gelijkenis. Sjemot rabba, fol. 111b, „Een koning had eene dochter, die zich slecht gedroeg en die hij

dat uwe dagen verlengd worden op den bodem, dien de Heer zwoer, uwen ouders te zullen geven," alzoo wel op den Kanaänietischen, niet op vreemden bodem." „Wat doen zij daar?" vroeg hij hun. „Zij zijn 's morgens vroeg en 's avonds laat in de Synagoge, om te bidden", antwoordden zij. „Zietdaar,"hernam hij, „zietdaar de reden, waarom er lengte van dagen onder hen is." — Sjemot rabba, fol, 117*b*. „Neemt woorden met u" (Hosea XIV : 3), dat heldert het psalmistische gezegde op: (Ps. XXVI : 6) „Ik wasch in onschuld mijne handen." Hoe zoo? Men kon meenen, dat bij het gebed offers van varren en rammen behoorden, daarom wordt in den tekst er bijgevoegd: „Om de stem der belijdenis te doen hooren." Israël zegt tot God: „Heer der wereld! Zondigden eertijds de oversten, zij brachten een offer en hun werd vergiffenis; zondigde de gezalfde (de priester), hij offerde en hem werd kwijtgescholden; maar wij, wij hebben offers noch iets, om te kunnen offeren." Daarop antwoordt de Heer: „Verlang Ik dan offers? Woorden, gebed

---

daarom moest verstooten. Zij had echter kinderen, die sprekend op haar geleken. Dezen liet de vorst telkens en telkens bij zich komen. „Zie ik hen, dan zie ik mijne dochter, hoor ik hen, dan hoor ik haar," sprak hij. Door de lieftalligheid der kinderen werd hij eindelijk met haar verzoend. De koningsdochter is Israël, de kinderen zijn de weduwen, weezen en lijdenden, de vorst is God."

begeer Ik, dan vergeef Ik al uwe zonden. Zijt gij ongelukkig, weent en bidt tot Mij, dan verhoor Ik u. Als uwe voorouders in ellende zuchtten, begeerde Ik iets anders dan hun gebed?" — Berachot, fol. 32a. „En Mozes bad den Heer" (Exod. XXXII : 11) vergiffenis voor Israëls afgoderij, *wajchal*, d. i. hij hield niet op met bidden, zelfs tot ziek wordens toe, of, totdat hij van zijne belofte was ontbonden, in ieder geval, totdat hij werkelijk de barmhartigheid Gods weêr op Israël deed rusten." — Ibid., fol. 32b. „Wie aanhoudend bidt, ziet zijn gebed aanhoudend verhoord. Vier zaken, leeren de rabbijnen, vorderen volharding, toenemende kracht. Daaronder is het gebed."

Luk. XVIII : 10—13. „Eene gelijkenis. Twee menschen gingen op naar de tempel, om te bidden, een Phariseër en een tollenaar. De eerste dankte, dat hij niet was als zekere andere menschen, roovers, onrechtvaardigen, overspelers; ook niet als deze tollenaar. Hij beriep zich op zijn vasten, vertienden en andere goeden werken. Maar de tollenaar, van verre staande, durfde niet eens de oogen ten hemel opheffen. Hij sloeg zich op de borst, biddende: Wees mij, zondaar, genadig, o God?" Vs. 14. „Ik zeg u: deze ging gerechtvaardigd naar huis, meer dan gene: want wie zich verhoogt, zal ver-

Die eeuwige eenzijdigheid! De Phariseër het beeld van al wat slecht is, hier van hoogmoedige godzaligheid, en de, o zoo brave tollenaar, de belastingpachter, het beeld van al wat edel is, hier van roerenden ootmoed en zelfbewuste onwaardigheid! Alleen als abnormale verschijnselen zouden zij voor de beoordeeling van hetgeen de toenmalige massa was, dienst kunnen doen; en dat zijn zij waarlijk. Hoogstens kunnen het in de gelijkenis *uitzonderingen* zijn, en als zoodanig hebben zij geene andere beteekenis dan van eenzijdige voorstelling. De onpartijdigheid des Talmuds ten deze spreekt

nederd, en wie zich vernedert, verhoogd worden."

Luk. XIX : 12—25. Eene gelijkenis. „Een man van voorname afkomst reisde naar een ver land, om een koningrijk voor zich te ontvangen. Daar hij lang zou wegblijven, riep hij zijne dienaren, gaf hun tien ponden, om er mede te handelen. Maar de burgers haatten hem en verzochten den begever van koningrijken, hem niet te benoemen. Teruggekeerd, riep hij zijne dienaren ter verantwoording. De eerste had met

daaruit, dat hij zulk een zelfverheffend gebed, zelfs in nog scherper vorm, maar als uitzondering heeft bewaard. Berachot, fol. 32*b*. „Ik dank u, Eeuwige, mijn God, dat Gij mijn aandeel heb gesteld bij de academiebezoekers en niet bij de werklieden. Zij en ik, wij beiden staan vroeg op, ik voor de Leer, zij voor ijdele zaken. Zij en ik, wij werken beiden, maar ik werk en ontvang loon, en zij arbeiden zonder loon. Zij en ik, wij beiden loopen, ik ten eeuwigen leven, doch zij naar het verderf." Als *uitzondering*. In Israëls overoud ochtendgebed luidt het: „Niet op onze rechtvaardigheid steunende, storten wij ons gebed voor U uit, Heer der werelden, maar hopende op Uwe barmhartigheid. Immers, wat zijn wij, wat beteekent ons leven, wat onze braafheid, onze vroomheid, onze sterkte! Als niets zijn wij voor U."

Beteekenis van de eerste gelijkenis: „Wees de overheid trouw en gehoorzaam door orde, gehechtheid, vlijt en vruchtbaarmaking uwer gaven. Bamidbar rabba, fol. 202*b*. „Vier heeten „goddeloozen." Wie zijne hand tegen zijn naaste opheft, al slaat hij hem niet, (Zie Synhedrien, fol. 58*b*) wie oneerlijk handelt, wie den eerbied jegens de overheid uit het oog verliest en wie onverdraagzaam is." --Ibid. „Mozes

het eene pond tien gewonnen, de tweede vijf enz. Hij stelde hen over zoovele steden aan, als zij ponden hadden gewonnen. Doch één was er, die met het pond niets had gedaan en die het teruggaf met de woorden: „Ik weet, dat gij streng zijt, dat gij neemt, wat u niet toekomt, en maait, wat gij niet hebt gezaaid." „Juist daarom," antwoordde man van hooge geboorte; „dan hadt gij het pond bij de bank in bewaring moeten geven en had ik het met winst terug kunnen eischen." Hij beval toen, hem het pond af te nemen en te geven aan hem, die tien ponden had verdiend. Maar de anderen zeiden: „Heer, hij heeft reeds tien ponden." Tot bescheid kregen zij: „Een ieder die heeft, hem zal gegeven, maar van hem, die niet heeft, het weinige dat hij bezit, genomen worden." (*) en Aäron baden bij Korachs opstand: „Heer der wereld! Staat een land tegen zijn koning op, dan zendt hij er legioenen heen, om den opstand te dempen. Die dooden alsdan goeden en kwaden, want zij weten niet, wie de oproerling was en wie zich rustig gedroeg, wie den koning getrouw was en wie ontrouw, wie hem eerde en wie hem vloekte. Maar Gij kent de harten Uwer schepselen, — weet, wat er omgaat in hunne gedachten en wat raad zij bedenken. Gij weet, wie gezondigd heeft en wie niet, wie in opstand kwam en wie U vereerde. Gij doorgrondt ieders geest. „Goed gesproken," antwoordde de Heer: „Ik zal daarom de zondaren scheiden van de goeden, de eersten straffen, de laatsten beloonen." — Megilla, fol. 17*b*. „Is zelfs een vos uwe overheid, buig u voor hem, zoo-

---

(*) Pond = sikkel, van den radix *sjakool*, wegen, *misjkal*, gewicht; of wel *mané* (mina pondus), van *mano*, tellen *mané*, een keer. De zonderlinge aanstelling over even zoovele *steden* als *ponden* waren verdiend, doet mij vermoeden, dat er eene verwarring in de lezing was: „*ariem*", steden en „*ajarim*" ezelsveulens, beide van één radix. Het bezit van vele der laatsten geldt in den Talmud voor grooten rijkdom (Eroebien, fol. 86*a*, Kalla, Afd. I, enz.) en een geschenk daarvan voor een aanzienlijk geschenk (*mana*). Is er werkelijk van aanstelling over *steden* sprake, dan pleit er veel voor, dat men hier met *twee* gelijkenissen, wonderlijk tot éène verwerkt, heeft te doen: de *talentengelijkenis* bij Matth. XXV : 14—28 en de volgende: „Een *Etnarch* (afhankelijk heer) over een klein vorstendom reisde naar een ver land (Rome), om een koningrijk (een grooter gebied) voor zich te bekomen. Het bestuur van zijn rijkje gaf hij in zijne afwezigheid aan onderscheidene zijner dienaren over, aan één dat over tien, aan een tweede dat over vijf steden,

lang hij het is." — Baba Batra, fol. 25*a*. „Alle macht is uit God, zelfs die van het hoofd der waterscheppers."—Strekking der tweede gelijkenis is: (Zie bl. 150) „Woeker met uwe geestelijke gaven tot vestiging en uitbreiding van het Godsrijk." „Vormt zoovele discipelen mogelijk, om ze tot kennis en door kennis tot de *daad* te brengen," daarvan is de Talmud vol. En die les, wel verre van geestelijke macht te bedoelen, verzwaarde de verantwoordelijkheid én van discipelen én van leeraren. Baba Metziea, fol. 33*b*. „Moedwillige overtreding van den onkundige

aan een derde dat over ééne enkele stad. De beide eersten bestuurden zoo goed, dat het getal aanhangers van den vorst beduidend aangroeide, de laatste evenwel zoodanig, dat de haat der burgerij zich bij den keizer uitte en zij hem verzocht, den vorst niet te benoemen. Toen hij terug kwam en rekenschap vroeg, veranderde hij het *interim* der beide eersten in eene *definitieve* aanstelling, en ontnam den laatste alle gezag." De moraal is gemakkelijke te vatten. Niet zoo gemakkelijk te begrijpen is, hoe Jezus als toepassing in vs. 27 kan zeggen: „Doch deze (de Phariseesche massa van *Jericho* en de omstreken) mijne vijanden, die niet hebben gewild, dat ik over hen (geestelijk) koning zou wezen, brengt ze hier en *slaat ze voor mij dood,*" doodt ze in mijne tegenwoordigheid. — Wat nog tot deze gissing voert, is de kennelijke zinspeling op Archelaus (jaar 1 n. J.), zoon van Herodes den groote, tetrarch tijdens het leven zijns vaders, trekkende na diens overlijden naar Rome, om zich door Augustus te doen bevestigen, de eed van trouw, dien Salome en Alexis hem in den schouwburg te *Jericho* door het leger deden zweren, zijne aanvallen op het Phariseïsme, de opstand in Judea, de aanklacht tegen hem te Rome, het trouwhartige beheer der broeders, de tetrarchen, tijdens zijne afwezigheid, de naijver van Antipas, diens pleidooi te Rome enz. Zie Josephus, „Joodsche Historie," Boek XVII, hoofdstuk X, bl. 419 en volgg. De schrijver van dit Evangelie, die (vs. 1) Jezus door Jericho laat gaan en hem (vs. 11) nabij Jeruzalem plaatst, schijnt te hebben gedacht aan de eedstrouw hier en aan de eedschennis daar.

geldt als dwaling; dwaling van den kenner geldt als moedwil."— Abot, Afd. IV, § 14. „Ga gerust in ballingschap, als het maar is naar eene plaats van geleerdheid en denk niet, dat de Leer u zal volgen, of dat uwe makkers haar wel voor u zullen uitoefenen."— Ketoebot, fol. 62*b* en 63*a*. „Van rabbi Akiba wordt (met echt Oostersche overdrijving) verhaald, dat hij vier en twintig duizend discipelen had." — Synhedrien, fol. 92*a*. „Wie de Leer aan anderen onderricht, maakt zich de zegeningen Joseph. waardig." — Ketoebot, fol. 40*a*. „Schat en rijkdom zijn in zijn huis", (Ps. CXII : 3) rab Hoena zegt, dat dit op hem doelt, die de Leer beoefent en anderen onderwijst. Schat voor zich, rijkdom voor anderen." — Synhedrien, fol. 99*b*. „En de personen (zielen) die zij te Charan *maakten*" (Gen. XII : 5), rabbi Eläzar zeide: „Dit leert, dat wie het kind zijns naasten de Leer onderwijst, wordt beschouwd, als had hij dat kind geschapen." — Sabbat, fol. 114*a*. „Wat zijn „*bonaïem*" (bouwlieden)? Antwoord. Het zijn de leerlingen der wijzen, die gansch hun leven bezig zijn, de wereld (zedelijk) op te bouwen." — Ibid. „Samuel bar Nachménie zeide uit rabbi Jonathans naam: „Wie een ander de Wet leert, verzekert zich eene eereplaats in

den hemel, en wie haar aan den zoon eens onkundigen onderwijst bewerkt, dat God, heeft Hij tot het zenden van eenig onheil besloten, dit besluit zijnentwege vernietigt."

Luk. XX : 9—16. „De eigenaar van een wijngaard verpachtte dien gansch in orde aan landlieden, en reisde naar het buitenland. Toen nu de oogsttijd was gekomen, zond hij een zijner dienaren om de pacht; maar de pachters dooden hem. Hij zond een tweede, maar dien wedervoer hetzelfde lot. Eindelijk zond hij zijn zoon, denkende, dat zij hem zouden ontzien; maar ook hij werd door hen gedood. Wat zou hij dien pachters doen? Natuurlijk, hun de pacht ontnemen, hen straffen naar hunne misdaad en betere pachters kiezen."

Zie (bl. 137) de aanteekening op Matt. XXI : 33 — 40. — Berésjiet rabba, fol. 36*b*. Eene gelijkenis. „Zeker koning zond een bevelschrift aan de bewoners van eene zijner provinciën. Wat deden die bewoners? Zij namen het bevelschrift, verscheurden het en wierpen het op het vuur. Toen zij het zagen branden, begonnen zij „wee" te roepen. De vorst zond daarop een strengen inkasseerder, om de belassting der weerspannige provincie te innen. Wat deden de lieden daarop? Zij wierpen zich op den ontvanger en versloegenhem. Tot bedaren gekomen, klaagden zij: „Wee ons, als de koning het gebeurde verneemt! Wat hij ons verlangde te doen, deden wij hem; nu zal ons worden gedaan, wat wij hem deden." Eene gelijkenis op Jeremia's mishandeling.

Luk. XXI : 29—31. „Eene gelijkenis. Ziet den vijgeboom en al de boomen. Als zij nu uitspruiten en gij dat ziet, zoo weet gij van zelf, dat de zomer nabij is. Aldus ook gij. Wanneer gij deze dingen ziet geschieden, zoo weet gij, dat

Berésjiet rabba, fol. 13*b*. „De boom, ter beproeving van het eerste menschenpaar in Eden geplant, was, naar rabbi José, een vijgeboom. Was hij de boom ter beproeving, hij werd het ook van herstel. Het zondige paar vlocht

het koningrijk Gods nabij is."(*)

van *zijne* bladeren gordels, toen het tot schaamte kwam. Eene gelijkenis. De zoon eens konings knoopte met eene slavin eene liefdebetrekking aan. Toen de koning dit vernam, verbande hij beiden uit het paleis. De prins, zonder middelen, zwierf toen aan de deuren der dienstdoenden rond; niemand die hem opnam, ieder wees hem af. Niet alzoo de slavin, die hem deed zondigen. Zij opende hem haar deur en ontving hem in liefde".

(*) Voor *lente* heeft het Hebr. geen woord. *Abieb* is rijpheid der gerst, van het winterkoorn enz., *zérang* de zaaiperiode. In Nissan, de Abiebmaand, die van de ontwaking, de opstanding der natuur uit den winterslaap en van Israëls nationale verlossing, zou de kruisdood en de hemelvaart, de verrijzing uit den dood voorvallen. Het verband tusschen beide geeft te denken, maar nog meer het volgende. Men leest in Roosj Hasjana, fol. 11a: Rabbi Josua zegt, dat in Nissan (de eerste der maanden en dus ook het begin van den tijd) Israël uit Egypte werd bevrijd eneenmaal weder in Nissan door den Messias zal worden verlost. Dit wordt bewezen uit Exod. XII : 42, trouwens, zooals het bij al zulke voorspellingen niet anders kon, op uiterst zwakke manier, maar toch bepaald genoeg, om het er voor te durven houden, dat onder het volk het geloof aan een verband tusschen de Egyptische en Messiaansche verlossing leefde. In Midrasj Sjier Hasjiriem rabba, fol. 11a leest men: „De zomertijd (de lente) is gekomen," (Hoogl. II : 13) als de knoppen zichtbaar en de vogels gehoord worden, dat is de tijd, waarin Israël zal worden verlost, de tijd van de voorhuid, om te worden gesnoeid, de tijd, dat de vreemde heerschappij zal eindigen, de tijd, dat het koningrijk des hemels zich zal openbaren. „De stem der tortelduif zal zich doen hooren," dat is de stem van den Messias, roepende: (Jes. LII : 7) „Hoe liefelijk staan op het gebergte de voeten van den boodschapper, die de zaligheid verkondigt."

D. APHORISMEN.

NIEUW TESTAMENT. | TALMUD.

Luk. VI : 20. „Zalig zijt gij, armen, want u behoort het koningrijk der hemelen."

Berachot, fol. 32*a*. De leeuw brult niet, als men hem met stroo, maar wel, als men hem rijkelijk met vleesch voedert." — Ibid. „Is de buik vol, dan wordt de wellust dol."

Luk. VI : 42. „Doe eerst den balk uit uw eigen oog en neem dan den splinter uit het oog uws broeders."

Berésjiet rabba, fol. 20*b*. „Geneesheer, genees eerst u zelven".— Baba Batra, fol. 15*b*. „Wee der eeuw, waarin de rechters moeten worden gericht: Zegt de rechter: „Neem den splinter uit uw oog", dan voegt men hem toe: „Neem den balk uit uw oog." — Ibid., fol. 63*b*. „Résj Lakisj leidt uit den aanhef van Zephanja II : 1 de les af: „Tooi eerst u zelven (met deugden), alvorens gij het anderen wilt doen." Zie de aanteekening ter plaatse in „*Spreehwijzen.*"

Luk. IX : 24. „Wie zijn leven wil behouden, die zal het verlielen; maar wie om mijnentwil zijn leven zal verliezen, die zal het behouden."

Zie de aanteekening op Matth. XVI : 24. — Aboda Zara, fol. 19*b*. „Rabbi Alexandri riep op de markt luide: „Wie wil leven koopen?" Toen drong de menigte zich rondom hem en riep: Geef hier het middel, geef ons het leven." Maar hij antwoordde met Ps.

XXXIV: 13: „Wie begeert te leven, wie bemint de dagen, om de zaligheid te aanschouwen? Behoed uwe tong, dat zij geen slechtheid spreke en uwe lippen, dat zij geen bedrog uitlaten." Nu zult gij wellicht denken: ik spreek geen slechtheid en geen bedrog, ik kan dus gaan slapen (d. i. mij met negatieve deugd vergenoegen), daarom vervolg ik: (Ps. XXXIV: 15) „Ontvlied het kwade en doe het goede." — Bamidbar rabba, fol. 163*b*. „Moet de mensch reeds voor een wereldlijk vorst zijn leven veil hebben, hoeveel te eerder dan voor den Koning der koningen." — Tamied, fol. 42*a*. „Alexander de Macedoniër vroeg den wijzen van het zuiden o. a. Wat moet den mensch doen, om te sterven? „Hij hechte zich aan het leven," antwoordden zij. — Sabbat, fol. 83*a*. Berachot, fol. 63*b*, Gittien: fol. 57*b*. „Alleen bij hem, die zich voor de Leer doodt (wegens haar, is het noodig, afstand doet van elk levensgenot) houdt zij stand."— Sota, fol. 21*a*. „De Leer blijft alleen bij hem bestaan, die er zich voor ontbloot" (aardsche begeerlijkheden er voor prijs geeft). — Baba Metziea, fol. 95*b*. „Groot en klein zal daar wezen en de slaaf vrij zijn van zijn heer," (Ijob III: 19) wie zich in deze wereld voor de Leer klein maakt, wordt in de volgende groot, en wie zich in

dit leven tot haren slaaf maakt, wordt in het toekomende waarlijk vrij."

Luk. IX : 50. „Wie niet tegen ons is, die is voor ons."

Zie de aanteekening en noot op Mark. IX : 40. — Babba Kamma, fol. 38a, Aboda Zara, fol. 3a. „Een heiden zelfs, die de Leer beoefent, staat op ééne lijn met een hoogepriester." — Megilla, fol 23a. Rabbi Simon ben Pazie zeide, toen hij de Kronijken begon te interpreteeren, dat hij de beteekenis van I Kronijken IV : 18 eerst door de verklaring begreep, dat al wie den afgodendienst verwerpt, Jood is. Er staat daar: „En Méred's Joodsche vrouw baarde Jéred en Chéber en Jekoetiël en dit waren de zonen van Bitja, Pharao's dochter." Hoe kon nu Pharao's dochter eene Joodsche vrouw heeten? Antwoord: „Omdat zij den afgodendienst van zich had afgeworpen. Zoo is er (Exod. II : 5) gezegd: „En Pharao's dochter daalde naar de rivier af, om zich er in te reinigen," dat is: om zich van het afschuwelijke veelgodendom haars vaders te zuiveren." Verg. Sota, fol. 12b. — Kiddoesjien, fol. 40a. Alleroverwegendst slecht is de afgoderij; wie haar verloochent is, als belijdt hij de gansche Tora."

Luk. XI : 23. „Wie niet met mij is, is tegen mij."

Ook hier zegt dit iets anders dan (IX : 50) „Wie niet tegen ons is, die is voor ons." — Sabbat, fol. 31. „De Heilige, ge-

loofd zij Hij, sprak tot Israël: „Ik gaf bloed in u en beval u aangaande bloedspijs; ik noemde u „eerste" en beval u omtrent de eerstelingen; Ik gaf u een licht (de ziel) en beval u nopens het licht. Gehoorzaamt gij nu, dan is het goed, zoo niet, dan ontneem Ik u als tegenstanders het eene zoowel als het andere."— Ibid. 85*a*. „Voor den Sinaï zeide God tot Israël: „Wilt gij Mijne wet ontvangen dan is het goed; zoo niet, dan zij hier uw graf." — Bamidbar rabba, fol. 184*a*. „Er is geschreven (Exod. XXXIV : 7, Num. XIV : 18, Nahum I : 3) „De Eeuwige laat vrij (*nakkê*) en niet vrij (*lo jenakkê*), hoe is dit te verstaan? Hij laat vrij hen, die zich tot Hem keeren, niet vrij, die zich van Hem afwenden." Hetzelfde in Joma, fol. 86*a*.

Ibid. „Wie niet met mij vergadert, verstrooit."

Abot, Afd. IV, § 11. „Elke vergadering in den naam des hemels (met een vroom doel) blijft bestaan; elke bijeenkomst voor een slecht doel vergaat." Een andere zin in Midrasj Misjlie, fol. 55*a*. „Strooit ge uwe kennis uit (onderricht gij) dan verzamelt gij kennis, want door het onderwijzen leert gij zelf. Verzamelt gij echter (d. i. houdt ge uwe wetenschap alleen voor u) dan verstrooit (vermindert) gij haar."

Luk. XII:6. „Niet één muschje wordt door God vergeten." Vs. 7.

Jerusalmi Sjeboeot, Afd. IX. „Gezegde van rabbi Simon ben

„Vreest dan niet; gij gaat vele muschjes te boven."

Jochai: „Geen vogeltje stort ter aarde zonder den wil Gods, hoeveel minder de mensch."

Luk. XII : 7. „Ook de haren uws hoofds zijn allen geteld."

Baba Batra, fol. 16*a*. „Tot Ijob zeide God: „Vele hoofdharen heb Ik den mensch gegeven en voor ieder haartje afzonderlijk schiep Ik eene diepte, waarin het staat en zijn groei vindt, opdat het niet uit twee kuiltjes drinke. En dronken twee haartjes uit ééne groef, dan zou het licht in 's menschen oog worden verduisterd. Ieder hoofdhaar, ieder kuiltje is Mij bekend, weet Ik te onderscheiden; zoudt gij Mij verborgen zijn?"(*)

Luk. XII: 49. „Wien veel is gegeven, van hem zal veel worden gevorderd; wien veel is toevertrouwd, van hem zal men veel terug eischen."

Baba Kamma, fol. 38*a*. Rabbi Méier zegt: „Waaruit is te bewijzen, dat de heiden, die de Leer beoefent en uitoefent, den hoogepriester gelijk is? Er staat: (Lev. XVIII: 18) „Dat zijn Mijne wetten, die de mensch zal doen, om er door te leven." Nu wordt wel gezegd: de „mensch", niet: „de priester," „de leviet,",,de Israeliet." Maar zijn loon is zoo groot niet als van hem, wien die wetten zijn opgelegd (want de overtreding bezorgt hem ook geen straf.) Grooter is daarom hij, wien is bevolen en het doet, dan hij, die het onverplicht doet." Naar de verplichting de gezindheid, en

(*) Dit steunt op eene woordspelling. „De Eeuwige antwoordde Ijob uit een stormwind" (Ijob XXXVIII 1) *saär*, stormwind en *séär*, haar

naar de gezindheid het loon."— Abot, Afd. IV, § 13. „Wees voorzichtig in de Leer; want zelfs eene dwaling wordt moedwil."— Dérech Eretz zoetta, Afd. I, § 6. „De schriftgeleerde behoort te zijn nederig, bescheiden, bereidvaardig, bemind bij de lieden, juist omdat hij naar zijne kennis wordt beoordeeld. Niemand mag iets kwaads van hem weten."

Luk. XVII : 33. „Wie zijn leven zal zoeken te behouden (niet voor de waarheid veil zal hebben), die zal het verliezen; maar wie het (in den strijd voor haar) zal verliezen, die zal het in het nieuwe leven behouden."

Zie (bl. 144) de aanteekening op Matth. X : 39. — Sabbat, fol. 83*b*. „Nimmer houde de mensch op, de Leer te beoefenen, zelfs niet in de ure des doods."— Berachot, fol. 63*a*. „Wie in de behartiging der Leer verzwakt, kan in de ure des gevaars niet bestaan." — Ibid., fol. 61*b*. Gezegde van rabbi Akiba in de ure zijner marteling, even voordat hij den geest gaf: „Nu wij om de Leer, die ons leven en de lengte onzer dagen is, en waaraan wij getrouw blijven sterven, hoeveel te eerder, als wij haar loslaten! Hoor, Israël, de Eeuwige is een eenig God." Daarmede blies hij den adem uit. Toen ging eene hemelstem uit, roepende: „Heil u, Akiba, gij hebt het eeuwige leven."

Luk. XVIII : 16. „Laat de kinderen tot Mij komen, want hun is het koningrijk Gods." Zie Mark. X : 14.

Zie de aanteekening op Matth. XVIII : 10, bl. 99, XIX : 14, bl. 159, Sabbat, fol. 33*b*. „Is een geslacht onrechtvaardig en heeft het nog eenige vromen, dan lijden dezen om het geslacht. Heeft

het echter geheel geene vromen, dan lijden de schoolkinderen (dan lijdt de onschuld) onder de boosheid van dat geslacht." — Nidda, fol. 30*b*. „Bij de geboorte des menschen bezweert men hem daar boven: Wees rechtvaardig, word geen booswicht. Al verzekert de geheele wereld u later, dat gij vroom zijt, wees in uwe eigen oogen als een zondaar. Weet, dat de Heilige, geloofd zij Hij, rein is, Zijne dienende krachten rein zijn en de ziel, die Hij in u geeft, rein is. Blijft gij haar rein houden, dan is het goed, zoo niet, dan neemt Hij haar van u af." — Echa rabbati, fol. 47*a*. „Hare zuigelingen gingen voor den beleediger in ballingschap," (Klaagl. I : 5) rabbi Juda zeide: Zie, hoe bemind kinderen bij God zijn. Het Synhedrien ging in ballingschap, de majesteit Gods bleef ter plaatse; de tempelwacht werd verdreven, de majesteit volgde niet. Maar de kinderen gingen in ballingschap en dadelijk volgde hen de majesteit Gods."

E. APHORISMEN.

NIEUW TESTAMENT.

Luk. III : 8. „Zegt niet bij u zelven: wij hebben Abraham tot vader."

TALMUD.

Menachot, fol. 53*a*. „Is men een geleerde, dan is het schoon; is men van eene goede familie en zelf geleerd, dan is het nog schooner. Maar is men van eene goede afkomst en beteekent zelf niet veel, dan moge vuur hem verteren!" Steun niet op de verdiensten van ouders of voorouders.— Ibid., fol. 53*b*. „Toen de tempel werd verwoest, vond God den aartsvader Abraham in de leerschool. „Wat wilt gij hier," vroeg Hij hem. „Ik kom voor mijne kinderen ontferming afbidden." „Uwe kinderen, zij hebben gezondigd en moeten de gevolgen van hunne daden dragen." — Pesachiem, fol. 87*a*. „God zeide tot Hoséa: „Uwe kinderen hebben gezondigd." Wat had hij behooren te antwoorden? „Neen, Heere, het zijn niet mijne, maar Uwe kinderen, de kinderen Uwer begunstigden Abraham, Izaäk en Jakob. Spreid daarom Uwe barm-

hartigheid over hen uit!" Toch zeide hij het niet; integendeel, hij zeide: „Heer der wereld! de gansche wereld behoort U, los hen in eene andere natie op." Evenwel nam de Heer hem dit euvel en zeide: „Zoo hij zijne vrouw en zijne kinderen kan verstooten, dan zal Ik het Israël ook doen."

Luk. III: 8. „Want ik zeg u, dat God zelfs uit deze steenen Abraham kinderen kan geven."

Steenen = onbekeerden. Berachot, fol. 32*a*. „Had God niet aan Israël beloofd: (Ezech. XXXVI: 26) „Ik zal het steenen hart van u wegdoen en u een hart van vleesch geven," dan zou het reeds lang zijn vertwijfeld."— Soekka, fol. 52*b*. „Ontmoet u deze afzichtelijke, (de booze zin) trek hem dan naar de leerschool mede. Is hij van ijzer, dan wordt hij tot splinters; is hij van steen, dan wordt hij daar week." — Berésjiet rabba, fol. 62*b*. „En een groote steen lag op den mond der put" (Gen. XXIX: 2) dat is het booze gedichtsel. Gaat de mensch van de bron (de Leer) weg, dan keert dat gedichtsel terug."

Luk. III : 9. „Een boom, die geene goede vruchten voortbrengt, wordt omgehouwen en in het vuur geworpen."

Dérech Eretz rabba, Afd. IV. „De onbuigzame ceder (de hoogmoedige) wordt door een storm omgeworpen. Wat is zijne toekomst? Men gebruikt hem tot brandhout."

Luk. III : 17. „Wiens wan in zijne hand is, hij zal den dorschvloer zuiveren, de tarwe in zijne schuur zamenbrengen, maar het

Nidda, fol. 31*a*. „Mijn pad en mijne rust hebt Gij geweten en al mijne wegen afgebakend," (Ps. CXXXIX : 3) dat leert, zegt rabbi

kaf met onuitbluschbaar vuur verbranden."

Chaniena bar Papa, dat de mensch slechts van de fijnste bestanddeelen wordt geschapen. De school van rabbi Ismaël vergelijkt dit bij den mensch, in wiens hand eene wan is: hij zuivert en leest het fijne (de tarwe) uit en werpt het slechte (het kaf) weg. — Berésjiet rabba, fol. 72*b*. Eene parabel. Eens twistten het stroo, het kaf en de stoppels met elkander. Elk beweerde, dat de akker alleen om hem was bezaaid. Toen zeide de tarwe: „Twist niet, wacht, totdat gij in de schuur zijt, dan zal blijken, om wien van ons allen de akker bezaaid is geworden." En inderdaad, de eigenaar kwam daar, bezigde de wan, nam het stroo, wierp het op den grond, nam de stoppels, wierp ze op het vuur, nam de tarwe en bewaarde ze als kostelijke vrucht in zijne schuren. De rechtvaardige is de tarwe, de afgodsdienaar het andere."

Luk. VI : 23. „Medicijnmeester, genees u zelven."

Berésjiet rabba, fol. 20*b*. „Geneesheer, genees u zelven." Wajikra rabba, fol. 130*b*, Jalk. Wajikra, § 469. „Schande over het land, waar de geneesheer zelf aan podagra lijdt en de oogarts maar één oog heeft." — Eroebien, fol. 54*b*. „Zie, niet als de mensch is God. Immers, geeft de mensch zijn medemensch een geneesmiddel, zoo is het goed voor A, niet voor B, voor deze, niet voor gene

ziekte. Doch God geeft één medicament, de Leer, en het is goed voor allen en alles."

Luk. IV : 24. „Een profeet is nergens minder aangezien dan in zijn eigen land." Vergel. Matth. XIII : 57 en Mark. VI : 4.

Berésjiet rabba, fol. 34*a*. „God zeide tot Abraham: Trek uit uwe geboorteplaats en ga van land tot land. Eerst dan zal Ik uwen naam groot maken."

Luk. IV : 43. „Ik moet ook aan andere steden de blijde boodschap van het koningrijk Gods verkondigen; want daartoe ben ik gezonden."

Aboda Zara, fol. 35*b*. „De zaak is gelijk aan eene specerijflesch. Zoolang zij goed ingepakt, in één hoek blijft, merkt men niets van den geur. Wordt zij echter van hoek tot hoek gedragen en geschud, dan stijgt de geur omhoog en verbreidt zich."

Luk. V : 34, „Kunt gij de bruiloftskinderen doen vasten, terwijl de bruidegom bij hen is?"

Synhedrien, fol. 99*a*. „Gelijk de bruidegom zich over de bruid verheugt, zal de Heer zich over u verheugen," (LXII : 5) d. i. de Messias, die in het zevenduizendste jaar (naar het aantal bruiloftsdagen, 7) zal komen. Rabbi stelt die komst op niet minder dan driemaal honderd vijf-en-zestig duizend jaren, naar het aantal dagen in een zonnejaar; want iedere dag is bij God (Ps. XC : 4) een van duizend jaren."

Luk. V : 38. „Nieuwen wijn moet men in nieuwe lederen zakken doen, dan blijven zij beide behouden."

Jerusjalmi Chagiega, fol. 6*b*. „Is de wijn nog jong (nieuw), dan moet men hem met ouden aanmengen; is hij eenmaal oud geworden, dan kan hij zichzelven (door eigen deugd) wel behouden."

Luk. VI : 38. „Met dezelfde maat, waarmede gij meet, wordt u teruggemeten."

Sota, fol. 8*a*. „Met dezelfde maat, waarmede de mensch uitmeet, wordt hem teruggemeten. Waar staat dit in den Bijbel? Antwoord. In Jesaja: (XXVII : 8)

„Met dezelfde maat (eene woordspeling, *saäh*, maat en *soah*, stormwind) hebt Gij hem verstooten." — Ibid., fol. 9*b*. „Met de eene maat tegen de andere werden zij uitgemeten, met de zaak, waarmede zij zondigden, gestraft: Kajin, Korach, Bileam, Doëg, Achitophel, Géhazi, Absalom, Adonia, Oezzia en Haman. Daarentegen werden op gelijke wijze beloond: Mirjam, Joseph en Mozes." — Ibid, fol. 10*a*. „Vijf werden gestraft aan de voortreffelijkheid, die zij van den hemel hadden ontvangen, maar misbruikt: Simson in zijne lichaamskracht, Saul aan zijn nals, Absalom aan zijn haar, Zidkia aan zijne oogen en Asa aan zijne voeten."

Luk. IV : 43. „De discipel is niet boven zijn meester; maar ieder volkomen discipel zal zijn meester gelijk worden."

Berachot, fol 58*b*. „Het zij den knecht (discipel) voldoende, zijn patroon (meester) gelijk te worden." — Baba Batra, fol. 10*a*. „Wie den behoeftige begunstigt leent den Heer," stond het niet geschreven (Spr. XIX : 17), men zou het niet durven uitspreken." De mensch, die van God ontvangt, de leener aan Hem! Maar door wel te doen, wordt de mensch Gode gelijk."

Luk. VI : 41. En wat ziet gij den splinter, die in het oog uws broeders is en den balk, die in uwe eigen oogen is, ziet gij niet?" „Of hoe kunt gij tot uwen broeder zeggen: laat toe, dat ik den splin-

Baba Metziea, fol. 59*b*. „Uw eigen gebrek, beticht er uwen naasten niet meê." — Jerusjalmi Taäniet, fol. 4*b*. „Zorgen wij eerst zelven rein te wezen, alvorens wij anderen willen reinigen, tooien." —

ter uit uw oog doe, daar gij zelfs den balk in uw oog niet ziet?" Vs. 43. Geveinsde, doe eerst den balk uit uw oog en dan kunt gij bezien, den splinter uit het oog uws broeders weg te doen."

Luk. VI : 43. „Het is geen goede boom, die slechte, en geen slechte boom, die goede vruchten voortbrengt." Vs. 34. „Elke boom wordt uit zijne vruchten gekend."

Erachien, fol. 16*b*. Rabbi Tryphon zegt: „Het zou mij verwonderen, indien er in deze eeuw (letterl. in dit geslacht) één zich goedwillig laat berispen. Zegt men hem: „Doe den splinter uit uw oog weg," dan zal hij antwoorden: „Doe gij den balk uit uw oog."(*)

Taäniet, fol. 25*a*. „Wat is het, dat staat geschreven (Ps. XCII: 13) „De rechtvaardige zal groeien als de palmboom en opwassen als de cederboom op Libanon?" Is het als de palmboom, waartoe dan het beeld van den ceder, en is het als de ceder, waartoe dan de vergelijking met den palm? Antwoord. Stond alleen „als de palmboom", dan had men kunnen denken, dat, evenals diens stam niet verjongt, ook de rechtvaardige (na dit leven) niet zal verjongen. Stond alleen „als de ce-

(*) Goed bezien, heeft de uitdrukking „een splinter in het oog" geen zin en nog minder „een balk in het oog." Is het eerste van gevaarlijken aard, het tweede is bepaald onmogelijk. Daarenboven is de gewone term, „*mibbén énécha*" (van tusschen uwe oogen) hoogst zonderling. De plek, aldus Talmudisch aangeduid, is die op het voorhoofd, in de richting van, of boven de oogen. Ik onderschrijf daarom de andere lezing: „*mibbén sjinnécha*" (van tusschen uwe tanden), zijnde zeer waarschijnlijk uit eene gebroken „*sjien*" de „*gnajin*" en „*jod*" ontstaan. Dat die lezing zeer oud is, blijkt uit Jalk. Ruth, § 596. De zin is dan: „Neem den tandenstoker van tusschen uwe tanden weg, neem den balk van tusschen uwe tanden weg." Zie *Edeles*' aanteekening op Baba Batra, fol. 15*b*. en *Wünsche* „Neue Beiträge", bl. 101. De oorsprong van het spreekwoord was de volgende: Iemand had een balk gestolen, om hem voor zijn huis te gebruiken. Een ander, die dat had gezien, brak er een stuk af en maakte er een tandenstoker van. Op het verwijt des eersten, om dien gestolen tandenstoker weg te doen, gaf de tweede ten antwoord: „Doe gij den balk weg."— *Kosem* is tandenstoker, *kisem* splinter.

een slechte vader een goeden zoon, dan is het: (Jes. LV : 13) „In de plaats van doornen, dennen en van distels, myrten" en klinkt het spreekwoord: „Uit de doornen schiet de roos omhoog." En heeft een goede vader een goeden zoon, dan heet het in den tekst: (Ps. XL : 17) „Uwe zonen volgen uwe ouders op" en luidt het spreekwoord: „Van den vijg komt weêr een vijg."

Luk. VIII : 16. „En iemand, die eene kaars ontsteekt, zet haar geenszins onder een vat of onder het bed, maar op een kandelaar opdat de binnenkomenden het licht zien."

Bamidbar rabba, fol. 197*a*. "Israël vroeg den Heilige, geloofd zij Hij: „Heer der wereld! Gij beveelt ons, licht op den kandelaar voor U te ontsteken; hoe! voor U, die het Licht zelf zijt? Daarop antwoordde de Heer: „Inderdaad behoef Ik uw licht niet; maar Ik wil, dat gij Mijn licht hoog houdt, zooals Ik het uwe boven de volken stelde. Die volken zullen dan uitroepen: Ziet, Israël ontsteekt licht voor Hem, die het licht der wereld is!" — Jerusjalmi Nazier, fol. 29*a*. „Wie licht wil, verkeere met wijzen. Wie dit veronachtzaamt, is niet waard te leven." — Synhedrien, fol. 91*b*. Rab Juda zeide uit Rabs naam: „Elk leeraar, die den leerling eene nieuwe wijsheid onthoudt is, als ontsteelt hij hem een deel van de erfenis zijner ouders." Rabbi Simon drukte het aldus uit: „Elk leeraar, die den leerling eene nieuwe wijsheid onthoudt,

hem vloeken zelfs de ongeborenen in moeders lijf."

Luk. IX: 60. „Laat de dooden hunne dooden begraven." Verg. Matth. VIII: 22.

In den Talmud heet de onrechtvaardige soms „de doode" — Berachot, fol. 18*b*. „Er is geschreven: (Deut. XVII - 6) „Op het getuigenis van twee of drie getuigen zal de doode worden gedood („*joemat hamét*"), hoe, de doode? En de beklaagde leeft! Maar hij is een doode om zijne vroegere ongerechtigheid" (de afgoderij).— Ibid. „De boozen heeten reeds bij hun leven „dooden." — Ketoebot, fol. III*a*. „Wie zich van het licht der Tora bedient, kan worden gezegd te leven; maar wie zich door dat licht niet laat bestralen, hij leeft waarlijk niet. Daarom heeten de heidenen niet: „levenden."

Luk. X: 2. De oogst is groot, maar de arbeiders zijn weinige: bid daarom den Heer des oogstes, dat Hij arbeiders voor Zijn oogst uitzende."

Baba Kamma, fol. 17*a*. „Namens rabbi Simon ben Jochaï zeide rabbi Jochanan: „Wat is de beteekenis der uitdrukking in Jesaja XXXII: 20 „Heil hun, die zaaien?" Dat zijn zij, die rechtvaardigheid zaaien." — Abot. Afd. II, § 18. „Bedenk, in wiens dienst gij zijt, en dat de Heer van den arbeid getrouw is, om u het loon voor uwen arbeid te betalen." — Ibid., § 19. „Rabbi Tryphon (die van een „korten dag en luie arbeiders en een dringenden Eigenaar" sprak. Zie de noot op Matth. XI: 37) zeide: Niet aan u is het, den arbeid te voltooien, maar gij

zijt ook niet vrij, om er u van af te maken."

Luk. X : 4. „De arbeider is zijn loon waard."

Baba Kamma fol. 85*a*. „Een geneesheer, die zijn patient belangloos behandelt, ziet veeltijds, dat men weinig belang in zijne kunde stelt." — Baba Metziea fol. 111. „Wie den arbeider zijn loon onthoudt of vertraagt, overtreedt vijf verboden en één gebod."— Sjeboeot, fol. 45*a*. „Het staat vast, in Israel onthoudt de werkgever den werkman zijn loon niet."

Luk. X : 21. „Ik dank U, Heer, dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen, maar den kinderen geopenbaard hebt."

„Kinderen", dat zijn hier de apostelen, discipelen. „Mijn zoon", zoo sprak de *rabbi* (meester) den „*talmied*" (discipel) aan; hij was zijn „*abba*" (vader). Synhedrien, fol. 99*b*. „Al wie eens anders kind de Leer onderwijst is, als had hij het geschapen. Evenzeer is dat ieder", zegt Aboeha, „die zijn naaste tot eene goede daad brengt." — Nazier fol. 66*b*. „Groot is de vrede uwer kinderen, kennen zij den Eeuwige" (Jes. LIV : 13), lees niet „*banajig*" (uwe kinderen), maar „*bonajig*" (uwe bouwers, leeraars). De Talmud wil hier blijkbaar onder kinderen discipelen (*talmiedé chachamiem*) hebben verstaan. — Sabbat fol. 119*b*. „Raakt Mijne gezalfden niet aan," (I Kron. XVII : 22, Ps. CV : 15) dat zijn de schoolgaande kinderen, en „doe mijne Profeten geen kwaad," dat zijn de leeraren. Men weerhoude de kin-

deren niet te leeren, al gold het den tempelbouw."

Luk. X : 22. „Alle dingen zijn mij door mijn Vader geopenbaard."

Kalla, Afd. I. „Geloofd zij de Eeuwige, die aan Akiba Zijn geheim heeft geopenbaard." — Sabbat, fol. 81*a*. „Wie," vroeg de Heer, „heeft Mijn kinderen dit geheim (van dadelijke bereidwilligheid tot het ontvangen der Leer, van „doen" voor „hooren") geopenbaard, een geheim, dat alleen de engelen kenden?" — Ibid., fol. 88*b*. heet de Wet een „geheim," negen honderd vier en zeventig jaren vóór de wereldschepping bewaard, als voorwaarde tot hare wording en haar bestaan.

Luk. X : 23. „Zalig zijn de oogen, die zien hetgeen gij ziet."

Chagiega, fol. 14*b*. Heil u en heil wie u baarden, heil mijne oogen, die dit zagen." — Soekka fol. 53*a*. „Heil onze oogen, als zij de vreugde der waterschepping (op het loofhuttenfeest) aanschouwden."

Luk. XI : 9. „Bidt en u zal worden gegeven, zoekt en gij zult vinden, klopt en u zal worden opengedaan." Vs. 10. „Ieder, die bidt, ontvangt, die zoekt, vindt, die klopt, hem wordt opengedaan."

Madrasj Tehilliem, fol. 27*a*. „Rabbi Samuel bar Nachménie zeide: „De poorten van het gebed zijn soms open, soms gesloten, de poorten der bekeering echter nimmer. Deze is als de zee, eindeloos en voor ieder toegankelijk. Wie wil, kan komen en zich er in reinigen. Het gebed daarentegen heeft zijne bepaalde tijden (als men zich er voor opgewekt en gestemd gevoelt). Neen, wordt hem te gemoet gevoerd, ook de poorten des gebeds staan altijd open." —

Ben Azai zeide: „Wie goed is voor zijn evenmensch kan verzekerd wezen, dat zijn gebed wordt verhoord."

Luk. XI: 27. „Zalig is de schoot, die u heeft gedragen en zalig zijn de borsten, waaruit gij hebt gezogen."

Abot, Afd. II. § 9. Rabbi Jochanan ben Zakkai prees zijn leerling Josua ben Chananja met te zeggen: „Heil de vrouw, die hem baarde." — Sjemot rabba fol. 122*a*. „Ging Mozes uit zijne tent, dan riep het volk uit: „Heil de moeder, die hem baarde."

Luk. XI : 29. „Dit booze geslacht verzoekt een teeken, het zal er een hebben, en wel dat van Jona, den Profeet; "Vs. 30. „Want evenals Jona den bewoners van Ninevé tot een teeken (eene opwekking tot berouw en boete en redding) is geweest, zoo zal ook de Zoon des menschen voor dit geslacht zijn." Vs. 32. „De mannen van Ninevé zullen opstaan in het gericht met dit geslacht en het veroordeelen; want zij hebben zich op Jona's prediking bekeerd."

De massa geloofde — gelijk de Joodsche dit nog gelooft en de Christenmenigte evenzeer van eene wederverschijning — dat aan de komst van den Messias groote teekenen en gebeurtenissen van allerlei aard moeten voorafgaan. De Oostersch poëtische uitdrukkingen werden en worden nog letterlijk opgevat. Synhedrien, fol. 93*a*. „De Messias zal door zijn blik richten en de waarheid kennen uit de logen. Daarom verwierpen de rabbijnen Bar-Kochba als Messias, waarvoor hij zich uitgaf." — Ibid., fol. 97*a*. „In die jaren-week (zeven jaren) vóór de komst van den Messias zal het aldus toegaan: in het eerste jaar geen regen, in het tweede voorboden van hongersnood, in het derde verwoestende hongersnood en vermindering van Leerkennis en vroomheid, in het vierde matige, in het vijfde overvloedige oogst en toeneming van Leerkennis en

vroomheid, in het zesde donderslagen en bliksem, in het zevende vreeselijke oorlogen en op het einde de Messias." Naïef is daaromtrent de opmerking van rabbi Joseph: „Reeds vele zulke weekjaren zijn gekomen en voorbijgegaan, zonder dat de Messias kwam." Ibid. „De Messias komt niet, of alle maatschappelijke banden moeten los zijn." „De Messias komt eerst, als de geheele wereld tot het Sadduceesche geloof is bekeerd." „Hij komt niet, òf er moeten geene discipelen meer wezen," òf „iedere penning moet zijn verdwenen," òf „Israël moet aan elke bevrijding wanhopen" enz. Betere ideeën ontbraken echter niet. Sabbat, fol. 63*a*, Synhedrien, fol. 91*b*, Berachot, fol. 34*b*. „Het eenige verschil tusschen dezen en den Messiastijd zal daarin bestaan, dat er geene vreemde overheersching zal zijn." — Synhedrien fol. 97*b*. „Des Messias' komst hangt alleen af van bekeering en goede werken." — Taäniet, fol. 15*b*. „Op de vastendagen werd den vastenden door de autoriteiten gewezen op het voorbeeld der lieden van Ninevé, wier bekeering oprecht was."

Luk. XI : 31. De koningin van het Zuiden (Seba) zal opstaan in het oordeel met de lieden van dit geslacht en hen oordeelen: want zij kwam van het einde der

Volgens I Koningen X : 1—10 kwam de vorstin van Sjeba Salomo's wijsheid op de proef stellen „door raadsels" (moeilijke vragen). Zij eindigde met die wijsheid te

aarde (ver weg), om Salomo's wijsheid te hooren."

bewonderen. Het beroep op haar voorbeeld hier strekt tot les, dat niets van den plicht ontslaat, om naar wijsheid te luisteren en kennis te vermeerderen. — Joma, fol. 35*b*. „Een arme, een rijke en een ongerechte komen in het oordeel. Den arme wordt gevraagd: „Waarom hebt gij de Leer niet beoefend? Hij antwoordt: „Ik was arm en werd door de zorg voor mijn onderhoud afgetrokken." Maar dan voegt men hem toe: „Waart gij dan armer dan Hillel? Die verdiende dagelijks na zwaren arbeid eene halve denari, waarvan hij de helft voor toegang tot de leerschool gaf en met de andere zich en de zijnen onderhield. Eenmaal — het was op een Vrijdag — verdiende hij niets en verbood de portier hem daarom den toegang tot de leerschool. Wat deed hij nu? Hij klom tegen den muur op en plaatste zich op het vensterkozijn, om zóó de woorden des levenden Gods uit den mond van Samaja en Abtaljon te hooren. Het sneeuwde dien dag hevig; maar de duisternis in de academie viel, toen de zon opkwam, toch in het oog. Dat merkten ook de leeraren en toenzij naar de oorzaak lieten onderzoeken, vond men Hillel met eene dikke laag sneeuw op zich. Men voerde hem, zeer verkleumd en verstijfd, in het vertrek, koesterde en verwarmde hem, die eene sab-

batschending wel waardig was. — Den rijke vraagt men: „Waarom hebt gij de Leer niet beoefend?" Hij antwoordt: „Mijne uitgebreide goederen vereischten al mijne zorgen." Dan zegt men hem: „Waart gij dan rijker dan rabbi Eliëzer ben Gersom? Dien liet zijn vader duizend muilezels op het land en duizend schepen op zee na, en desniettemin nam hij iederen dag zijn zak met meel op den rug en maakte, door zijne dienaren er niet van af te houden, een verren tocht, om onderricht in de Leer te ontvangen." — Tot den booswicht gaat de vraag: „Waarom hebt gij de Leer niet beoefend?" Hij antwoordt: „Ik was gezocht en uitspanningen namen al mijn tijd in beslag." „Zoo, gezocht," zegt men hem; „waart gij gezochter, meer begeerd dan Joseph, wien Potiphéra met keur van kleederen en genietingen zocht te bekoren, daarna met hare wraak te dreigen, maar beiden zonder gevolg?" Zoo is Hillel een verwijt aan de armen, Eliëzer aan de rijken en Joseph aan de snooden."

Lulk. XI : 33. „En niemand, die eene kaars ontsteekt, zet haar in het verborgene, onder eene korenmaat, maar op een kandelaar, opdat de binnenkomenden het licht zien."

Herhaling van VIII : 16 en in wonderlijk verband met het voorgaande. Zie de aanteekening aldaar.

Luk. XI : 34. „De kaars van het lichaam is het oog. Is uw

Baba Batra, fol. 75*a*. „Het oog, dat in deze wereld nijdig en be-

oog eenvoudig („*tamiem*," vroom), dan is uw geheel lichaam verlicht; maar is het boos (*ajin harang*), dan is het gansche lichaam duister." Vs. 35. „Zorgt dan, dat het licht in u geène duisternis zij."

leedigend neêziet op de mannen der Leer, wordt in de toekomende verduisterd." — Joma, fol. 39*a*. „De zonde verduistert 's menschen hart. Verontreinigt de mensch zich een weinig, dan verontreinigt hij zich ongemerkt meer en meer; heiligt hij zich een weinig, dan gaat hij daarmeê ongemerkt voort." — Dérech Eretz rabba, Afd. V. „Uit het oog komt elke begeerte, goede en booze, tot het oog keert zij terug." — Jerusjalmi Sabbat, Afd. II. „Adam was het licht der wereld, (als eerst redelijk wezen) Eva verduisterde dat licht door de zonde en bracht den dood te weeg; daarom werd aan de vrouw het gebod gegeven, het Sabbatlicht te ontsteken."

Luk. XI : 39. „Gij reinigt het buitenste van beker en schotel, maar het binnenste is vol roof en boosheid."

Chagiega, fol. 22*b*. Bechorot, fol. 31*a*, Berachot, fol. 52*b*. „Al wat van binnen onrein is, is geheel onrein. Uiterlijke onreinheid is slechts plaatselijk en smet niet verder." — Joma, fol. 72*b*. Een geleerde, wiens binnenste niet is als zijn buitenste, is geen geleerde." — Chagiega, fol. 15*b*. Er is geschreven: (Malächie II : 7) „Des priesters lippen bewaren de kennis, uit zijn mond verlangen zij de Leer, want hij is een engel Gods," wat beteekent dit? Is de leeraar zoo rein als een engel des Eeuwigen Zebaot, dan zal men de Leer van hem verlangen, zoo niet, dan niet." —

Ibid. „Gelijk een noot, wiens leelijke schil en bast eene zoete kern bewaart, zoo is de leeraar, wiens uiterlijk niet bevallig, maar wiens inwendig braaf is."

Luk. XI : 52. Wee u, wetgeleerden, gij hebt den sleutel der kennis weggenomen. Gij zelve gaat niet (in de schatkamer der kennis) en hen, die er anders zouden ingaan, verhindert gij."

Sabbat, fol. 31*b*. „Hij, die de Leer kent, doch er niet naar handelt, is gelijk aan een thesaurier, wien men wel den sleutel der binnenkameren, maar niet die der buitenvertrekken heeft toevertrouwd." — Abot de rabbi Nathan, Afd. XXII. „Een wetgeleerde die niet overeenkomstig de Wet leeft, is gelijk aan een kunstenaar, die zijne werktuigen niet gebruikt."

Luk. XXII : 14. „Wie heeft mij tot rechter of scheidsman over u aangesteld?"

In *materieëlen zin:* „Ik ben geen magistraat, maar zedeleeraar." Iets anders is, naar den Talmud, een prediker, (Agadist), iets anders een wetverklaarder (Halachist). Logisch is daarom de Talmudische stelregel: „Op eene homilie mag geene decisie steunen." De homileet is noch jurist, noch wetgever. — In *ritueelen* zin, als betuiging van te jong zijn, de verklaring in Sjemot rabba, fol. 91*b*. „Wie heeft u," voegde de Israël. man aan Mozes toe, „wie heeft u tot heer en rechter over ons aangesteld?" (Exod. II : 14) d. i. gij zijt nog geen veertig jaren oud, op welken ouderdom eerst het verstand uit levenservaring komt." — In *moreelen* zin: „Geene beslissing over stoffelijke, maar over geestelijke goederen breng ik." — Midrasj

Kohélet, fol. 60*b*. „Wat voorrecht heeft de mensch bij al zijn zwoegen onder de zon?" (Kohélet I : 3) rabbi Juda zegt: „*Onder* de zon niet, maar wel *boven* de zon, in hemelsche gewesten." De Chachamiem zeggen: „Van *zijn* werk heeft hij geen nut (het is vergankelijk), wel van het werk der *Leer*."

Luk. XII : 27. „Ik zeg u: ook Salomo in al zijne heerlijkheid is niet bekleed geweest als een dezer leliën."

Salomo is in den Talmud de uitdrukking voor al wat groot is en prachtig. Midrasj Esther, fol. 87*a*. „Ahasveros' troon was *Salomo's* troon." — Baba Metziea, Afd. VII, § 1, heet een heerlijke maaltijd „de maaltijd *Salomo's*." Toch wordt daar (fol. 86*a*) Abrahams maatijd *beter* genoemd, omdat bij Solomo duizend vrouwen iederen dag en elk afzonderlijk het maal voor eventueele gasten bereidden, terwijl de aartsvader (Gen. XVIII : 7) het zelf deed." — Sabbat, fol. 113*a*. „Israëls bloei heet „*Salomo's dagen*." Zij (Ruth) at en werd verzadigd," (Ruth II : 14) eene voorspelling: „zij at" in Davids, — „zij werd verzadigd" in Salomo's dagen." — Ibid., fol. 153*a*. „Salomo in zijne *wijsheid*." — Midrasj Kohélet, fol. 65*a*. „Salomo's *Leerstudie*," „Salomo in zijn *tijd*." — Tanchoema, fol. 23*a*. „Salomo's *tafel* enz.

Luk. XII : 49) „Ik ben gekomen, om vuur op de aarde te werpen, en wat wil ik, indien het reeds

Sjemot rabba, fol. 124*a*. „Met vuur zondigde Israël bij het gouden kalf, met vuur bracht Betzalël

is ontstoken?" Lees: „Ik ben gekomen, om licht (kennis, verzoening) op aarde te brengen, och, dat het reeds ontstoken ware!"

(de architect van den tabernakel) de verzoening. De zaak is gelijk aan den discipel van een geneesheer, die reeds als zoodanig eene gevaarlijke wonde heeft geheeld. De gansche wereld komt hem loven en bewonderen. Looft mij, zegt de meester, mij, die hem dat heeft geleerd." — Baba Kamma, fol. 92*b* en 93*a*, tot verklaring van den oorsprong eens spreekwoords. „Eerst staat geschreven: (Exod. XIII : 22). „En de Eeuwige ging met eene vuurzuil vóór hen des nachts, om hen te verlichten." Wat volgt er op? Ibid. XXIII : 23. „Zie, Ik zend u een engel, om u op den weg te behoeden."

Luk. XII : 50. „Maar ik moet met een doop worden gedoopt."

Joma, Afd. III, § 3. „Niemand, al is hij rein, mag in het voorhof komen, hetzij om dienst te doen of niet, tenzij hij zich eerst gebaad („*jitbal*" gedoopt) hebbe."

Luk. XIII : 6—9. „Een man had een vijgenboom in zijn wijngaard geplant, die hem echter geene vrucht gaf. Hij wilde hem derhalve omhouwen" enz.

Een spreekwoord: „Wie den vijgenboom plant, behoort zijne vrucht te eten."—Bamidbar rabba, fol. 117*b*. „Wie bouwde den tempel? Salomo. Toch heet de tempel (Ps. XXX : 1) naar David. Wie den vijgenboom plant, hij ete de vrucht."

Luk. XIII : 28. „Aldaar zal geween en tandgeknars wezen, wanneer gij (onrechtvaardigen) Abraham, Izaäk en Jakob en al de Profeten in het koningrijk Gods zult zien, maar u er buiten geworpen" (gesloten).

Sjemot rabba, fol. 113*a*. „In deze wereld zijn de goddeloozen rijk en leven in rust en voorspoed, de rechtvaardigen echter arm; maar in de toekomende zullen de eersten, als God de poorten van het paradijs zal ope-

nen, met de tanden op hun vleesch knagen." — Midrasj Kohélet, fol. 64*a*. „De onrechtvaardige zal, als hij de bekeerden zalig ziet, op de tanden knarsen en zijn eigen vleesch verteeren."

Luk. XIII : 29. „En daar zullen komen van het oosten en westen, van het noorden en zuiden en aanzitten in het koningrijk Gods."

Kiddoesjien, fol. 72*a*. „Heden zit hij in den schoot van Abraham" (hij is zalig). „Geen rechtvaardige sterft, of er is eerst een rechtvaardige in zijne plaats geboren." — Pesachiem, fol. 119*a*. „In het toekomende bereidt God den rchtvaardigen een maaltijd." — Sjemot rabba, fol. 124*b*. „God zeide tot Israël: „Gij maaktet mij eene tafel (in den tabernakel), Ik zal u van de hel redden en u in de toekomende wereld een maaltijd bereiden."

Luk. XIV : 15. „Zalig is hij, die brood eet in het koningrijk Gods."

Sjemot rabba, fol. 109*a*. „De Heer zeide tot Israël: Waardoor werdt gij waardig, het manna te eten? Omdat gij Mijne wetten op u neemt. Gij aat van Mijn brood (de Leer), nu geef Ik u het mannabrood." — Bamidbar rabba, fol. 211*b*. „Er staat: (Lev. XXVIII : 2) „Mijn offer, Mijne spijs," is er dan, vraagt rabbi Jitzchak, bij God spijs en drank? Eet en drinkt Hij dan? Maar neen, zoo antwoordt hij, leer het van de engelen, die alleen van Gods majesteit worden gevoed. Dat is het brood daarboven."

Luk. XV : 22. „Hij (Lazarus) werd door de engelen ge-

Zie de aanteekening hierboven op XIII : 10. — *Cheek*, schoot, is

dragen in Abrahams schoot."

ook *binnenste*, overdrachtelijk: liefde, zielsgehechtheid. De spreekwijze werd gebruikt voor hem, die tot Abrahams verbond (de besnijdenis) toetrad. — Eroebien fol. 12[a]. Abraham wordt daar genoemd, ontvangende de zielen der gezaligden in het paradijs en der bekeerden vóór hun dood.

Luk. XVII: 2. „Het ware hem nuttiger (beter), dat een molensteen om zijn hals gedaan en hij in zee geworpen zou zijn."

„*Een molensteen om den hals*," Talmudische uitdrukking voor: gebukt gaan onder een niet af te schudden zorg. Van iemand, die gehuwd en deswege met zorg overladen is, wordt gezegd: „Hoe, hij heeft een molensteen om den hals, kan die de Leer bestudeeren?"

Luk. XVII: 6. „Indien gij een geloof hadt, zoo klein als een mostaardzaadje, gij zoudt tot dezen moerbeziënboom [kunnen] zeggen: Word ontworteld en in de zee geplant, en hij zou u gehoorzamen."

In Matth. XVII: 20 wordt van eene „bergverplaatsing" gesproken. Evenzoo in XXI: 21. Een onwankelbaar geloof kan veel; maar zulk een absoluut geloof — als men zelfs de Oostersche spreekwijze er afrekent — is toch wel wat veel van den denkenden mensch gevergd. Het Hebr. *émoena*, gewoonlijk met „geloof" vertaald, beteekent meer „vertrouwen," op overtuiging gegrond. Omtrent twee bijbelsche feiten, die zulk een absoluut, abstract geloof vereischen, de wetgeving en Elia's hemelvaart, heeft de Talmud, (Soekka, fol. 3*a*) „Rabbi José zegt: „Nooit is de majesteit Gods op Sinaï neêrgedaald en nooit zijn Mozes en Elia ten hemel opgegaan; want er is gezegd: (Ps. CXV: 15) „De hemelen

zijn voor God, de aarde gaf Hij den menschenkinderen." Het beroep op dezen tekst bewijst voldingend, dat de aangeknoopte discussie over de hoogte en laagte van nêerdaling en opstijging, niets aan het gewicht dezer uitspraak ontneemt. In Synhedrien, fol. 90*b* en 91*a* worden alle pogingen aangewend, om het onsterfelijkheidsbegrip uit de natuur en langs logischen weg, en fol. 91*b* en 92*a*, uit de Schrift te bewijzen. In Berachot, fol. 4*a* wordt „*hêëmantie*" (ik geloof, Ps. XXVII : 13) verklaard met: „*moebtach anie*," ik ben verzekerd, overtuigd. In Makkot, fol. 23*b* en 24*a* brengt rab Hamnoena al de Wetsartikelen tot één — vertrouwen in God — terug. Noch de Bijbel, noch de Talmud schrijft voor: *geloof* in God, maar *vertrouw* op Hem, en de overwinning van het Judaïsme in het einde is naar de traditie niet: algemeen geloof in wonder of dogma, maar algemeen inzicht omtrent de eenheid Gods, als grondslag van deugd en menschenliefde.

Luk. XVIII : 11. „De Phariseër, staande, bad: „o God, ik dank U, dat ik niet ben gelijk de andere menschen: roovers, onrechtvaardigen, overspelers; ook niet als deze tollenaar."

Eroebien, fol 21*b*. „De Keneset Jisrael (het Jodendom) zegt tot den Heilige, geloofd zij Hij: „Richt mij niet als de stedelingen, onder wie roof, overspel, onnoodig zweren en valsche eed zijn. „Kom, trekken wij naar buiten" (Hooglied VII : 14), daar zal ik U schriftgeleerden toonen, die, hoezeer in

ellende en druk, niettemin de Leer beoefenen." (*)

Luk. XVIII : 25. Het is lichter dat een kameel gaat door het oog eener naald, dan dat eene rijke ingaat in het koningrijk Gods."

Zie de aanteekening op Matth. XIX : 34 en Mark. X : 25. — Baba, Batra, fol. 10*a*. „Elke penning, dien men den arme ter hulpe uitreikt, wordt een schat in den hemel." — Wajikra rabba, fol. 153*a*. „Wie den arme gunstig is, leent den Heer" (Spr. XIX : 17), als de Schrift het niet zoo uitdrukte, men zou het zonder heiligschennis nauwelijks durven uitspreken. De Heer, van Wien alles is, verklaart Zich ontleener, de mensch, die alles van Hem ontvangt, wordt, omdat hij den arme gunstig is, leener!"

Luk. XIX : 40. „Ik zeg u: indien deze (de discipelen) zwegen, de steenen haast zullen roepen" (spreken).

Cholien, fol. 91*b*. „Jacob nam van de *steenen*" Gen. XXV : 12) en hij nam den *steen*, die hem tot hoofdkussen had gediend," (Ibid., vs. 13) rabbi Jitzchak zeide: „Dit leert, dat al de steenen zich op ééne plaats verzamelden en ieder om de eer streed, te mogen dienen tot hoofdkussen voor dien

(*) De overeenkomst tusschen beide plaatsen is treffend. Toch zou men de Talmudische onrecht doen, zag men er de stuitend vrome zelfgenoegzaamheid van den Phariseër in. De tegenstelling „stad" en „veld" maakt dit duidelijk. In de stad met haar gewoel, hare dichte bevolking, den strijd om het bestaan binnen hare muren, haar tal van oneerlijkheden, uit dien strijd ontstaande, hare zucht naar uitspanning, vermaak, enz. is de Leerbeoefening niet zoo goed op hare plaats als daar buiten, in de stilte, in de zuivere, frissche natuur, in de liefelijke afzondering. De zucht der stedelingen naar rijk worden is der wetenschap niet gunstig, de matigheid, de rust van het buitenleven wel. De peripatetische leerwijze maakte van die ervaring ruim gebruik.

rechtvaardige. Toen werden allen tot één steen" (zelfs de steenen getuigden eenparig van zijne vroomheid). — Onbezielde dingen als getuigen: „Luistert, hemelen en hoor gij, aarde," (Deut. XXXIII: 1) Targoem Jonathan en Jerusjalmi op dezen aanroep: „Toen het einde van Mozes was genaderd, om van deze aarde te scheiden, zeide hij bij zichzelven: „Ik zal aan Israël een toezicht stellen op zijne leergetrouwheid, een toezicht, dat blijft, den hemel en de aarde. Zij zullen getuigen." Zie, Mozes gaf het „*luisteren*" aan den hemel, het „*hooren*" aan de aarde, Jesaja evenwel (I : 2) het „*hooren*" aan den hemel en het „*luisteren*" aan de aarde. Dat kwam, omdat Mozes dicht bij den hemel, Jesaja dicht bij de aarde was."

Luk. XX: 11. „Elk, die op dezen steen valt, zal worden verpletterd, en op wien hij valt, dien zal hij verbrijzelen."

Zie (bl. 160) het bijna gelukluidende citaat uit Midrasj Esther, fol. 94*a*, op Matth. XXI : 44.— Sjemot rabba, fol. 109*b*, Jalk. Exod., § 262, Mechilta Exod. Afd. VII. „Valt het huis op het venster, wee het venster; valt het venster op het huis, wee het venster."

Luk. XXI : 6. „En wat deze dingen (de tempel met zijne schoone steenen en versieringen) aangaat, die gij aanschouwt, er zullen dagen komen, waarin niet één steen op den anderen zal wor-

Synhedrien, fol. 98*a*. Aan rabbi José ben Kisma vroegen zijne leerlingen: Wanneer komt de Messias?" „Ik huiver het u te zeggen," sprak hij, „daar gij mij wellicht een teeken zult vragen." „Neen,"

den gelaten, dien men niet zal afbreken."

verzekerden zij, „dat zullen wij niet." „Welnu, dan; de Messias komt, nadat deze poort (bij de eerste verwoesting) gevallen, herbouwd en (bij de tweede verwoesting) weder gevallen en niet weder op te bouwen zal zijn, totdat de zoon Davids het zal doen."

Luk. XXII : 25. „De koningen der volken heerschen over hen en die de wacht over hen hebben, worden weldadige heeren genoemd."

Weldadigen, anders Chasidiem, vromen, weldadigen, genadigen. Vanhier ook ons huidig „genadige, d. i. vrome, weldoende heer." — Midrasj Tehilliem, fol. 25*a*. „Komt iemand den Vrome, Genadige met vroomheid en liefde te gemoet, zoo doet Hij het wederkeerig." — Het geven van weidsche titels aan God is in den Talmud verboden.

JOHANNES.

A. ZEDELESSEN.

NIEUW TESTAMENT.

Joh. III : 3. „Wie niet wedergeboren (herboren) wordt, kan niet het koningrijk Gods aanschouwen."

TALMUD.

Jebamot, fol. 62*a*. „Een zich tot het Jodendom bekeerende heiden is als een kind, dat pas wordt geboren." Hij heeft dus een nieuw leven. Nicodemus, die niet wist, wat „wedergeboorte" was, scheen noch in den Bijbel (Ps. LI : 12, Ezech. XI : 19, XVIII:31, XXXII: 9, XXXVI:26 enz.) tehuis, noch zeer snugger. Zie vs. 10. — Midrasj Tehilliem, fol. 4*b*. „Ik bracht u heden voort," (Ps. II:7) de smarten worden in drieën verdeeld. Eén deel ontvingen de aartsvaderen en hunne nakomelingen, één deel kreeg het geslacht, dat van het geloof afviel en het derde bekomt het Messiageslacht. Is die ure daar, dan zegt de Heilige, geloofd zij Hij: „Het is nu de tijd van wedergeboorte, van eene nieuwe voortbrenging, als ware dan alles voor het eerst ontstaan." — Jebamot, fol. 63*b*. „De zoon Davids komt niet, totdat al de (oude) zielen (neigingen) uit het lichaam zullen zijn verdwenen." Zie Nidda, fol. 13*b* en Aboda

Zora, fol. 5*a*. Dit steunt op Jes. LVII : 16. „Als een geest voor Mij uitgaat dan herschep Ik de zielen." Dat is: als waren zij nooit ter wereld geweest, maar nu eerst geschapen."

Joh. III : 20. „Ieder die kwaad doet, haat het licht, opdat zijne werken niet worden bestraft;" Vs. 21, maar die waarheid doet, komt tot het licht, opdat openbaar worde, dat zij in God zijn gedaan."

Berésjiet rabba, fol. 1*b*. „Verschillende geheimen vindt men in het scheppingsverhaal, die echter elders worden opgelost. O. a. God zeide: „Er zij licht" dat was, zegt rabbi Jitzchak, de waarheid. Zij en het licht zijn één. De Psalmist zingt: (Ps. CXVIII : 159) „Aanvang Uws woords was de waarheid," haar schiep de Heer dadelijk; want in den Eeuwige, God, is de waarheid". (*) Van

---

(*) „*Berésjiet bara Elohiem*" (in den aanvang schiep God), de eindletters dier woorden vormen het woord „*emet*," waarheid. Dit ligt ook in de slotwoorden van het scheppingsverhaal: „*bara Elohiem laäsoot*" (die God tot volmaking schiep) en in verschillende andere dergelijke volzinnen. De Talmud drukt het aldus uit: (Joma, fol. 69*b*, Sabat, fol. 59*a*.) „Waarheid is het zegel Gods." Onder „waarheid" verstaat het Phariseïsme echter meer dan de tegenstelling van logen, ook trouw, geloof, toewijding, zedelijke gezindheid, ernst. In Synhedrien, fol. 111*a* wordt het gewone „*amen*" aan het slot van ieder gebed in den zin van Gods trouw en waarheid verklaard. De biddende erkent die waarheid in trouw en verbindt zich tot navolging. Zie ook Sabbat, fol. 119*a*, waar er wordt bijgevoegd: „Wie zulk een „amen" met geheel zijne kracht (d. i. met vollen zedelijken ernst, met gansch de instemming van zijn gemoed) uitspreekt, hij kan verzekerd zijn van 's Heeren voortdurende bescherming." Zie verder Midrasj Misjlie, fol. 53*b*. — Berachot, fol. 47*a*. „Wie zulk een „amen" gedachteloos, zonder verband uitspreekt, berokkent zich en den zijnen ongeluk; wie het echter lang, bedachtzaam uitspreekt, hij komt tot een lang leven." Zinspelend op de omstandigheid, dat „emet" uit de eerste, middelste en laatste letter van het Hebr. alphabet bestaat, zeiden de lateren: „De waarheid is van al het goede begin, midden en einde." Zie Sabbat, fol. 55*a*.

Joh. IV : 24. „God is een geest, en wie Hem aanbidden, doen het in geest en waarheid."

Hem zegt Jeremia X : 10, „De Eeuwige, God, is de waarheid."

Sjemot rabba, fol. 93*b*. God zeide tot Mozes: „Gij wilt Mijn naam weten, welnu, Ik heet naar Mijne daden (d. i. een vasten naam, om Mijn wezen waarachtig te vertolken, heb Ik niet). Richt Ik de schepselen, dan heet Ik „Elohiem"; voer Ik strijd tegen de goddeloozen, dan heet Ik „Zebaot"; oefen Ik in Mijne schepping straf uit over der menschen zonden, dan heet Ik „Sjaddai," Almachtige; erbarm Ik Mij over Mijne wereld, dan heet Ik „Jehova," de Genadige." — Midrasj Tehilliem, fol. 37*a*. „Loof, mijne ziel, den Eeuwige," (Ps. CIII : 1) waarom looft David den Heer met de ziel? Omdat God een geest is. Evenals de ziel het gansche lichaam vervult, zoo vervult God als Geest het heelal. Maar ook, evenals niemand den waren zetel der ziel kent, zoo kent niemand de ware plaats Gods. Iemand vroeg aan rabbi Gamliël: „Waar is toch uw God?" „Ik weet het niet," zeide de rabbi. „Hoe, gij weet het niet? Gij zendt Hem uwe gebeden op en gij weet niet waarheen?" „Waarlijk," bekende de gevraagde, „ik weet het niet. Maar permitteer mij eene wedervraag. De uwe getuigt van geest; waar woont die?" Op zijne beurt antwoordde de man, „ik weet het

niet." „Zie nu eens, „zeide Gamliël conclusief, „wat u is gegeven, wat in u is kent gij niet, hoe wilt gij dan God, den Algeest, kennen en Zijne woonplaats weten?" „Is het dan niet beter," vroeg de man weder, „wat wij doen? Wij maken van God een beeld, veraanschouwelijken Hem en zenden dus aan dat aanschouwelijke onze gebeden op." „O, hernam de wijze, „gij ziet het maaksel uwer handen, maar dat maaksel ziet u niet. Wij daarentegen vereeren Hem, dien wij niet zien, maar die het ons doet. Wat is beter?" Zie Berachot, fol. 10*a*. — Naar Joh. I : 1 is het Woord,God; hier is God een geest, ergo Woord = Geest, Geest = Woord. Dat stemt echter niet met de Alexandrijnsche wijsbegeerte, waarvan Joh. I : 1—12 al de kenmerken draagt. De Geest is God zelf, de Kracht der krachten, het levende, zelfbewust Zijnde, Jehova, het Woord daarentegen eene uit Jehova, het Zijnde, voortgevloeide en derhalve beneden Hem staande voortbrengingskracht.

Joh. IV : 24. „Wie Hem aanbidden, doen het in geest en in waarheid."

Berachot, Afd. II, § 1 „Leest iemand het „Sjemang" en zijn hart is er niet bij, dan heeft hij zijn plicht niet gedaan." — Eroebien, 95*b*. Pesachiem, fol. 114*a*. „De volbrenging van elke godsdienstige handeling vereischt aandacht" (*kewana*, vrome gezindheid). — Megilla, fol. 20*a*. Rabbi

Méïer zegt: „Van de gezindheid des harten hangt alles af." Zie ook Berachot. fol. 15*b*.

Joh. V : 24. „Voorwaar, zeg ik u, wie mijn woord hoort en Hem gelooft, die mij heeft gezonden, hij heeft het eeuwige leven, komt niet in de verdoemenis, maar is uit den dood overgegaan ten leven."

Sabbat, fol. 53*a*. Rab Joseph bar Chama verklaart het gezegde (in Spr. III : 15) „Aan hare (der wijsheids) rechterzijde is lengte van dagen, aan hare linkerzijde rijkdom en eer" aldus: Voor hen, die in haar (de Leer) gelooven, dat zijn zij, die aan hare rechterzijde staan, voor hen is een lang leven, rijkdom en eer, in ieder geval een lang (welbesteed) leven. Voor hen, die zich aan hare linkerzijde plaatsen, voor de ongeloovigen moge soms rijkdom of eer wezen, een lang (nuttig) leven hebben zij in geen geval." — Ibid., fol. 33*a*. „Wee hun, die het eeuwige leven voor het tijdelijke prijs geven!" — Ibid. fol. 10*a*. Raba vond rab Hoena in het gebed, dat echter zeer lang aanhield. „Ook deze," zeide Raba, „trekt het tijdelijke (hulp, genezing, voedsel enz.) aan het eeuwige (de studie der Leer) voor." — Beetza, fol. 15*b*. Rabbi Eläzar zat eens een ganschen dag de voorschriften voor de feestdagen te doceeren. Nog had hij niet geëindigd, of daar stormden de scharen ongeduldig naar buiten, om luidruchtig feest te vieren. De rabbi karakteriseerde ze allen. „Hier gaan de mannen van het vat," zeide hij, „daar de

mannen van de kruik" enz. Toen de zesde partij vertrok sprak hij: „Dat zijn de lichtmissen." De leerlingen, dat hoorende en meenende, dat hij hen bedoelde, verbleekten. De rabbi stelde hen gerust. „Niet van u sprak ik, maar van hen, die het eeuwige leven, het loon der Leerstudie versmaden, om zich aan het tijdelijke leven te hechten." Zie ook Taäniet, fol. 21^a.

Joh. V: 25. „Voorwaar, zeg ik u, als de dooden de stem van den Zoon zullen hooren, zij zullen leven" (als de zondaren naar de lessen luisteren, zullen zij als zedelijke, nieuwe menschen opstaan.)

Pirké rabbi Eliëzer, Afd. III. „Voordat de Heilige, geloofd zij Hij, de wereld schiep, schiep Hij als haar fundament de rechtvaardigheid. Daar zonder zou zij niet kunnen bestaan. Maar Hij begreep tevens, dat zij bij de toekomstige boosheid der menschen, wierd de rechtvaardigheid steeds toegepast, evenmin zou kunnen stand houden. Toen schiep Hij de barmhartigheid, de bekeering en de genade." — Ibid., Afd. XLI. „Kom en zie de kracht der bekeering (de opstanding uit de zonde). Let op David, Achab en Manassé, hoe zij door hunne bekeering weder werden opgenomen in de genade Gods." Ben Azzai voegt er bij: „Kom en let op rabbi Simon ben Lakisj, hoe hij, medgezel en medeplichtige van roovers op den openbaren weg, hen weldra verliet en tot God terugkeerde, vastend, biddend, vol berouw en hoe hij in het eeuwige leven werd opge-

nomen, maar zijne vroegere, onbekeerde gezellen tot straf vervielen."

Joh. V : 44. „Hoe kunt gij gelooven, gij, die van elkander eer aanneemt, maar de eer niet zoekt, die van God alleen komt" (de ware eer?)

Kiddoesjien, fol. 40*a*. „Wie de eer zijns Scheppers niet in acht neemt, het ware hem beter, niet te zijn geboren." Zie ook Chagiega, fol. 11*b*. — Ibid., fol. 16*b*. „Wat is dat „niet in acht nemen van 's Heeren eer?" Dat is, als men in het geheim zondigt (dan ontziet men de menschen meer dan God), of als men in de hemelsche geheimen wil doordringen." Rabbi Juda bar Nachménie zegt: „Raadt u de hartstocht aan te zondigen, daar God het wel zal vergeven, geloof noch volg dien raad. Vraagt gij: Wie zal tegen mij getuigen, zondig ik heimelijk? Dat zullen de steenen uwer woning, de balken van uw huis, dat zal uwe eigen ziel (geweten) doen."

Joh. VI : 27. „Werk niet om de spijs die vergaat, maar om de spijs, die blijft in de eeuwigheid." Vs. 32. „Mozes gaf u niet (lees: slechts) het brood uit den hemel, maar de Vader geeft u het ware hemelsche brood." Vs. 49. „Uwe vaderen aten het manna in de woestijn, doch stierven." Vs. 50. „Dit (het geloof in de zedelijke roeping van den mensch) is het brood, dat uit den hemel nederdaalt, opdat de mensch daarvan ete en niet sterve."

Tanchoema Sjemot, fol. 24*a*. „Het manna werd aan Israël gegeven, opdat het zich te beter met de studie der dadelijk te ontvangen leer onledig zou kunnen houden," zeide rabbi Simon ben Josua. „Het kreeg die spijs zonder arbeid en handel, wat niet steeds het geval is met hem, wien de zorg voor spijs, drank, kleeding en dekking afhoudt van de Leerbeoefening." Rabbi Eliëzer meent, „dat daarom een kruikje manna bewaard moest blijven tot aan de komst van den Messias, als teeken, dat God wel

voor hem zal zorgen, die zich aan de Leer wijdt, gelijk Hij dit eenmaal in de woestijn deed." — Wajikra rabba, fol. 150*a*. „Waarom, o Israël, wordt gij den vijand dienstbaar? Omdat gij u niet voedt met het brood der Leer." — Chagiega fol. 14*a*. „Zie, de Eeuwige Zebaot (de Heer van het starrenheir) zal van Jeruzalem en Juda wegnemen elken steun van brood," (*misjän lèchem*) voorspelt de profeet (Jes. III : 1) elken broodsteun," dat zijn de mannen der Leer. — Ibid. „Komt, eet mijn brood," (Spr. IX : 5) daarmede is de Leer bedoeld." — Midrasj Kohélet, fol. 66*a*. „Het is den mensch niet beter dan te eten en te drinken," Kohélet II : 24) rabbi Tanchoema verklaart uit naam van rabbi Nachoem bar Samuel: „Overal, waar in deze rol (dit geschrift) de uitdrukking „eten en drinken" wordt gebruikt, zijn alleen bedoeld de Tora (de Leer) en goede daden." (*)

(*) Naar Joh. I : 9 verlicht Jezus ieder mensch, die in de wereld komt, naar III : 10 geeft hij levend water en naar VI : 35 het levende brood. In de moreele beteekenis zijn dat allen uitdrukkingen voor dezelfde zaak: het vrome leven, het aan Gods waarachtigen wil gewijde werk. De keus dier uitdrukkingen echter is zuiver Talmudisch. Taäniet, fol. 9*a*. „Rabbi José bar rabbi Juda zegt: „Drie goede leidslieden (parnasiem, verzorgers, bestuurders) had Israël: Mozes, Aäron en Mirjam en drie goede geschenken kreeg het door hen. Het waren: de bron (het water) door de verdienste van Mirjam, de geleidende zuil (het licht) door die van Aäron en het manna (brood) door die van Mozes. Toen Mirjam stierf, hield de bron op, maar behield Israel het manna en het licht. Toch keerde zij door beider verdienste terug. Toen Aäron stierf, verdween de wolk- en vuurzuil, maar keerde door Mozes' verdienste

Joh. VII : 4. „Niemand doet iets in het geheim en tracht zelf, dat men openlijk van hem spreke. Doet gij echter deze (goede) dingen, zoo openbaar u zelven aan de wereld."

Sota, fol. 10^{b} en 16^{b}. „Rabbi Simon chasieda (de vrome) zeide: „Joseph, die Gods naam in het geheim heiligde, kreeg ééne letter bij zijn naam en werd (Ps. LXXXI : 6) Jehoseph geheten, om den naam Gods (Jah) in den zijnen te brengen. Juda daarentegen, die Gods naam in het openbaar heiligde, droeg van den beginne reeds dien naam ten volle (Jhwh) in den zijnen."

Joh. VII : 18. „Wie van zichzelven getuigt, zoekt eigen eer; maar wie ijvert voor de eer van Hem, die hem heeft gezonden, die is waarachtig en in hem is geene ongerechtigheid."

Abot, Afd. IV, § 4. „Maak van de Leer geene kroon, om er u op te verheffen." — Ibid., Afd. VI, § 6. „De ware discipel is niet trotsch op zijne kennis en laat zich op zijne wetenschap niets voorstaan." — „*Bisjliechoeto sjel Makoom*," in den zending Gods wezen, is een bekende Talmudische term. — Zie voorts de aanteekening op V : 44.

Joh. VII : 24. „Oordeelt niet naar het aanzien (weest niet bevooroordeeld), maar oordeelt een rechtvaardig oordeel."

Sota. fol. 47^{b}. De Profeet Hoséa zeide tot Israël: „Let gij op u zelven, op uwe eigen daden, dan zullen uwe vrouwen zich eerbaar gedragen; zoo niet, dan niet. Van den tijd af, dat het streven naar zingenot grooter werd, werd het

---

weder en behield het volk nog het manna; toen Mozes evenwel stierf, gingen bron, licht en manna met hem heen." Bijkans eindeloos zijn de symbolieke en legendarische begrippen, die én Talmud én Midrasjiem aan deze drie Bijbelsche wonderen vastknoopen. Het mogelijke en onmogelijk wordt er van gemaakt. Daarin schijnt ook de schrijver van Johannes voor zijne dogma niet achter te zijn gebleven.

rechtvaardige oordeel kleiner, ontaardden de handelingen en verminderde de veiligheid op aarde. Toen men personen begon te ontzien, schudde men het hemelsche juk van zich af en nam het aardsche op zich. Toen het fluisteren (geheim onderhandelen) met de rechters in zwang kwam, vermeerderde Gods toorn over Israël en ging de majesteit heen. Toen de baatzucht toenam, vermeerderde het getal der lieden, die (Jes. V : 20) van het kwade zeiden, dat het goed en van het goede, dat het kwaad was; maar toen vermeerderden ook het „wee" en het „ach"

Joh. VIII : 11. Jezus tot de overspelige verloofde: „Ga heen en zondig niet meer." (*)

Joma, fol. 86*b*, Kiddoesjien, fol. 36*b*. „Wat is ware bekeering? Als de zonde, waardoor men

(*) De overspelige, wier straf naar Deut. XXII 23—25 in steeniging zou bestaan, moet (Ketoebot, fol. 48*b*, Synhedrien, fol. 66*b*) slechts verloofd, nog bij hare ouders te huis en in de stad zondigende zijn geweest. De straf eener verloofde, maar elders verblijfhoudende bruid was, evenals die eener overspelige gehuwde vrouw, worging. Van den verleider wordt hier niets vernomen, en toch was zijne tegenwoordigheid tot wederkeerige overtuiging noodig. Er moest zijn: gelijke huwbare staat, gelijk verhoor, gelijk vonnis en gelijke executie. Niet recht duidelijk is, hoe de schare enkel op die frase de boetvaardige zondares vrij heen liet gaan en verlegen afdroop, had zij werkelijk zulke kwade bedoeling (vs. 9—11). Zij zocht iets, om Jezus te beproeven en te kunnen beschuldigen, (vs. 6) doch was dit waar, dan ontving zij juist in die juridisch ongemotiveerde en met de wet strijdige vrijspraak de meest gewenschte aanleiding tot beschuldiging. Gevoelde zij, zelve aan ontucht overgegeven, zich door de berisping: „Wie van u zonder zonde is, werpe den eersten steen op haar" getroffen, dan was zij nog zoo diep verdorven niet. In ieder, die bij zulk een verwijt stil, beschaamd en verlegen wegsluipt, schuilt gevoel, hart, het goede van schuldbesef, de eerste voorwaarde tot verbetering. En dit is

struikelde, weder voorkomt en men de kracht heeft, haar te weêrstaan. Rab Juda stelt zulk een tegenstand bij zonden der jeugd en den wellust zeer hoog." — Taäniet, fol. 16[a]. Noch zak, noch asch bezorgden de Nienevieten vergiffenis, maar dit alleen, dat „de Eeuwige hunne daden zag." Wat zag Hij? Dat „ieder was bekeerd van zijn boozen weg en van het onrecht, dat in zijne hand was," (Jona III : 9) dat zij niet meer zondigden." — Midrasj Echa, fol. 59[a]. „Wie is hij, waarvan is gezegd : (Ps. XXXII : 10) „Wie op den Eeuwige vertrouwt, hem zal genade omringen?" Dat is, zegt rabbi Tanchoem, „de booswicht, die zich voorneemt, niet meer te zondigen."— Tanchoema Deut., fol. 77[a]. „Daarom nam Mozes hemel en aarde tot getui-

---

te eerder waar, wijl niet blijkt, dat die schare de zaak voor de competente rechtbank heeft gebracht. Ware dit geschied, dan nog — ieder, die geen vreemdeling in de Joodsche strafwet is, weet het — zou de trouwelooze bruid niet zijn gesteenigd. De strafwet toch had tegenover hare enkele strenge artikelen honderden in het voordeel van den beklaagde. Het was er als het ware op toegelegd, om liever tal van beklaagden, schuldigen zelfs, waar het maar eenigzins kon, vrij te spreken, dan een ten halve schuldige, gezwegen van een geheel onschuldige te straffen Eeuwen achtereen werd geen doodvonnis voltrokken. Het Sydhedrien, dat het deed of moest doen, was als „bloeddorstig" gecompromitteerd. De overtuigde schuldige bleef steeds mensch, stamgenoot, broeder. Zeker zouden in het proces dier bruid als verzachtende omstandigheden hebben gegolden hare jeugd, haar temperament, hare opvoeding in Oostersche afzondering, de wijze harer verloving, de verleiding, hare schande, haar berouw. Zelfs ten aanzien van een ter dood veroordeelde (Ketoebot, fol. 37[b], Synhedrien, fol. 45[a], Sota, fol. 8[b] enz.) bleef het gebod van kracht: »Bemin uwen naaste als u zelven."

gen zijner vermaning en voorspelling, omdat (Deut. XVII : 7) de hand der getuigen het eerst tegen den veroordeelde moest zijn. Verwaarloosde Israël de Leer, dan zou de hemel geen regen en de aarde geene vruchten meer geven. Maar geen nood. Zij, die getuigen, zullen van Israëls gehoorzaamheid en bijgevolg van Israëls eeuwig voortbestaan spreken; want: (Jerem. XXXI : 37) „Evenmin als de hemelen zullen wankelen, of de grondvesten der aarde zullen worden onderzocht, evenmin zal Ik, zegt de Heer, het gansche kroost Israëls versmaden." — Debariem rabba, fol. 215*b*. „Rabbi Chaniena bar Papa zeide: „Tusschen gebed en bekeering bestaat dit verschil, dat de poorten der eersten wel eens gesloten zijn, maar die der laatsten nimmer."

Joh. VIII : 42. „Indien God uw Vader ware (indien gij Hem als Vader zoudt erkennen), dan zoudt gij mij (die Hem predik) liefhebben."

Joma, fol. 86*a*. Deut. VI : 4. „Bemin den Eeuwige, uwen God," d. i. maak Hem bemind." — Ibid. „Wie de schepselen niet bemint, hij *kan* God niet beminnen." — Berachot, fol. 17*a*. „Onder de rabbijnen te Jabné was het gezegde gewoon: „Ik ben een schepsel Gods, ook mijn medemensch is het. Ik arbeid in de stad, hij arbeidt in het veld. Ik moet des morgens vroeg aan den arbeid, hij moet het aan den zijnen. Zooals hij niet geschikt is

voor mijn werk, zoo ben ik het niet voor het zijne. Nu zult ge wellicht zeggen: mijn arbeid is gewichtig in gevolgen, de zijne minder. Bedenk echter, dat wij hebben geleerd: „Veel of weinig, als het hart maar vroom is." — Ibid. „Wees geliefd in den hooge en bemind hier beneden."

Joh. VIII : 47. „Wie uit God is (wie zich geheel aan Hem wijdt), hij hoort (verstaat) de woorden Gods."

Tanchoema Exod., fol. 25*b*. „Dadelijk, nadat Israël had beloofd, te zullen doen en gehoorzamen, (de Wet) zond God het (Oostersche beeldspraak) Zijne goede engelen, om elken (zedelijk) gebrekkige te genezen. „Het is niet recht," zeide Hij, „dat ik Mijne wet aan gebrekkigen geve." Toen eerst zag het geheele volk, hoorde het, verstond het, want de Leer is het panacée voor alle (zedelijke) kwalen." — Ibid. „Waarom gaf de Heer aan Israël de Leer niet dadelijk na den uittocht uit Egypte en moest het nog tot de derde maand wachten? Eene gelijkenis. Zeker koning heeft een zoon, die van zijne ziekte is hersteld. Wat zegt de vader dan? Laat ons nog eenigen tijd wachten, totdat de prins weer geheel tot krachten zal zijn gekomen. Eerst dan zal ik hem naar den leeraar zenden, om onderricht te ontvangen." Zoo was het ook met Israël. Toen het uit Egypte trok, had het nog (zedelijk) gebrekkigen. „Laat Mij wachten," sprak God, „totdat zij

geheel zijn genezen; daarna geef Ik hun de leer."

Joh. VIII : 51. „Voorwaar, zeg ik u, zoo iemand mijn woord zal hebben bewaard, hij zal den dood niet zien in der eeuwigheid" (hij zal niet voor altoos sterven).

Synhedrien, fol. 92*a*. „De rechtvaardigen, die God zal doen herleven, zullen niet weêr tot hunne vergankelijkheid terugkeeren. Want zoo is er gezegd: (Jes. IV : 3) „Al het overgeblevene in Zion en het achtergelatene in Jeruzalem zal heilig worden geheeten" (*kadoosj*), gelijk God, die „Kadoosj" (Heilige) heet, eeuwig bestaat, zoo zullen de rechtvaardigen eeuwig bestaan. Wellicht vraagt gij echter: Wat doen (waar blijven) zij in al den tijd, die aan de vernieuwing (zedelijke herschepping) der wereld voorafgaat? God geeft hun (aan hunne ideeën en werken) vleugelen als die van den arend en zij zweven over de wateren." Een heerlijk denkbeeld! De ideeën en daden der vromen zweven tot en om de zedelijke wedergeboorte des menschdoms van werelddeel tot werelddeel. — Zie (bl. 262) de aanteekening op Luk. XX : 35.

Joh. X : 11. „Een goede herder stelt zijn leven voor de schapen." Zie I Sam. XVII : 34—36.

Berachot, fol. 32*a*. „En Mozes bad en hield aan bij den Heer," (Exod. XXX : 11) dit leert, zegt Samuel, dat hij zich voor het volk aan den dood blootstelde."

Joh. XI : 25. „Wie in mij gelooft, (mijne lessen volgt), zal leven, al ware hij ook (zedelijk) gestorven (gedaald)." Vs, 26. „En een ieder, die (zedelijk) leeft en in mij ge-

Dat voor den Talmud de rechtvaardigen nog na hun dood „levenden" heeten en de onrechtvaardigen reeds bij hun leven „dooden," hebben wij reeds ge-

looft, hij zal in der eeuwigheid niet sterven."

zien. Ook heet het brengen der zondaren tot bekeering „het opwekken der dooden door de levenden." Tanchoema, fol. 77*a*. „Vergeef Uw volk Israël, dat Gij hebt verlost," (Deut. XXI : 8) „Uw volk," dat zijn de levenden, „dat Gij hebt verlost," dat zijn de dooden, die de levenden ten leven opwekken." — In Synhedrien, fol. 92*b*, worden verschillende aangevoerde plaatsen, die tot zoovele bewijzen voor de opstanding zouden dienen afgewezen, omdat men ze als leenspreuken hetzij voor de nationale bevrijding, hetzij voor de bekeering van zondaren kan houden." — Berachot, fol. 18*a* en 18*b*. „Er staat in II Sam. XXIII : 20, dat Benajahoe de zoon eens levenden mans(*) was, denkt gij dan, dat heel het menschdom van dooden komt? Maar de beteekenis is deze: hij was de zoon van een man des levens, van een vroom man, die zelfs in zijn dood nog leefde."

Joh. XII : 36. „Zoo iemand mij dient, die volge mij, en waar ik ben, die zal ook mijn dienaar wezen. En zoo iemand mij dient, hem zal de Vader eeren."

Baba Kamma, fol. 116*b*, Kiddoesjien, fol. 22*b*, Baba Metziea fol. 10*a*. „Want Mij zijn de kinderen Israëls knechten," (Lev. XXV : 55) zijn zij Mij getrouw,

(*) Hier wordt eigenaardig van een ketieb en kerie gebruik gemaakt. Er staat *Chai* (levend) en gelezen wordt *chajil* (krachtig, vermogend). De *lamed* werd door den copiïst vergeten. Men ziet daaruit, dat de Rabbijnen zelfs het kleinste niet versmaadden, als het kon dienen tot „Hervorhebung" van het zedelijke element.

dan zijn het Mijne knechten, maar geene knechten van knechten." Zie ook Baba Batra, fol. 10*a*.

Joh. XIII : 34. „Een nieuw gebod geef ik u: Hebt elkander lief. Gelijk ik u heb lief gehad, zoo doet het elkander." Vs. 35. „Hieraan zult gij door allen als mijne discipelen worden herkend, als gij onder elkander liefde hebt!" Zie voorts XIV : 21, 24, XV : 9—13 enz.

Eene gulden les, die in de Christelijke historie maar zelden tot *daad* werd. Op de *nieuwheid* dier les valt af te dingen, denkt men terug aan Lev. XIX : 18. „Bemin uwe naasten als u zelven" en aan Hillels gezegde in Sabbat, fol. 31*a*, „dat dit het doel der gansche Leer en al het andere maar verklaring (middel) is." De bedoeling der nieuwheid zal ongetwijfeld wezen: „*Op nieuw* geef ik die les." Intusschen gaat de Joodsche leer verder dan tot dit: „Hebt elkander lief." Zij bepaalde zich niet tot dat „elkander," maar strekte die liefde ook uit tot den vreemdeling, in al de eeuwen, dat hij nog bij alle volken der oudheid „barbaar" heette. Lev. XIX : 34. „Als een inboorling, als een der uwen zal de vreemdeling, die bij u toeft, u zijn; bemint hem als u zelven." Jonathan ben Uzziël voegt er bij: „Wat gij niet wenscht, dat u geschiede, doe dat ook hem, den vreemdeling, niet."—Sota, fol. 35*a*. „Zoo zult gij de kinderen Israëls zegenen," (Num. VI : 24) ook den vreemdeling, ook de vrouw, ook den dienstbare." Zie (bl. 110) het citaat uit Sota.

Joh. XIV : 27. „Vrede laat ik u, mijn vrede geef ik u; maar

Bamidbar rabba, fol. 184*a*. „Vrede, dat is de regeering van

niet zooals de wereld dien geeft, geef ik hem u."

het huis Davids, vrede, dat is de Messias. Groot is de vrede; om hem verandert God Zijn besluit. Groot is de vrede; want hij is de grondslag van huiselijk geluk. Groot is de vrede; want niets anders hebben de Profeten in het gemoed der schepselen willen leggen. Groot is de vrede; geen beter middel voor de zaligheid dan hij. Groot is de vrede; het einde van elk gebed, van elken zegen is hij. Groot is de vrede; want hij is de rijkdom der nederigen. Groot is de vrede; hij weegt tegen alles op, zelfs tegen de schepping. Groot is de vrede; want al zou Israel afgoden dienen, maar vreedzaam wezen, God zou het niet straffen. Groot is de vrede; want gij moet hem aanbieden, zelfs als gij ten strijde trekt. Groot is de vrede; want ook den doode wordt een „rust in vrede" nageroepen. Groot is de vrede; want hij is het deel der bekeerden, den booswichten onthouden. Groot is de vrede; want Gods naam is „Vrede." — Baba Batra, fol. 10*a*. „Elke goede daad, die Israël in deze wereld doet, schept vrede en voorspoed bij den Vader, die in den hemel is."

Joh. XV : 16. „Ik heb u aangesteld, opdat gij zoudt heengaan en vrucht dragen."

Midrasj Tehilliem, fol. 27*b*. „Zegt den vrome, dat hem heil wacht, dat zij de vrucht hunner handelingen zullen genieten," (Jes. III : 10) dit moest toch zijn: dat *hij*

de vrucht *zijner* handelingen *zal* genieten? Doch dat is gezegd en heeft het oog op de roeping der rechtvaardigen, om de vruchten hunner daden over te brengen op hunne kinderen." Niet de boom, die de vrucht draagt, geniet er van, maar die hem in waarde houdt. — Tanchoema, fol. 9*b*. „Er is geschreven, (Kohélet XI : 6) „Zaai des ochtends uw zaad en laat het des avonds niet na," dat is, zegt rabbi Josua, eene les voor den weldenkende. Hij is geschapen en geroepen, om steeds en overal goed te doen en het goede te verbreiden. Komt u des ochtends iets vrooms voor te doen, doe het en strooi uit. Moet gij het des avonds doen, verwaarloos het niet, want gij weet niet, wat het zegenrijkst u zal bijstaan; òf de ochtend-, òf de avonddaad, of beiden gelijkelijk. Rabbi Akiba zegt: het doelt op het daarstellen van discipelen (de verbreiding van kennis), wat de roeping der vromen is. Hebt gij in uwen ochtend (in uwe jeugd) leerlingen gevormd, laat het niet na op uwen avond" (in uwen ouderdom).

B. UITSPRAKEN.

NIEUW TESTAMENT.

Joh. I: 1. „In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God en het Woord was God zelf." Vs. 2. „Dit was in den beginne bij God." (*)

TALMUD.

Abot, Afd. V, § 1. „Door tien woorden (tienvoudige herhaling van: „Hij zeide") werd de wereld geschapen. Waarom? Gods almacht had haar toch met een enkel woord kunnen doen ontstaan? Om veelvuldig betaald te nemen

---

(*) Van eene vriendenhand is de volgende aanteekening. „*Woord*, bij Philo *Logos*, Hebr. *maămar*, Chald. *memrá*, in Zohar en bij de latere kabbalisten *dibboer*, *dabar*, *dibrata* woord, oorzaak, *chochma* wijsheid, *nogah* glans, *tzephiera* voorzienigheid, *sjechiena*, enz. Tegen deze en dergelijke mystieke, met het monotheïsme strijdige, aan Plato's wijsbegeerte ontleende dwaasheden kwam de Talmud en inzonderheid rabbi Akiba nadrukkelijk op. Aan het ontstaan dier dwaasheden had Philo, Plato volgend, veel schuld. Het Logos-denkbeeld was het uitvloeisel der bewondering van de inderdaad overschoone, poëtische voorstelling in den pentateuch (Gen. 1 : 3, 6, 9, 11, 14, 20, 24, 26) en de Psalmen (XXXIII : 3 enz.) „*dat God sprak en het was*, *gebood en het ontstond*," maar werd alras bedorven door eene philosophie, die zich ook bij de abstractste begrippen niet van mysthische verzinnelijking vrij kon maken. Het *scheppingswoord* werd het *scheppende Woord*, eene emanatie uit God, eene soort van bijgod voor de materie; de Logos werd vice-god. *Met* dat Woord, als noodzakelijke overgangsmacht, schiep God al het bestaande. In Berésjiet rabba, fol. 1[a], heet die macht Tora, de Leer, en met meer zin, in zoover de *zedelijke* strekking der schepping wordt bedoeld (Jerem. XXXIII : 25) en gesymboliseerd. Bij den schrijver van dit Evangelie speelt de Logos eene groote rol en is hij de naaste grondslag voor de triniteitsleer in de Christelijke kerk geworden. Het is bij hem niet meer de abstractie, maar het vleesch en bloed geworden Idee Jezus. Al wat Philo aan God toeschrijft: „de Bron van het reinste licht, waaruit tallooze stralen stroomen, de Zon der zonnen, het Zijn buiten tijd en

van hen, de goddeloozen, die haar verderven en tienvoudig te beloonen de rechtvaardigen, die haar bevestigen." — Megilla, fol. 41*b*. „Waarom leest men in de Syna-

ruimte, de eeuwige werkzaamheid in denken en willen, de absolute goedheid," dat kent deze Evangelist aan Jezus toe, die iets meer moest zijn dan een politieke, zedelijke, nationale of dogmatische Messias. Dit denatureeren van *wajomer*, (Hij zeide) *bidbar Jehova* (door Gods woord) en wat er van zulke uitdrukkingen meer is, dat omscheppen eener menschelijke zegswijze (Synhedrien, fol. 90*b*, Erachien, fol, 3*a*, Kiddoesjien, fol. 17*b*. „De Leer spreekt, zooals de menschen spreken." Tanchoema Exod., fol. 25*b*. „De Leer spreekt zoodanig, dat het oor het gemakkelijk kan opvangen"), dit omscheppen in een Logos, in een handelend, mystisch Godswezen, vervulde vele Talmudisten met afschuw. Ik zeg *velen*, en met reden. Niet allen toch wisten zich aan den schadelijken invloed van het Philonisme te onttrekken. Er werd een ergerlijk spel gedreven met *familia sjeloo* (*familia sua*, Gods raad, de hemelsche omgeving), *matatroon*, *bet-dien sjel mangla* (het hemelsche gerechtshof) *sar-hapaniem* enz., met het verengelen van Gods affekten en het demoniseeren van rampen, natuurverschijnselen en hartstochten. Het goddelijke licht werd naar den woordzin *Uriël*, de kracht Gods *Gabriël*, de onvergelijkelijkheid Gods *Michaël*, de heerlijkheid Gods *Hadriël*, de werkzaamheid Gods *Sjamsjaël* enz. Toch bleven die engelen en duivelen bij de Joden in het ergste geval denkbeeldig, zinnelijke voorstelling van het hoogere en hoogste; maar de emanatie Gods in vleesch en bloedvorm, in menschelijke gedaante, gebonden aan tijd en ruimte, aan wording en wisseling, aan ontstaan en vergaan, — neen, dat was zelfs den warmst phantaseerenden monotheïst te kras en gedijde het menschdom niet tot zegen. Eeuwen zullen nog noodig zijn, om de resultaten van dat Johanneesche Logosbegrip uit de massa te verdrijven. Er behoort meer inspanning toe, het verkeerd geleerde te vergeten, dan het juist geleerde te behouden."

Ik waag het, eene andere meening uit te spreken. Moge het Johannes-Evangelie al *iets* van Philo's denkbeelden hebben, *veel* is het hier niet, en zelfs dat weinige bepaalt zich enkel tot vorm en uitdrukking. Daarentegen is het eene min of meer mislukte navolging van Talmud en Midrasj in hunne apotheose der Leer, speciaal van de Zedeleer. „Deze was reeds *zes en twintig geslachten* (eeuwen) vóór de schepping daar; zonder haar geene wereld, d. i. zonder zedewet geene maatsehappij, geene menschheid. Zij was Gode bij de wording der wereld tot raadsvrouw, bouwplan en architect tegelijk, d.i. voorwaarde voor en grondslag van het bestaande. *In* haar en *door* haar openbaarde God Zijn wezen *volkomen* aan den mensch als licht, liefde en leven. Even noodig als de natuurwetten, zijn het die der Tora. Houdt deze op, dan wordt de wereld weêr een chaos." Van zulke en andere Oostersche zegswijzen, van zulke

goge niet minder dan tien verzen voor? Rabbi Jochanan antwoordt: „Omdat God de wereld met tien woorden schiep." — Chagiega, fol. 12*a*. Rab zegt: „Met tien dingen schiep God het heelal; met verstand, vernuft, kennis, kracht, wil, overleg, rechtvaardigheid, orde, genade en barmhartigheid." — Targoem Jerusalmi op Gen. I: 1. „Met wijsheid schiep God hemel en aarde." — Sifrie op Deut. IV: 7. „Ten allen tijde, dat wij *Hem* aanroepen," o ja, Hem, maar niet Zijne eigenschappen." Die eigenschappen zijn geene van God gescheiden, zelfstandig werkende krachten, maar in en met Hem één en ondeelbaar.

Joh. I : 2. „Alle dingen zijn door dit Woord gemaakt."

Berésjiet rabba, fol. 1*a*. „In den beginne schiep God," dat is wat de Psalmist bedoelt met: (Ps. LXXXVI: 10) „Want Gij zijt groot, daar Gij alleen God zijt." Zie, als een menschelijk koning iets wil daarstellen, dan belast hij anderen met de uitvoering. De grooten des rijks en der gewesten zeggen dan

---

vergoding der Zedeleer zijn duidelijke sporen in dit Evangelie. De leer was reeds in den beginne; zij was bij God; zij schiep de (zedelijke) wereld; zij drukt Gods wezen het best uit; zij is het licht en het leven, de opstanding uit den dood (de zedelijke verbetering), het eeuwig zijnde. En vermits Jezus naar het oordeel van den schrijver de beste vertolker dier Zedeleer was, zoo identificeert hij hem met haar, en wordt al wat Talmud en Midrasj in vervoering van *haar* getuigen, op *hem* — niet als *persoon*, maar als haar *leeraar* — toegepast. Dit zal door de parallelen nog helderder aan het licht treden.— Helaas, men vergat de identiteit der Leer en verviel tot de onmogelijke identiteit der wezens!

later: „Dat heeft de koning gedaan.” Niet alzoo bij God. Hij was bij de schepping alleen en deed alles zelf, zonder raad of hulp.” — Megilla, fol. 9^a. „De zeventigen (Septuaginta) onder Ptolomeus vertaalden niet: „In den beginne schiep God,” maar God schiep in het begin.” Zij legden om begrijpelijke reden den klemtoon op God, als Schepper. — Pesachiem, fol 23*b*, Bechorot, fol. 6*a*, Baba Kamma, fol. 41^b, Kiddoesjien, fol. 57^a. „Simon, naar anderen Nehemia de Imsoniet (blijkens Chagiega, fol. 12*a*, Nachoem de Gymsoniet) verklaarde het partikel *et* door de gansche Leer heen, op één na, dat Akiba interpreteerde.” Wat beteekent dit? Eenvoudig een verzet tegen de Logosvrienden, die *et* in den zin van het Grieksche „*sun*” opvatten. God heeft geene bijmacht. (*) — Berésjiet rabba, fol. 1^a. „Over den scheppingsdag der engelen loopen de gevoelens uiteen, maar dat het de eerste niet was, stemmen allen toe. „Wie was bij Mij?” Geene macht was bij God, toen Hij de wereld opriep.” — Ibid., fol. 18*b*. „Zie, de mensch is geworden als een onzer,” (Gen. III: 22) rabbi Papus predikte: „als een der dienstdoende engelen.” „Zwijg, gij Papus,” riep rabbi Akiba hem toe. „Maar wat zegt

(*) Zie Hamburger, Real-Encyclopedie für Bibel und Talmud, Abth. I. Heft VII, bl. 987.

het Schriftwoord dan anders?" vroeg de predikant. „Het volgt er in den tekst zelven op: als één van *hen*, van beiden. God gaf den mensch twee wegen, dien des levens en des doods. Welnu, Adam koos den laatsten, hij werd als één hunner." — Jerusalmi Berachot, Afd. IX. Jodenchristenen vroegen aan rabbi Simlaï: „Waarom gebruikt de Bijbel het meervoud *Elohiem* (goden)? Zeker toch, om eene veelheid in God aan te toonen." Zijn antwoord was: „Is niet steeds het volgende werkwoord of voornaamwoord enkelvoud?— Zie ook Berésjiet rabba, fol. 1*b*, en Debariem rabba, fol. 216*a*. *Elohiem*, van *él* (kracht), is de totaliteit der krachten. (*)

Joh. I: 3. „En daar zonder (zonder dat Woord) is geen ding gemaakt, dat gemaakt is geworden."

Berésjiet rabba, fol. 9. „Want Hij rustte op dien dag van al Zijn werk, dat Hij had geschapen, *(letterl.) om te maken*," (Gen. II: 3) al wat God schiep is er, om zich te volmaken. Zelfs de mensch, hoe groot anders, behoeft ontwikkeling." — Ibid., fol. 10*a*. „Al rustte God van Zijn werk, zoo beteekent dit enkel, dat Hij op-

---

(*) Zulke discussiën over fundamenteele godsdienstbegrippen heeft de Talmud in menigte. De vragers of bestrijders waren Egyptenaren, Arabieren, Syriërs, Grieken en Romeinen. Genoemd worden Hadrianus, Antoninus Pius, Rufus, Cleopatra, Augustus, Alexander de Groote, Vespasianus, Veturia, Valeria en meer anderen. De beantwoorders of verdedigers waren Hillel, Jochanan ben Zakkai, Gamliël II, Josua ben Chananja, Akiba, Josua ben Korcha, Méier, José enz. Zie Real-Encyclopedie, blz. 1017 en 1018.

hield met *scheppen*. Maar Hij werkt nog voort, om de rechtvaardigen zoowel als de goddeloozen te doen inzien, wat zij hebben te hopen en te vreezen." — Targoem Jonathan op Gen. II : 3. „Van al het werk, dat God maakte en toekomstig nog zal maken." (*) — Berésjiet rabba, fol. 2*a*. „Een menschelijk vorst wordt reeds bij de aanvaarding van het bewind toegejuicht, al heeft hij noch badhuizen gebouwd, noch schouwburgen gevestigd, noch iets ten nutte van het volk verricht. Niet aldus bij God. Hij *maakte* eerst en zorgde daarna voor alles. Juicht men Hem toe, dan is het verdiend."

Joh. I : 4. „In het Woord was

Berésjiet rabba, fol. 3*a*. „Het

(*) Over de schepping heeft de Talmud, naast veel onverstaanbaars en nog meer onbestaanbaars, verschillende, ook voor dezen, aan hypothesen rijken tijd frappante gezegden. B. v. De schepping was slechts transformatie. Berésjiet rabba, fol. 3*a*, Midrasj Kohélet, fol. 67*a*. „Er waren vóór deze wereld vele werelden, die de Heilige, geloofd zij Hij, deed ontstaan en te niet gaan." — Chagiega, fol. 12*a*. „Tien dingen waren reeds op den eersten dag daar: het uitspansel, de aarde, de afgrond, de chaos, het licht, de duisternis, de dampkring, het water, de maat van den dag en de maat van den nacht." Ibid. fol. 14*a*. „Uit ieder woord, dat God spreekt, wordt een engel geboren, d. i. eene kracht." (Ps. CIV : 4) — Erachien fol. 18*a*. „De eerste mensch werd (theorie Darwin) met eene staart *(zanab)* geboren." — Ibid. „Wat beteekent *sjamajim* (hemel)? Antwoord: *sjam majim*, daar is water (het is de dampkring), of „*eesj oemajim*," vuur en water. Beiden verbond de Heer en maakte er den hemel van." — Berésjiet rabba fol. 6*a*. „De Heer zeide: De aarde brenge een bezield wezen voort," (Gen. 1 : 24) rabbi Eläzar zegt: Wat zij toen voortbracht, was de geest van den eersten mensch. „Zie ook fol. 6*b*. — Ibid., fol. 13*a*. „En de mensch werd tot een levend wezen" (letterlijk: tot een levend dier, Gen. II : 7) rabbi Juda zegt: dit leert, dat de mensch eene staart had als elk dier, maar God nam haar hem af, om zijne waardigheid."

het leven, en het leven was het licht der menschen." Vs. 5. „En het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis begreep het licht niet."

openleggen Uwer woorden geeft licht, maakt eenvoudigen verstandig," (Ps. CXIX : 130) rabbi Samuel bar Jitzchak verklaart dit aldus: De adem uit Uwen mond is ons het licht." — Ibid. „Vanwaar kwam het licht? Van God, die er als in een mantel in gehuld is." (Zie datzelfde gezegde in Wajikra rabba, fol. 151*a*.) — Ibid. „Het licht der schepping was alleen voor den dag bestemd, maar het zou het zonlicht hehben verduisterd. Toen verborg de Heer het voor de rechtvaardigen in het eeuwige leven." — Ibid. fol. 3*b*. „In het scheppingslicht zag God de toekomstige daden der rechtvaardigen en goddeloozen. „En God noemde het licht dag," dat zijn de werken der eersten, „en Hij noemde de duisternis nacht," dat zijn de werken der laatsten." Zie ook Chagiega, fol. 12*a*.

Joh. I : 9. „Dit was het waarachtige licht, dat verlicht een ieder, komende in de wereld."

Wajikra rabba, fol. 151. „Wie is, o Eeuwige, als Gij, daarboven en daar beneden! Gij verlicht hoogen en lagen, allen, die ter wereld komen. En wat verlangt Gij voor dien zegen? Israëls licht." — Ibid. fol. 151*b*. „Rabbi Berachja zeide: De mensch ziet niet met het witte, maar met het zwarte van het oog (den oogappel). Voorwaar, zegt God, in het duistere schiep Ik licht, laat nu het uwe voor Mij stralen. (Zie ook Benmidbar rabba, fol. 197*b*, hetzelfde door rabbi

Chaniena gezegd). — Ibid., fol. 152^{a}. „Ontsteekt gij voor Mij een bestendig licht, dan zult gij eenmaal het licht van den Messias aanschouwen."

Joh. I : 12. „Zoovelen hem hebben aangenomen, hun heeft hij macht gegeven, kinderen Gods te zijn, hun, die in zijn naam gelooven."

Kiddoesjien, fol. 36^{a}, Sifrie op Deut. XIV : 1. „Kinderen zijt gij van (letterl. *voor*) den Eeuwige, uwen God," indien gij u als kinderen gedraagt. Is dit het geval niet, dan heet gij geen „kinderen." Rabbi Méïer zegt: Hoe ook, kinderen blijft gij heeten, maar bij een slecht gedrag „dwaze kinderen," (Jerem. IV : 22) „kinderen, in wie geen geloof is," (Deut. XXXII : 20) „kinderen des verderfs," (Jes. I : 4) maar bij bekeering: (Hoséa II : 1) „En het zal wezen, dat hun zal worden gezegd: „Gij zijt kinderen van den levenden God," in plaats van het vroegere: „Gij zijt Mijn volk niet."

Joh. I : 14. „Het Woord (de uitstraling Gods, bij de rabbijnen „*sjechiena*", majesteit) heeft onder ons gewoond, vol genade en waarheid."

Sjemot rabba, fol. 115^{b}. „Eene gelijkenis. Zeker koning had eene eenige dochter. Na eenigen tijd kwam een ander koning haar ten huwelijk vragen. Hij kreeg en huwde haar. Maar toen zij op het punt was, met haren echtgenoot naar zijn rijk te vertrekken, sprak de vader vol ontroering tot zijn schoonzoon: „Ik mag u niet verzoeken, mijne dochter bij mij te laten. Zij is uwe vrouw en gij hebt recht op haar. Ik had uw aanzoek kunnen weigeren, maar dan zou ik haar geluk hebben verhinderd;

doch daar zij mijne eenige is en mijn hart aan het hare hangt, zoo verzoek ik u, voor mij op elke pleisterplaats al ware het maar eene hut te bouwen, opdat ik bij haar en u kunne vertoeven; want haar voor goed verlaten, neen, dat kan ik niet! Dit is de beteekenis van het woord: (Exod. XXV: 7) „Zij zullen Mij een heiligdom maken, opdat Ik onder hen wone." — Sota, fol. 3*b*. „Rab Chisda zeide: „Zoolang Israel niet zondigde, woonde Gods majesteit bij ieder van hen. „Want," zoo spreekt de Schrift, „de Eeuwige uw God wandelt in uw leger" (Deut. XXIII: 14). Toen het echter zondigde, week God uit zijn midden; want er was gewaarschuwd: (Ibid.) „Laat geene laakbare daad bij u worden gezien, anders keert Hij zich van u af."

Joh. I: 15. „Die na mij komt, is vóór mij geworden, want hij was eerder dan ik." Vs. 16. „Uit zijne volheid ontvingen wij allen, genade voor genade."

Pesachiem, fol. 54*a*. „Zeven zaken waren reeds vóór de schepping daar (d. i. lagen in het scheppingsplan). Eén daarvan was de naam (de bestemming) van den Messias. Want zoo staat er: (Ps. LXXII: 17) „Vóór de zon straalde zijn naam." De anderen waren: de Leer, de bekeering, belooning, straf, de troon der heerlijkheid daar boven, het huis der heerlijkheid (de tempel) daar beneden. — Roosj Hasjana, fol. 17*b*. Rab Hoena beweert: Er is geschreven: (Ps. CXLV: 17)

„Rechtvaardig is de Eeuwige op al Zijne wegen en genadig in al Zijne daden", eerst is Hij rechtvaardig, daarna genadig." Rabbi Eläzar echter: Er staat (Ps. LXIII: 13) „U, Heer, behoort de genade, maar Gij betaalt ieder naar zijn werk," eerst de genade, daarna de rechtvaardigheid."

Joh. I: 16. „De wet is door Mozes gegeven, maar de genade en waarheid zijn door Jezus geworden."

In verband met den antropomorphistischen Logos kan ook worden gelezen: „Genade en waarheid zijn uit God," en is hier voor den deskundige eene navolging der rabbijnsche interpretatie van *chésed wéemet* (genade en waarheid of barmhartigheid; zie de voorafgaande aanteekening) niet te miskennen. Ps. LXXXX: 3. „De wereld is op genade gebouwd." Eerst wilde God haar op rechtvaardigheid gronden; maar Hij zag, dat zij dan niet zou kunnen bestaan. Toen liet Hij er de genade aan voorafgaan en verbond de rechtvaardigheid met haar." — Berésjiet rabba, fol. 6*b*. Ps. LXXXV: 11. „Genade en waarheid zullen elkander ontmoeten, weldadigheid en vrede elkander kussen," rabbi Simon zegt: „Toen de mensch zou worden geschapen, werd dit door de weldadigheid toegejuicht, maar door de waarheid en den vrede bestreden. De genade zeide: „de mensch zal genade en barmhartigheid kennen en uitoefenen, hij

worde geschapen." De waarheid protesteerde: „de mensch zal vol logen worden en geveinsdheid, hij kome niet." De weldadigheid pleitte: „de mensch zal liefde gevoelen en weten wel te doen, hij zij er." De vrede klaagde: „de mensch zal onverdraagzaam, twistziek, tweedrachtig zijn, hij worde niet geboren." Daarop verbond de Heer ze allen zamen en schiep den mensch." — Een heerlijk gedicht, niet waar? —

Joh. I : 18. „Niemand heeft ooit God gezien, (Exod. XXXIII : 20) maar de eeniggeboren Zoon heeft Hem ons verklaard."

Philo: (de Proem. et Poen. 114) „De wereld zelve verklaart ons de Godheid door hare orde, schoonheid en werkzaamheid, door hare inrichting en eenheid. Zij is een wondervol kunststuk en als zoodanig — wijl niets uit zichzelf kan ontstaan — voortgebracht. Gelijk zij is, zoo moet noodwendig haar Maker zijn, maar in de hoogste volkomenheid." — Berésjiet rabba, fol. 6*b*. „Wat gij tot uw nut noodig hebt te weten, dat onderricht u de Leer. Zij alleen kent wat vóór de schepping was, want zij was er toen; maar gij, zegt rabbi Eläzar in Sirachs naam, gij hebt met geheimen niets uit te staan. Wat u is gegeven te weten, onderzoek dat?" — *Eenig* (d. i. eerst) *geboren zoon.* Sjemot rabba, fol. 104*b*. „De Heilige, geloofd zij Hij, zeide tot Mozes: „Gelijk ik Jakob tot eerstgeborene verhief, (Exod. IV : 22)

zoo zal ik ook den Messias tot eerstgeborene verhoogen."

Joh. II : 4. „Jezus zeide tot haar (zijne moeder): „Vrouw, wat heb ik met u te maken? Mijn uur is nog niet gekomen."

Sabbat, fol. 32*a*. „Men steune er niet op, dat een wonder zal gebeuren en komt het wonder, dan vermindert het de verdiensten van hem, wien het is geschied."

Joh. III : 5. „Voorwaar, zeg ik u, dat niemand in het koningrijk Gods komt, tenzij herboren door water en geest."

Eene navolging van Ezechiël XI : 19. „Ik geef u een nieuwen geest" en XXXVI : 25, „Ik spreng rein water op u, opdat gij van uwe zonden rein zult wezen." — Joma, fol. 85*a*. „Zooals het bad de onreinen reinigt, zoo reinigt de Heer Israel van zonden." — Soekka, fol. 52*b*, Berachot, fol. 32*a*. „Israels voeten zouden bepaald wankelen, ware het de toezegging niet gedaan," zegt rab Papa, „dat de Heer het een nieuwen geest zal geven."— Berésjiet rabba, fol. 2*b*. „En de geest Gods zweefde over de wateren," (Gen. I : 2) dat was de geest van den Messias. Wanneer komt hij dienende? Als hij zweeft over de wateren. Wat wil dat zeggen? Als er bekeering is, die de Profeet (Jeremia in Klaagliederen II : 19) bij water vergelijkt, zeggende: „Stort uw hart als water uit voor het aangezicht des Heeren."

Joh. III : 13. „Niemand is ooit ten hemel opgevaren, dan die uit den hemel is nedergedaald."

Machilta op Jitro, Afd. IV, Soekka, fol. 5*a*. „Rabbi José zegt: „Nooit is de Eeuwige naar beneden gekomen en nooit zijn Mozes en Elia ten hemel gevaren; want er is gezegd: (Ps. CXV : 15) „De hemelen zijn hemelen voor God

en de aarde bestemde Hij voor de menschenkinderen."

Joh. III : 34. „Wien God heeft gezonden, hij spreekt de woorden Gods. Hem geeft God den geest, niet het water."

Synhedrien, fol. 89*a*. Rab Juda zegt uit Rab's naam: „Er staat geschreven: (Deut. XVII : 12) „Maar de profeet, die zich zal verstouten, in Mijn naam te spreken," dat is hij, die profeteert wat hij niet heeft vernomen. „Hij voorzegt, wat Ik hem niet gebood," *hem* niet, maar aan anderen wel."

Joh. IV : 9. „Jezus verzocht de Samaritaansche vrouw, hem water te geven, om te drinken. „Zij zeide tot hem: „Hoe begeert gij, die een Jood zijt, van mij, die eene Samaritaansche ben, te drinken? De Joden houden immers geene gemeenschap met de Samaritanen." (*)

Eene bekende stelling in den Talmud, maar van veel lateren datum: „De Chachamiem (wijzen) stelden de Kuteërs (Samaritanen) op ééne lijn met de heidenen in ieder religeus opzicht," schoon het naar Jerusjalmi Demaai, Afd. IV, § 3 en Gittien, fol. 61*a* plicht is, „zelfs den meest verstokten

(*) Kennelijk is de laatste volzin niet van de Samaritaansche, maar een tusschenzin, eene toelichting van den schrijver, en dat stemt met het *redeverband*. Beteekent nu „gemeenschap" eten en drinken met Samaritanen, dan is daar zeer veel op af te dingen. Nog bij het sluiten der Misjna (190 n. J.) was de verhouding tusschen Joden en Samaritanen in rituëele opzichten wel niet zoodanig, dat zij niets te wenschen overliet, maar toch ook niet bepaald vijandig en hatelijk, gelijk uit de toelichting ware op te maken. De bevreemding der vrouw, dat Jezus haar een dronk waters vraagt, haar, de Samaritaansche, is eenvoudig dwaas. Een gemeenschappelijke maaltijd van Joden en Kuteërs was den eersten geoorloofd. De bijvoeging des schrijvers is derhalve onjuist. Gansch anders is de plaats in Luk. IX : 52. Daar wil men Jezus in een Samaritaansch vlek niet ontvangen, wijl men weet, (vs. 20) dat hij naar Jeruzalem optrekt, om er feest te houden. In die daad zien de bewoners eene directe afkeuring van hun overoud heiligdom op de Geriziem. Dat er met betrekking tot wederkeerige voeding en lafenis toen geen verbod, geene verwijdering was, bewijst, dunkt mij, het onmiddellijk voorafgaande vs. 8 : „De discipelen waren heengegaan in de (Samaritaansche) stad, om daar spijs te koopen." De geest der Misjna jegens de Kuteërs (primitief bewoners uit Koeta in Babylonië, II Kon. XVII : 24, door Salmanéser in Samaria gekoloniseerd, zie verder Ezra IV : 10) was meer welwillend dan afstootend, zoodat

heiden te spijzen, te troosten, te steunen, met één woord, humaan te bejegenen." — Debariem rabba,

---

van verboden gemeenschap noch van feitelijke verwijdering ten tijde van Jezus en zelfs niet eene eeuw later sprake kon zijn. In Berachot, Afd. VII, 13, wordt geoorloofd verklaard, met den Samaritaan het maal te houden niet alleen, maar ook met hem gemeenschappelijk God te danken en hem onder het noodige aantal dankenden mede te rekenen. Zoover (zie Afd. VII, § 2) konden zelfs Joodsche vrouwen, kinderen en slaven het niet brengen. In Cholien, Afd. I, § 1, heet het vleesch van een door een Samaritaan geslacht dier geoorloofd. Het Gemara-debat voegt er enkel de voorwaarde aan toe: „Als een Jood er het toezicht op heeft," wat echter niet in de bedoeling der Misjna ligt. In Demaai, Afd. III, § 4 wordt den Samaritaanschen molenaar met betrekking tot vertiende vruchten enz. godsdienstig vertrouwen toegekend. Ibid., Afd. V, § 9 is hij een „*gér-emet*" (vroom, waarachtig proseliet), en de Talmud erkent, dat hij in het vertienden zijner producten zeer conscientieus te werk gaat. In Sjebiïet, Afd. VIII, § 9 leest men: „Aan rabbi Akiba verhaalde men, hoe zijn leermeester, rabbi Eliëzer, zou hebben gezegd, dat wie Samaritaansch brood eet zoo erg handelt, als at hij varkensvleesch. „Zwijgt," riep hij den vertellers toe, „ik zeide u nooit, dat rabbi Eliëzer zich zoo uitliet." Uit Teroemot, Afd. III, § 9 is op te maken, dat de heffing, vertiending enz. door een Samaritaan voor een Israëliet geldig was, maar niet die door een heiden. Naar Roosj Hasjana, Afd. II, § 2 was des Samaritaans getuigenis in zake de nieuwemaands-bepaling van kracht. Eerst later gebleken bedrog ontnam hem dat vertrouwen. In Nedariem, Afd. III, § 10 is hij een tot Sabbatsviering gehouden proseliet. In Nazier, Afd. IX, § 1 luidt het, dat ten aanzien der offerbrenging de heiden *(akkoem)* geen nazireër kan wezen. De Gemera heeft daar voor „heiden" Kuteër; doch uit den geheelen gang der discussie en uit den aard der bewijzen resulteert, dat de Talmud den eerste op het oog heeft, dien het debat gedurig *nachrie* (vreemdeling, niet-Jood) noemt. In Gittien, Afd. I, § 5 is naar rabbi Gamliël een scheidsbrief aan de vrouw door twee Samaritanen als getuigen gebracht, wettig; naar het oordeel der meerderheid kan van het vereischte tweetal getuigen de één een Samaritaan wezen. In Nidda, Afd. V, § 1 wordt tegen Samaritaansche vrouwen-reinheid gewaarschuwd, omdat zij zich niet aan het traditioneele getal reinigingsdagen houden, maar tevens getuigd van hare groote, zij het al overdreven zorg bij menstruatie als anderzins. Deze voorbeelden zijn met vele anderen te vermeerderen, doch voldoende, om den geest der Misjna jegens de Samaritanen in het algemeen te bewijzen.

Die geest bleef ook in den aanvang der Gemarawording gunstig. In Kiddoesjien, fol. 76*a* is het Samaritaansche paaschbrood den Jood gepermitteerd. Dat zegt veel, als men weet, dat de Rabbijnen de bereiding van dat brood,

fol. 217a. „Rabbi Simon ben Eläzar kwam in eene stad ten zuiden aan. Daar trad hij eene Synagoge (een

---

wijl de overtreding eene doodzonde werd geacht, tot in microscopische minimiteiten toe hadden geregeld. Daar, evenals in Berachot, fol. 47^b en Cholien, fol. 4^a wordt den Samaritanen de lof gegeven „dat zij de geboden, die zij met de Joden gemeen hebben, tot in de détails beter houden dan de Joden zelven." Luidens Berachot, fol. 57^a spreekt men bij den Sabbatsuitgang den zegen uit over het licht, hetzij de Samaritaan het aan dat van een Jood, of een Jood het aan dat van een Samaritaan heeft ontstoken. Volgens Mar Zoetra (in Synhedrien fol. 21b) bezit de Samaritaan het oorspronkelijke Hebr. letterschrift, waarin de Leer is geschreven, doch is hunne Leertaal nog Arameesch, die door Ezra's volgelingen echter werd losgelaten, om tot de Hebreeuwsche terug te keeren, maar nu in Assyrische letter. Naar Kiddoesjien, fol. 75^b (zie Jebamot, fol. 24^b, Baba Kamma, fol. 38b, Synhedrien, fol. 85b, Nidda. fol. 50^b) houdt rabbi Akiba de Kuteërs voor rechtgeaarde proselieten. Rabbi Simon ben Gamliël zegt: Een Kuteër is in alles den Jood *gelijk*. In Jerusjalmi Demaai, fol. 9b en Katoebot, fol. 11^a wordt onomwonden gedecideerd, dat alle onbestreden sententiën in de Misjna op den regel baseeren; „de Samaritanen zijn rechtgeloovige proselieten." Hun land, hun bed, hun wijn, hunne kaas waren voor den Israëliet rein en *kasjeer*, hunne grafsteden en monumenten stonden in onschendbaarheid niet beneden de Joodschen, hunne volle zegenspreuk vereischte een Joodsch *amen*, hunne Godsvereering Joodsche eerbiediging, hun omgang broederlijke oprechtheid.

Eerst later, in de dagen der rabbi's Aboeha, Amia, Juda Ezechielszoon en Hoena uit Sura veranderde de toestand. Over die omkeering leest men in Cholien, fol. 6^a: „Waarom stelde men de Samaritanen met de heidenen gelijk? Rab Nachman bar Jitzchak antwoordt: Omdat men bij hen op den Geriziemtop de beeltenis eener duif heeft gevonden, die zij aanbidden." Lang hield men dit voor een Talmudisch sprookje, om niet te zeggen voor Talmudischen, sectarischen laster; maar het feit is historisch waar, op de aanbidding na. De Samaritanen zelven constateerden het. Zij toch verhalen, hoe zij onder Constantius door de Christenen op aanhitsing van den bisschop Germanus vreeselijk werden vervolgd; hoe men toen vele hunner doodde, 36 geleerden aan het kruis sloeg, de wetboeken verbrandde enz. en hoe de Romeinen, om de Samaritanen eens en vooral van den Geriziemberg als hun centraal punt van eeredienst af te schrikken, een koperen vogel, vermoedelijk den Romeinschen adelaar plaatsten, om te worden geëerbiedigd. Natuurlijk, dat van toen af de voor het monotheïstische Godsbegrip zoo bezorgde, ja, wantrouwende Phariseën zich van de Kuteërs terugtrokken en hen legaal als heidenen beschouwden. Dat gebeurde evenwel eerst in de vierde eeuw voor goed. Alle

societeitslocaal?) binnen en zeide tot den schrijver: „Bij uw leven, zeg mij, is hier wijn te koop?" „O ja," was het bescheid, „doch het is hier eene Samaritaansche stad en men bereidt er den wijn niet zoo zuiver (ritueel geoorloofd), als mijne ouders het deden." „Hebt gij wat wijn over," verzocht de rabbi, „breng hem dan hier; ik koop hem van u." „Als gij heer

---

vroegere uitspraken of persoonlijke sententiën in hun nadeel weigerde de massa consequent aan te nemen. Dat gelukte, d.i. daarmede vereenigde zij zich eerst ten tijde van rabbi Aboeha.

Kirchheim in zijn „*Karmé-sjomeroon*" (Introductio in librum Talmudicum de Samaritanis, Frankfort, 1851) houdt Joh. IV : 9 voor één gezegde, door de Samaritaansche vrouw gesproken, en verklaart haar zelve voor onwetend. Dat is minder juist. De schrijver van dit Evangelie is in de toelichting niet te miskennen: „De Joden houden met (niet: met *ons*, maar met) de Samaritanen geen gemeenschap." Terecht noemt Jost dit (in zijn Geschichte der Juden, Leipzig, 1857, Boek I, bl. 61) „eene teekening der volksmeening naar het leven"; maar evenzeer teekent de algemeenheid van het Johanneesche gezegde een legalen of feitelijken toestand, en nu rijst de vraag: Hoe komt de vervaardiger van dit Evangelie aan de kennis van een toestand, die eerst uit den aanvang der vierde eeuw dateert? Die vraag klemt te meer, omdat de vermelde beschuldiging meer van de Babylonische, dan van de Palestijnsche Joden uitging. Zelfs de verzamelaars van den Jeruzalemietischen Talmud tastten omtrent de ware reden der legale en feitelijke verhouding in het duister; zij behielpen zich met *on dits*. Volgens den één geneerden de Samaritanen zich niet, verboden wijn te drinken; volgens den ander waren zij op het stuk van ritueele spijsbereiding niet te vertrouwen; volgens een ander zocht men maar een voorwendsel, om van hen af te komen, wijl zij een anderen heiligen tempel dan dien van Jeruzalem hadden; naar een vierde bleek uit zeker gezegde van Diocletianus, dat hij hen niet onder de Joden rekende. Een vijfde meent te hebben gehoord, dat zij zoo iets als eene duif op hun heiligen berg hadden en er wijn voor plengden. Zoo weinig kenden die Palestijnsche verzamelaars de oorzaak; zoo weinig zeker waren zij. En deze Evangelist is eenige eeuwen vroeger op de hoogte eener zooveel later ontstane en besliste aangelegenheid ! !

van u zelven zijt (als gij u kunt bedwingen), „drink hier dan geen wijn," adviseerde de schrijver. Maar rabbi Simon ben Eläzar hernam: „Ik ben heer en zelfs koning over mij zelven, derhalve breng." Samaritaansche wijn had voor den rabbi niets ongeoorloofds. — Cholien, fol. 6*a*. „Rab Jitzchak ben Joseph zond naar rabbi Aboeha, om hem Samaritaansche wijn te bezorgen. Toen ontmoetten beiden den ouden (profeet Elia, volgens anderen het hoofd der academie), die hun vroeg, of er dan geene lieden meer hier zijn, die de Leer in acht nemen. Rabbi Jitzchak volhardde evenwel bij zijn verzoek." Zie Jerusjalmi Aboda Zara, slot.— Cholien, fol 5*b*. „Rab Nachman bar Jitzchak verhaalt uit rabbi Asi's naam: „Ik zag rabbi Jochanan nuttigen van een beest, dat een Samaritaan had geslacht." Ook rabbi Asi deed dit zonder gemoedsbezwaar."

Joh. IV : 12—14. De Samaritaansche tot Jezus: „Zijt gij dan meer dan onze vader Jakob? Die heeft ons de put gegeven en hij zelf dronk daaruit en zijn kroost en zijn vee." Jezus tot haar: „Elk, die van dit bronwater drinkt, zal wederom dorsten. Maar wie zal drinken van het water, dat ik hem geef, (de Leer) hem zal in eeuwigheid niet dorsten."

De Jakobsbron (Gen. XXIX, XXXIII) ligt bij Sichar, een vlek ten zuidoosten van Sechém, het Séchoe van I Sam. XIX : 22. — Berésjiet rabba, fol. 62*b*. „Uit deze bron drenken de herders de kudden," (Gen. XIX : 12) dat zijn de leeraren, die het volk uit de bron der Leer drenken. Rabbi Hosangja zegt: „Waarom heette het in den tempel „*beth hasjoëba*" (huis der waterschepping)? Omdat

Israël van daaruit met den heiligen geest werd gedrenkt. — Ibid. Eene andere homiletische verklaring. „Er was eene bron in het veld," dat is de Sinai. „Daar legerden drie kudden omheen," dat zijn de priesters, levieten en leeken. „Over die bron was een groote steen," dat is de majesteit Gods, die reinheid van wandel wil voor de Leer. „Uit deze bron drenkten de herders," daar hoorde de menigte den decaloog." Nog eene toepassing. „Er was eene bron in het veld," dat is de Synagoge. „daaromheen waren drie kudden gelegerd," dat zijn de drie categorieën der voor de Tora geroepenen. „Uit deze bron drenkten de herders de kudden," dat is, daar worden allen met de kennis der Leer gedrenkt. „Over de bron was een groote steen," dat is de kwade hartstocht, die het drinken verhindert. Meermalen rollen de herders dien steen van de bron af, maar ook meermalen plaatste de menigte, verliet zij den tempel, den steen weder over de bron!"

Joh. IV : 22. „Gijlieden (Samaritanen) aanbidt wat gij niet weet; „wij aanbidden wat wij weten." Vs. 23. „De ware aanbidders van den Vader aanbidden Hem in geest en waarheid; hen zoekt de Vader dan ook."

In deze tegenstelling ligt, meen ik, eene niet onduidelijke zinspeling op datgene, waarvan het Phariseïsme de Samaritanen verdacht hield: geheime afgoderij. Zie het citaat uit Cholien, fol. 6*a* in de noot op Joh. IV : 9. Rabbi Akiba, rabbi Juda de heilige en rabbi Méier hielden de Samaritanen voor

„géré-arajot" (leeuwen-proselieten.) Zie over dien naam het verhaal in II Koningen XVII : 25 en volgg. — Sommigen geven de volgende onaannemelijke beteekenis aan vs. 22: „U, Samaritanen, is de aanbidding op den in vs. 20, 21 vermelden berg niet voorgeschreven, ons daarentegen die te Jeruzalem wel." In den Samaritaanschen bijbel luidt Deut. XXVII : 4, 5 aldus: „Als gij den Jordaan zult zijn overgetrokken, dan zult gij de steenen, waaromtrent ik u heden gebied, op den berg Geriziem oprichten en gij zult daarvan een altaar voor den Heer, uwen God bouwen en Hem daar brandoffers brengen." Het woord „Ebal" in den Joodschen bijbel werd dus, om de Samaritaansche tempelplaats te wettigen, in „Geriziem" veranderd. Jerusjalmi Sota, fol. 171*a* en Jebamot, fol. 3*b* komen tegen deze tendenzieuse tekstverandering evenals het Babylon. Sota, fol. 33*a* in scherp verzet.

Joh. V : 17. Jezus tot de Joden, die hem zochten te dooden, omdat hij op den sabbat zieken had genezen: „Mijn Vader werkt tot nu toe (voortdurend) en ik werk ook."

Berésjiet rabba, fol. 9*b*. „De tyran Rufus vroeg aan rabbi Akiba: Gij zegt, dat God den sabbat in eere houdt, maar dan moest Hij de winden niet laten waaien en de gewassen niet doen groeien. Nu werkt Hij toch op dien dag?" Volkomen juist," lichtte de rabbi toe, „maar het bezit van de wereld deelt Hij met niemand, bijgevolg is Hem daarin als Eenige

vrij te arbeiden, ook op den sabbat." — Sjemot rabba, fol. 11*a*. „Gedurende de zes eerste dagen *schiep* God, van toen af *arbeidde* Hij, of beter, arbeidt de wereld in Hem. Eene gelijkenis. Zeker koning had een tuin, waarin hij allerlei boomen plantte en dien hij alleen bearbeidde. Na zekeren tijd zeide hij tot zijne inmiddels groot geworden kinderen: Ziethier den tuin, dien ik zelf heb aangelegd, beplant en behoed. Van nu af behoort hij u toe; maar wat ik u verzoek is: Behoedt en bewerkt hem zoo zorgvuldig en liefderijk als ik." De Koning is God, de tuin is de aarde en de kinderen zijn de menschen. God zegt hun: „Ik heb de aarde vol zorgvuldigheid en liefde zelf gemaakt; ik geef haar u over; houdt *haar* door arbeid en liefde in stand, en behoudt u door behoorlijke rust na den arbeid." — Tanchoema, Gen., fol. 1*a*. „Toen God de wereld in zes dagen had voortgebracht, stelde Hij den zevenden als feestdag in, gelijk de mensch een feest aanricht, als hij een huis gebouwd en in orde gebracht heeft. Wel staat er: „en God rustte op den zevenden dag," doch dit is alleen gezegd, opdat wij, die er behoefte aan hebben, zullen rusten." — Ibid. „Elke handeling ten goede is op den sabbat geoorloofd:

ziekengenezing, menschenredding, onderwijs, weldadigheid, beraadslaging in het algemeen belang, verloving, Leerstudie enz."

Joh. V : 23. „Opdat zij allen den Zoon eeren, gelijk zij het den Vader doen. Wie den Zoon niet eert, eert ook den Vader niet."

Abot, Afd. IV, § 12. „De eer van uwen leerling zij u als uwe eigene eer, de eer uws makkers als het ontzag voor uwen meester en het ontzag voor uwen meester als de eerbied voor God." — Sabbat, fol. 30*b*. „Elk discipel, zittende voor zijn meester, wiens lippen niet druppen van ontzag, diens lippen verschroeien." — Eroebien, fol. 63*a*. „Wie de eer zijns meesters aantast, of het ontzag voor hem in iets verkort, komt als het ware tegen Gods eer in verzet, maar is het om de eer Gods te doen, d. i. handelt of onderwijst de leeraar zóó, dat Gods eer wordt geschonden, dan mag men den leeraar niet ontzien."

Joh. V : 30. „Zooals (omdat) ik hoor, (luister, gehoorzaam) oordeel ik en daarom is mij oordeel rechtvaardig. Niet mijn wil zoek ik, maar den wil des Vaders, die mij heeft gezonden."

Synhedrien, fol. 7*a* en Sabbat, fol. 10*a*. „Elke rechter, die naar zijne waarheid (diepe overtuiging) rechtspreekt, is zoo groot, als hadde hij God bij de schepping geholpen" (gelijk God de orde in het heelal bewaart, zoo handhaaft hij de orde in de maatschappij). — Midrasj Tehilliem, fol. 31*b*. „God spreekt tot de rechters: „Ik noem u *Eholiem*" (Gode gelijk, zie Ps. LXXXII : 6), maar alleen dan, als gij rechtvaardig recht doet. Zoo niet, dan zijt gij *menschen* (Ibid. vs. 7) en zult gij als zoodanig sterven."

Joh. V : 30. „Indien ik van mij zelven getuig, mijn getuigenis is dan niet waarachtig."

Ketoebot, Afd. II, § 9. „Niemand is in zijne eigen zaak geloofwaardig." Dat antwoordt de meerderheid aan rabbi Zecharja, die aldaar van een minder streng gevoelen is. — Ibid. fol. 27*b*. „Niemand is in zijne eigen zaak getuige."

Joh. VII : 7. „De wereld zal ulieden niet haten; maar mij haat zij, omdat ik van haar getuig, dat hare werken boos zijn."

Sabbat, fol. 32*a*. Rab Papa zegt: „Aan de deur des winkels (der welvaart) zijn vele vrienden en kennissen; aan de deur der bestraffing zijn zij niet te vinden." — Ketoebot, fol. 105*b*. „Staat een jong leeraar in groote gunst bij zijne gemeente, dan is dit soms niet om zijne voortreffelijkheden, maar omdat hij haar in de hemelsche dingen niet bestraft." — Jalk. Jer., § 306, Taäniet, fol. 4*a*. „Is een jong leeraar soms scherp, dan is het de ijver voor de Leer, die hem er toe brengt."

Joh. VII : 17. „Indien iemand haren wil (de voorschriften mijner Leer) doet, zoo zal hij erkennen, of zij uit God is."

Synhedrien, fol. 91*a*. „Wie zegt: De Leer is niet van God, hij heeft geen deel aan het eeuwige leven." — Sjemot rabba, fol. 109*a*. „Zegt den vrome, dat het goed is en dat hij de vruchten zijner daden zal genieten," (Jes. III : 10) onder dat „goede" is de Leer te verstaan; zij omvat al het goede, gelijk God, die (Ps. CXLV : 9) „Goed is voor allen." — Tanchoema op Exod. XV : 26. „Kom en zie, hoe goed de Heilige, geloofd zij Hij, handelt en hoe anders de menschen. Geeft de een den ander een geneesmiddel, zoo is dit goed voor

den een, maar slecht voor den ander. God gaf Zijne Wet, en zij is een geneesmiddel voor allen." — Aboda Zara, fol. 17*b*. „Wie de Tora uitsluitend bestudeert (d. i. zonder er naar te leven) is, als bestond God niet voor hem." = Ibid., fol. 19*b*. „Wie zich met de Leer bezig houdt, is gelukkig in zijne ondernemingen (heeft het geluk). Rabbi Josua ben Levie zegt: dit staat in de Wet, wordt herhaald in de Profeten en gestaafd door de Geschriften." Daarvoor citeert hij Deut. XXIX : 8, Jos. I : 8 en Ps. I : 3.

Joh. VII : 22. „Mozes gaf u de besnijdenis en gij besnijdt den mensch op den sabbat." Vs. 23. „Als nu de mensch op den sabbat de besnijdenis ontvangt, opdat de wet van Mozes niet worde overtreden, waarom zijt gij dan toornig op mij, dat ik op den sabbat een geheelen mensch gezond heb gemaakt?"

Eene zuiver Tamudische decisie. Sabbat, fol. 132*a*, Joma, fol. 95*b*. Rabbi Eläzar zegt: „De besnijdenis, die toch maar één van des menschen leden betreft, stelt den sabbat op zijde, hoeveel te eerder dan de genezing van den vollen mensch met al zijne ledematen." Zie ook Tanchoema, fol. 1*a*.

Joh. VIII : 17, 18, „Er is in uwe wet geschreven, dat het getuigenis van twee menschen waarachtig is. Ik ben het, die voor mij zelven getuig en de Vader, die Mij heeft gezonden, getuigt voor Mij."

Vreemde uitspraak, om meer dan ééne reden! 1°. als betrof het hier een lijfstraffelijk of civiel proces; 2°. alsof *eigen* getuigenis, dat in V : 30 niet waarachtig wordt genoemd, in casu een getuigenis ware; 3°. alsof God de tweede *menschelijke* getuige kon zijn, en 4°. alsof — gesteld zelfs, Jezus werd reeds als „*mésiet* en *medieach*" (verleider tot afgoderij), de zwaarste misdaad in

Israël, aangeklaagd — de berechting er van bij de volksschare en niet bij het Synhedrien berustte! Intusschen ligt de verklaring grootendeels in rabbijnsche gezegden. Sjemot rabba, fol. 110*b* en 111*a*. Rabbi Jitzchak zeide: „Wat de profeten eenmaal zouden verkondigen, dat hoorden zij reeds aan den voet van Sinai (d. i. de waarheden op Sinai gepredikt, werden grondslag en inhoud hunner profetie). Ieder ontving daar zijn aandeel, de opdracht, de roeping, zelfs iedere wijze uit lateren tijd. Daarvan is de Sinai getuige, getuige is ook God,die er op sprak en inspireerde. Tot gansch uwe gemeente sprak de Heer, (Deut. V : 19) „met eene stem, die niet ophoudt, d. i. tot alle geslachten en in alle tijden." — Midrasj Tehilliem, fol. 54*a*. „Uw woord, o Eeuwige, staat in den hemel voor de eeuwigheid vast," (Ps. CXIX : 90) en evenzoo (Jesaja XL : 8) „Het woord onzes Gods bestaat eeuwig," waarom? „Omdat God het met getuigenissen zonder tal omringde. Niet één of twee getuigen, maar het gansche hemelsche getuigenheir getuigt voor dit Zijn woord en waakt er over." — Debariem rabba, fol. 224*b*. „Mozes nam den hemel en de aarde tot getuigen, wijl zij Israël tot blijvende getuigen moesten strekken. Eene gelijkenis. Zeker

koning had een zoon, wien hij twee opvoeders gaf, die zich geheel aan hem hechtten. Al de blijken van 's vorsten genegenheid en voldoening over 's prinsen gedrag deed hij hem door die paedagogen uitreiken. Toen de prins later huwde, wie waren zijne trouwgetuigen? Natuurlijk, zijne opvoeders."

Joh. VIII : 19. „Indien gij mij kendet, zoo zoudt gij ook mijn Vader kennen."

Makkot, fol. 223*a*. Van de lederen geeselroede. De bekende Galileër predikte: Jes. I: 3. „De os kent zijn eigenaar en de ezel de kribbe zijns heeren, maar Israël kent Mij niet (wil Mij niet kennen), Mijn volk verstaat Mij niet," welnu, zegt de Heilige, geloofd zij Hij, dat dan kome wie wel de kribbe zijns heeren kent en straffe hem, die haar niet wil kennen." — Gittien, fol. 57*b*. „Men bracht eene vrouw met hare zeven kinderen voor den Keizer (Vespasianus). „Buigt voor deze goden," beval men hun; maar zij weigerden ieder afzonderlijk, allen voor één en één voor allen. „Er staat geschreven," (Deut. IV: 49) zeide de een o. a. „Ken den Eeuwige en neem u ter harte, dat Hij God is in den hemel daar boven en op de aarde hier beneden." — Roosj Hasjana, fol. 32*b*. „Het is op den nieuwjaarsdag plicht, Gods heerschappij openlijk te erkennen. Rabbi José noemt tot bewijs den zoo even aangehaalden tekst."

Joh. VIII : 28. „Gij zult beseffen, dat ik niets van mij zelven doe, maar dat ik deze dingen spreek, gelijk mijn Vader mij heeft geleerd."

Berachot, fol. 6*b* en 9*b*. „Rabbi Aboeha vraagt: Waarom bad Elia twee malen „verhoor mij, o God?" Dit leert ons, antwoordt hij, dat Elia aldus tot Hem sprak: „Heer der wereld! Verhoor mij, dat vuur uit den hemel kome en vertere al wat op het altaar ligt, en verhoor mij dan nogmaals, dat zij niet denken, ik doe dat alles met toovermiddelen." — Sopheriem, Afd. XIII, § 8. „Ezra loofde den Eeuwige, den grooten God," (Nehem. VIII : 6) waardoor? Doordien hij Gods volle majesteit den volke bekend maakte." Zie ook Joma, fol. 69*b*..

Joh. VIII : 39. „Waart gij werkelijk kinderen van Abraham, gij zoudt de werken Abrahams doen."

Sabbat, fol. 55*a*. Samuel zegt: „De verdiensten der aartsvaderen hebben (voor hunne nakomelingen) reeds lang opgehouden. Van wanneer af? Rab. antwoordt: „Van Hoséa ben Beérie (van de ontaarding) af." (*)

(*) In zijn „*Evangelie en Talmud*," bl. 44, rekent de heer Oort „de verdiensten der vaderen, die den kinderen ten goede komen, de voorspraak der vromen enz. tot de hoofdbeginselen der Talmudische opvatting van 's menschen roeping." Onomwondener tegenspraak dan de Talmud zelf hem hier geeft, zal de hoogleeraar wel niet begeeren. Doet de Jood in zijne gebeden een beroep op de nagedachtenis zijner aartsvaderen, dan beduidt dit eenvoudig: „Gedenk, o Heer, de belofte die Gij hun deedt, dat hun kroost nimmer zal ondergaan!" Wel geen *recht*, maar toch *aanleiding* tot deze herinnering gaven hem de godzalige vervolgingen in de laatste achttien eeuwen meer dan genoeg. Of het overigens zoo afkeurenswaard is, zich te beroepen op „eene goede afkomst," op vrome, deugdzame voorvaderen, wil ik hier slechts in het voorbijgaan hebben gevraagd. Hoe luider dat beroep, hoe grooter de plicht, om hen te evenaren. En let wel. Nooit roemt de Jood op een adel, op het slagveld verkregen; nooit noemt hij zich een

Joh. VIII : 56. „Abraham, uw vader, verlangde met vreugde, mijn dag (mijne komst) te zien; hij zag dien werkelijk en was verblijd."

Dit is alleen uit het volgende te begrijpen. Berésjiet rabba, fol. 39*b*. „En de Eeuwige zeide tot Abraham: „Weet, dat uw kroost vreemdeling zal wezen in een hem niet behoorend (hem niet welwillend, ja, hem vijandig) land," (Gen. XV : 13) God toonde hem, behalve de Egyptische verdrukking, die van Babel, Medië, Griekenland en Edom (Rome). „Weet," sprak Hij tot Abraham, „dat Ik uwe kinderen zal verspreiden, maar dat Ik ze ook zal verzamelen. Ik zal hen verpanden (belasten), maar ook vrij maken (ontlasten). Ik zal hen dienstbaar doen zijn, maar ook verlossen. En de staten, die hen zullen hebben verdrukt, zal *Ik* treffen.

Joh. VIII : 58. „Eer Abraham was, was Ik."

In Messiaanschen zin houdt dit door het vorige citaat op, mystisch te zijn. In moreelen zin geeft alweêr het rabbinisme opheldering. Jezus identificeerde zich met de Leer, en nu was deze, luidens Pirké de rabbi Eliëzer, Afd. VI, reeds vóór de schepping aanwezig" (was zij de zedelijke voorwaarde voor de schepping).

Joh. X : 28. „En ik geef hun het eeuwige leven (het eeuwige voortbestaan), en zij zullen niet

Megilla, fol. 11*a*. „En met dit al (niettegenstaande hunne zonden) zal Ik hen niet zóó verwerpen en

---

zoon van Mozes, Josua, Barak, Saul, Samuel, David enz., maar een zoon van Abraham, Izaäk en Jakob, omdat hij aan hunne *godsdienstige* voortreffelijkheid gelooft, iets, wat men niet van van allen adelsoorsprong kan zeggen. Zie Wajikra rabba, fol. 155*b* en 146*a*.

verloren gaan in der eeuwigheid en niemand zal hen uit mijne hand rukken."

versmaden, om hen te vernielen en Mijn verbond met hen te breken, want Ik, de Eeuwige, ben hun God," (Lev. XXVI : 44) „Ik zal hen niet verachten," d. i. ten tijde der Grieken, „niet versmaden," d. i. ten tijde van Nebukadnézar, „hen niet vernielen," d. i. ten tijde van Haman, „en Mijn verbond niet met hen breken," d. i. ten tijde der Perzen, „want Ik ben hun God," d. i. ten tijde van Gog en Magog. Naar de *Beraïta*, „tot in de verste toekomst, zoodat geene natie, geen ras Israël immer zal kunnen uitroeien."

Joh. XI : 42. „Doch ik wist, dat Gij (God) mij altijd hoort; maar om der schare wil, die rondom staat, heb ik dit gezegd, opdat zij zou gelooven."

Zuiver Talmudisch. Zie (bl. 274 en 275) de aanteekening op Luk. XI : 5—9.

Joh. XII : 44. „Wie in mij gelooft, gelooft niet in mij, maar in Hem, die mij heeft gezonden." Verg. XIII : 20.

Sjémot rabba, fol. 93*b*. „Dit zal u tot een teeken zijn, dat Ik u heb gezonden: Hebt gij het volk uit Egypte gevoerd, dan zult gij God op dezen berg dienen,"(Exod. III : 12) juist in die godsdienstige roeping (waarvan de verwezenlijking eerst later geschieden, en die dus niet tot een teeken à priori dienen kon) zult gij erkennen, dat Ik met u ben en het volk zal gelooven, dat Ik u heb gezonden. Door de Wet, die uwe begeerte is, te ontvangen, zal Israël vrij worden."

Joh. XII : 46. „Ik (d. i. mijne Leer, die de Leer Gods is, welke

Debariem rabba, fol. 219*b*. „Het gebod is eene kunst-, de Leer het

ik op nieuw leeraar), ik ben een licht, in de wereld gekomen, opdat ieder, die in mij de Leer) gelooft, niet in de duisternis (de zonde) blijve."

zonnelicht," (Spr. VI : 23) en er staat ook: (Ibid. XX : 27) „De ziel des menschen is een licht Gods." Eene gelijkenis. Iemand heeft een wijngaard te Jeruzalem, maar reist naar Galilea. Een ander heeft een wijngaard in Galilea, maar reist naar Jeruzalem; wat doen zij? De een zegt tot den ander: bearbeid gij mijn wijngaard hier, dan bearbeid ik den uwen elders." Zoo ook zegt God tot den mensch: Mijn licht, de Leer, is in uwe hand, uw licht, de ziel, is in de Mijne. Zorgt gij voor Mijn licht, dan zorg Ik voor het uwe. Dooft gij de Leer, Mijn licht uit, dan doof Ik het uwe, de ziel."

Tegen elke vereenzelviging van den mensch met den Schepper Tanchoema, fol. 51*a*. „Met wien wilt gij Mij vergelijken, zoodat Ik waarlijk er mede gelijk zou wezen? zegt de Heilige," (Jes. XL : 25) alleen hij, die werken kan daarstellen als de Mijnen, hij alleen zou Mij gelijk zijn. Ik stelde twee lichten in het eindelooze ruim, de zon voor den dag en de maan voor den nacht; wie twee lichten kan maken als deze, hij zou zijn als Ik." Rabbi Abon roept uit: „Wie is als Gij, o Eeuwige, die de oogen der duisterlingen verlicht! Wie is als Gij, die de hongerigen voedt, de naakten kleedt en de orde in het heelal bewaart!" Midrasj Tehilliem, fol. 1*a*. „Het-

zelfde wordt verklaard van David ten opzichte van Israël. „Wie het goede zoekt, vindt welwillendheid," (Spr. XI : 27), wie was dit? David, die niets dan Israëls welzijn beoogde." Dat wordt met tal van teksten gestaafd. „De beste onder de profeten was Mozes, de beste onder de koningen David." Maar niet alleen David, ook Abraham kwam tot zaligheid der wereld, en gelijk die aartsvader, omdat hij in vroomheid wandelde, een schild werd voor geheel het menschdom, zoo wordt het ieder braaf mensch. Er staat (Ps. LXXXIV : 6) „Heil den *mensch*, wiens macht in U is," daar is geen sprake van Abraham, maar van den mensch, dat is: elk vroom man." (*)

Joh. XII : 47. „Heeft iemand mijne woorden gehoord en ze niet geloofd, dan oordeel ik hem niet; want ik ben gekomen, niet om

Sota, fol. 31*a*. „Grooter is hij, die vroom is uit liefde dan hij, die het uit vrees (voor straf) is. De laatste wordt (Deut. VII : 9)

(*) Te dezer plaatse leest men de volgende schoone parabel, die aan de gelijkenis bij Matth. XIII : 24—30 doet denken. „Zeker koning had een tuin, dien hij ter bearbeiding aan een tuinman overliet. Daarin waren onder meer twee boomen, wier wortels vast in elkander waren gegroeid, zoodat men ze niet kon scheiden. De een was een gezonde, vruchtdragende, de ander echter een giftboom. Toen overlegde de tuinier, maar werd verlegen. „Drenk ik den goeden boom, dan drinkt de giftige meê. Laat ik den slechten zonder water, dan zal hij, o ja, verdorren en sterven, maar dan verdort en sterft ook de goede. Wat te doen?" Welaan, besloot hij, „ik doe mijn plicht en drenk ze beiden. Laat de heer van den tuin handelen, zooals hem behaagt." God zeide tot Abraham: (Gen. XII : 2) „Wees ten zegen," blijf dit, onverschillig of van u ook Ismaël zal uitgaan, onverschillig of onder hen, wie gij zegent, later onwaardigen zullen zijn. Laat de Heer der wereld beslissen, gelijk Hem goed dunkt."

de wereld te oordeelen, maar om haar zalig te maken."

beloond tot in het duizendste geslacht, de eerste echter (Exod. XX : 7) tot in duizenden van geslachten." „God *straft* tot in het *derde* en *vierde* geslacht, maar *beloont* tot in *tienduizenden*. Dit bewijst, dat de Heer vele, vele malen liever zaligt, dan veroordeelt."

Joh. XII : 48. „Wie mij verwerpt en mijne woorden niet wil ontvangen, heeft iets, dat hem oordeelt. Het woord, dat ik heb gesproken, zal hem op den jongsten dag oordeelen."

Berachot, fol. 61*b*. „Rabbi José de Galileër zeide: „De rechtvaardigen, hen oordeelt hunne goede gezindheid; want er is gezegd: (Ps. CIX : 23) „Mijn geweten klopt in mij." De goddeloozen, hen oordeelt hunne booze gezindheid; want er is gezegd: (Ps. XXXVI : 2) „De ondeugd zegt aan het hart des boozen, dat hij God niet voor oogen behoeft te houden." De middelmatigen, hen oordeelt èn het eene èn het andere; want er is gezegd: (Ps. CIX : 31) „Hij staat ter rechterzijde des bedrukten, om hem te redden van wie zijne ziel oordeelen."

Joh. XIII : 8. Jezus tot Petrus: „Indien ik u niet de voeten wasch, dan hebt gij geen deel aan mij." Vs. 12. „Verstaat gij, wat ik u lieden heb gedaan?"

Baba Metziea, fol. 86*b*. „Al wat Abraham zijn gasten deed, deed God veelvuldig zijn nakomelingen terug. Hij gaf water voor hunne voeten, (Gen. XVIII : 4) God gaf Israël de Mirjamsbron in de woestijn en het water uit de rots." Uit de omstandigheid, dat Abraham zijn gasten brood beloofde, maar een rund (vleesch) bracht, trekt rabbi Eläzar aldaar (fol. 87*a*) de les: „De vromen beloven weinig, maar doen veel; de godde-

loozen beloven veel, maar doen... het weinige ook niet." — Berésjiet rabba, fol. 42*b*. Rabbi Eliëzer zeide namens rabbi Simaï: „De Heilige, geloofd zij Hij, sprak tot Abraham aldus: „Gij zeidet, dat er water worde genomen voor het voetenwasschen uwer gasten, bij uw leven zweer Ik, dat Ik dit uwen kinderen zal beloonen." En Israëls reddingslied bij de Roode Zee antwoordde er op, en Israëls bronnenlied mede. En Kenaän, het waterrijke land met zijne wellen en bergstroomen (Deut. VIII : 7) stemde in het accoord, en de toekomst zal dit bij den Messias doen; want (Zecharja XIV : 8) „te dien dage zal levenswater stroomen uit Jeruzalem." Gij zeidet: „Wascht uwe voeten," Ik zal het uw kroost doen, (Ezech. XVI : 9) „het rein wasschen met water," en in de beloofde toekomst (Jes. IV : 4) „de smet Zions en het bloed Jeruzalems in rechtvaardigheid wegdoen."

Joh. XIII : 24. „Indien dan ik uwe voeten heb gewasschen, zoo zijt gij verplicht, elkanders voeten te wasschen."

Elkanders voeten wasschen — elkander van dienst, elkander nuttig wezen. Baba Metziea, fol. 30*b*, Baba Kamma, fol. 99*b* en 100*a*. Rab. Joseph legde den tekst in Exod. XVIII : 20 aldus uit: „Maak hun bekend," dat zij door werkzaamheid in eigen behoeften moeten voorzien, „den weg," d. i. dat zij weldadig moeten wezen, „dien zij hebben te gaan," om kranken te bezoeken, „daarin," dat is de

licht der begrafenis, „het werk," dat is het recht, „hetwelk zij hebben te doen," dat is, meer dan zij strikt verplicht zijn." Met andere woorden: Boven de letter der Wet staat broederlijk dienstbetoon. — Ibid., fol. 32*a*. „Het is plicht, den wrevel tegen den vijand te begraven in het hart, als hij, of zelfs zijn dier hulp noodig heeft."

Joh. XIII : 15. „Ik heb u (met het voetenwasschen) een voorbeeld gegeven, opdat gij, gelijk ik u deed, ook aan anderen zult doen."

Dérech Eretz Zoeta, Afd. I, § 1. „Daaraan herkent men den waren discipel, als hij bescheiden is en nederig, ijverig en voorkomend, bemind en berustend, de zonde vreezend en werkzaam, om het algemeene welzijn te bevorderen." — Kalla, Afd. I. „Vóór alles moet de wijze nederig wezen en onderworpen." — Synhedrien, fol. 43*b*. „Wie bidt, is niet zeker, dat zijn gebed wordt verhoord, de nederige van gemoed kan echter zeker zijn; want (Ps. LI : 19) „Een gebroken hart is als (al) de offers aan God." — Tanchoema, fol. 77*a*. „De Leer wordt daarom bij water vergeleken, omdat water tot *ieders* dienst is; zoo ook zij. En tevens omdat, evenals water in gouden en zilveren vaten bederft, maar in steenen kruiken goed blijft, ook zij alleen in een nederig gemoed tot haar recht komt."

Ioh. XIV : 14. „Wat gij in mijn naam zult begeeren, dat zal ik doen." Vs. 15 herhaalt dit.

Berachot, fol. 6*a*, Abot, Afd. III, § 6. „Indien zelfs een enkel individu voor zich de Leer be-

oefent, dan ook is Gods majesteit bij hem en zegent hem. — Jonathan op Exod. XX : 21. „Overal waar Ik, God, Mijne majesteit laat rusten en gij Mij aanroept, daar zal Ik Mijn zegen heenzenden en u zegenen."

Joh. XIV : 16. „Ik zal den Vader bidden, u een anderen trooster te geven, opdat hij bij u blijve in eeuwigheid," Vs. 17. „den geest der waarheid, dien de (zondige) wereld niet ontvangt, wijl zij hem niet ziet, niet kent." Verg. XV : 26 en 27.

Echa rabbati, fol. 45*b*. „Rabbi Levie zegt: „Overal waar, gelijk hier bij den wanhopigen uitroep: (Klaagl. I : 2) „Zij heeft onder al hare vrienden geen trooster," eene smartelijke *negatie* („niet" of „geen") staat, daar volgde een gelukkige ommekeer. Zoo is gezegd: (Gen. XI : 30) „en Sara was onvruchtbaar, zij had *geen* kind," doch weldra wordt verhaald: (Ibid. XXI : 1) „en de Eeuwige gedacht Sara en zij baarde een zoon." Omtrent Hanna heette het eerst: (I Sam. I : 2) „En Hanna had *geene* kinderen," spoedig daarna: (Ibid II : 21) „want God had Hanna bedacht." Zoo ook hier. Van Zion werd gezegd: (Jer. XXX : 17) „het heeft *geen* verlosser," het antwoord is: (Jes. LIX : 20) „tot Zion zal de Verlosser komen." Hier: „heeft Jeruzalem, de eenzame stad, *geen* trooster," goed, zegt God, (Ibid. LI : 12) maar Ik, Ik ben het, die u troost."

Joh. XIV : 20. „Op dien dag (der wederverschijning) zult gij bekennen, dat ik in den Vader ben en gij in mij en ik in u."

Sjemot rabba, fol. 115. „Neemt Mij eene heffing," (Exod. XXV : 2) dat is het wat geschreven staat: (Spr. III : 2) „Want eene goede leer (letterl. een goede koop) gaf

Ik u, verlaat daarom Mijne Tora niet." Zie, zegt rabbi Barachja, als iemand iets hem dierbaars verkoopt, dan is hij, al krijgt hij er de waarde voor, bedroefd. God echter gaf Zijne Leer, en verblijdde zich niettemin. Als iemand iets op de markt koopt, koopt hij toch den eigenaar, den verkooper niet meê. De Heilige echter zeide: „neemt *Mij*, dat is: Wie Mijne *Leer* ontvangt, ontvangt *Mij*, en wie haar houdt, in hem woon Ik en hij is in Mij." — Berésjiet rabba, fol. 16*b*. Rabbi Aba bar Kahana zegt: „Toen Adam zondigde, week de majesteid Gods naar den eersten, bij Kajins zonde naar den tweeden, om Eno's eeuw naar den derden, om het geslacht van den zondvloed naar den vierden, wegens Babels eeuw naar den vijfden, om Sodoms zonde naar den zesden en ter zake van Egypte's ontaarding naar den zevenden hemel. Toen stonden zeven vromen op en trokken haar weêr aan: Abraham, Izaäk, Jakob, Levi, Kehat, Amram en Mozes. Telkens kwam zij van hemel tot hemel afwaarts, totdat Mozes haar van den hemel op de aarde bracht."

Joh. XIV ; 29. „En nu heb ik het u gezegd, eer het is geschied, opdat, als het geschied zal zijn, gij zult gelooven."

Sjemot rabba, fol. 93*b*. „Dit zij u tot een teeken: als gij het volk uit Egypte zult hebben gevoerd, zult gijlieden God op dezen berg (Horeb) dienen," (Exod. III : 12) hoe kan eene *latere* gebeurtenis

het teeken zijn voor *dadelijke* geloofvaardigheid? Antwoord. Zij was de voorwaarde, de richting, het doel. Alleen het woord *anochie* (ik) was het teeken voor elke verlossing Israëls. „*Ik* daal met u naar Egypte af," (Gen. XLVI : 4) „*Ik* ben uw Heer, die u uit Egypte heb verlost," (Exod. XX : 2) en „*Ik* zal u Elia den profeet zenden," (Malachie III : 23) om u te bevrijden."

Joh. XV : 15. „Ik heet u nooit meer dienaren, want die weten niet, wat de heer doet; maar ik heet u vrienden, vertrouwden, daar ik u alles heb medegedeeld, wat mijn Vader mij zeide."

Kiddoesjien, fol. 36*a*. „Kinderen zijt gij den Heer uwen God," indien gij u als kinderen gedraagt." — Synhedrien, fol 98*a*. „Rabbi Jochanan zegt: De Messias komt niet, tenzij het gansche geslacht òf geheel vroom, òf geheel schuldig is." — Baba Batra, fol. 10*a*. „Gedraagt Israël zich welgevallig voor den Heer, dan is het Zijn kind; doet het Gods wil niet, dan is het Zijn knecht." — Tanchoema, fol. 40*b*. „Van mond tot mond sprak Ik," zegt de Heer, „met Mozes," (Num. XII : 8) omdat hij Mijn vertrouwde en vriend was. „Hij zag Mijne gestalte," d. i. „hij begreep Mij ten volle in hetgeen Ik wil en bedoel. Wie Mij kent, voor hem is Mijne Leer een gezicht (eene heldere zaak); wie Mij niet kent, voor hem heeft zij raadsels." — Debariem rabba, fol. 234*a*. „Rabbi Juda ben Sjalloem zegt: God sprak tot Irsaël: „Alleen Mijne wet kan u tot Mijne kin-

deren maken. Wenscht gij als kinderen te worden behandeld, neemt haar dan met goed te doen in acht, en gij zult zien, dat gij Mij werkelijk geliefde kinderen zijt." — Sjemot rabba, fol. 108*a*. „Voorwaar, Hij, God, is uw Vader, uw Eigenaar," (Deut. XXXII : 6) als Hij Vader is, waartoe dan nog Eigenaar? En is Hij Eigenaar, hoe is Hij dan Vader? Antwoord. „Zoolang Israël den wil des Alomtegenwoordigen doet, erbarmt Hij zich over hen als een vader over de kinderen. Doet het dien wil niet, dan handelt Hij als een eigenaar met zijne knechten. Gehoorzamen dezen niet vrijwillig, dan worden zij er toe gedwongen. Zoo ook zult gij goed- of kwaadschiks Zijn wil moeten doen, als ge weêrspannig zijt. Voor kinderen is Hij een Vader, voor knechten een Eigenaar." — Midrasj Hooglied, fol. 12*b*. „Ik behoor mijn vriend en mijn vriend behoort mij toe," (Ibid. II : 16 en VI : 3) de Kenéset Jisraël (het Jodendom) zegt: „Hij is mij tot God en ik ben Hem tot een volk; Hij is mij een Vader, ik ben Hem een kind; Hij is mijn Herder, ik ben Zijne kudde; Hij is mijn Wachter, ik ben Zijn wijngaard; Hij is mijn lied, ik ben Zijn zanger; Hij neemt mijne partij op, terwijl ik Hem, helaas, menigmaal vertoorn." Dat

alles wordt met Bijbelteksten gestaafd.

Joh. XV : 16. „Gij hebt mij niet uitverkoren, maar ik u, en ik heb u gesteld, dat gij zoudt heengaan, om vruchten te dragen en dat uwe vrucht blijve."

Debariem rabba, fol. 216*a*. „Welk groot volk is er, waaraan zijn God zoo nabij is als ons de Heer onze God?" (Deut. IV : 7) „zie, heeft iemand een rijken bloedverwant, dan kent en erkent hij hij hem gaarne; maar is de bloedverwant arm, dan verloochent hij hem en zegt, dat hij niet tot de familie behoort. Niet alzoo de Heilige, geloofd zij Hij. Israël verkoos Hem niet, maar Hij begeerde Israël, al was dit verdrukt en veracht in Egypte. Hij noemde Zich hun nabestaande en hen de Zijnen: (Ps. CXLVIII : slot) „Aan de kinderen Israëls, het volk, dat Hem na bestaat." En erkent de mensch zijn arm familielid, dan stelt hij zich in dat geval toch boven hem en blijft hij de voorname persoon. Niet alzoo God. Hij heet Israël toch niet Zijn naastbestaande, maar Zichzelven de naastbestaanden van Israël." — Berésjiet rabba, fol. 34*b*. „De Eeuwige zeide tot Abraham," (Gen. XII : 2) Wees ten zegen; lees niet *beracha* (zegen) maar *berécha* (vijver, waterkom). Evenals deze den onreine reinigt, wees ook gij, zuiverende de schuldigen, aantrekkende de verwijderden en afgedwaalden, om hen terug te brengen tot hun hemelschen Vader."

Joh. XV : 18. „Indien de we-

Zie I Sam. VIII : 7. — Sjemot

reld u (zendelingen, dienaren) haat, zoo weet, dat zij het mij (den meester)eerder dan u deed."Vs. 20. „Een dienstknecht is niet meer dan zijn heer. Hebben zij mij vervolgd, zij zullen ook u vervolgen; hebben zij mijn woord bewaard (gevolgd), zij zullen het ook het uwe doen."

Joh. XV : 22. „Indien ik niet ware gekomen en niet tot hen had gesproken, zij zouden geene zonden (geen begrip van zonde) hebben gehad; maar nu hebben zij geen voorwendsel voor hunne zonde" (kunnen zij geene onwetendheid voorwenden). Zie ook Vs. 24.

rabba, fol. 120*a*. „Ik, God, zag dit volk," (Exod. XXXII : 9) dat is: „Ik doorschouwde het. Dat zeide Ik u, Mozes, met eene zinspeling *(rao-raïtie)*,(Ex. III:7)in het doornbosch. Gij zaagt slechts één gezicht, Israël de Leer in vrome stemming aan Sinai's voet ontvangen, Ik zag twee gezichten, de Leerontvangst, en de ongehoorzaamheid, de bereidwilligheid en het verzet. Ik zeide u, heen te gaan en af te dalen, (Ibid XIX: 24) ook Ik moest dit wel twee-, driemalen om de verdorvenheid der menschen doen. Het zij den dienaar genoeg, dat hij is als zijn Heer."

Tanchoema, fol. 71*a*. Rabbi Abin zegt: „Van het oogenblik af, dat Israël voor den Sinai stond en de Heilige, geloofd zij Hij, het de Leer gaf, werd ieder zondaar strafbaar. Toen bepaalde Mozes de twee wegen, dien van het goede en dien van het kwade, dien van het leven en dien van den dood, opdat de boozen geen voorwendsel zouden hebben te zeggen: De wereld is er, zonder aanwijzing van den weg, die ten goede en ter zaligheid voert, om hem te betreden, en van een, die naar den ondergang leidt, om hem te mijden." Eene gelijkenis. Een grijsaard, (ervaringrijke, verstandige) zit aan een scheidsweg. Daar verdeelt de weg zich in

tweeën; de een is vol doornen en hinderpalen, de ander effen en zeer bekoorlijk. Maar de eerste voert tot eene lachende, de tweede tot eene woeste vlakte. Nu zegt hij tot den reiziger: „Kies den eersten; al is hij vol distelen, zijn einde is goed." Wie nu naar dien grijsaard luistert, is wijs en vindt zijn loon. Wie niet gehoorzaamt, is dwaas en heeft de onvermijdelijke teleurstelling zichzelven te wijten. Hij was gewaarschuwd. Zoo ook met Mozes. Hij heeft gewaarschuwd en niemand kan zeggen, dat hij het niet heeft geweten."

Joh. XIV : 25. „Deze dingen sprak ik door gelijkenissen tot u; doch de ure komt, dat ik niet meer door gelijkenissen tot u zal spreken, maar u vrij uit van den Vader zal verkondigen."

Wajikra rabba, fol. 199*a*. „De Heilige, geloofd zij Hij, zegt: „In deze wereld profeteeren slechts enkele uitverkorenen, maar in de toekomende zal ieder van Israël zien en voorspellen; want er is (Joël III : 1) beloofd: „Te dien dage stort Ik Mijn geest over al wat vleesch is uit; dan zullen uwe zonen en dochteren profeteeren, uwe grijsaards droomen uitleggen en uwe jongelingen gezichten begrijpen."

Joh. XVI : 26. „Op dien dag zult gij in mijn naam bidden; maar ik zeg u niet, dat ik God voor u bidden zal;" Vs. 27. „want de Vader zelf heeft u lief, omdat gij mij (mijne Leer) hebt lief gehad."

Berachot, fol. 10*a*. „Al wie zijn gebed op eigen verdiensten steunt, hij wordt om de verdiensten van anderen verhoord. Roept hij echter de deugd van anderen in, zoo geschiedt de verhooring om eigen deugd. Mozes beriep zich voor Israëls behoud, zeggende: (Exod.

XXXII : 13) „Gedenk Abraham, Izaäk en Israël," de redding kwam zijnentwege. „Hij, God, wilde hen vernielen, (Ps. CVI : 23) „stond Mozes niet voor hen op de bres." Hizkia deed eigen verdiensten gelden, zeggende: (II Kon. XX : 3) „Gedenk, o Heere, hoe ik steeds in vroomheid voor U heb gewandeld," zijne redding kwam om de verdienste van David, (Ibid. XX : 6) „Ik zal deze stad tot schild wezen om Mij en om David." — Makkot fol. 23[b]. „De Heilige, geloofd zij Hij, wilde Israël gelukkig maken (*), daarom

(*) De heer Oort gebruikt op bl. 50 van zijn „*Evangelie en Talmud*" deze plaats als bewijs, onder meer, dat de leer des Talmuds tot „*loondienst*" voert. Hij vertaalt: „Omdat de Heilige, die geloofd zij, Israël *vele verdiensten* wilde geven, vermenigvuldigde Hij voor hen wet en geboden." De klemtoon ligt om het bewijs op die „vermeerdering van verdiensten" door wet en gebod. Het onjuiste er van is een gevolg van onjuiste vertaling. Het verbum „*lezakkôt*" in het citaat komt overeen met en zegt zooveel als „*letzaréf*," om te louteren. „*Zechoet*," gewoonlijk als „verdienste" opgevat, is naar de oorspronkelijke beteekenis iets anders, en wel deugd, loutering, (van „*zachoo*") reinheid, zaliging. „De strekking van de voorschriften der Leer," onderricht de Talmud, is, om den mensch van wilden hartstocht vrij te maken, (Aboda Zara fol. 5[a]) zijne ziel te louteren, zijn gemoed te veredelen. „*Zechoet abot*" is niet „de verdienste der Vaderen" bij voorkeur, maar veeleer hunne deugd, hunne edele gezindheid, hun voorbeeld, dat den kinderen tot les en opwekking ten goede kan komen. Als rechtsterm is „*zechoet*" vrijspraak, verklaring van onschuld, in tegenstelling van „*choob*," schuld, misdrijf. Als religieuse uitdrukking staat „*zechoet*" tegen „*chét*," zonde over. Wie anderen tot het goede brengt, heet „*mezakké*" en hunne deugd, leert Abot, Afd. V, § 18, hangt aan hem, d. i. wordt *zijn* werk. De voornaamste „*mezakké*" is Mozes, omdat zijne Leer enkel deugd beoogt. Eerst het latere spraakgebruik verbond oorzaak met gevolg en verstond onder „*zechoet*" ook het resultaat der deugd, zaligheid.

Tegen loondienst, d. i. tegen het goede doen *om* loon, met berekening, verzet de Talmud zich zeer stellig. Kiddoesjien, fol. 39[b]. „Loon voor goede daden gewordt in deze wereld niet." Abot, Afd. I, § 3. „Dien den Heer niet om loon te ontvangen," „denn," zoo luidt de juiste opmerking, „dass man

gaf Hij het rijke Leer en vele geboden. Zoo is er (Jes. XLII:

Gott diene ohne die Absicht, Lohn zu erhalten, ist eine billiger Forderung, als Gott zu dienen in der Voraussetzung, keinen Lohn zu erhalten, weil da keine Verdienst wäre." — In Horiot, fol. 10b wordt op elke gebodsvervulling, die uitsluitend ter eere Gods gebeurt, toegepast: (Hoséa XIV : 10) „Rechtvaardig zijn 's Heeren wegen, de braven bewandelen ze." Geschiedt zij zonder die bedoeling, dan heet het: (Ibid.) „De snooden struikelen er op." — Aldaar en in Nazier fol. 23b zegt rab Nachman bar Jitzchak: „Eene zonde ter eere Gods staat hooger, dan eene vrome daad met minder vrome bedoeling." — Berachot, fol. 33b. „De schoonste belooning, die de Heilige, geloofd zij Hij, in Zijne schatkamer heeft, is de godsvrucht." — Eroebien, fol. 22a, Aboda Zara, fol. 3a en 4b. „Heden (in dit leven) de goede daad, maar eerst morgen (in het toekomstige) het loon." — Abot, Afd. I, § 1. Gij kent het loon voor vrome verrichtingen niet." — Ibid., Afd. IV, § 2. „Het loon der deugd is deugd." — In Beetza, fol. 16a wordt Hillel boven Sjammai geprezen, omdat hetgeen hij dag aan dag deed, louter ter eere Gods was," — Jerus. Péa, Afd. I, § 1. „De Heilige, geloofd zij Hij, heeft het loon der geboden opgeheven, opdat de vromen ze slechts uit zuiver geloof volbrengen." Rabbi Acha zegt: „Onthoud u evenwel niet van één gebod, want gij weet niet, uit welk het eeuwige leven voortkomt." — Ibid. „In ééne zaak zijn Leerstudie en vroomheid gelijk, te weten: dat zij achting geven in deze en leven in de toekomende wereld." — Kiddoesjien, fol. 39b, Cholien, fol. 142a. „Er is geen enkel gebod in de Leer, waarvan de belooning, zelfs als die er vlak naast staat, niet met de herleving der dooden nauw zamenhangt", d. i. waarvan de belooning niet eerst na den dood plaats heeft. Zie, bij het gebod van eerbied jegens ouders wordt beloofd: „opdat uwe dagen verlengd worden." Diezelfde belofte komt ook voor bij het gebod, de moeder van een nest vogels vrij te laten. Beveelt nu de vader den zoon, hem de jongen te brengen en de moeder te laten vliegen, en de zoon gehoorzaamt en doet het, maar van den boom of den toren willende afdalen, valt en sterft hij, waar blijft dan die lengte van dagen? Verklaar alzoo, dat „het zal u welgaan" doelt op de wereld van loutere gelukzaligheid, en „de verlenging van dagen" op de wereld van oneindige levenslengte." — Ibid., fol. 40b. „Steeds beschouwe de mensch zich als half goed en half niet goed" (het aantal zijner ondeugden even groot als dat zijner deugden). Zulk een evenwicht sluit reeds van zelf elke aanspraak op verdiensten uit. — Aboda Zara, fol. 19a. „Heil den man, die Gods geboden zeer begeert," (Ps. CXII : 1) heil hem, zegt rabbi Jozua ben Levie, als die begeerte zich bij de geboden bepaalt, maar niet, als zij begeert loon dier geboden." — Ibid fol. 4b. „De geboden, die Israël doet, getuigen voor hem eerst in de toekomende wereld. Dat is ook, leert rabbi Jonathan op fol. 5a, van het individu waar." — Ibid., fol. 5a. „De Leer is aan Israël met geene andere bedoeling gegeven, dan om den invloed van den doodengel (d. i. het kwade, de verleiding) te weren." — Menachot, fol. 44a. „Er is

21) gezegd: De Eeuwige had (aan Israël) begeerte, om Zijner recht-

in de Leer geen gebod, hoe gering ook, dat niet zijn loon heeft in deze en in de volgende wereld." En wat is nu dat loon hier beneden, zal men vragen. Rijkdom, eer, welvaart, roem, aanzien? Niets van dat alles. De Talmud zelf antwoordt. „Eene publieke vrouw werd door den indruk, dien het plotselinge voor oogen krijgen der schouwdraden op een Joodschen bezoeker maakte zoo getroffen, dat zij haar verachtelijk werk liet varen en verzocht, Jodin te worden. Zij wendde zich tot rabbi Chija, die zich eerst van de oprechtheid der vraag verzekerde en zeide: „Ziedaar het loon des geloofs reeds in deze wereld; hoeveel het eenmaal in de andere zal zijn, is mij onbekend."

Deze en soortgelijke anderen kunnen gerust opwegen tegen, of staan naast des hoogleeraars citaten op bl. 44—53, waaronder nog wel verschillenden misverstaan. Zijne aanklacht, dat de Talmud den Jood zou leeren, rekening met God te houden van deugden en zonden, van verdienste en schuld, ja, dat een der meest geliefde onderwerpen der halacha de *becijfering* zou zijn, hoe alles „*maat naar maat*" wordt geregeld, is zoo zeker overdreven, als dat hij, wat hij pag. 51 "*commentaar* op Machilta Exod. XVI" noemt, had kunnen vinden in Chagiega, fol. 3[a], Abot de rabbi Nathan, Afd. XVIII en Tosefta Sota. Dat de ouders verdienstelijk handelden, als zij hunne kinderen meênamen naar de publieke wetsvoorlezingen, al verstonden die er niet alles van, deze Talmudische verzekering is toch waarlijk zoo „loondienstig" niet. Evenmin, dat Israël ten eigen behoeve een tempel bouwde, dien aan Hem wijdde, die hemel en aarde vervult, en er offers in bracht. Evenmin de zinrijke opmerking in Synhedrien, fol. 105[b]: Balak, die Israels ondergang wilde, werd de stamvader van Ruth, die op hare beurt de stammoeder van David werd en bijgevolg ook van den Messias, Israels bevrijder zou worden. Waarom? omdat hij, schoon heiden en handelend uit zelfbehoud, bij de poging, om Israel te doen vervloeken, niettemin aan Jehova offers bracht en Diens heerschappij in dezen vorm huldigde. Evenmin de verklaring, dat het polytheïstische Egypte, luidens Jes. XIX : 16, op eigen bodem een altaar aan Jehova „tot teeken en getuigenis" zal zien oprichten, gelijk eenmaal zijn Pharao moest belijden, dat de Heer aan Israels zijde stond, nadat hij het bestaan van dien Heer had geloochend. Dat was geene „afgeperste belijdenis," zooals de hoogleeraar haar bestempelt, maar eene overtuiging, door groote gebeurtenissen gekweekt. Verre van mij te ontkennen, dat de rabijnen niet soms ook van *aardsche* deugdbelooning spraken; doch zij deden dit nooit en nergens op zoo stuitende wijze, als hun wordt verweten; nooit als eene berekening, als voorwaarde, aanspraak of onvermijdelijk gevolg van het goede. Zij voerden haar als opwekking tot, aanmoediging van deugd aan, Zeker krult een glimlach de lippen van elken Jood, wordt hem in allen ernst als zijn eigen geloof onder de oogen gebracht, „dat hij altijd het recht heeft, bij een onheil te vragen, waarmeê hij dat verdiend, en bij een geluk te roemen, dat God zijne goede werken niet voorbij gezien heeft," of, „dat de

vaardigheids wil, daarom maakte
Hij Zijne Leer groot en heerlijk."

Talmud hem onophoudelijk voor oogen stelt zoowel het loon van elken goeden stap, als de straf op iederen mistred." Joma, fol. 87^{b} wijst hem aan te belijden — en die belijdenis is in zijne *dagelijksche* gebeden overgegaan — dat alle goede daden, deugden en voortreffelijkheden bij God niet als verdiensten kunnen gelden, ja, niet eens een grondslag voor het gebed scheppen. Die grondslag is alleen de barmhartigheid Gods." Zeker ook lacht hij, hoort hij als zijn eigen geloof proclameeren, „dat de kracht der boete vele zonden uitwischt, dat offers, straf, groote verzoendag vergiffenis bewerken; dat de verdiensten der vaderen, de voorspraak der vromen de kinderen en zondaren ten goede komen." Wel weet hij, dat niet „boete," maar „bekeering," d. i. loslating van het kwade een der factoren voor vergiffenis is; dat vasten zonder meer niets baat; dat smart — niet straf — in zoover zij tot inkeer brengt, aanleiding tot verzoening kan worden door verbetering; dat (Synhedrien, fol. 27^{b}) elk beroep op der voorouderen deugd ijdel blijft, als men zelf er zonder is, en dat ieder zijne eigen zonden, niet die zijner vaderen heeft te dragen.

Maar aardsche of hemelsche belooning, hier of hiernamaals, in deze materie staan de Rabbijnen niet lager of hooger dan de Evangeliën, dan Jezus zelf. De bewijslijst zou te lang worden. Ik geef daarom alleen: Matth. V : 20, 22, 29, 30; VI : 2, 5, 16; VII : 11; VIII : 11, 12; X : 42; XI : 32; XIII : 40, 42, 50; XVIII : 8, 9; XIX : 12, 23, 24; XXV : 30 enz. Doch al stond als een paal boven water: „Jezus openbaart een zeer groot vertronwen in 's menschen goeden aanleg en vergenoegt zich hierom, hun het zedelijk ideaal in scherpe trekken voor oogen te houden, de Talmud daarentegen getuigt van zeer weinig vertrouwen," dan nog verdient de vraag overweging: Heeft eene ervaring van *vijftien eeuwen* niet geleerd, dat Jezus' vertrouwen op de massa's te groot was en noodzakelijk op teleurstelling moest uitloopen, tewijl het geringe vertrouwen van den Talmud, meer in harmonie met 's menschen onvolkomenheden, *door den vorm heen* zedelijk leven heeft gekweekt?

C. GELIJKENISSEN.

NIEUW TESTAMENT.

Joh. I : 32. „Ik heb den geest zien nederdalen, die was als eene duif."

Joh. III : 8. „De wind blaast waarheen hij wil en gij hoort zijn geluid, maar gij weet niet, vanwaar hij komt en waar hij heengaat. Zoodanig is een ieder, die uit den geest is geboren."

TALMUD.

Midrasj Hooglied, fol. 12*a*. „In het heilige des heiligen daalde, naar Méïers meening, de geest Gods neder als eene duif."

Hier wordt de dubbele beteekenis van „*roeach*," wind en geest, gebruikt. Ook dit gezegde heeft kennelijk een Rabbijnsch karakter. Midrasj Kohélet, fol. 69*b*. Eene matrona vroeg aan rabbi José ben Chalafta: „Hoe kunt gij beweren, dat de zielen van rechtvaardigen en boozen ten hemel stijgen? Staat dan niet geschreven: (Kohélet, III : 21) „Wie kan weten, of de geest des menschen opwaarts en die van het dier naar beneden gaat?" José antwoordde: „De geest des menschen," d. i. van hem, die waarlijk mensch is, de ziel des vromen, stijgt ten hemel; de „geest van het dier," d. i. van hem, die zich verdierlijkt, van den onrechtvaardige, daalt ter helle. De eene ziel verheft, de andere verlaagt zich; maar beider toekomst is de zaligheid, voor de eerste

dadelijk, voor de tweede eerst na omzwerving en zuivering." — Jerusjalmi Berachot, Afd. IX, Wajikra rabba, fol. 137*b*, Kohélet rabba, fol. 61*b*. „De Heer zegt tot den wind: „Ga heen en omstorm de aarde en vlieg en zwerf rond, maar wordt tevens verzwakt door den tegenstand van bergen en heuvelen, opdat gij Mijne schepselen niet schaadt." — Taäniet, fol. 3*b*. „Rabbi Josua ben Levie zegt: De tekst luidt: (Zecharja II: 10) „Want als de vier winden des hemels verstrooi Ik U;" er staat niet: „*naar* de vier windstreken des hemels," wel, „*als* de vier winden." Gelijk zonder de vier windstroomen de aarde niet kan bestaan (wijl zij luchtzuivering behoeft), zoo kan de (religieuse) wereld niet zonder Israël" (om het zuivere Godsbegrip).

Joh. III : 14. „Gelijk Mozes de slang in de woestijn verhoogde (ophief), zoo moet de zoon des menschen worden verhoogd," Vs. 15. „opdat een ieder, die in hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe."

Roosj Hasjana, Afd. III, § 8. „Vervaardig u eene slang," zeide God tot Mozes, (Num. XXI : 8) „en plaats haar op eene banier en wie gebeten zijnde er naar ziet, zal worden genezen." Besliste dan eene koperen slang over leven en dood? O neen; maar zoolang Israel den blik omhoog houdt, en zijn Vader met het hart dient, wordt het genezen; zoo niet, dan kwijnt het weg."

Joh. III : 19. „Dit is het oordeel: dat het licht in de wereld kwam en de menschen hadden de

Berésjiet rabba, fol. 3*b*. Rabbi Jannai zegt: „Reeds bij den aanvang voorzag God de daden der

duisternis liever dan het licht; want hunne werken waren boos."

rechtvaardigen en de daden der boozen. „De aarde was woest," (Gen. I : 2) dat doelt op de handelingen der snooden, „God sprak: Er zij licht," dat doelt op het gedrag der braven. „Hij maakte eene scheiding tusschen het licht en de duisternis," tusschen het leven van vromen en goddeloozen. Het leven der laatsten heet „nacht," „avond," dat der eersten „licht," „dag."

Joh. IV : 36. „Die maait ontvangt loon en vergadert vrucht ten eeuwigen leven, opdat zij zich beiden zouden verblijden, èn die zaait èn die maait."

Berésjiet rabba, fol. 28*a*. „Uwe rechtvaardigheid is hoog als de bergen der macht, uwe instelling diep als de groote afgrond," (Ps. XXXVI : 7) rabbi Josia verklaart dit aldus: Gelijk de bergen ten hemel reiken en eindeloos zijn, zoo hoog en eindeloos is het loón der rechtvaardigen. Gelijk de bergen den afgrond (het tellurische vuur) bedwingen, opdat hij niet opstijge en de aarde overstroome, zoo bedwingen de rechtvaardigen de straf, opdat zij niet uitga en de wereld in vlam zette. En gelijk de bergen worden bezaaid en vruchten voortbrengen, maar in den afgrond niet gezaaid wordt, zoo zaaien de rechtvaardigen en brengen vruchten voort, maar dragen de goddeloozen geene vruchten in hunne daden. En dat is goed ook; want ware dit het geval, de aarde zou geen bestaan hebben." Baba Kamma, fol. 17*a*.

„Overal waar de Profeten aanbevelen „te zaaien," bedoelen zij de rechtvaardigheid. Zoo is er gezegd: (Hoséa X : 12) „Zaait naar rechtvaardigheid, dan maait gij naar genade."

Joh. V : 21. „Gelijk de Vader de dooden opwekt en levend maakt, zoo maakt de zoon hem, die wil, ook levend" (die wekt den zondaar tot een nieuw, zedelijk leven op.)

Het Joodsche volksgeloof, dat de Messias als zedelijke verbeteraar de dooden (zondaren) zal opwekken, had een rationeelen grondslag en bepaalde zich daarom niet enkel tot hem, Messias, alleen. Het omvatte alle brave leeraren. Pesachiem, fol. 63*a*. „Eens zullen de rechtvaardigen de dooden doen herleven." Berésjiet rabba, fol. 67*b*. „Rabbi Berachja zegt uit naam van rabbi Juda bar Simon: Kom en zie. Al de braven en edelen onder u, Israel, deden reeds hetgeen de Heilige, geloofd zij Hij, eenmaal in de verre toekomst zal doen. Hij vervroegde het alleen, door Zijn rechtvaardigen er de kracht toe te verleenen. God doet de dooden herleven, dat deed reeds Elia. Hij houdt den regen terug, dien weerhield Elia reeds. Hij zegent het geringe, om tot overvloed te worden, ook dat deed Elia. God wekt de dooden op, dat deed ook Elia. Hij bedenkt de onvruchtbaren, haar bedacht ook de profeet. Hij verandert het bittere in zoet, juist zooals de profeet verrichtte."

Joh. X : 1—5. „Wie de deur

Midrasj Samuel, fol. 63*a*. „God

van den stal ingaat, hij is de herder, hem kennen de schapen aan de stem en zij volgen hem. Een vreemden herder zullen zij echter niet volgen."

zorgde steeds, dat Israel niet zonder vromen en herders bleef. Eer de zon des eenen onderging, kwam de zon des anderen op. Denzelfden dag, dat rabbi Akiba stierf, werd rabbi Juda de heilige geboren. Toen deze stierf, trad rab Ada bar Ahaba in het leven; nog bij diens leven rab Hamnoena en bij diens einde rab Abin enz. Alvorens Sara stierf, was er Rebekka. Nog toen Mozes' zon schitterde, begon die van Josua te schijnen. Voordat deze heenging, was Otniël er reeds en Samuel was er, voordat Elie onderging. Zie de plaats ook in Kiddoesjien fol. 72*b*. Jalk. Misjlie, § 941. „Het eene schaap volgt het andere. Gelijk de moeder doet, zoo doen ook de dochters." Zie Ketoebot, fol. 63*a*. Sabbat, fol. 32*a*. „De herder is lam, de bokken loopen snel, van den ingang der omheining is toespraak, maar aan de deur van den stal wordt rekenschap geëischt." Spreekwoord van Mar Oekba.

Joh. X : 7. „Ik ben de deur der schapen." Vs. 14. „Ik ben de goede herder." (Het eerste zal wel moeten zijn: „Ik ben de herder aan de deur van den stal der schapen.")

Chagiga, fol. 3*b*. „De woorden der wijzen zijn als prikkels, en als zamenvoegende spijkers, door één herder gegeven," (Kohélet XII : 11) waarom worden de lessen der Leer bij herdersprikkels vergeleken? Om u te zeggen: gelijk de prikkel de koe in den voren (het spoor) houdt, opdat wat leeft (groeit) aan het licht kome, zoo houdt de Leer hare

beoefenaren in het rechte spoor, van den weg des doods in den weg des levens." — Sjemot rabba, fol. 92*b*. „Hij, God, nam David van achter de schaapskooien, om Israel tot herder te wezen," (Ps. LXXVIII : 71) God vond David een goed herder en koos hem daarom uit. David toch scheidde groote (volwassen) schapen van de jongen af. Dezen voerde hij het eerst uit, opdat zij het zachte gras zouden eten, daarna de oudsten voor het gewone gras en eindelijk de sterken voor het harde gras. „Wie zoo doelmatig vee kan hoeden," sprak God, „hij kome en hoede Mijn volk."

Joh. XI : 9. „Indien iemand op den dag wandelt, zoo stoot hij zich niet, vermits hij het licht der wereld ziet;" Vs. 10 „maar wandelt iemand in den nacht, dan stoot hij zich, omdat het licht niet in hem is."

Sota, fol. 21*a*. „Eene gelijkenis. Zeker iemand ging op weg, maar het was nacht, dikke duisternis. Toen vreesde hij voor doornen, kuilen, wilde dieren, roovers enz., niet wetende, in welke richting voort te gaan. Daar zag hij op eenmaal een licht stralen en weg was zijn angst voor kuilen en doornen; maar wilde dieren en roovers had hij nog te duchten. Toen brak het daglicht door en ook die vrees behoefde hij niet meer te koesteren. Intusschen wist hij nog niet, welken weg hij had in te slaan; doch toen hij aan den scheidsmuur kwam, kon hij alle vrees laten varen. De reis is het leven, de doornen enz. zijn

de zedelijke gevaren, de lichtstraal is het enkele gebod, het volle daglicht de Leer, de scheidsweg de dood. Midrasj Misjlie, fol. 53*a*. „Bewaar, mijn zoon, het gebod uws vaders," (Spr. VI : 20) schaf u een leeraar, een licht aan, opdat gij naar zijn licht wandelt. Wat is licht? Dat is de Leer. Heil hem, roept rabbi Méïer uit, die haar heeft verworven. Zij bewaart hem op den levensweg!"

Joh. XII : 24. „Voorwaar, voorwaar, zeg ik u: Indien de tarwekorrel niet in de aarde valt en sterft, zoo blijft hij alleen, maar sterft hij, dan brengt hij veel vrucht voort."

Zie (bl. 203) de aanteekening op Luk. VIII : 5—8 en aangaande de gelijkenis zelve (bl. 213) het antwoord van rabbi Méïer aan Cleopatra in Synhedrien, fol. 90*b*. „De stervende graankorrel is een bewijs voor de opstanding der dooden."

Joh. XV : 1. „Ik ben de ware wijnstok en mijn Vader is de landman." Vs. 2. „Alle ranken, die geene vruchten dragen, snijdt Hij af, en die vruchten dragen zuivert Hij, opdat zij nog meer vruchten dragen."

Zie aangaande Israels gelijkstelling met den wijnstok de aanteekening op Mark. IV : 1-8 (bl. 181). Aan Wajikra rabba, fol. 155*b*, aldaar geciteerd, ontleen ik nog het volgende. „Gelijk de bladeren van den wijnstok het aantal trossen overtreffen en bedekken, zoo overtreft en bedekt de onwetende massa de ontwikkelden. Gelijk de wijnstok in den aanvang onaanzienlijk is en met zijne zwakke spruitsels moet worden geleid, maar toch ten laatste zijne vrucht op koninklijke tafels geeft, zoo was Israel aanvankelijk zwak en wordt het nog veracht, maar zal ten slotte bij aanzienlijken en

vorsten waardeering vinden." Cholien, fol. 92*a*. „En aan den wijnstok waren drie ranken" (Gen. XI : 10), eene aanwijzing, naar Raba, van drie heidensche machten, die in iedere eeuw voor Israel pleiten; naar rabbi Eliëzer: de drie aartsvaders, zijnde de wijnstok zelve de wereld, de bloesems de aartsmoeders, de trossen de stammen; naar rabbi Josua: Mozes, Aäron en Mirjam, zijnde de wijnstok de Leer, de bloesem het Synhedrien, de trossen de vromen in iedere eeuw; naar rabbi Jirmija ben Abba is met den wijnstok Israel, zijn met de drie ranken de drie hoofdfeesten, met de bloesems Israels vruchtbare werkzaamheid en met de trossen de dagen van Israels bevrijding bedoeld." Midrasj Misjlie, fol. 57*a*. „Hoe is te bewijzen, dat Israel een wijngaard is? Er is gezegd: (Jes. V : 7) „want een wijngaard is den Eeuwige het huis Israels en Juda de plaats van zijn wellust." En dit zal bemerkbaar en herkenbaar voor ieder, gelijk de Davidische dynastie dat was blijven, totdat de koning Messias zal ontspruiten."

Joh. XV : 6. „Indien iemand niet aan mij, den wijnstok, vast blijft, hij is buiten geworpen, gelijk de verdorde ranken, die men verzamelt en in het vuur werpt, om te worden verbrand."

Cholien, fol. 92*a*. „Rabbi Simon ben Lakisj zegt: „De afval van den wijnstok, tot niets nut, dat zijn de onwaardigen (letterl. ledigen, d. w. z. van deugd), die in Israël zijn."

D. APHORISMEN.

NIEUW TESTAMENT.

Joh. 1 : 16. „En uit zijne volheid ontvingen wij allen ook genade voor genade."

Joh. III : 6. „Wat uit het vleesch is geboren, is vleesch, wat uit den geest voortkomt, is geest."

TALMUD.

Jerusjalmi Péa, Afd. 1. „Heeft iemand geene goede daden en wilt Gij, Heer, zijne bekeering, dan deelt Gij hem van Uwe goedheid en genade mede; dan is bij U genade voor genade."

Berésjiet rabba, fol. 7*a*. „Het hemelsche was geschapen in het evenbeeld Gods, maar zou niet voortbrengen, het aardsche zou voortbrengen, maar droeg het evenbeeld Gods niet. Toen zeide de Heer: „Ik zal den mensch scheppen naar het evenbeeld van het hemelsche met de voortbrengingskracht van het aardsche. Zoo vermeerdert hij én stof én geest." Naar rabbi Taphraï zeide de Heer aldus: „Schep Ik den mensch enkel uit hemelsche bestanddeelen, dan leeft hij en sterft niet; uit louter aardsche elementen, dan sterft hij en herleeft niet. Welnu, Ik vorm hem uit beiden. Gedraagt hij zich hemelsch, dan herleeft hij na den stoffelijken dood; gedraagt hij zich aardsch, dan sterft hij ook voor eeuwig."

Joh. III : 20. „Ieder, die kwaad doet, haat het licht en komt tot het licht niet, opdat zijne werken niet worden bestraft;" Vs. 21. „maar wie de waarheid doet, komt tot het licht, opdat openbaar worde, dat zij in God zijn gedaan."

„*In God gedaan*," het is het Talmudische „*lisjmah*," hetgeen nog meer uitdrukt dan „met religieusen zin," „met een vroom hart." Het is het hoogste bewustzijn van het goede eener daad om God. Zie Horiot, fol. 10*a*, Jalk. Psalmen, § 776, Berachot, fol. 12*a* enz. Ibid., fol. 28*b*. Les van rabbi Jochanan ben Zakkai op zijn ziekbed. De leerlingen: „Rabbi, zegen ons." Hij: „Moge het ontzag voor den hemel op ulieden zijn als het ontzag voor menschen." Zij: „Hoe! Het ontzag voor God als het ontzag voor menschen?" Hij: O, moocht gij steeds bedenken, dat de mensch, als hij iets kwaads wil doen, vreest: „dat mij maar niemand zie! Laat God het van u niet zien." Zie bl. 214 de aanteekening op Luk. XII : 1. — Tanchoema, fol. 1*b*. „Waarom schiep God vóór alles het licht? Om te onderrichten, dat Zijne daden het volle licht konden verdragen. Zoo ook kunnen dat de handelingen Zijner vromen; maar de onrechtvaardigen zoeken de duisternis, waarmede zij zich zelfs in de hel bedekken" (die hunne zonden trachten te ontkennen of te vergoelijlijken). Zie ook de aanteekening op Joh. III : 19, rubriek „Gelijkenissen," bl. 398.

Joh. VI : 63. „De geest is het, die levend maakt, het vleesch is

Tanchoema, Genesis, fol. 1*b*. „God, die de rechtvaardigheid zelve

niets nut. De woorden, die ik tot u spreek, zijn geest en zijn leven."

is, schiep den mensch slechts daarom in Zijn evenbeeld, opdat hij rechtvaardig en vroom zou zijn als Hij. Vraagt gij, waarom Hij in hem dan den boozen hartstocht schiep, dan is het antwoord: Dat deed Hij niet. Wel gaf Hij hem harstochten, maar als die boos worden, dan is dit 's menschen eigen schuld." — Zohar II, fol. 76*b*. „Op het oogenblik, dat de ziel in het lichaam moet ingaan, roept God haar toe: Ga en treed het vleesch binnen! Dan weeklaagt zij: „Heer der wereld, mij is deze hemelsche wereld genoeg, waarin ik ben. Ik begeer geene andere lagere, waar dienstbaarheid en bezoedeling mij wachten." — Philo (de Agricultira III: 30). „De wijze houdt den hemel voor zijn waar vaderland, de aarde slechts als eene plaats van tijdelijk verblijf." — Nidda, fol. 31*a*. „Aan de schepping van den mensch hebben drie aandeel: de vader, de moeder en God. De beide eersten geven het lichaam, de laatste verleent den geest. Sterft de mensch, dan neemt God het Zijne, den geest terug en laat het andere voor de ouders (de aarde) liggen." Berésjiet rabba, fol. 12*a*. „Er staat geschreven: (Gen. II: 7) „En God schiep den mensch," waarom heeft „*wajietzér*" (Hij schiep) twee *jods*, *wajietzér?* Omdat bij de menschenwording

twee scheppingen waren, ééne van beneden (de stof, het vleesch) en ééne van boven (de ziel, de geest). Zie boven de aanteekening op III : 6 en in „*Spreekwijzen*" op III : 31.

Joh. VIII : 7. „Wie van ulieden zonder zonde is, werpe den eersten steen op haar" (de overspelige bruid).

Heerlijk in theorie, eene frase in de praktijk. Elk getuigenis, iedere veroordeeling, elke strafvoltrekking zou met dien dooddoener feitelijk, althans zedelijk onmogelijk worden. „De hand der getuigen zij op hem (den tot den dienst van afgoden vervallene) het eerst" (Deut. XVII : 7), dit was eene waarschuwing aan de getuigen (Synhedrien, Afd. IV, § 5, zie Inleiding, bl. 31), dat het bloed des veroordeelden voor hunne verantwoordelijkheid kwam bij valsch getuigenis. Mocht iemand echter denken: waartoe behoef ik die verantwoordelijkheid te dragen? (Ibid., fol. 57*b*) ik zal eenvoudig niet getuigen, dan zegt hem de Wet: (Lev. V : 1) „Heeft hij het gezien, of weet hij het, maar getuigt het niet, dan draagt hij zijne zonde," en Salomo leert hem: (Spr. XI : 10) „Het uitroeien van het booze verdient toejuiching." Noch op de rechters, noch op de getuigen mocht evenwel eene smet kleven. Men kon ze anders wraken. Tanchoema, fol. 73*a*. „Even smetteloos als Mozes en als Samuel, die het volk opriepen, om tegen hen te getuigen,

moeten de rechters zijn." — Ibid., fol. 73*b*. „Wie naast een rechter, waarop eenige verdenking rust, plaats neemt is, als hadde hij een afgodsboom geplant. Rechters en getuigen behooren te bedenken, dat zij staan voor Hem, die sprak en de wereld was er. Rabbi Chama bar Chaniena zegt: Kom en zie. Er staat: (II Kron. XIX : 6) „Niet voor den mensch recht gij, maar voor den Eeuwige," zeide de Schrift het niet, men zou het bijkans niet mogen zeggen. God roept hun toe: „Wees voorzichtig in het gericht, als stond niet de beklaagde, maar Ik voor U."

Joh. VIII : 32. „De waarheid zal u vrij maken."

Baba Metziea, fol. 85*b*. „Wie zich tot slaaf van de Leer maakt, wordt waarlijk vrij voor het toekomstige leven." — Abot, Afd. VI, § 2. En het schrift was het schrift Gods, gegrift in de tafelen," (Exod. XXXII : 16) lees niet *charoet* (gegrift) maar *chêroet* (vrij); niemand is zoo vrij, als die zich aan de Wet onderwerpt."

Joh. X : 16. „Ik heb nog andere schapen, die niet van dezen stal zijn, en zij zullen mijne stem hooren en het zal worden ééne kudde en één herder. (*)

Berachot, fol. 6*a*. „De Heilige, geloofd zij Hij, zegt tot Israel: Gij steldet Mij tot eene lichtbaak voor de wereld, Ik zal u wederkeerig tot eene lichtbaak maken.

(*) Een *droombeeld*. Zoolang er verschil van ras en klimaat, van physieke en intellectueele vorming, van inzicht en middel is, zal ook verschil van godsdienstvorm, godsvereering, kerk en gemeente er wezen. De „ééne Herder" was er *steeds* en tevens zijne erkenning, min of meer juist, min of meer beneveld door mythen, legenden, volkstraditiën, het meest door geestelijke bijvoegsels.

Gij steldet mij tot eene lichtbaak, want dagelijks roept gij: (Deut. VI: 4) „Hoor, Israel, de eeuwige onze God, is eeuwig," Ik maak u wederkeerig tot lichtbaak, want (I Kron. XVII : 21) „Wie is als Israel een eenig volk op aarde." — Chagiega, fol. 3*b*. „De zamenbindende, vereenigende nagelen,

---

Maar ééne kudde, d. w. z. alle menschen vereenigd in hetzelfde geloof, in denzelfden dienst, in hetzelfde Godsbegrip, dogmatisch of wijsgeerig, één in denken en willen, neen, dat is eene liefelijke illusie, niets meer. Die *eenerleiheid* — nog geheel iets anders dan *eenheid* — zou doodend werken, wijl zij onnatuurlijk ware. Zij zou tot stilstand brengen, en een stilstaand water wordt eerst troebel, daarna een giftige poel. Er moet verschil, beweging, strooming, strijd wezen om de eeuwige frischheid. „Universeele godsdienst," zoo iets als „cosmopolitisme" in het staatkundige, is louter een klank, openhartiger gezegd: evenmin mogelijk, als een staat van algemeene zondeloosheid, of een toestand van uitsluitend leven voor den hemel.

Ook in deze waren de rabbijnen veel practischer. Voor hen was de Messias eenvoudig de „bevrijder van druk en vervolging," als de verre, beloofde toekomst tot „herstel der nationale zelfregeering." Voor hen was de „eenheid der menschen" zoo oud als de schepping zelve van den mensch. Maar die eenheid hield op met den aanvang der afgoderij en de daaruit ontstane zedeverbastering. Tegen beiden, het meest nog tegen de laatste, fulmineert de Talmud bij elke gelegenheid, bijna op elke bladzijde. Dat in zijne uitspraken daaromtrent ook veel wrevel om bloedig geleden onrecht schuilt, zie, dat merkt de lezer tusschen de regels gereedelijk op, maar hoofdzaak was en bleef de bron van het zedebederf, het veelgodendom, deze ontrouw aan den God, die den mensch naar het evenbeeld Zijner voortreffelijkheden had geschapen. Voor het begrip van „één Herder en ééne kudde" stelden de rabbijnen dit: „Doet weg de afgoden en wat in vorm, ceremonie, gebruik, instelling er aan herinnert en wordt goede menschen. Erkent den Eeuwige en dient Hem overeenkomstig uwen aanleg, uwe volksgeaardheid, uwe behoeften, maar *Hem alleen*. Israels wetten en vormen, geboden en plichten zijn niet voor u, wel echter de plichten van uw *mensch-zijn*, in het hart van den mensch gelegd door Hem, die liefde, goedheid, genade en bovenal Één is. Op dien grondslag kan er bij alle verscheidenheid eenheid wezen," of liever, de menschen-eenheid terugkeeren. De Messias is de vrijheid bij kennis, de beloofde toekomst die van een *streven* naar zedelijke reinheid, de zaligheid niet uitsluitend de hemelsche, de eenheid die van de erkenning en aanbidding des Eenigen door volken en individuen.

in Kohélet XII : 11 bedoeld, zijn de leeraren, die de verschillende elementen in de gemeenten bijeenhouden en de Leer toepassen. Dezen veroorlooven eene zaak, genen verbieden, dezen verklaren rein, genen onrein, dezen staan toe, genen veroordeelen. Nu zult gij wellicht denken: Hoe kan ik bij zooveel verschil van gevoelen de Leer bestudeeren? Daarom voegt Kohélet er dadelijk bij: (Ibid) „Zij zijn allen door één herder gegeven." Eén God gaf al die wetten, één Verzorger beval ze, uit de mond van den Heer, die het Al gebiedt, kwamen ze. Geloofd zij Hij."

Joh. XII : 25. „Wie zijn leven lief heeft, hij zal het verliezen; wie zijn leven haat in deze wereld *(olaam hozzé)* hij zal het bewaren in het eeuwige leven" *(olaam habbá)*.

Zie (bl. 144) de aanteekening op Matth. X : 39, voorts (bl. 186) die op Mark. VIII : 35, en (bl. 137) die op Luk. XI : 24, bl. 303. Een Talmudisch verwijt, dikwerf gebruikt, luidde: (Beetza, fol. 15*b*, Sabbat, fol. 10*a*, 33*b*, Taäniet, fol. 21*a*) „Zij houden zich onledig met het tijdelijke leven (*chajé sjaä*) en laten het eeuwige staan," d.i. zij verliezen het daardoor. — Midrasj Kohélet rabba, fol. 72*b*. „Gelijk de mensch naakt uit 's moeders schoot komt, zoo naakt gaat hij weêr heen" (Kohélet V : 14). „De vos vond eens een wijngaard, maar die was geheel omheind. Toch vond hij er eene opening in, waardoor hij heen wilde, maar niet kon, omdat zij te klein was. Wat deed hij toen?

Hij vastte drie dagen lang. Daardoor werd hij mager, zoodat hij door de opening heen kon. Of hij zich toen aan de vruchten te goed deed! Maar zat gevreten, wilde hij er weêr uit, doch kon om den omvang van zijn lijf niet door de enge ruimte. Wat bleef hem te doen over? Hij was gedwongen, op nieuw drie dagen te vasten, om zich te kunnen verlossen. Toen hij den gaard had verlaten, keerde hij zich om en sprak: „Wijngaard, wijngaard! Hoe schoon en hoe goed zijn uwe vruchten en hoe liefelijk en kostelijk wat gij bevat. Doch men heeft er weinig aan. Gelijk men er in komt, zoo gaat men er uit." Dat is zoo 's werelds lot." — Ibid. „Gelijk den mensch komt, zoo gaat hij. Met geschrei treedt hij het leven in, met geschrei verlaat hij het. Hij komt met smart en gaat met smart heen. De liefde begroet hem bij het komen, de liefde betreurt hem bij het scheiden. Hij komt zonder kennis en gaat heen zonder kennis." In rabbi Méïers naam werd gezegd: „Bij de geboorte komt de mensch met zijne vuisten gesloten, als wilde hij zeggen: „De gansche wereld behoort mij." Bij den dood evenwel zijn de handen geopend en stram, als wilde hij zeggen: „Van deze wereld neem ik niets meê."

Joh. XIII: 20. „Wie mijn afge-

Kiddoesjien, fol. 12*b*. „Rab ver-

zant ontvangt, ontvangt mij en wie mij ontvangt, ontvangt Hem, die mij heeft gezonden."

bande hem, die den bode eens geleerden, als hij in diens naam kwam, onbeleefd ontving." — Rabbijnsche gezegden: „De bode vertegenwoordigt zijn lastgever geheel." „Eene opdracht ten kwade bindt den gezondene niet." — „Gezanten voor eene goede zaak hebben geen ongeluk te vreezen."

E. SPREEKWIJZEN.

NIEUW TESTAMENT.

Joh. I : 29. „Zie het lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt." Verg. vs. 36.

TALMUD.

Sjemot rabba, fol. 100*a*. „Het paaschlam wees terug op het lam, waarvan is gezegd: (Gen. XXII : 8) „God zal, mijn zoon, het lam wel aanwijzen." — Berachot, fol. 62*b*. „En toen hij verdierf, zag het de Heer en had berouw," (I Kron. XXI : 15) Wat zag Hij? Rabbi Samuel bar Nachménie zegt: „Het offer ter verzoening." — Midrasj Esther, slot. Keizer Hadrianus gaf zijne verbazing te kennen over Israels voortbestaan, ondanks zoo vele vervolgingen. „Groot is het lam," sprak hij, „onder zeventig wolven!" (d. i. groot is Israel onder de zeventig natiën). „Niet het lam' is groot," antwoordde rabbi Josua, maar de herder (God) is het."

NIEUW TESTAMENT.

Joh. I : 30. „Na mij (Johannes) komt een, die vóór mij is geworden." Zie vs. 15.

TALMUD.

Berésjiet rabba, fol. 6*b*. „En de geest Cods zweefde over de wateren," (Gen. I : 2) Résj Lakisj zeide: „Het was de geest van den koning Messias. Was is het,

wat er staat: (Jes. XI : 2) „En de geest Gods rust op hem?" Is de mensch deugdzaam, dan zegt men hem: „Gij waart reeds, alvorens de engelen waren;" is hij slecht, dan zegt men hem: „De mug was u bij de schepping voor."

Joh. I : 7. „Kan uit Nazareth iets goeds komen?"

Nazareth, een klein Galileesch gehucht. „Kan de kleinsteedsche onbekrompen oordeelen?" vraagt de Talmud vaak in verschillende vormen. Wat niet uit Jeruzalem was, stond niet in aanzien. Horiot, fol. 12*a*. „Beter is het in Mechasja op een mesthoop, dan in Pumbedita op een kasteel te wonen." — Eroebien, fol. 53*a*. „Bij de Galileërs houdt geene geleerdheid stand; zij spreken niet correct." — Baba Metziea, fol. 8*a*. „Misschien is deze uit Pumbedita, waar men een olifant door het oog eener naald wil laten gaan." — Kiddoesjien, fol. 36*a*. „Hoe grof is deze. Zeker is hij uit Machasja." — Zebachiem, fol. 60*b*, Bechorot, fol. 25*b*. „Die Babyloniërs zijn toch ware gekken. Geen wonder. Zij wonen in een land van duisternis (Babylonië) en bijgevolg oordeelt men duister."

Joh. II : 4. Jezus zeide tot zijne moeder: „Vrouw, wat heb ik met u te maken?"

Eene spreekwijze. „*Ma lie walaach*," wat kan tusschen u en mij zijn? d. i. wees gerust, onbekommerd. De moeder begrijpt het ook zoo, blijkens vs. 6. In de officieële vertaling ligt eene stuitende oneerbiedigheid én tegen

de vrouw én tegen de moeder. (*) Jerusjalmi Péa, Afd. I. „Het luidt in Lev. XIX : 3 : „Ieder eerbiedige zijne vader en zijn moeder"

(*) Onder de treffende voorbeelden van kinderlijken eerbied mag wel het volgende behooren. Jerusjalmi Péa, Afd. I § 7, idem Kiddoesjien, Afd. I § 1, Aboda Zara, fol. 23*b*, Kiddoesjien, fol. 31*a*. Rabbi Aboeha vroeg aan rabbi Eliëzer: „Tot hoever strekt zich het gebod der vereering van vader en moeder uit?" Hij antwoordde: En mij vraagt gij dit? Vraag het Dema, den zoon van Natiena. Hij was hoofd van den raad. Eenmaal sloeg zijne moeder hem met een schoen in tegenwoordigheid der geheele vergadering. De schoen viel op den grond. Eerbiedig bukte Dema zich, raapte den schoen op en reikte hem zijne moeder over." Rabbi Chizkia verhaalt: „Hij was een heiden uit Askalon en hoofd van den raad. De stoel, waarop zijn vader vroeger zat, daar nam hij nooit plaats op en na 's vaders dood droeg hij dien stoel afgodischen eerbied toe. Eens was de diamant uit het Benjaminkastje van 's hoogepriesters borstschild verloren. Toen vroeg men, waar zulk een juweel te koop was en vernam, dat Dema er een had. Men ging tot hem, onderhandelde en kwam voor den prijs van honderd denariën overeen. Hij ging, om den steen te halen, maar vond zijn vader slapende, volgens sommigen met den sleutel der kist tusschen de vingeren, naar anderen, met de voeten over de kist, waarin de steen lag, uitgestrekt. Teruggekeerd, sprak Dema: „Ik kan u den steen vooreerst niet geven." Toen dachten zij: „Misschien wil hij meer geld hebben," en zij boden tweehonderd, ten slotte duizend denariën. Niet zoodra was de vader ontwaakt, of Dema bracht hun den steen. Zij wilden hem de duizend denariën geven, maar hij wees ze af, zeggende: „Ik mag geen munt slaan uit een plicht en geen voordeel hebben uit mijne vereering. Zou ik u de eer mijner ouders voor geld verkoopen?" Wat was zijn loon van den Heilige, geloofd zij Hij? In denzelfden nacht, verhaalt rabbi José bar rabbi Bon, wierp zijne koe een geheel rood kalf (Zie Num. XIX). Gansch Israel had daaraan behoefte en kocht het van hem tegen goud opgewogen. Rabbi Sjabtaï voegt daaraan toe: „Gij ziet daaruit, dat de Heer niet draalt, zelfs den braven heiden zijn loon uit te reiken."

Rabbi Tryphon's moeder ging op een sabbat wandelen. Toen kwam de zoon en legde haar de handen onder de voeten en hield dit vol, totdat zij neêrzat. Eens werd hij ziek en kwamen zijne collega's hem bezoeken. Toen verzocht hun de moeder: Bidt voor mijn zoon Tryphon, want hij bewijst mij meer dan gewonen eerbied, en op hunne vraag, waarin dat buitengewone bestond, verhaalde zij hun Tryphons daad. „O," gaven zij haar te kennen, „al had hij u tienduizendmaal meer gedaan, dan zou hij nog niet tot de helft zijn gekomen van hetgeen de Leer onder eerbied voor ouders verstaat."

en in Deut. X : 20 „Den Eeuwige uwen God zult gij eerbiedigen en dienen," zoo vergelijkt de Leer het ontzag voor de ouders met het ontzag voor God. Evenzeer staat er: (Exod. XX : 12) „Eer uwen vader en uwe moeder" en dan weder: (Spr. III : 9) „Eer den Eeuwige met uw vermogen," zoo vergelijkt de Leer den eerbied voor de ouders met den eerbied voor God. Ook is er gezegd: (Exod. XXI : 17) „Wie vader of moeder vloekt, wordt gedood", en elders: (Lev. XXIV : 15) „Wie zijn God vloekt, zal zijne zonde dragen," dus vergelijkt hij den vloek aan de ouders met den vloek aan God. En terecht; want alle drie hebben deel aan hem. — Hoever gaat het ontzag? Men mag niet op der ouderen plaats zitten, niet in hunne plaats spreken, hen niet tegenspreken. Wat is eerbied? Men is verplicht, hen te voeden, te kleeden, te ondersteunen, te geleiden, hun gehoorzaam en onderdanig te wezen." Rabbi Simon ben Jochaï zegt: „Groot is het gebod van den eerbied voor ouders; want de Heilige, geloofd zij Hij, stelt hem boven den Zijnen. Er is gezegd: „Eer vader en moeder," en tevens: „Eer God met uw vermogen," d. i. met het vermogen, waarmede Hij u begunstigt. Gij vereert Hem, als gij den hoek, den napluk, het

vergetene voor den arme laat, als gij het eerste, tweede en armentiende afzondert, als gij u loofhut, plantsoorten, bazuin, gebedsriemen, schouwdraden aanschaft, als gij hongerigen spijst, nooddruftigen steunt, dorstigen laaft. Dat alles zijt gij verplicht, indien gij de middelen er voor hebt, zoo niet, dan zijt gij vrij. Maar bij den eerbied voor ouders is dit zoo niet. Eer uwe ouders, hetzij gij hebt of niet hebt, ja, al moest gij er voor bedelen."

Joh. III : 21. „Hij zeide dit (breekt dezen tempel af en in drie dagen bouw ik hem weêr op) van den tempel zijns lichaams."

Midrasj Kohélet fol. 80*a* op Kohélet IX : 14, 15. „Eene kleine stad," dat is 's menschen lichaam, „waarin weinig dapperen zijn," dat zijn de leden, „tegen wie een groot koning optrekt," dat is de kwade neiging, die bij den mensch machtiger is dan de goede. „En er is daarin een wijs maar arm man," d. i. het goede beginsel, „verstandig, maar bij velen niet in aanzien; toch redt hij de stad door zijne wijsheid", als men zijn raad volgt." — Zie Nedariem, fol. 32*a*.

Joh. III : 27. „Niemand kan een ding (eene grootheid) aannemen, als het hem niet door den hemel is gegeven" (voorbeschikt).

Berachot, fol. 33*b*, Nidda, fol. 16*b*, Megilla, fol. 25*a*. „Alles wordt door den hemel voorbeschikt, behalve het ontzag voor den hemel" (de vrome gezindheid): „want er is gezegd: (Deut. X : 12) „En thans, o Israel, wat verlangt de Heer anders van u, dan Hem te eerbiedigen?" Denk niet, dat dit iets

ondergeschikts is; God legt „den hemelseerbied" in het binnenste Zijner schatkamer."

Joh. III : 29. „Wie de bruid heeft, is de bruidegom; maar de vriend, die aan zijne zijde staat en hem hoort, verblijdt zich met blijdschap om de stem des bruidegoms."

Katoebot, fol. 12*a*. „In Judea was het gebruik, dat men twee bruidsvoerders aan de matrimoniëele partijen toevoegde, den een aan den bruidegom, den ander aan de bruid, ten einde hen bij de inzegening te bedienen. In Galilea deed men dit echter niet. Ook was het in Judea gebruik, dat die voerders den bruidsnacht in het huis dier gehuwden doorbrachten." — Berachot, fol. 6*b*. Rabbi Josua ben Levie zegt: „Wie ter bruiloftsmaal aanzittend, bruidegom en bruid verheugt, komt tot de verdienste der Leer," en naar rabbi Aboeha, „is dit zoo verdienstelijk, als had hij een dankoffer gebracht."

Joh. III : 31. „Wie van boven komt, is boven allen. Wie uit de aarde is, is en spreekt aardsch, maar wie uit den hemel komt, is boven allen verheven."

Wat uit den hemel is, is hemelsch, uit de aarde, aardsch. Berésjiet rabba, fol. 11*a*. „Rabbi Eläzar zegt: „Al wat hemelsch is, is uit hemelsche bestanddeelen zamengesteld, maar wat aardsch is bestaat uit aardsche elementen. Zoo wordt in Ps. CXLVIII gezegd: „Looft den Hemel in den hooge, gij engelen, heir, zon, maan, sterren en dampkringen daar boven." Daarop volgt in vs. 7 en volgg. „Looft den Heer van de aarde, gij gedrochten, afgronden, vuur, hagel, sneeuw, damp, bergen, heuvelen, vruchtboomen, dieren en

insecten." Rabbi Josua zegt: „Al wat in den hemel en op de aarde is, heeft hemelsche wording. Er is (Ijob XXXVII : 6) gezegd: „Tot de sneeuw zegt Hij, wordt aarde," evenals de oorsprong der sneeuw damp, aarde is, maar eerst daarboven vorming verkrijgt, zoo is het met al het hemelsche en aardsche." Rab Hoena zegt in rabbi Josephs naam: „Al wat daarboven en daarbeneden bestaat, heeft aardsche wording" (is materie); want er staat: (Jes. LIV : 10) „Zooals de regen en sneeuw *van* uit den hemel nederdalen:" evenzeer als de regen, al komt hij van boven, een aardsch voortbrengsel is, zoo is het met alles." Zie dezelfde plaats in Midrasj Kohélet, fol. 69a en b.

Joh. III : 33. „Die zijn getuigenis heeft aangenomen, heeft verzegeld, dat God waarachtig is."

Verzegeling, voornaamste acte tot *bekrachtiging* van eenig feit. Volkomen rabbijnsch, wettisch. Gittien, Afd. I. §§ 1. 3. 5. Afd. II §§ 1. 2. 5 enz. „Een scheidsbrief is niet geldig, tenzij in tegenwoordigheid der getuigen verzegeld." Zie ook Jebamot Afd. II. § 9. *Homiletisch*: Roosj Hosjana, fol. 16[illegible]. „De school Sjammai's leerde: Het oordeel Gods over rechtvaardigen, goddeloozen en middelmatigen op den nieuwjaarsdag uitgesproken, wordt, wat de beide eersten betreft, dadelijk geschreven en verzegeld." Dat wordt over de derden eerst na hunne al

of niet bekeering later gedaan. Zie in Hajikra rabba, fol. 151ª en in Tanchoema Wajikra, fol. 50ª de schoone gelijkenis daaromtrent. Taäniet, fol. 11*a*. „Gaat de mensch naar het huis zijner eeuwigheid (het graf), dan détailleert men hem zijne daden: „Dit en dat hebt gij op dien en dien dag gedaan." Zegt hij „ja," dan zegt men hem: verzegel en gezegeld."

Joh. IV : 10. „Indien gij de gave Gods (de Leer) kendet en wie hij is, die tot u spreekt, zeggende: geef mij te drinken, dan zoudt gij het van hem hebben begeerd, en hij zou u levend water hebben gegeven." Verg. VII : 37, 38.

Levend water, *majim chajiem*, stroomend, frisch, zich bewegend water. De toepassing op de Leer is weder geheel rabbijnsch. Taäniet, fol. 7*a*. „Waarom wordt de Leer bij „water" vergeleken? Immers, er is gezegd: (Jes. LV : 1) „Welaan gij, dorstigen, gaat naar het water!" Om u te leeren, dat, evenals water van eene hoogte komt en afstroomt naar eene lage plaats, ook de Leer, gekomen uit de hoogte, afstroomt naar en het best bewaart blijft bij nederigen van gemoed." — Chagiega, fol. 3*a*, Abot de rabbi Nathan, Afd. XVIII. Rabbi Jochanan ben Beréka en rabbi Eläzar ben Chisma gingen op een feestdag hun leeraar, rabbi Josua, een bezoek brengen. „Wat nieuws was er (predikte men) heden op de leerschool?" vroeg hij hun. Zij antwoordden: „Uwe leerlingen zijn wij en uw water (uwe lessen) drinken wij." — Baba Kamma, fol. 17ª. „Rabbi Simon ben Jochaï zeide naar aanleiding

van Jes. XXXII : 20, „Heil u, die aan elk water zaait," er is met „water" niets dan de leer bedoeld" (overal waar de profeet zich van dat beeld bedient, heeft hij de Leer op het oog). — Abot, Afd. I, § 4. Les van José ben Joézer: „Drink met dorst (graagte) de woorden der wijzen." — Dérech Eretz rabba, Afd. I. „Dit is het kenmerk van een waarachtig discipel, dat hij zij als eene diepe beek, die zijne wateren bewaart." — Taäniet, fol. 20^a (naar de redactie van En-Jakob) „Achieja de Siloniet vloekte Israel: „De Heer sla Israel, gelijk een riet zij het, heen en weêr bewogen," maar God veranderde dien vloek in zegen. Zooals het riet groeit aan het water, zijn stam wisselt en zijne wortelen wijd uitbreidt, zoodat alle stormen der wereld het wel kunnen buigen, maar niet doen breken en het riet, rust de storm, zich weder veerkrachtig opricht, evenzoo is Israel, als het staat bij het water, de Leer. Gaat het in ballingschap en voeren stormen er overheen, dan wisselt wel zijn stam, maar de wortels, door de Leer gedrenkt, zijn wijd verspreid en het wordt niet van zijn plaats gerukt, zoolang het drinkt van het water." — Synhedrien, fol. 7^a. „De ontaarding van den mensch vangt aan met zijne losmaking van de Leer, want er staat: (Spr. XVII : 14) „Het

begin van een twist is als een waterdruppel," lees: „de aanvang van het strafgericht is het losmaken van de Leer, die bij „water" wordt vergeleken." — Soekka, fol 53[a]. Op den dag der waterschepping riep Hillel (met het oog daarop, dat de Leer ook „water" heet) in geestdrift uit: „Ben ik (de Leer) er, dan is er alles, ben ik er niet, wat is er dan? Daar, waar ik graag wil zijn, dragen mij mijne voeten. Komt gij in mijn huis, (de leerschool) dan kom ik in het uwe; komt gij niet in mijn huis, dan blijf ik buiten uw huis."

Joh. IV : 32. „Ik heb een spijs, om te eten, die gij niet weet." Vs. 34. „Mijne spijs is, dat ik den wil doe van Hem, die mij heeft gezonden."

Sjemot rabba, fol. 108a. „Zie, ik doe voor u spijs uit den hemel regenen," (Exod. XVI : 4) dat is de Leer, de ware spijs uit den hemel. Wat bezorgde u het manna en het bronwater in de woestijn? Dit, dat gij Mijne wetten en instellingen op u naamt."

Joh. IV : 37. „Want hierin is de spreuk waarachtig (meestal waar), een ander is het die zaait, en een ander, die maait."

Jerusjalmi Berachot, fol. 19[a]. „Heil den mensch, wien zijne ouders reeds verdiensten hebben bereid; heil hem, die een spijker heeft, waaraan hij iets kan ophangen" (d. i. die zich op de verdiensten zijner ouders kan beroepen). — Berachot fol. 35[b]. Rabbi Simon ben Jochaï zeide: „Als den mensch ploegt in den ploegtijd, zaait in den zaaitijd, maait in den oogsttijd, dorscht in den dorschtijd, en uitspreidt als er de tijd voor komt, wat tijd blijft hem dan over

voor de studie der Leer? Maar, indien Israel den wil Gods doet, dan wordt zijn arbeid door anderen verricht, want zoo is geschreven: (Jes. LXI : 5) „Vreemdelingen zullen opstaan en uw kleinvee weiden, uitheemschen, om uwe akkers en wijngaarden te bebouwen." Doet Israel dien wil niet, dan zal het niet alleen zijn eigen werk, maar ook dat van en voor anderen moeten doen. Wat het zaait, zullen anderen genieten."

Joh. V : 2. „Aan de schaaps- (de slacht) poort was een badwater (badhuis) met vijf zalen, dat in het Hebreeuwsch Bethesda heet."

Naar sommigen *Beth Aswa*, of *Beth Aswata*, huis van genezing, ziekenhuis; volgens anderen *Beth Chisda*, huis der liefde, weldadigheidsgesticht. M. i. *Beth Saäda*, huis der hulp, huis van steun tot herstel.

Joh. V : 14. Jezus tot den herstellenden zieke in den tempel: „Zondig niet meer, opdat u niet wat ergers gebeure."

Het algemeen heerschende volksbegrip in die dagen: „Geen sterven zonder zonde, geene pijnen zonder overtreding." Wajikra rabba, fol. 156*b*, Sabbat, fol. 55*a*, Berachot, fol. 5*a*. „Komen over iemand smarten, hij onderzoeke zijne daden, of er geene zondige onder zijn." — Zie (bl. 185) de aanteekening op Matth. II : 17 en (bl. 134) op Luk. V : 31. — Den ziekenbezoeker vroeg de zieke, luidens Talmudische verhalen: „Van welke zonde houdt gij mij verdacht?"

Joh. V : 25. „Voorwaar zeg ik u, als de dooden de stem van den zoon zullen hooren, zij zullen leven."

Zie de aanteekening in „*Gelijnissen*," bl. 400. In *dogmatischen* zin: Berachot, fol. 15*b*. „Vergele-

ken wordt de hel bij den moederschoot. Zooals deze ontvangt en teruggeeft, zoo ontvangt ook gene en geeft (in de opstanding) terug. En trek nu eens de conclusie. De moederschoot ontvangt in diepe stilte, maar geeft met luider stemme terug, (de moeder baart schreiende, de mensch treedt schreiende het leven in), het graf ontvangt schreiende (het geween der betrekkingen), zal het nu niet des te eerder met luider stemme teruggeven, wat het ontving?" Zie ook Synhedrien, fol. 92*a*.

Joh. VIII: 12. „Ik ben het licht der wereld. Wie mij volgt, zal niet in de duisternis wandelen, maar het licht des levens hebben." Verg. XII : 35, 36, 46 en 47.

„Het licht Israels," dat was de titel, dien de discipelen, echt Oostersch, hun leeraar toelegde. Baba Batra, fol. 4*a*. Aan Herodes, die vele Schriftgeleerden had doen ombrengen, werd verweten: „dat hij het licht der wereld had uitgedoofd." Evenwel, er is in den Talmud geen voorbeeld, dat de leeraren zelve zich zoo hebben genoemd. Trouwens, hunne bescheidenheid zou hun dit hebben verboden. In Chagiega, fol. 5*a* heet een geleerde, aan wien rabbi Juda de heilige en rabbi Chija een bezoek brachten: „het licht der oogen," schoon hij blind was."— Midrasj Echa, fol. 40*b*. „Geef den Heer, uwen God, eer, alvorens het duister wordt," (Jer. XIII: 16) d. i. alvorens het licht der Profeten en leeraren in u door verwaarloozing ondergaat." — Ibid.,

fol. 50a. Daar wordt discussie gevoerd over den meest kenmerkenden naam van den Messias. Rab Bibi zegt: „Zijn naam is „Licht;" want er is gezegd: (Dan. II : 22) „Bij hem woont het licht."

Joh. VIII : 34. „Ieder, die zonde doet, is een dienstknecht der zonde." Vs. 35. „Welnu, een dienstknecht blijft niet altijd in het huis, de zoon echter wel."

Sjemot rabba, fol. 94a. „Mozes maakte daarom bezwaar, om naar Pharao te gaan, wijl hij zeide: De man, tot wien ik wordt gezonden, is een slaaf der zonde; hij zal geene vermaning willen ontvangen." Ibid., fol. 94b, „Israel is mijn eerstgeboren zoon" (Exod. IV : 22), de zoon behoort in het huis des vaders."

Joh. VIII : 44. „Gij (Phariseën) zijt uit den vader der duivelen en wilt daarom de begeerte uws vaders doen. Die was een menschenmoorder van den beginne af."

Onder „vader van den duivel" is hier het „slechte gemoed" (Gen. VI : 5.) te verstaan. Daaruit, zegt de Talmud (Chagiega, fol. 16a) in Oostersche beeldspraak, ontstaan vele andere booze geesten, die zich met elkander vereenigen, weêr andere kwade neigingen voortbrengen, maar die met de voortbrengers snel verdwijnen (sterven gelijk menschen)." De Talmudische personificatie van dien „vader der duivelen" is Satan, de verleider. Baba Batra, fol. 16a. „De Satan ging uit en sloeg Ijob" (Ald. II : 7), rab Jitzchak zeide: „Sterker was Satan's smart dan die van Ijob. Eene gelijkenis. Zeker patroon beveelt zijn knecht, het wijnvat te breken en niettemin den wijn te bewaren. Résj Lakisj zegt: „De Satan is het slechte gemoed,

is de engel des doods." Naar Raba pleitte Ijob voor de rechtvaardiging der menschen met een beroep op Gods voorbeschikking. „Als de mensch zondigt, dan is dit, wijl Gij, o Heer, de kwade neiging in hem hebt geschapen." „Maar Ik gaf ook de Leer als tegenwicht," antwoordde God."

Joh. IX : 2. „De discipelen vroegen Jezus: Rabbi, wie heeft er gezondigd, deze (de blindgeborene) of zijne ouders?" Vs. 3. „Jezus antwoordde: Noch hij, noch zijne ouders, maar in hem moet het werk (de wil) Gods openbaar worden."

In Berachot, fol. 7^a wordt gevraagd: „Er staat in Exod. XXXIII : 7, dat God de misdaad der ouders op de kinderen verhaalt, terwijl in Deut. XXIV : 16 wordt gezegd, dat kinderen niet om der ouderen misdrijf sterven, maar ieder om zijne eigen zonde. Hoe is dit te rijmen? Daarop wordt geantwoord: „Volgen de kinderen der ouderen gedrag, dan is het eerste waar; volgen zij dat niet, dan het tweede." En in Joma, fol. 16*a* leest men: „God laat vrij, wie zich bekeeren, niet vrij, wie volharden."

Joh. IX : 31. „Wij weten, dat God de zondaars (zoolang zij zich niet hebben bekeerd) niet verhoort, maar zoo iemand godvruchtig is en Zijn wil doet, dien verhoort Hij."

Joma, fol. 68*a*. „Eerst bekeering, daarna woorden" (Gebed). — Ibid., en 86*b*. „Groot is de bekeering, want zij brengt der wereld (zedelijke) genezing. Groot is de bekeering, zij reikt zelfs tot aan den troon van Gods majesteit. Groot is de bekeering, want zij stoot zelfs de verboden der Leer op zijde. Groot is de bekeering, want zij verhaast de verlossing. Groot is de bekeering, want zij maakt moedwillige zonden tot dwalingen. Groot is de bekeering,

want zij verlengt 's menschen leven." — Berachot, fol 6*b*. „Ieder, in wien godsvrucht is, zijn woord (gebed) wordt zeker verhoord."

Joh. XI : 12. „Indien hij (Lazarus) slaapt, zoo zal hij gezond worden."

Berachot, fol. 57*a*. „Zes dingen zijn goede teekens bij een zieke, onder anderen de slaap."

Joh. XIII : 13. „Gij noemt mij meester en heer en gij zegt wel; want (inderdaad) ik ben het."

„Meester, rab," „mijn meester" rabbi, „onze meester" rabban of rabbénoe, „heer" aloeph. Abot, Afd. VI, § 3. „Wie van zijn naasten iets, hoe weinig ook leert, is verplicht, hem altijd te eerbiedigen. David, die van Achitophel maar twee dingen leerde, noemde hem leeraar, raadsman, heer en vriend, hoeveel eerder dan hij, die (minder hoog dan David) van zijn (wijzeren) naaste iets leert."

Joh. XIII : 16. „Een dienaar is niet meer dan zijn heer en een gezant niet hooger, dan die hem heeft gezonden."

Kiddoesjien, fol. 32*b*. „Als een leeraar afstand doet van de aan zijne waardigheid verschuldigde eerbewijzen, dan is men niet gehouden, hem die te bewijzen. Doet het een vorst, dan is men niettemin tot eerbewijs gehouden. Het gebeurde met de rabbijnen Eliëzer, Josua en Zadok, die aan den disch van rabban Gamliëls zoon aanzaten, dat rabban Gamliël opstond en hen bediende. Hij schonk den wijn, gaf den beker aan Eliëzer, die hem uit eerbied weigerde; doch Josua nam hem aan. Toen sprak gene: „Hoe, Josua! Wij zitten en de groote rabban Gamliël zou staan en ons bedienen?" „En wat ligt daarin voor kwaad?"

antwoordde Josua. „Er was wel een grooter man, die dit deed. Abraham was de grootste zijner eeuw en niettemin bediende hij zelf zijne gasten, toen hij ze voor gewone Arabieren hield en niet wist, dat zij engelen waren. Kan, mag rabban Gamliël ons dan niet inschenken en bedienen?" Daarop zeide hun rabbi Zadok: „Tot hoelang houdt gij vast aan (d. i. disputeert gij over) de eer van schepselen en laat het voorbeeld des Scheppers buiten beschouwing? Ziet, de Heilige, geloofd zij Hij, doet den wind waaien, den regen nederdalen, de dampen opstijgen, de gewassen ontspruiten en dagelijks bereidt Hij voor ieder de tafel. Mag nu, (daar God zelf ons bedient) rabban Gamliël ons niet bedienen?"

Joh. XIII : 17. „Indien gij deze dingen weet, zalig zijt gij, als gij ze doet."

Sjemot rabba, fol. 110*b*. „Bij de wetgeving op Sinai behandelde de Heilige, geloofd zij Hij, Israel, als bestond het geheel uit prinsen en vorsten. Hij vaardigde Mozes af, de koninklijke boodschap over te brengen onder allerlei vorstelijke hulde en met vereerende uitnoodiging het koninklijke geschenk te ontvangen. Zoo moest immers de afgezant spreken: (Exod. XIX : 4, 5) „Gij hebt gezien, dat Ik u op arendsvleugelen droeg en tot Mij bracht; gij zult Mij, als gij gehoorzaamt, een geliefd volk, een koningrijk van priesters, eene

heilige natie zijn." Waarom dat alles? Omdat Israel's antwoord: „Wij hebben gehoord en weten en zullen het doen," zeker was. — Doen zonder weten, d. i. zonder overtuiging der waarheid, heeft bij den Talmud geene waarde. Daarom kan (Abot, Afd. II, § 6) „een onontwikkelde niet zondenschuw, een onwetende niet vroom wezen, noch is een schuchtere om te vragen, geschikt tot leeren."

Joh. XIV : 2. „In het huis mijns vaders zijn vele woningen. Behoef ik het u te zeggen? Ik ga heen, om u daar plaats te bereiden."

Sabbat, fol. 152*a*, Baba Metziea, fol. 83*b*. „Ieder rechtvaardige bekomt eenmaal eene hemelsche plaats, elk naar zijne waarde. Eene gelijkenis. Zeker koning trekt met zijn gevolg eene stad binnen. Nu gaan allen wel dezelfde poort door, maar een verblijf krijgt ieder naar zijn rang." — Baba Batra, fol. 75*a*. „Want al wat heerlijk is zal bedekking hebben." (Jes. IV : 5), rabbi Jochanan verklaart: „Eenmaal zal de Heer de bedekking naar ieders eer inrichten."

Joh. XIV : 27. „Jezus dan zeide tot Judas: Wat gij doet, doe het haastig." Vs. 28. „Maar niemand van hen, die aanzaten, verstond dit." Vs. 30. „Zij meenden, dat hij had gezegd: koopt wat wij voor het feest noodig hebben, of dat hij den armen wat zou geven."

Hoe kwamen de discipelen op dat denkbeeld? Toch niet, omdat Judas kashouder was? Van inkoop der feestbenoodigdheden *kan* immers geen sprake wezen, daar (Vs. 2) het paaschavondmaal reeds was genuttigd. En evenmin was zonder domheid of verstrooïng aan geen armenonderstand te denken. Vermoedelijk was hier het woord „*bechippazoon*" (haastig) gebruikt, daar het paaschmaal naar

Exod. XII : 27, Deut. XVI : 3 „spoedig" moest worden gegeten. Volgens Berachot, fol. 9*a* was „de tijd van haast" tot aan den dageraad. Het paaschbrood heette „het brood der armoede," der ellende, en moest, luidens Soekka, fol. 35*b* en Pesachiem, fol. 58*a*, uit eigen beurs worden aangeschaft. Bij het paaschmaal werden de armen om meê te eten ingeroepen en het werd beschouwd als „het spijsoffer der armen." Zoo wordt het duidelijk, hoe de gasten, bij het haastige maal onmiddellijk aan gasten en armen tevens dachten.

Joh. XV : 26. „Maar ik zal u een trooster zenden van den Vader, den geest der waarheid, die zal van mij getuigen."

Midrasj Misjlie, fol. 57*a*. Rab Hoena zegt: „Door zeven namen wordt de Messias aangeduid. Eén daarvan is Menachém, trooster; want er is geschreven: (Jes. LI : 3) „De Eeuwige zal Zion troosten."

KARAKTER EN STREKKING.

Het moge veel van een paradox weg hebben, toch is het waar: *Om de Evangeliën en de Zendbrieven naar inhoud en betoogtrant en in hunne eigenaardigheden recht goed te verstaan, mag men geen vreemdeling zijn in de Agadische litteratuur* (homiletische Bijbelïnterpretatie) *van Talmud en Midrasj.* En dit reeds daarom niet, wijl beide, Nieuw Testament en Talmud, zijn: uit één land, uit één tijdvak, uit één volk, van gelijke schepping en gelijken oorsprong, vruchten op denzelfden bodem gegroeid, naar dezelfde methode gekweekt, onder denzelfden hemel gerijpt. Maar inzonderheid, omdat men eerst dan tot den Talmudischen geest in de Evangeliën, tot het agadische leven in die Christelijke openbaring kan doordringen, diep genoeg, om de overtuiging te erlangen, dat het verschil tusschen beider *gezonde* moraal — en gezonde moraal noem ik alleen de *uitvoerbare*, de menschelijk *mogelijke* — op een kolossaal misverstand berust. Alles, karakter, vorm, bedoeling, grondslag, het is van Joodschen geest doortrokken, Joodsch getint, tot zelfs in de manier van voorstelling en debat, van gedachtengang en beeldenkeus toe. (*) Wie het ondernam, het Nieuwe Testament echt,

---

(*) Ook in andere opzichten, b. v. in het welverstaan van plaats-, personen- en andere eigennamen, zoomede van zekere uitdrukkingen en aanduidingen is dit waar. Men weet, dat „*Chrystos,*" „*Christus,*" de vergrieksching is van *masjieach*," messias, gezalfde, eigenlijk „zalver," evenals „*Petrus* het is van het Chald. „*Kéfa*" steen, klip, rots. — „*Chorazin*" (Matth. XI : 21) is het in den Talmud genoemde vlek „*Koraziem,*" naar zijne rijke tarweteelt aldus geheeten, en „*Betsaïda*" (Ibid.) lees: „*Beth Saida,*" huis (oord) der visch-

zuiver *Talmudisch* te vertalen, of liever, het van zijne Helleensche en Romeinsche idiomen te louteren en alzoo terug te brengen tot de taal en zegswijzen van zijn tijd, niet in klassiek bijbelsch, maar in het nieuw Hebreeuwsch-Arameesch van Misjna, Gemara en Midrasj, hij zou, al slaagde hij maar ten deele, een verdienstelijk werk doen. Wat zich nu reeds aan den deskundige van dien aard als van zelf opdringt, is belangrijk genoeg, om den wensch naar zulk een arbeid te versterken, en om het misverstand, dat door den loop der eeuwen

---

vangst. — „*Bethesda*" is (met verwisseling der in het Hebr. bijkans gelijkvormige *r* en *d*) „*Beth-Ezra*" anders: „*Beth-Saäda*" huis der hulpe, der verpleging, ziekenhuis, en „*Maranatha*," lees: „*Maran atha*," beter nog: „*atha Maran*," de Heer is gekomen.—„*Kapernaüm*" is „*Kephar Nâchum*" Nahumsdorp, „*Golgotha*," lees: *Goelgolta*," schedelplaats, die echter nooit heeft bestaan. — „*Mattheus*" is *Mathai*," verkorting van „*Mattitjahoe*," Godsgeschenk, Theodorus, en „*Iskariot*," zuiver „*Iesj-Kirja*," een man uit de stad, een stedeling, in tegenstelling van Petrus en andere dorpelingen, Evangelisten. — „*Sadduceën*" zijn *Zedoekiem*," volgers van Zadok, (300 v. J.) Antigono's leerling, ontkenner van de onsterfelijkheid der ziel en voorstander van de Wetstoepassing naar de letter. — „*Lama Sabachtani*" is „*lanima sjebaktani*," van het Chald. verbum „*sjabook*" verlaten), maar is in het Hebr. „*lama gnazabtani*." Naar Lukas riep Jezus *dit* niet uit, maar wel: *bejadecha afkied roechie*," in Uwe handen beveel (vertrouw) ik mijne ziel. — „*Talithakumi*," is *taljeta koemi*" meisje, sta op, en „*Gethsemane*" zooveel als: „*Gat Sjémen*," oliekuip, oliekelder. — „*Zepphoris*," de woonplaats van Maria's ouders, is het in den Talmud bekende *Zippoeri*" of „*Zipporien*" en de in Handel. I : 12 genoemde „*Sabbatsreis*" of „*Sabbatsafstand*," de Talmudisch bepaalde lengte van 2000 el, die de Israeliet op Zaterdag buiten zijne woonplaats niet mocht overschrijden. — De voorlezingen op den sabbat, waarvan de Evangeliën (b. v. Math. I : 21, VI : 1 en 2) gewag maken, zijn de „*drasjoot*," die op rust- en feestdagen werden gehouden en die het nog tegenwoordig worden in de „*Chewrot*" (pieuese vereenigingen) en kerken. — „*De voorhuid aantrekken*" (I Cor. VII : 12), eigenlijk de voorhuid „*overtrekken*," was het bekende middel, om tollenaars en spionnen te misleiden, ten einde de Jodenbelasting, fiscus Judaicus, te ontgaan. — „*Tabita*," (Hand. IX : 36, 40) is hetzelfde als „*Talitha*," in Mark., het vrouwelijk van „*Tabja*," (Baba Kama, fol. 19*b*), alzoo gezel, ree, dorcas. — Paulus zegt (II Cor. XI : 24), van de Joden vijf malen, „*veertig slagen min één*" te hebben ontvangen. „Veertig slagen is de Bijbelsche (Deut. XXV : 3), „veertig min een" de Talmudische bepaling (Makkot, fol. 22*a* en 22*b*). — De methode of gewoonte, om telkens elk feit te bevestigen met, elk wonder te verklaren door en elke leerstelling te doen steunen op een Bijbeltekst, zooals dat door het geheele N. T. heen gebeurt, is eene Talmudische. Doch genoeg.

een wereldmisverstand tusschen Christenen en Joden is geworden, recht innig te betreuren. Overal waar, en telkens wanneer de Evangeliën aan het moraliseeren of sermoeneeren gaan, proeft, voelt, tast de Joodsche theoloog dadelijd gezegden, lessen, verwijten en strafredenen van zijne Rabbijnen. Hij begroet ze als bekenden, en zelfs wanneer Johannes de Leer met den leeraar en dezen met den Leergever vereenzelvigt, dan herinnert hij zich onmiddellijk zijn Talmud (*Aboda Zara*, fol. 19*a*, *Kiddoesjien*, fol. 32*b* enz.) die zegt, „dat, als iemand Gods Leer met gansch zijn gemoed beoefent of doet, die leer dan *zijne* leer heet en dat God om Mozes' verdiensten *Zijne* leer (Malachi III : 22) op Mozes' naam stelde." Hetgeen mij steeds verwonderde was, hoe men in de Christenkerk — sommige kerkvaders uitgezonderd, die, gelijk Hieronymus, Joodsche theologen of exegeten raadpleegden — zonder die kennis der Tamudische homeliën het Nieuwe Testament in zijne eigenaardigheden en zegswijzen goed kon begrijpen.

Enkele voorbeelden mogen die nauwe verwantschap, dat verband, die eenheid nader bewijzen. Ik ontleen ze thans aan het *tweede* gedeelte van het Nieuwe Testament, bij wijze van proef. Zij zijn als voor de vuist gegrepen en met vele andere te vermeerderen.

1°. Men leest in den eersten brief van Paulus aan de Corinthen (XI : 5—7): „Iedere vrouw, die bidt of voorspelt (d. i. redevoert, voordraagt uit de Tora, Wet) met ongedekt hoofd, onteert haar hoofd, want als eene vrouw niet is gedekt, dat zij dan worde geschoren. Maar (d. i. derhalve, bijgevolg), is het voor eene vrouw leelijk te worden geschoren, dat zij zich dan dekke." Volmaakt Oostersch, vomaakt Talmudisch. Tract. *Berachot*, fol. 24*a*, Tract. *Kiddoesjien*, fol. 70*a*. „De stem eener vrouw in het publiek is ontucht; het zichtbaar zijn van het hoofdhaar eener vrouw is ontucht. Rabbi Samuel zegt: Men zal de vrouw niet eens gewennen, mannenvergaderingen bij te wonen." Iets dergelijks leert Paulus in I Timoth. II : 11. „Eene vrouw late zich in stilheid en in alle onderdanigheid leeren."

2°. In den tweeden brief aan de Thessalonicensen (III : 10) heet het: „Want ook toen wij bij u waren, bevalen wij u, dat, indien iemand niet wil werken, hij ook niet zal eten." Midrasj *Berésjiet rabba*, fol. 13*a*. „God maakte den mensch (na diens verdrijving uit het paradijs, den Edenshof) tot een slaaf van zichzelven, tot zijn eigen slaaf. Werkt hij niet, dan heeft hij ook geen recht, om te eten."

3°. Zonderling klinkt in den brief aan de Galaten (IV : 22—31) „De Wet, de besnijdenis, is de dienstbaarheid en de dienstbaarheid is Hagar; maar de belofte, de doop, is de vrijheid en de vrijheid is Izaäk." Dat is zoo tamelijk de zin dezer, in meer dan één opzicht duistere, verwrongen plaats: de geloovige is zedelijk mondig, staat niet meer onder de voogdij der Wet, heet een zoon der vrije, der beminde Sara, is Izaäk; de ongeloovige echter heeft de dienstmaagd Hagar, de dienstbaarheid der Wet tot moeder, mag niet erven met den zoon der vrije, is Ismael. Verschillende vragen, die de beteekenis der vergelijking benadeelen, houd ik terug. B. v. Was Sara de vrije niet eerst onvruchtbaar? Was hare verhouding tot den Egyptischen vorst wel boven zedelijken twijfel? Was haar gedrag jegens Hagar wel vrij, vooral in het Oosten met zijne polygamie, vrij van jaloersche hardheid en trotsche verachting? Was Ismael niet ook een zoon der belofte? Maar hoe kwam de schrijver toch aan de vreemde vergelijking? Antwoord: Men leest in *Berésjiet rabba*, fol. 49ᵃ, Midrasj *Tanchoema*, Genesis, fol. 8ᵇ het volgende legendaire debat tusschen de Abrahamskinderen Ismaël en Izaäk. „En het was na deze woorden" (Gen. XXII : 1), welke woorden waren dat? Antwoord: die tusschen Ismaël en Izaäk. De eerste zeide tot den tweede: Zie, ik ben veel grooter (verdienstelijker) dan gij. Ik liet mij op dertienjarigen ouderdom besnijden en verdroeg gelaten pijn en smart. Gij echter werdt acht dagen oud besneden en kendet bijgevolg geen pijn, voeldet met bewustheid geene smart. Had uw vader u toen zelfs geslacht, gij zoudt het niet eens hebben geweten. Waart gij het op mijn ouderdom gedaan, dan zoudt gij u niet eens aan de besnijdenis hebben onderworpen. Daarop antwoordde Izaäk: Hoe! Gij spreekt alleen van eene enkele smart. Als God mijn geheele wezen, mijn leven begeert, dan ben ik bereid, het Hem te geven." En dadelijk na deze woorden beproefde de Heer Abraham. Reeds bij de schepping der wereld had God den engelen, die tegen de geboorte van den mensch pleitten, gezegd: Gij zult eenmaal een mensch, een vader zien, bereid, om Mij zijn zoon te offeren en een zoon bereid, om Mij zijn leven te geven." Die bereidvaardigheid Izaäks gaat op zijne vrome zonen in het verbond (Gen. XVII : 21) tot eeuwige gedachtenis over. Ismaël wijdde slechts een deel van een deel, Izaäk zich gansch en al aan den Heer. Ismaël was de besnedene, maar ongeloovige, Izaäk de door zijn geloof tot zelfopoffering ge-

reede vrome. Datzelfde denkbeeld loopt als een roode draad ook door dien brief aan de Galaten heen, maar verminkt en van leerstelligen geest.

4⁰. Aan de oppervlakkig zonderlinge, maar nu eenigermate verstaanbare vergelijking is (vs. 24, 26) nog iets zonderlingers toegevoegd. „Want deze zijn de twee verbonden: het ééne van den Sinai, tot dienstbaarheid barende, dat Hagar is. Immers dit, namelijk Hagar, is Sinai, een berg in Arabië, en komt overeen met Jeruzalem, dat nu is, dienstbaar met hare kinderen. Maar Jeruzalem, dat boven is, het is vrij en ons aller moeder". De vertaling: „Sinai wordt in Arabië zelf Hagar genoemd" is bepaald willekeurig. Sinai heet in Arabië geen Hagar, en Hagar geen Sinai. Hagar of Hagri is de naam van een Arabischen stam. Zie Ps. LXXXIII : 7, I Kron. V : 10, 19, 20, XI : 38, XXVII : 31. De gissing, dat men hier met een ingeslopen randschrift te doen heeft, bevordert de verstaanbaarheid van den zin nog geenszins. „Hagar komt overeen met het tegenwoordige Jeruzalem, beiden zijn in dienstbaarheid;" maar dan zijn er *drie* dienstbare verbonden: Hagar, Sinai en het huidige Jeruzalem, tegenover het éėne vrije Jeruzalem van boven. Of Hagar = Sinai en Sinai = het tegenwoordige Jeruzalem, wat niet ver van onzin af staat! De verklaring ligt elders. De berg, waarop de zoon der vrije Sara zou worden geofferd, werd door Abraham (Gen. XXII : 14) *de berg van Gods verschijning* genoemd, of beter „God zal voorzien." Zoo wordt hij, zegt de tekst, nog heden genoemd: „Op dien berg Gods zal voorziening dagen." Nu leest men in Midrasj *Berésjiet rabba*, fol. 50*a* en *b*: Den berg Moria noemde Abraham *Jiréh:* „voorziening," Malkie-Zédek echter „*Salem*" vrede (Gen. XIV : 18). Hoe zal Ik hem noemen? vroeg God. *Jiréh?* Dan is een braaf koning teleurgesteld. *Salem?* Dan is het een heldhaftige vader. Welaan dan! Ik voeg de beide namen bijeen en noem hem *Jeruzalem* (samengesteld uit *Jiréh* en *Sjalem*). Maar dan nog is de naam onvolkomen, want de stad heet *Jerusjalajim?* Daarom kunt ge uit deze benaming leeren, dat God aan Abraham den tempel liet zien, twee malen gesticht, twee malen verwoest; doch God zal voorzien, d. i. de Messiaansche verlossing brengen, de hoogere tempelstichting voor de eeuwigheid." Voorts zal de offervaardigheid Abrahams en Izaäks tot barmhartigheid stemmen, als en zoo wijls Israël zijne gehoorzaamheidsbelofte, aan Sinai's voet afgelegd, en. Er is dus verband ten goede tusschen Moria, Sinai

en het hemelsche Jeruzalem en evenzeer verband ten kwade tusschen Ismaël, Hagars zoon, het ongeloof met de ontwijde Sinai'sbelofte en met de einduitkomst, de straf, het verwoeste Jeruzalem, de ballingschap, de dienstbaarheid.

5°. In I Timoth. III : 12 komt de les voor: „Ik, (Paulus) laat der vrouw niet toe, dat zij leere (d. i. predike), noch over den man heersche, maar dat zij in stilheid (huiselijk, ingetogen) zij." Precies als de Talmud, die (Tract. *Baba Metziea*, fol. 59*a*) wel de vrouw hoogacht, zeggende: „Eer de vrouw, want zij is het, door wie welvaart en zegen in huis komen" (denk aan Schiller's „*Ehret die Frauen*" etc.), maar niet wil, dat de vrouw: *a* theologiseere. Tract. *Kiddoesjien*, fol. 29*a* en 30*b*. „Leer haar (de Wet) aan uwe zonen" (Deut. XI : 19), d. i. wel aan uwe mannelijke, niet aan uwe vrouwelijke kinderen; want — zoo wordt geargumenteerd — wie zijne dochter Tora onderricht (haar tot theologie opleidt) hij leert haar iets verwerpelijks." En *b*. heersche. *Metzïea*, fol. 59*a*. „Is uwe vrouw klein, buk u tot haar neder en raadpleeg haar;" doch (*Ibid.*, fol 97*a*.) „Voor een man, door vrouwen omgebracht, is er recht, noch rechter" (d. i. de man zorge, heer en meester te blijven).

6°. In I Corinthen VI: 1—6 wordt aan de leden der gemeente Gods te Corinthe scherp verweten, dat zij hunne processen voor den ongeloovigen rechter, voor „de rechtbank der ongeloovigen" brengen. „Als gij rechtszaken hebt, stelt dan die uitspraak bij hen, die de minsten (de ootmoedigsten, vroomsten) in de gemeente zijn. Maar de eene broeder gaat met den anderen broeder in het gericht en dat wel voor de ongeloovigen!" *Tanchoema*, fol. 26*a*, *Sjemot rabba*, fol. 113*a*, Tract. *Gittien*, fol. 88*b*. „Wie met zijn proces voor eene heidensche rechtbank gaat, al stemt haar wetboek met het Joodsche overeen, hij zondigt eerst tegen God, daarna tegen de Leer. „Dit zijn de wetten, die gij hun zult voorleggen" (Exod. XXI : 1), *hun* wel, maar niet den heidenen." De oorzaak daarvan lag in het doen van den eed bij een afgod, het verbod berustte op een religieusen grondslag; want (Deut. XXXII : 31) „niet als onze Rots is de hunne." Zonder deze bedoeling was het Paulinische verbod aan de „vrije zonen" der „gemeente Gods" alles behalve vrijzinnig en had zeer weinig cosmopolitische kleur.

7°. Paulus was, en met reden, den gehuwden staat niet genegen. Geheel de eerste brief aan de Corinthen bewijst dit. Hij is vol

van dien afkeer, van dien tegenzin. Ik zeg: „en met reden;" want de gehuwde bekommert zich meer om de dingen der wereld, dan om die des Heeren. De zorgen voor vrouw en kinderen, voor onderhoud, opvoeding, positie, bestemming, enz. houden hem bezig, vervullen hem gedurig. Alleen als noodzakelijk kwaad is, naar den Apostel, het huwelijk te rechtvaardigen, eigenlijk te verdedigen; doch principiëel is de ongehuwde staat beter. Waarom? Kende Paulus dan niet het Bijbelwoord: „En gijlieden, weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u," of de Jesajaansche uitspraak: „Niet om woest te blijven, maar om te worden bewoond, schiep God haar, de aarde?" Omdat in zijne dagen voor de vestiging en uitbreiding der Christengemeente wel wat beters was te doen, dan te denken aan trouwen, of (vs. 32—38) aan het uithuwen van dochters en maagden. Alle aandacht en alle inspanning eerst aan het groote werk, de algemeenmaking der Christusleer gewijd; later kon men verder zien. Evenzoo dacht de Talmud er over in en voor veelbewogen tijden. Eerst studie, eerst kennis der Leer, zegt hij, daarna trouwen. Komen studie en trouwen met elkaar in botsing, hindert het laatste om zijne wereldsche zorgen de eerste, dan gaat de studie, de bekommering om de dingen Gods, voor. Tract. *Chagiega*, fol. 5*b*. „Over drie treurt God dagelijks, over hem, die (bij voldoende middelen) de Leer kan beoefenen en het niet doet; over hem, die haar (om wereldsche zorgen) niet kan beoefenen en het toch doet en over een bestuurder, die zich door waan en heerschzucht boven de gemeente stelt." — *Kiddoesjien*, fol. 29*b*. „Of de Leerstudie, óf trouwen, dan verdient de Leerstudie de voorkeur; maar kan men niet zonder eene vrouw, dan trouwe men eerst en beoefene daarna de Leer. Rab Juda is uit Samuels naam van eene andere meening: Eerst trouwen en dan de Leer bestudeeren. „Kan men dan," vraagt rabbi Jochanan daarop, „met een molensteen aan den hals (aan huiselijke zorgen gekluisterd) de Leer beoefenen?" „Maar het eene geldt," wordt geantwoord, „voor ons (Babylonische Joden, die de Leer naar elders, in Palestina, overbrengen. Voor het onderhoud drukken ons geene zorgen. Wij kunnen dus eerst huwen en daarna de kennis der Tora verbreiden), het andere voor hen" (de Palestynsche Joden, die in hunne woonplaats blijven. Als die eerst trouwden, dan zou er van de studie der Leer om de huisselijke zorgen zeer weinig terecht komen.)

8°. I Corinthe : 35—38. „Maar vraagt iemand, hoe de dooden opgewekt en in welk lichaam zij komen zullen? Dwaas! Wat gij zaait wordt niet levend, totdat het eerst is gestorven. Gij zaait het lichaam niet, maar een graankorrel en God geeft dien korrel een lichaam, zooals Hij wil." Een stukje Talmud in optima forma. Tract. *Synhedrien*, fol, 90*b*. „Eens vroeg de koningin Cleopatra aan rabbi Méier: Wij weten nu eenmaal, dat de dooden zullen herleven, naar het woord: (Ps. LXXII , 16) „Zij zullen ontspruiten als het gras des velds;" maar als zij opstaan, zal het dan wezen naakt of gekleed? Leer het antwoord, zeide de rabbi haar, van den graankorrel. Deze komt toch, al wordt hij naakt begraven, in menig gewaad weder te voorschijn, hoeveel eerder dan de rechtvaardige, die gekleed wordt begraven." Onder „kleed" wordt hier natuurlijk het lichaam verstaan, dat, naar de toenmalige opvatting, de ziel omgeeft, omhult. In Tract. *Ketoebot*, fol. 111*b*, gebruikt rabbi Chija bar Joseph hetzelfde argument voor zijne bewering, dat de opstanding der braven uit den dood lichamelijk zal wezen.

9°. In den brief aan de Romeinen (II : 1) leest men: „Daarom zijt gij niet te verontschuldigen, o mensch, wie gij ook zijt; want waarin gij een ander oordeelt, oordeelt gij u zelven, daar gij, die anderen oordeelt, dezelfde dingen doet." Eene Talmudische les, ook naar den vorm. Tract. *Baba Metziea*, fol. 59*b*. „Veroordeel in een ander de ondeugd niet, die gij zelf hebt. Daarom heeft de Leer op 36, naar anderen op 46 plaatsen verboden, den vereemdeling te verdrukken of hem te minachten.." *Abot*, Afd. II, § 5. „Oordeel niemand, alvorens gij in omstandigheden als de zijnen zijt gekomen." *Debariem rabba*, fol. 235*a*. „Neem u in acht, dat gij, anderen oordeelende, niet bij uw eigen oordeel wordt gevat." *Kiddoesjien*, fol. 70*a*. „Wie veroordeelt, is veroordeeld. Samuel zegt: Wie veroordeelt, heeft gewoonlijk hetzelfde gebrek."

10°. In hetzelfde hoofdstuk, vs. 13, wordt gezegd: „Niet de *hoorders* der Wet zijn voor God rechtvaardig, maar de *daders* der Wet zullen gerechtvaardigd worden." *Tanchoema*, Deut., fol. 71*a*. „Rabbi Jochanan zeide: Wie de Leer beoefent, maar niet uitoefent, hij verdient strenge straf; want de beoefening onderricht hem toch, dat de Tora op vele plaatsen zich aldus uitdrukt: „Opdat gij haar zult in acht nemen, *om haar te doen*." Rabbi Acha zegt: „Vooral in het doen ligt het hooren (gehoorzamen), de verdienste, de

heilige geest, het eeuwige leven voor zich, de kinderen en kindskinderen." *Abot*, Afd. I, § 17. „Niet het onderzoek is de hoofdzaak, maar de daad." Tract. *Sabbat*, fol. 88*a*. „Toen Israel de woorden uitsprak: (Exod. XXIV : 7) „Wij zullen doen en hooren," alzoo het „doen" in de eerste rij plaatste, ging er eene hemelsche stem op, vragende: Wie heeft dien edelen de taal geopenbaard, waarvan de engelen, als zij lofzingen, zich bedienen?" Immers, er staat geschreven: (Ps. CIII : 20) „Looft den Heer, gij, Zijne engelen, helden, volbrengende Zijn woord, luisterende naar de stem van Zijn bevel." Alzoo eerst doen, daarna luisteren, hooren" (verstaan).

11⁰. I Corinthe X : 31. „Hetzij gij eet, hetzij gij drinkt, hetzij gij iets anders doet, doet het al ter eere Gods." Daaraan is, maar in meer dogmatischen vorm, Colossensen III : 17 gelijk. „En al wat gij doet, met woorden of met werken, doet het alles in den naam van den heer Jezus, dankende God den Vader door hem." Eene, maar betere Talmudische aanbeveling. Tract. *Abot,* Afd. II, § 17. „Laten al uwe daden in den naam Gods geschieden."

12⁰. I Corinthe XII : 26. „Hetzij dat één lid lijdt, zoo lijden al de leden meê, hetzij dat één lid wordt verheerlijkt, zoo verblijden zich al de leden mede." *Echa rabbati*, fol. 37*a*. „Waarom wordt Israel bij een lam vergeleken (Jes. L : 17, Ezech. XXXIV : 17, 20, 22, Jes. LIII : 7)? Omdat, gelijk het lam, lijdt het maar aan één zijner leden, siddert aan alle anderen, en ook, lijdt het éëne lam, alle medelammeren in de kudde met hem lijden, gansch Israel smart gevoelt, al lijdt slechts één der zijnen smart. En gelijk al de lammeren huppelen en springen, als één der kudde sierlijk wordt getooid, zoo jubelt geheel Israel, als een zijner zonen tot grootheid komt." Naar *Sjemot rabba*, fol. 103*b* moest, om die solidariteit, het paaschoffer een lam zijn. — Ibid. XV : 56. „Het loon der zonde is de dood." Romeinen VI : 23. „Want de bezoldiging der zonde is de dood." Ibid. VII : 23. „Want de zonde in mij is de dood geworden." In Tract. *Sabbat*, fol. 55*a* leest men: „Geen dood zonder zondestraf, geene bezoeking zonder overtreding. De engelen vroegen den Helige, geloofd zij Hij: „Waarom legdet Gij den dood op Adam?" „Omdat Ik hem," was het antwoord, „slechts een gering gebod oplegde, dat hij niettemin overtrad." „Maar waarom dan op den vromen Mozes en Aäron?" „Omdat ook zij zondigden."

13⁰. Romeinen XIII : 1. „Alle ziele (*kol ha-nέphesj*, elk mensch) zij de over haar gestelde machten onderdanig; want er is geene macht dan van God, en derhalve de machten, die er zijn, zijn van Hem verordend." — *Baba Kamma*, fol. 113*a*. „De verondeningen der regeering binden in ieder opzicht." Elders: „De bevelen (wetten) der regeering zijn (zoo bindend) als de wetten Gods." — *Zebachiem*, fol. 103*a*, *Menachot*, fol. 98*a*. „Steeds zij eerbied voor de gestelde macht bij u." *Berachot*, fol. 58*a*. „Elken beambte, ook dén eenvoudigste, hebt ge te beschouwen als door den hemel aangesteld; want hij heeft in den hem aangewezen kring het recht te handhaven en voor de orde te waken." — *Baba Kamma*, fol. 113*b*. „Ieder regeeringsdienaar vertegenwoordigt den vorst, en ieder vorst (*Berachot* fol. 58*a*) heeft een deel van Gods majesteit ontvangen." — Zelfs een opzichter over het besproeien der akkers wordt in den Talmud (*Baba Batra*, fol. 25*a*) „eene door God gestelde overheid" genoemd.

14⁰. Let men (Handelingen XV) op den door de Apostelen gevoerden strijd, of een gedoopte maar onbesneden heiden al dan niet tot de „gemeente Gods" behoort (en met die vraag, eene *sjaälat-chacham*, hooge, overwegende vraag, ging men echt Joodsch naar de wijzen, hier de Apostelen en Ouderlingen, te Jeruzalem op), dan gelooft men zich verplaatst in *Jebamot*, fol. 46*a*, waar rabbi Josua, zich beroepende op het voorbeeld der stammoeders zegt, dat een heiden, die door baden (den doop) Jood geworden, maar niet besneden is, in elk opzicht als Jood is te beschouwen. Wel is waar wordt dit door de meerderheid bestreden — welke meerderheid later echter alleen uit rabbi José blijkt te bestaan — maar ook in Judea was zulke meerderheid tegen een gevoelen als dat van Petrus, Barnabas en Paulus. Het argument was „de onraadzaamheid, om de heidenen te beroeren en een juk te leggen op den hals der nieuwe discipelen," juist zooals de Talmud leert. Hillel nam wel heidenen aan, 70 j. v. J. (*Sabbat*, fol. 31*a*) op vrij wat minder bezwarende voorwaarden dan doop of besnijdenis. (*)

(*) Bij gelegenheid dier twistvraag geeft Jacobus den raad, om den heidenen, in plaats van hen met de besnijdenis lastig te vallen, aan te schrijven (vs. 20) dat zij zich liever moesten onthouden van dingen, die door de afgoden (door afgodendienst) besmet zijn, zoomede van ontucht, van het verstikte

15⁰. In Romeinen XIII : 6—8 wordt het betalen van schattingen aan de ontvangers een plicht geheeten. Zij zijn de dienaren van God, die steeds voor de belasting aan de overheid waken. Geeft dan ieder, wat gij schuldig zijt: „schatting aan den beambte, tol aan den tollenaar, ontzag aan het gezag, eere aan de overheid," — In *Baba Kamma* noemt Samuel het eerlijk en trouwhartig geven van schatting, een plicht; want de wet der regeering, Joodsche of heidensche, is bindend. Als vaststaand wordt daar gedecideerd, dat belastingontduiking ongeoorloofd is, eene zonde. Eene poging, om, gelijk een der debatters wil, onderscheid te maken tusschen vaste en losse, d. i. tusschen wettige en willekeurige belasting, de laatste in den zin van afpersing, of alleen van Joden geheven, wordt te niet gedaan door de overweging, dat het ontduikingsverbod alles omvat en dat onderwerping aan de verordeningen des lands strekt „tot heiliging van Gods naam."

16⁰. Ibid. XIV : 9—11. „Want dit: „Gij zult *geen* overspel doen, gij zult *niet* dooden, gij zult *niet* stelen, gij zult *niet* valsch getuigen, gij zult *niet* begeeren, en ieder ander gebod van dien aard, wordt in dit woord als in eene totaalsom begrepen, namelijk dit: „Gij zult uwe naasten als u zelven liefhebben. De liefde is de vervulling (d. i. de bedoeling) der Wet." Paulus komt hier op tegen *negatieve* deugd en concentreert de *positieve* in het Bijbelsche gebod (Lev. XIX : 18) „Bemin uw naaste als u zelven." Dat is weder — wij zagen het reeds — zuiver Talmudisch. In *Aboda Zara*, fol. 19*b* zegt rabbi Alexandrie tot de schare, die was zaamgestroomd, om zijn

---

(d. i. ongeslachte, *nebéla*) en van bloed." Wederom als *Jebamot*, fol 48*b*. „Waarom worden de overgegane heidenen (heiden-Christenen) zoo zwaar bezocht? Omdat zij," antwoordde rabbi Chananja, „omdat zij de Noachidische geboden (Zie I Corinthe VI : 10 en verg. *Synhedrien*, fol. 56*a* beneden) niet houden. Rabbi Eläzar zegt, omdat zij uit vrees, niet uit liefde vroom zijn. Rabbi Méïer schrijft het toe aan den schroom, waarmede zij tot het Jodendom overgingen (letterlijk: „omdat zij draalden, zich te plaatsen onder de vleugelen van Gods majesteit"). Men weet, hoe laag het zedelijk peil der eerste heiden-Christenen was en nu wilde Jacobus hun die Noachidische geboden nauw aan het hart hebben gelegd, precies als Chananja's verwijtende argumentatie. Den heidenen in Antiochië, Syrië en Silicië wordt dan ook medegedeeld (vs. 28 en 29), dat, indien zij zich van de in vs. 21 opgenoemde zonden onthouden, het goed is gevonden, hun geene meerdere lasten op te leggen.

levens-elixer te koopen: „Gij denkt misschien, dat gij kunt volstaan met *negatieve* vroomheid, door *geen* kwaad te spreken, *geen* bedrog te plegen en wat dies meer zij. Neen, de Psalmist wil van u *positieve* deugd en voegt daarom dadelijk bij het *negatieve:* „Ontvlied het kwade het *positieve* „En doe het goede." En in *Sabbat*, fol. 31*a* zegt Hillel tot den heiden, dat in het gebod: „Bemin" enz. de kern van de gansche Leer ligt.

17⁰. Door den brief aan de Efezen loopt als een rood snoer de opwekking „bekeert u" heen. Die bekeering heet „levendmaking," „opstanding uit den dood." „Jezus," die op zulke bekeering met klem van redenen aandrong, heeft u, zoo luidt het, „levend gemaakt, vermits gij dood waart door de misdaden en de zonden." Ook ons heeft God levend gemaakt, toen wij dood waren door de misdaden." Talmudische zegswijze. Het bleek ons (bl. 145) uit *Berachot*, fol. 18^a en 18^b, uit Midrasj *Kohélet*, fol. 78^a enz., dat de rabbijnen den onrechtvaardige zelfs bij zijn leven „doode," maar den rechtvaardige zelfs na zijn overlijden „levende" noemen. De deugd is het leven, de zonde is de dood, m. a. w. de deugd *doet* leven, de zonde *doet* sterven, de overgang van zonde tot deugd (bekeering) *doet* herleven, opstaan, opnieuw geschapen worden. Toch was in de metaphore ruimer opvatting dan bij den briefschrijver. Immers, deze noemt den zondaar, den onbekeerde „dood," den bekeerde „opgestaan," „herleefd," omdat hij het *voor zich* is. De rabbijnen echter hebben het oog *tevens* op hetgeen de vromen en snooden *ook voor anderen* zijn. „Leven," zeggen zij, „is nuttige werkzaamheid, dood evenwel een nutteloos leven."

18⁰. Naar Handelingen II houdt Petrus op „den dag van het Pinksterfeest" (*Pentykosty*, 50^e dag, van het Joodsche Paaschfeest af, Lev. XXIII : 15, 16, Wekenfeest) eene redevoering of toespraak tot de lieden der gemeente, die hoogst waarschijnlijk de eerstelingen van hun koorn in den tempel kwamen brengen, overeenkomstig het voorschrift der Wet. De vele vreemdelingen waren (Exod. XXIII : 17, Deut. XVI : 16) zeker bedevaartgangers. De schrijver verhaalt, dat toen eene hemelstem de vergaderkamer der Apostelen vervulde en verdeelde tongen als van vuur werden gezien. Natuurlijk; hij wist, dat het Wekenfeest tevens is de verjaardag der wetgeving op Sinai met haar vuur, onweder, hemelstem en rook. Maar hoe kwam het, dat Petrus den dood van David tot onderwerp en

motief zijner toespraak koos? „Het zij mij geoorloofd, ronduit te spreken van den patriarch David, hoe hij gestorven en begraven en dat zijn graf tot op heden onder ons is." Hoe, dat hij op diens dood zinspelende, scherp accentueert, dat David niet ten hemel is opgevaren, maar Jezus wel? Antwoord. Het was eene traditie in Israel, dat David op het Wekenfeest is gestorven. In Jerusjalmi (zie Bab. Tract. *Chagiega*, fol. 17[a], *Tosaphoot*) leest men: „Rabbi José bar Bon zeide, dat David op het Wekenfeest overleed; dat toen het gansche volk treurde en het dagoffer tot den volgenden dag werd uitgesteld." In *Sabbat*, fol. 30[b], staat opgeteekend, dat die sterfdag, en dus ook het Wekenfeest, toen op een Sabbat viel, wat bevestigd wordt in Midrasj *Ruth*, fol. 31[a]. „En hij (David) overleed op het Wekenfeest, dat toen tevens Sabbatdag was." Nog ten huidigen dage wordt in de Synagoge de Ruthrol op het Wekenfeest gelezen, omdat zij Davids oorsprong verhaalt. De schrijver van de Handelingen maakt in hoofdstuk II de Joodsche traditie aan zijn dogmatisch betoog dienstbaar.

19°. In zijn brief aan de Efezen (V : 1—21) vermaant Paulus hen, toch niet heimelijk te zondigen, maar eerbaar te leven. Geene ontucht, geene onreinheid, geen zotteklap, geen ijdel onderhoud, geene dronkenschap! In zekeren zin logisch er mede verbonden, klinkt daarop (in vs. 22—28) de les aan de vrouwen, haren eigen mannen onderdanig te zijn, en aan de mannen, hunne eigen vrouwen lief te hebben. Die liefde moet zijn als de genegenheid, waarmede Christus de gemeente lief heeft, en die onderdanigheid als de onderdanigheid van de gemeente aan Christus, d. i. zelfverloochenend, zelfopofferend. Hiertoe wordt verwezen naar, en geciteerd Gen. II : 24: „Daarom zal een mensch zijn vader en zijne moeder verlaten en zijne vrouw aanhangen, en zij twee zullen tot één vleesch worden." Zonderlinge redeneertrant echter in de vergelijking! Maar nog zonderlinger is het geheim dat volgt: „Deze verborgenheid is groot; doch ik zeg dit met het oog op Christus en de gemeente." Wat is dan toch in dat Bijbelwoord zoo geheim, zoo verborgen? De bedoeling: verlaat alles, uwe ouders, uwe familie, om Jezus alleen aan te hangen, is het toch niet. Evenmin is het de expressie voor 's menschen aandrift tot voortplanting van zijn geslacht. Nog minder is het de gemeente voorstellen als vrouw, die „met het bad des waters door het woord gereinigd," in Jezus en met hem gehuwd

is. Ook niet, dat zonder kuisch leven geen godsdienstig leven is te denken. De vertaling van het Grieksche woord „mysterion" met „groote, overwegende les" brengt tot de oplossing geen stap nader. Wat beteekent alzoo hier die verborgenheid, liggende in dat kristalheldere Bijbelwoord en te pas gebracht bij mannen en vrouwen, die alles behalve er naar schenen te leven, zoodat het noodig werd te vermanen: de mannen, om met geen andere vrouwen te leven en de vrouwen, om niet tegen hare mannen op te staan? „Zoo dan ook gijlieden, elk in het bijzonder, een ieder hebbe zijne eigene vrouw lief als zichzelven en de vrouw zie, dat zij den man eerbiedige." Het antwoord geeft Tract. *Sota*, fol. 17*a*. Daar wordt namelijk de proef behandeld, die men naar de Mozaïsche Wet (Num. V : 11—28) met de van overspel verdachte vrouw nam en de straf, die zij bij gebleken schuld beliep. Midden in het debat over de wijze van uitvoering leest men: „Dit predikte rabbi Akiba: Iesj (met eene *jod* gespeld) is *man*, *issja* (met eene *hé* geschreven) is *vrouw*. *Jod* en *hé* zamen vormen het woord *jah*, God; d. i. leven man en vrouw in liefde vereenigd, dan leeft de majesteit Gods in en tusschen hen. Zoo niet, (zijn man en vrouw elkaar vijandig en ontrouw), dan gaan *jod* en *hé* (God) uit hen weg en blijft bij beiden slechts *aleph* en *sjien* (*eesj*, vuur) over (het vuur van hartstocht en toorn), dat hen verteert." Dit wordt afgeleid uit Gen. II : 23 en 24. Men bergijpt nu allicht de verborgenheid van het citaat in verband met de les omtrent een eerbaar leven en de handige plaatsing van Christus voor Jah, God, tusschen de beide echtelingen. In allegorischen vorm is de beeldspraak: „Jezus is de echtgenoot der gemeente," eene navolging tevens van de profetische: „God is de man der gemeente Jacobs." Jesaja L : 1, LIV : 5, Jerem. III : 14, Hoséa II : 21 enz.

20°. De brief aan de Hebreën (Joden-Christenen) draagt al de kenteekenen eener oude *drasja* (Synagogepreek) minus de scherpzinnigheid en de monotheïstische strekking, wel tal van Oud-Testamentische teksten met, meestal echter zonder eenig verband, maar steeds op den voet gevolgd door onverwachte, verrassende explicatie. In hoofdstuk III en IV wordt wonderlijk met *menoega* (rust) omgesprongen. Wij moeten zorgen, predikt de briefschrijver, in de rust in te gaan en dat geluk niet te verspelen door verstoktheid van hart. „De rust"; maar welke? De gemoedsrust? Neen; want er wordt gesproken van

de Sabbatrust (IV : 4), van de Godsrust, van de doodsrust, van de zekerheidsrust des volks (vs. 9) en van Kanaän, als rustplaats na de veertigjarige omzwerving. Men heeft maar voor het kiezen. Nadruk wordt evenwel gelegd — welke rust dan ook bedoeld zij — op het Psalmwoord (XCV : 7) „*hajoom*," heden. „Zoo bepaalt hij wederom een anderen dag, namelijk *heden*, door David zeggende, zoo langen tijd daarna (d. i. nadat de Heer in de woestijn had gezworen, dat Israel *niet* in de rust, Kanaän, zou ingaan): „Heden, indien gij Zijne stem hoort." Hier proeft men eene Talmud-anecdote. *Synhedrien*, fol 98a. „Rabbi Josua ben Levie trof den Profeet Elia, verwijlende aan de opening der spelonk van rabbi Simon ben Jochaï, en vroeg hem: „Wanneer komt de Messias?" Het bescheid luidde: „Ga, en vraag het hem zelven." Waar is hij te vinden?" „Aan de poort der stad" (Rome). „Waaraan hem te herkennen?" „Daaraan: Hij zit tusschen bedrukten, onder lijdenden, zieken, gevangenen." Toen ging Josua tot hem met den welkomsgroet: „Vrede zij u, rabbi en heer." „En vrede zij u, o zoon Levie's," was de wedergroet. „Wanneer komt de heer?" „Heden," klonk het antwoord. Later ontmoette hij den profeet nogmaals, die hem vroeg: „;Wat zeide hij u?" „Hij zeide mij: Vrede zij u, o zoon van Levie." „Dan," hernam de profeet, „dan assureer ik u het toekomende leven." „Maar hij bedroog mij," waagde de rabbi aan te merken, „hij zeide mij *heden* te komen en kwam niet." „Hij bedroog u niet," lichtte Elias toe, „want hij bedoelde het Psalmistische *heden*, „heden," als gij naar Gods stem luistert."

21⁰. In denzelfden brief (hoofdst. VI en VII) loopt het discours over *Melki-Zédek*, van wien in Gen. XIV : 18—20 sprake is. Die koning van *Salem* (vrede) en *Zédek* (gerechtigheid) komt in het verhaal van Abrahams terugtocht na de overwinning, zoo merkt de schrijver aan, bijna als uit de lucht vallen. En toch is hij priester van den eeuwigen God, eeuwige priester, al was hij niet, gelijk de andere priesters, die voortkwamen uit Abrahams lendenen, uit den Levitischen stam, en deze onsterfelijke priester neemt tienden van sterfelijken! Van *Adonie-Zédek* (heer der gerechtigheid), evenzeer koning van Salem, maakt de briefschrijver wijselijk geene melding, omdat die (Jos. X : 10) in den verdedigingsoorlog tegen Israel den dood vond. Naar *Berésjiet rabba*, fol. 38a was Zédek een andere naam van Jeruzalem, is Malki-Zedek, „koning van Zédek,"

hetzelfde als „mélech sjalem," koning van Salem, en heette de hoofdstad zoo, omdat zij hare bewoners van zonden vrij maakte, d. i. rechtvaardigde. Jesaja (I : 21) zeide van haar: „Gerechtigheid (tzédek) woonde in haar." Ook Adoni-Zédek zou „koning," „heer" van Salem, d. i. Jeruzalem beteekenen. Waarschijnlijker is, dat al de Salemietische vorsten Zédek tot bijnaam voerden, hetzij als titel, hetzij om dynastieke reden. Hoe vreemd, roept de briefschrijver vervolgens uit, wie was deze priester? Niemand anders dan de voorlooper van Jezus, die andere Malki-Zedek, luidt het antwoord, den volmaker van het priesterschap, zooals dit op zijne beurt het volk door de Wet volmaakte. Malki-Zédek komt voor zonder vader, zonder moeder, zonder geslachtsrekening, noch geboorte, noch einde der dagen hebbende. Ziet ge, dat is eene profetie op Jezus, die als tweede Malki-Zédek zou opstaan, stammende uit Juda, dus niet uit Levie, evenmin als zijn voorbode, naar het Psalmwoord: (CX : 4) „Gij zult voor eeuwig priester wezen naar de ordening (*dibratie*) van Malki-Zédek." Hoe vreemd, zegt elk verstandig mensch op zijne beurt. Wat vragen zijn hier niet te doen! Immers: 1°. Uit den titel „priester des eeuwigen Gods (opperpriester)" volgt nog niet, dat de priester zelf eeuwig is. 2°. De Bijbel geeft van Malki-Zédek geen geslachtsregister? Hij geeft hem evenmin van zoovele anderen, die in de geschiedenis der aartsvaderen en hunne afstammelingen slechts in het voorbijgaan worden vermeld. 3°. Abraham geeft tienden? O ja, doch naar een overoud Oostersch gebruik en uit beleefdheid voor 's vorsten vleiende en zegenende ontvangst. 4°. Naar 's schrijvers eigen systeem *kan* Jezus uit het oogpunt van geslachtsregister niet aan Salems koning gelijken; want wij kennen van hem allernauwkeurigst (Matth. I : 1—18 en Luk. III : 23—38) vader, moeder, geslachtsrekening en zelfs het einde zijner dagen. 5°. Hoe kan (in vs. 3) Malki-Zédek heeten „een blijvende priester in eeuwigheid," daar toch vs. 18 verhaalt, dat het gezegde: „gij zult eeuwig priester zijn" vernietigd werd om de zwakheid en het onnutte er van, zoodat een ander eeuwige priester, Jezus, moest opstaan? 6°. Wat beteekent het verschil: (vs. 20—24) „de gewone Levitische priester werd het *zonder*, maar Jezus *met* eedzwering naar Malki-Zédeks ordening?" Had dan *die* priester gezworen? Was het niet veeleer Abraham, die Sedom's koning zwoer? 7°. . . . . doch waar met vragen te eindigen? Weinig echter zal men vermoeden,

dat men hier ontegenzeggelijk met eene Joodsche traditie te doen heeft, voorkomende in Tract. *Nedariem*, fol. 32*b*. Rabbi Zecharja zeide uit rabbi Ismaels naam: „God wilde het priesterschap (de priesterlijke waardigheid) uit Sem (Malki-Zédek, een Semiet) wegnemen tot straf daarvoor, dat hij, de priester, *eerst* Abraham en *daarna* den Alomtegenwoordige zegende (hulde bracht); want zoo staat er: (Gen. XIV : 12, 20) „Hij zegende en zeide: „Gezegend zij Abraham voor den allerhoogsten God, Eigenaar van hemel en aarde." en eerst daarna: „Gezegend zij de Allerhoogste." Toen verweet hem Abraham: „Mag de zegen (de hulde) aan den knecht voorafgaan den zegen aan zijn heer?" Onmiddellijk gaf God toen het priesterskhap aan Abraham (vestigde het in zijn geslacht); want zoo is er gezegd: „De Eeuwige zeide tot mijn meester (David): Zit aan Mijne rechterhand (gij zijt onder Mijne bescherming) zoodat Ik uwe vijanden tot een voetbank uwer voeten zal maken." Daarop volgt: „De Eeuwige zwoer en zal het niet veranderen: Gij hebt het priesterschap voor eeuwig, om Mijne zaak bij Malki-Zédek, d. i. om hetgeen deze sprak (bij den zegen). En daarom staat bij hem: „En *hij* was priester voor den Allerhoogste," *hij* wel, maar niet zijn *nakomelingschap*." De epistolator geeft duidelijk blijk, iets te hebben geweten van een priesterschap, oorspronkelijk bestemd, om in Malki-Zédeks geslacht te blijven, doch daaraan later, den vorst bij zijne begroeting van Abraham, ontnomen en gevestigd in diens geslacht. Uit Abraham was David, op wien Psalm CX met zijn Malki-Zedek doelt, en uit David was Jezus. Ergo, de gevolgtrekking lag hem voor de hand. — Nog iets. Dat „cohen" niet altijd „priester," maar ook vorst, bestuurder, raadsman, opperhoofd, stamvoerder enz. beteekent, zag hij overigens voorbij.

Met dat al zou men dwalen, trok men het uit tot dus ver geleverde het gevolg eener, althans naar het wezenlijke karakter volkomen gelijkheid tusschen Nieuw-Testament en Talmud. Niets zou minder juist zijn. Het eerste is een *Midrasj*, in eene lijst van wonderverhalen en geloofsplichten gevat, de tweede een *codex*, met moraal en exegese en sententie dooreengevlochten. Wat bij het eerste hoofdzaak is, is het bij het tweede in geenendeele. Het eerste spreekt tot het gemoed en geloof, de tweede tot het verstand en het hart. Het weinige debat in het eerste heeft een homiletisch, het overrijke debat in het tweede een kerkelijk-juridisch

karakter. In den Talmud is het grootste gedeelte interpretatie van wetten en voorschriften der Leer, tot zelfs in sommige Midrasjiem toe, al drukt de naam iets anders uit. Van zulke interpretatie met al den aankleve van dien: exegese, critiek, pleidooi pro en contra, is de Gemara vol, en — wij hebben het in de Inleiding gezien — vermits het thema meestal over eene organieke bepaling loopt, die in een Bijbeltekst of Bijbelwoord wortel heeft, zoo wordt uit dien tekst of dat woord de moraal slechts *in het voorbijgaan* getrokken en groepeeren zich om die zedeles allerhande uitspraken, soms ook verhalen, legenden, gelijkenissen, anecdoten en spreekwoorden. Zoo komt het, dat zelfs in de moraal of de *agada* het voortgezette debat niet ontbreekt, wat aan het Nieuwe Testament geheel vreemd is. Die telkens bruisende stroom van meeningen bij elk onderwerp in den Talmud houdt ook de moraal levendig en frisch en verhoedt, dat hare lessen en gezegden ontaarden in machtspreuken en schoongeesterij. Maar altijd blijft het ethische element — op *Abot* na — aan de debatteerende Wetsverklaring, aan de *sjemangta* ondergeschikt. Men vindt dan ook den draad van het debat na het *agadische* intermezzo telkens dadelijk weêr opgenomen en tot het einde toe afgesponnen.

Ontkend mag noch kan het worden: het homiletische gedeelte der Wetstudie stond bij de Rabbijnen niet in hoog aanzien. En dat had zijne reden. De *agada* was voor de Synagoge, voor de massa minder ontwikkelden, de *sjemangta*, het theologische dispuut voor de academie, de seminaria, den rabbijn. De *agada* was de predikatie, de *sjemangta* de wetenschappelijke verhandeling. De eerste was leerrede, de tweede cursus, de eerste gemeengoed, de tweede het deel van enkelen. Voor de eerste was alleen het gemoed voldoende, de tweede eischte én gemoed én verstand. Daarom was den rabbijnen de toename der *agada* d. i. van het kerkelijk *redevoeren* een bewijs van wetenschapsvermindering. Over haar wordt in den Talmud dikwerf luide geklaagd, als de volksstroom zich naar de agadische voordrachten richtte. Uit een wetenschappelijk oogpunt kan dit niet bevreemden. Een hoogleeraar toch stelt, en terecht, het product zijner studie boven homiletische vrucht, zijn geleerd betoog boven eene preek en eene kernachtige beschouwing boven eene rhetorische toespraak. Voeg daarbij, dat eene *agadische* tekstverklaring individueel, derhalve zonder gezag, d. i. zonder

andere waarde was, dan de *persoonlijke* opvatting van den tekst zelf had. Eene wetsduiding daarentegen had logica, overtuiging en in verre de meeste gevallen aanneming door eene *meerderheid* noodig. De *agada* vervloog, de *halacha* blijft gevestigd. En eindelijk, de moraliteit der Joodsche menigte was gedurende het ontstaan en de ontwikkeling der Talmudische leerstof wel niet volkomen, maar onderscheidde zich toch gunstig van de Palestynsche Romeinen en Grieken. Er was derhalve minder behoefte aan een op den voorgrond dringen der zedeleer, en uit die oorzaak laat zich gemakkelijk verklaren, hoe weinig indruk Jezus' vermaningen en toespraken op het eigenlijke volk maakten. Zoo het waar is, dat men het ijverigst *arbeidt* voor wat men het meest *behoeft*, dan lag in dien minderen rang der agada geen kleine lof voor het toenmalige Israel! Was in de middeneeuwen de moraal van het Nieuwe Testament aan het Christelijk dogma, en is in den nieuweren tijd, vooral bij het modernisme, dat dogma aan de moraal ondergeschikt, voor den Jood was en blijft dit van het standpunt zijner zedeleer tamelijk onverschillig. Er is in de Evangelische agada niets, wat hij niet wist of weet, niets, wat hij niet vele malen uit zijner leeraren mond had gehoord en nog hoort, niets, wat voor hem nieuw is, wat hem verrast, wat hem door oorspronkelijkheid treft. Hij had en heeft al die toespraken, homiliën, gelijkenissen en aphorismen reeds eeuwen lang in zijne agadische traditiën, zooals zij in zijne Synagoge werden behandeld en onderwezen.

Ik voorzie eene tegenwerping, waarop men van zekeren kant gewoon is, niet weinig gewicht te leggen. „Toegegeven," zegt men, „dat alle zedelessen, die in het Nieuwe Testament staan, zonder onderscheid in den Talmud voorkomen, vergeet gij dan het *universalistische* van de eersten en het *nationale* van de laatsten? De Talmudische moraal is in alles Joodsch, specifiek Joodsch, uitsluitend voor Israel, de Evangelische daarentegen, los van wet en letter, is voor alle volken en — geene geringe waarde! — tot *godsdienst* verheven. De legaliteit van gene met haar uitwendig gezag staat in scherp contrast met het ideaal en de vrijheid van deze. Tegen de volksmoraal van schrift en overlevering stelde Jezus de moraal der menschelijkheid en der menschheid over. Dát was zijne nieuwe schepping en zijne scheppende nieuwheid. Slaat gij dat alles overwegende verschil in den wind?"

Volstrekt niet, is mijn antwoord. Ik ken dat thema voldoende, om het te waardeeren, en ook veel van wat er op gebrodeerd is geworden, en wat ik er niet van ken, kan ik lichtelijk bevroeden; maar zijne juistheid ontken ik om even gewichtige redenen. Wat ik zal zeggen, zal men misschien stout vinden, het zij zoo; maar dat het bij mij diepe overtuiging is, daarvan kan ik de verzekering geven.

1°. Niet één zedeles, meer of minder volkomen, kan uit haren aard *nationaal* wezen. Wel kan zij door een nationaal gezinden leeraar aan eene bijzondere natie gepredikt en naar de vatbaarheid dier natie in zekeren vorm onderricht worden, maar aan het wezen der les, aan hare algemeene menschelijke strekking doet dit niets af. Qua zedeles steunt zij alleen op het menschelijke in den mensch, niet op schrift of traditie, niet op eenig bovennatuurlijk geloof, niet op eenige belijdenis. „Om moreel te zijn," verklaart de Talmud, „behoeft men de Tora niet eens." *Eroebien*, fol. 100*b*. „Rabbi Jochanan zeide: Indien God de Leer niet had gegeven, dan nog hadden wij kuischheid kunnen leeren van de kat, eerlijkheid van de mier, huwelijkstrouw, echtelijke liefde van de duif en welvoegelijkheid van den haan." De Bijbel der zedelijkheid is het gemoed en hare ongeschreven lessen zijn dieper en helderder, dan *al* de wijsheid is van *al* de heilige boeken te zamen. De vorm kan verschillen, de rhetorische kracht, de manier van voorstelling, maar het wezen blijft, zooals de onbedorven mensch overal mensch blijft. Wat daaraan niet beantwoordt, is niet uit de zedeleer, omdat het niet uit de zedelijkheid is. Specifiek Christelijke zedeleer is even onbestaanbaar als specifiek Joodsche of specifiek Boedhistische zedeleer. Het eenige specifieke kan zijn de wijze, hoe deze of geene geloofsleer haar opvat, voorstelt, toelicht en aanbeveelt; maar aan de algemeenheid harer natuur en bruikbaarheid ontneemt dit niets. Het Mahomedaansche „Wees eerlijk" b. v. verschilt in niets van het Joodsche; doch zeide het: „Wees alleen jegens Mahomedanen eerlijk," of „jegens hen het meest," het zou dadelijk ophouden, zedeles te zijn.

2°. Opmerkelijk is het, hen, die een staat, eene stad, een gewest, eene vereeniging eerst dan wel geordend heeten, als alle hoofd- en onderdeelen door juiste en goed doordachte wetten en voorschriften zijn geregeld, over legaliteit den staf te zien breken,

zoodra er van godsdienst in engeren zin sprake is. De zedelijkheid heeft hare eigen legaliteit; zij geeft zichzelve wetten, die even onveranderlijk als hare natuur en even algemeen zijn als haar wezen. Waarom mag dan eene vereeniging van eensgezinden, eensgeloovigen, geen wettental in eigen belang hebben, als die strekken, om de zedelijke elementen te beschermen en te versterken? *Wereldgodsdienst* bestaat reeds, of hij is eene illusie, nimmer te verwezenlijken. Hij *bestaat* in de zedeleer, de zedelijke Godsvereering, als grondslag en voorwaarde van elke religie, als doel van hare werkzaamheid, als hare roeping. Hij is eene *illusie*, als men er onder verstaat een godsdienst van zedelijke gemoedsvroomheid zonder meer, d. i. zonder kerk en vorm, zonder verband en systeem, zonder historie en lokale kleur, zonder gezagsleer en gezagsleiding. Tot zulke absolute onafhankelijdheid zal de mensch het nimmer brengen, zelfs niet bij hooge intellectuëele ontwikkeling. Het schitterendste denkbeeld, dat de rabbijnen zich van zulk een wereldgodsdienst maakten, was op het voorbeeld der Profeten, algemeenheid van Eenheidserkenning, of liever, wegdoening van alle afgoderij en vrede onder de menschen. „Ieder worde zijn eigen priester, zijn eigen leeraar." Hun verheven doel beteëkent niet: „Schaf vorm en kerk af en word alleen moralist," maar: „Word een goed Israeliet, zedelijk en religieus, door eigen kennis, die wil geeft en kracht." Voor het noodzakelijke van dienst- en vormverscheidenheid sloten zij nooit het oog; zij ligt in de natuur der menschen. Verschil van kerken is als het verschil van wegen, die echter allen naar hetzelfde doel moeten leiden. Welke regelen en voorschriften zij daarvoor gebruiken, of zij er velen of weinigen hebben, of die regelen oud of nieuw zijn, dat geeft zij allen vrij te beoordeelen, als die maar een goed zedelijk leven bevorderen. *Dat* is de eenige maatstaf, de eenige toetssteen.

Wie nu over het legalisme in het Jodendom klaagt, voorbijziende, dat het Christendom zelf spoedig zoo wettisch mogelijk werd, hij moet bewijzen, dat de Joden daardoor zedelijk zijn achteruitgegaan, dat het de bron werd van moreele verbastering en verdorvenheid. En ook dat ware logisch nog niet voldoende. Hij zou moeten bewijzen, dat de Joden *ten gevolge* hunner vele kerkelijke wetten zedelijk slechter zijn dan Christenen en Mahomedanen, die kleiner wettental hebben. Gelukkig heeft men zich aan zulk be-

wijs nooit ernstig gewaagd. Integendeel, ieder, die niet door rassenhaat, geloofsonverdraagzaamheid of industrie-wangunst is verblind, heeft een woord van lof voor hunne vele, kenmerkende deugden. Al stelt men die deugden op rekening van welke andere omstandigheden als men wil, zooveel is dan toch zeker, dat die deugden *bestaan*, en bestaan zij, dan is het evenzeer zeker, dat het Joodsche legalisme ze — ik zal niet eens zeggen: bewaart, aanmoedigt, volmaakt, adelt, maar — niet benadeelt, niet tegenwerkt, niet doet ontaarden. Wat moet dus de klacht over legaliteit in het Jodendom beteekenen of bewijzen, eene klacht, zoo oud als het Christendom zelf? (*)

Men leest in den brief aan de Galaten (III en IV) bijna van niets anders dan: „Gij, Joden, zijt onder de Wet en dus onder den vloek der Wet; want zij verwenscht een iegelijk, die niet blijft in *al* hetgeen zij heeft geschreven." Omdat wij, Joden, zoo is de redeneertrant aldaar, de Wet niet in haar *geheel* houden, daarom drukt de vloek van Deut. XXVII : 26 op ons. Wat eene dwaasheid! Alsof ieder Israeliet *al* de geboden der wet moet hebben volbracht, om niet onder den vloek te rusten; alsof, toen de tempel nog bestond, de priesterwetten ook voor de levieten en de levitische wetten ook voor de leeken golden, en de oorlogswetten in vredestijd en de landbouwwetten voor den stedeling en de politieke wetten in de verspreiding! Ik ga voorbij, dat daar ter plaatse het woord *kol* (*alle*) in den officiëelen tekst niet staat, en beken, wat de Talmud zelf trouwens (*Eroebien*, fol. 21*b*) bekent, dat het legalisme al te ver is uitgebreid, wel is waar, wegens het „omhei-

---

(*) Stel zelfs, de veelheid van kerkregelen en wetten baart formalisme; welnu, wat zonde, als zij het zedelijke volksleven onaangetast laat? Bij al de gewelddadigheden en gruwelen, die wij in onze dagen door Christenen met weinig kerkregelen zien plegen tegen Joden met hunne overtalrijke godsdienstvoorschriften, rijst de ervaring onderrichtend op, dat vele vormen bij vele zedelijkheid verre is te kiezen boven weinig vormen, maar met vele ondeugden. Het vormelijke Semietisme beschaamt het zoogenaamde Christelijk vrije anti-Semietisme. Haat noch naijver, rechtsverkrachting noch laster, plundering noch bloeddorst wordt prijselijk door vrijheid van beweging in de kerk; berusting noch vertrouwen, hoop noch geloof, weldoen noch geestkracht wordt ondeugd door gebondenheid aan kerkelijk wettental. Als die vrijheid zich machteloos betoont, af te houden van zedelijk kwaad, dan moet zij haren rang afstaan aan een formalisme, dat dit wel kan.

nen" der Mozaïsche grondwet en het beschermen harer hoofdbeginselen tegen heidensche denkbeelden, maar toch onbetwistbaar *al te ver*. Doch de Apostolische uitspraak, die als een roode draad door vele Brieven heenloopt, gelijk ook het spel met „Sara, de belofte, en Hagar, de dienstbaarheid, Esau als verworpeling en Izaäk als aanneming, Hagar als Sinai tegenover het Jeruzalem daar boven, dat vrij en aller moeder is," heeft geen recht op ernstige weerlegging. Zij is enkel te betreuren als misbruik, als aanleiding tot de beschuldiging van legaliteit, die men in deze veel bewogen dagen weer te voorschijn haalt. Onder den vloek der wet voelen wij, Joden, ons niet onbehagelijk, als er maar geen andere vloek, de vervolgzucht van niet-Joden bijkomt, en de zware wettische last van twintig eeuwen heeft zoo weinig onze veerkracht gebroken, dat wij overal, waar men ons als menschen behandelt, met anderen op geestelijk en stoffelijk gebied kunnen wedijveren, ja — het zij met billijken trots gezegd — hen niet zelden voorbij streven. Bij al den wettischen druk, die ons dikwijls het broederlijk medelijden van Christen-theologen bezorgt, zijn wij nog het volk van den godsdienst en is ons intellect nog zoo onverzwakt, dat het de aandacht van menigen opmerker trekt.

3º. Het lag volstrekt niet in de bedoeling van Jezus, een *nieuwen* godsdienst, of een moraliteitsgodsdienst, of een gemoedsgodsdienst, of een, de Wet en de Profeten aanvallenden godsdienst, of een *godsdienst van het ideaal* te stichten. Eindelijk, eindelijk begint men dat in te zien en oprecht te bekennen. Plaatsen als Mattheus V : 17—19 enz. behoeven geenszins op rekening te worden gesteld van de wettische Evangelisten, noch te worden gehouden voor dwaling te goeder trouw, noch toegeschreven aan hunne onkunde. Zij maken met al het andere één uit, zij passen en behooren zelfs in de lijst. Jezus wilde noch iets nieuws, noch hervorming, het minst een ideaal; hij wilde, wat ook de Profeten en Rabbijnen wilden: in religieuse daden aan het hart den hem betamenden rang, den *eersten*, verzekeren. Daarin maakten alle goede volksleeraars en volkredenaars vóór en na hem, van Mozes tot op de hedendaagsche geestelijken toe, chorus. Geen koud formalisme, geen schijnvroomheid, geene vormen alleen, geene werktuigelijkheid, maar *in* alles en *bij* alles vroomheid van het hart, deelneming van het gemoed, bij behoud der Leervoorschriften, wier goddelijken oorsprong hij leer-

aarde en bekrachtigde. Niets had hij tegen de vormen, die hij zelf eerbiedigde en als getrouw Israeliet meêmaakte. Hij ijverde voor hetgeen de Talmud „*kewana*," gezindheid, vrome aandacht noemt en predikte met treffende welsprekenheid, „dat de „*ikkaar*" (hoofdzaak) geen „*tafeel*" (bijzaak) worde, noch de bijzaak hoofdzaak. Hij wilde een *zedelijk Tora-Jodendom* en daarom kwam hij in verzet tegen huichelarij, kerkelijke heerschzucht, optasting van lasten, baatzucht, femelarij, geveinsdheid, geestelijken druk, met één woord, tegen elke immoreele vroomheid. Daaraan maakte hij al de kracht van zijn geest en gemoed dienstbaar. Vóór alles liefde tot God en den mensch; daarop steunt de gansche Leer. Alles zij *lesjêm sjamajim*, tot verheerlijking Gods en Zijn naam bij de menschen. Daarnaar interpreteerde en symboliseerde hij vorm en gebed, feest en vasten, historische en traditioneele herinneringen. Vertiending van vruchten, goed, maar beter is de barmhartigheid; handenwasschen vóór den maaltijd, uitmuntend, maar eerst reinheid van daad; sabbatviering, prachtig, maar niet, als daardoor een zieke zonder hulp moet blijven; de toonbrooden voor den priester, het zij zoo, maar hongerigen voeden gaat voor; verboden spijs, toegegeven, maar eerst gezorgd, dat er niets onreins den mond uitga. Voeg daarbij eene sterk geprononceerde voorkeur voor armen, een partijtrekken voor ongelukkigen, een geestdriftig opkomen voor bekeering en zedelijke verheffing, en gij hebt den wil, de bedoeling, de leering van Jezus, van de Zieners en van verreweg het grootste gedeelte der Rabbijnen. Maar in al zijne lessen, vermaningen, toespraken, sermoenen en antwoorden dacht hij er geen oogenblik aan, ook maar één artikel der Mozaïsche leer, één vorm, éénе ceremonie, één gebruik, één voorschrift af te schaffen en buiten werking te stellen. In alles bleef hij met en voor Israel, met en voor de Leer en hield hij vast aan 's volks hooge waarde boven het heidendom. (*)

(*) Behalve de genoemde plaatsen (Matth. V : 17—19 en Luk. XVI : 17) mogen de volgende getuigen: Matth. VII : 32. „Want al deze dingen, (eten, drinken, kleeden en lustig leven) zoeken de heidenen." — Ibid. VIII : 4. „Ga heen en offer de gave, zooals Mozes heeft geboden, hun (den kinderen Israels) tot een getuigenis." — Ibid. XV : 24. „Ik ben niet gezonden dan tot de verlorene („*obediem*," afgedwaalde) schapen van het huis Israels." — Ibid. XV : 26. „Het is niet betamelijk, het brood (de Leer) den kinderen (Israel)

4°. Zelfs Paulus vurige ijver — hij, die anders naar eigen bekentenis Romein was met de Romeinen, Griek met de Grieken, Phariseër met de Phariseën, staande met hen, die onder de Wet waren, *onder* haar, en met de buiten de Wet levenden *buiten* haar — zelfs de vurige ijver van dien machtigen proseliet was in zijn wezen karakteristiek Joodsch. Meer dan één houdt hem voor den waren stichter van het Christendom als wereldgodsdienst, omdat hij eigen-

---

te ontnemen en den honden (heidenen) voor te werpen." — Ibid. XXIII : 3. „Al wat de schriftgeleerden en Phariseën u zeggen, dat gij zult houden, houdt dat en doet het." — Ibid. XXIII : 23. „Deze dingen (het oordeel, de barmhartigheid en het geloof) moet men doen en de anderen (de Mozaïsche geboden, waaronder de tiendplicht) niet nalaten." — Ibid. XXIV : 35. „De hemel en de aarde zullen voorbijgaan, maar mijne woorden niet." Dezelfde redevorm wordt in V : 17—19 voor de stabiliteit der Wet gebruikt. — Mark. VII : 27. „Laat eerst de kinderen (Israel) worden verzadigd; want het betaamt niet, hun brood te nemen en het den hondjes voor te werpen." — Ibid. I : 44. „Ga heen en vertoon u zelven den priester en offer voor uwe reiniging, hetgeen Mozes heeft geboden, hun tot een getuigenis." — Ibid. XI : 42. „Gaat niet voorbij het oordeel en de liefde Gods, daar men het ééne doen en het andere (de vertiending der vruchten) niet nalaten moet." — Ibid. XIII : 34. „Jeruzalem, hoe dikwijls heb ik uwe kinderen willen bijeen vergaderen, gelijk eene hen hare kiekens onder hare vleugelen." — Joh. I : 31. „Daarom ben ik (Johannes) gekomen, opdat hij (Jezus) aan Israel zou worden geopenbaard." — Ibid. V : 46. „Indien gij Mozes geloofdet, zoo zoudt gij mij ook gelooven." — Ibid. VII : 19. „Mozes heeft u de Wet gegeven, maar — een verwijt — niemand van u doet haar." — Ibid. VII : 22. „De besnijdenis is niet uit Mozes, maar uit de vaderen" (als teeken van opname in het volksverbond), daarom heeft Mozes ulieden haar gegeven." — Ibid. VII : 49. „Maar deze schare, die de Wet niet weet, is vervloekt."

Laat ons nu de plaatsen, die het tegendeel schijnen te bewijzen, van nabij bezien. Hiervoor komen in aanmerking: 1e. Matth. IX : 16, 17; Mark. II : 21, 22 en Luk. V : 36—39, de gelijkenis van „den ouden lap, dien men niet op een nieuw kleed zet en nieuwen wijn, dien men niet in oude lederen zakken doet." Zij heeft niets van eene buiten-Joodsche strekking. Gevraagd werd Jezus: „Waarom vasten uwe discipelen niet?" Nu is vasten eene acte van droefenis of leedgevoel. De vastende zat in zak en asch, of hulde zich in oude, versleten, soms zelfs in gescheurde kleederen. Wie vastte? De neêrgedrukte, de berouwhebbende, de boeteling, de treurende. „Zij hebben tot vasten geene reden," gaf Jezus tot bescheid, „integendeel, zij zijn ter bruiloft, de bruidegom is bij hen." Diens feest is een feestkleed, als bruiloftskleed nieuw, en nu past het toch niet, dat de gasten oude, versleten kleederen dragen.

lijk brak met Wet en Leer, met nationaliteit en traditie en de nieuwe, vrije leer aan en onder de heidenen bracht. Ook ik geloof, als men „Handelingen" mag vertrouwen, dat hij voor het Chistendom meer heeft gedaan dan Jezus zelf; doch dit zij hoe het wil, van de beteekenis zijner heroïeke werkzaamheid onder de heidenen maakt men zich met betrekking tot het Jodendom en zijne leer eene valsche voorstelling. Bij de prediking aan en bekeering van de heide-

---

Dwing hen toch niet te treuren, zij hebben reden tot blijdschap. De bruiloftsvreugd, de nieuwe gistende wijn, past wel aan de discipelen, jonge, bewegelijke lieden. De vroolijkheid aan de jeugd, gelijk de wijn in nieuwe zakken, de stemmigheid van het vasten aan den ouderdom, de ouden wijn in oude zakken. Eenmaal echter zullen ook die jongelingen vasten, als de bruidegom van hen zal zijn weggenomen en met hem de vreugde, het genot, de gisting. En stemmig, bedroefd geworden, zullen zij zeggen: „Toch is dit (het oude) beter." — 2°. Lukas IV : 25—27. „Ten dage van Elia waren vele weduwen in Israel, die honger leden; toch werd de profeet tot geene van haar gezonden, maar wel tot de Sidonische weduwe. Ten dage van Elia waren vele melaatschen in Israel, toch werd hij, om hem te genezen, gezonden naar den Syriër Naäman." Ook dit staat niet op zichzelf, maar krijgt eerst zin door het verband. Het was een antwoord op de ietwat spottende vraag, waarom Jezus altijd wonderen deed in den vreemde en niet in zijn eigen vaderland. „Omdat een profeet in zijn eigen land niet wordt geëerd (geloofd), daarom ga ik, gelijk Elia en Elisa, tot den vreemde." Jona werd wel naar het heidensche Ninivé gezonden. — 3°. Ibid. XVI : 16. „De Wet en de Profeten zijn tot op Johannes; van dien tijd af wordt het koningrijk Gods verkondigd." Doelt dit op een nieuwen godsdienst, op eene andere orde van leer en geloof, dan is daarmede vs. 17 in scherp contrast: „Het is lichter, dat de hemel en de aarde vergaan, dan dat één titél of jota der Wet valle." Het zegt eenvoudig dit: de Wet en de Profeten willen hetzelfde, wat Johannes wil: bekeering. Het gevolg dier bekeering, hemelsche zaligheid, het koningrijk Gods, wordt van nu af voorspeld. — 4°. Johannes X : 16. „Ik heb nog andere schapen, die niet van dezen stal zijn, ook hen moet ik toebrengen." Die andere schapen waren niet de heidenen, maar (Jerem. L : 17; Ezech. XXXIV : 15. 20, 22, 23, 31) de verstrooide Joden in Klein-Azië; de heidenen waren de „hondekens," evenals bij Jesaja (LVI : 10, 11). — Het „éëne kudde en één herder" heeft niets universeels, maar is de profetische frase voor Israels toekomst. Naar v. d. Palm „heeft het geen bewijs van noode, dat de roeping der heidenen hier (in Joh. X : 16) wordt bedoeld," naar mij heeft het geen bewijs van noode, dat hem, toen hij dit als iets dat van zelf spreekt neêrschreef, Ezechiels woorden niet meer voor den geest stonden.

nen, predikte en handelde Paulus, op het geloofsdogma na, evenzoo, als ieder ander Rabbijn in zijne plaats zou hebben gedaan.

Waarom was het Mozaïsme, waren de Profeten, is de Talmud zoo scherp tegen de heidenen? 1°. Om het rationeele Godsbegrip zelf, dat de dwaasheid eener machtsverdeeling bij de eenheid in het wereldbestuur, alsmede de verzinnelijking, de personificatie van het ongeziene en onzichtbare veroordeelt. Maar vooral 2°. om de *gruwelen van het heidendom:* menschen-offer, sexueele ontucht, gewettigde diefstal, zederuwheid en zoo al meer. Rondom Israel was daartegen een driedubbel cordon van wetten en instellingen getrokken; het moest een „heilig" volk zijn en blijven. Voor den heiden waren die wetten en voorschiften volstrekt niet geschreven, hij behoefde ze niet te gehoorzamen. Het was voldoende, zegt de Talmud (*Synhedrien*, fol. 56*a*), als hij maar de zeven Noachidische geboden in acht nam. Die geboden waren: erkenning van een Godsbestuur, verwerping van afgodsdienst, vermijding van bloedvergieten, van ontucht, van oneerlijkheid, van ruwe zeden en sociale wetteloosheid. Derhalve, als de heiden maar een goed mensch was, had hij, zelfs als hij in Kanaän woonde, met de wetten, voor de Joden geschreven, niets te maken. En zie, juist *dat* wilde Paulus onder de heidenen brengen en onder Israel het besef, dat zijne uitverkorenheid, zijne hem alleen bindende wetgeving moest bestaan in een „voor de heidenen zijn tot voorbeeld" (zie Rom. IX : 3—5; X : 1—4; Philipensen III : 1—8). Nergens en bij niemand had hij iets tegen de vormen, als die slechts aan het hoofddoel „Eenheid en zedelijkheid," den inhoud der Noachidische geboden, geen afbreuk deden. Indien ja, schaadden zij het doel, dan ze maar afgeschaft. Voor den Jood de besnijdenis, goed, als zij strekt tot een symbool voor „besnedenheid" (toegankelijkheid) des harten, besnedenheid van mond en oor; voor den heiden, die er bezwaar in had, was zij onnoodig, als hij maar zijne afgoden weg deed en een zedelijk burger werden. Wenschte de heiden Jood te worden, d. i. zich mede tot voorbeeld en getuigenis te stellen, dan moest hij zich onderwerpen aan al de bepalingen op het Jood-zijn; wilde hij als heiden burgerrecht, dan had hij alleen de Noachidische geboden, sociale voorwaarden, in het oog te houden; dan was hem zelfs de waarneming van den sabbat en andere specifiek Joodsche plicht verboden. Den „onbekenden God" verkondigde

Paulus (Hand. XVII : 13) den Grieken te Athene; die God was ook (Rom. III : 29) een God der heidenen; deelneming aan een afgodsmaal verbood hij (I Corinthe VIII : 6—12; X : 7, 28), terwijl hij het resteerende der Noachidische geboden zamenvatte in Galaten V : 19—22; Colosensen III : 7—10 enz. enz. Bij zijne heidenprediking legde hij al den nadruk op twee zaken: 1°. Op het *geloof* in Jezus Christus als voorwaarde tot zaligwording. Daarmede kon hij der heidenen veelgodendom het best bestrijden; geloof voor geloof, helaas ontaard in mystiek voor mystiek. Geen overtuigender bewijs, dan toen heidenen ook aan Jezus eene plaats in hun tempel wilden inruimen, anderen Barnabas Jupiter, en Paulus Mercurius noemden en hen aan de voorpoorten met ossen en kransen ontvingen. En 2°. Op *zuiverheid van zeden:* „geene ontucht, onreinigheid, venijngeving, vijandschap, twist, afgunst, toorn, gekijf, nijd, moord, dronkenschap, brasserij en dergelijken." Zoo werd het Mozaïsme, ontdaan van zijne speciale wetten, maar niet van zijn Godsbegrip en moraal, eèn voor het heidendom geschikt gemaakt Jodendom.

5°. Voor de Joden zelven klinkt het bij Paulus gansch anders. Hand. XIII : 26. „Tot u, kinderen van het geslacht Abrahams, is het woord der zaligheid gezonden; maar omdat gij het afwijst, zoo keeren wij ons (wat Petrus lang niet aanstond) tot de heidenen." Indien derhave dat geslacht het woord der zaligheid *niet* had afgewezen, dan zou Paulus nimmer tot de heidenen zijn gegaan en van zijn zoogenaamden wereldgodsdienst ware niets gekomen. De heidenen hadden dus, zou men zeggen, eene groote verplichting aan der Joden hardnekkigheid. Zij hebben het echter nooit getoond. — Rom. III : 13. „Niet zij, die de Wet *hooren*, worden voor God rechtvaardig, maar zij, die de Wet *doen*." Ergo, is het *doen* der *Wet*, die wezen en vorm beide bevat, naar Paulus een middel, om voor God rechtvaardig te worden. Ik houd de vraag terug, hoe dit rijmt met Galaten II : 16, 21: III : 10—13, waar geleerd wordt, dat uit de werken der wet (en zonder de Wet te *doen*, zullen toch wel geene *werken* der Wet zijn) geen vleesch zal worden gerechtvaardigd;" maar helder komt uit, dat Paulus bij de Joden aandringt op gehoorzaamheid aan de Wet. — Rom. II : 25. „De besnijdenis is wel nut, als gij de Wet doet." Ongehoorzaamheid is „voorhuid," al is men besneden, of met uiterlijke verrichting der geboden voldaan, precies. . . . . . als de Talmudische decisie. *Soekka*, fol.

52[a]. „Mozes noemt de kwade gezindheid voorhuid." Targoem Jonathan op Deut. X : 16. „Besnijdt de voorhuid uws harten, dat is: doet de dwaasheid, de zonde uit uw hart weg." In ieder geval, Paulus noemt de besnijdenis nuttig, als zij gepaard gaat met het *doen* der Wet. (*) — Rom. III : 1, 2. „Doch de besnijdenis heeft voor den Jood velerlei nuttigheid, *veel in alle manier*, al ware het enkel, dat hem de geboden Gods zijn toevertrouwd." Derhalve staat de geloovige, besneden Jood bij Paulus boven den geloovigen, maar onbesneden Christen. Voor „geloovig" leest hij (wij hebben het gezien) „de Wet doende Jood." Het zuivere gelijkheidsidee, los van nationale en dogmatische voorliefde, zal men daar moeilijk in ontdekken. Zeker is (I Corinthe IX : 19—23), dat deze voorrang moest dienen, om de Joden te Rome voor het Evangelie te winnen, evenals aan de Colosensen (III : 11) werd verzekerd, om de heidenen te bewegen, „dat daarin noch Jood, noch Griek, besnijdenis noch voorhuid, barbaar noch Scyth, slaaf noch vrije is, maar alle menschen gelijk zijn" (zie Deut. XXXIII : 3); doch ondanks dat schipperen en zwenken naar gelang van omstandigheden, voegde Paulus bij de bekentenis, dat hij, „zonder de Wet was geworden met hen, die er zonder waren," even openhartig als karakteristiek: „maar niet voor God (in het geheim) was ik zonder de Wet, maar voor Christus onder haar." Dat had wel iets weg van „politiek in het godsdienstige," naar de beteekenis, die men ten allen tijde aan staatkunde toelegde en waarvan men nog heden niet is teruggekomen. — In Hand. XXI : 24, 25 getuigen de ouderlingen te Jeruzalem van Paulus zelven, „dat allen mogen weten, hoe er niets aan is van hetgeen men u beschuldigt (te weten, dat hij de Joden onder de heidenen zou hebben aangespoord, van Mozes af te vallen) en dat gij ook zelf de Wet onderhoudt.

(*) Hij zelf besneed Timotheus (Hand. XVI : 3), den zoon van een Griekschen vader en eene Joodsche moeder, om hem, die ten minste van moederszijde Jood was, als zoodanig aan de Joden-Christenen te kunnen voorstellen. Aan Titus evenwel, van beide zijden niet-Jood, weigerde hij de besnijdenis. Dat behoefde niet (Gal. III : 3), juist omdat hij Griek was. Jezus was voor Paulus (Rom. XV : 8 en 9) „een dienaar der besnijdenis om de waarheid Gods en tot bevestiging van de beloften aan de vaderen; de heidenen echter zouden door de rechtvaardigheid zalig worden." Daarom was de heerlijkheid (I : 16, II : 10 enz.), de eer, de zaligheid „*eerst den Jood, daarna den Griek.*"

Den heidenen evenwel hebben wij geschreven en omtrent hen goedgevonden, dat zij niets dergelijks behoefden te onderhouden, als zij zich maar wachtten voor afgoderij," enz. Dat attest bekrachtigt hij (XXIV : 14) door zich bij den stadhouder Felix er op te beroepen, „dat hij den God der vaderen dient naar alles, wat in de Wet en de Profeten is geschreven," bij Agrippa (XXVI : 5), „dat hij steeds als Phariseër heeft geleefd" en bij de voorname Joden te Rome (XXVIII : 17) „dat hij al de instellingen der vaderen gehouden heeft." Welsprekend is zijn verwijt aan Petrus over diens geheim overtreden der Wet. „Hij was te bestraffen" (Gal. II : 11). „Indien gij, Petrus, die een Jood zijt, niet naar Joodsche wijze leeft, maar naar heidensche, waarom dwingt gij de heidenen dan, naar Joodsche wijze te leven? Wij beiden zijn immers van nature Joden." Dergelijke betuigingen en aanwijzingen zijn er meer, die met de vorigen boven allen twijfel stellen, dat Paulus naar geboorte en opvoeding niet alleen, maar ook naar leven en overtuiging Jood was en bleef; dat hij alzoo noch voor zich, noch voor anderen met de Wet brak, maar dat hij de heidenen van haar vrijsprak naar de leer der Rabbijnen, onder oplegging der Noächidische voorschriften. Ook in deze is overeenstemming tusschen het *Nieuwe Testament* en den *Talmud.*

6⁰. Deze niet genoeg te waardeeren, doch meermalen uit het oog verloren overeenstemming, al brengt zij misschien bij menigeen heerschende denkbeelden en gevestigde overtuigingen omtrent de *primitive* strekking van het Christendom aan het wankelen, wordt nog, behalve door de gelijkheid van karakter in decisie en sententie, door het volgende toegelicht. Een nieuwen godsdienst — wij zagen het reeds — heeft noch Jezus, noch Paulus willen stichten, en nog minder, een anti-Joodschen, zelfs niet een gewijzigd-Joodschen. Beiden stonden op Israelietischen bodem en bleven er op, in hunne daden zoowel als in hunne leer; beiden predikten: „*Moraliteit*, *gemoedsleven*, *veredeling vóór alles en boven alles*," gelijk de Talmud leeraarde: „*Liever heidendom met moraliteit*, *dan monotheïsme met onzedelijkheid;*" beiden waren ten aanzien van de Wet echt traditioneel. Wat nu den Christen-Jood van den Jood aanvankelijk en ook nog lang daarna onderscheidde, was alleen het geloof in Jezus' *messianiteit.* Men had den eersten gevoegelijk „messianist" kunnen noemen; voor het overige stond hij in de

waarneming van de voorschriften der Leer aan de zijde des tweeden. Het verschil was zoo gering en bij den druk der Romeinsche overheersching tevens zoo natuurlijk, dat het niet eens de aandacht trok. Zulk geloof in wien ook, in David, in Hizkia, in Ezra enz. liet de Leer ongemoeid, die er alle ruimte, alle vrijheid voor schonk. Evenmin als het vroeger iemand in den zin kwam, de aanhangers van Juda den Gauloniet te minachten, omdat zij in hem een messias hadden vereerd, nam men het later den beroemden martelaar Akiba kwalijk, dat hij hetzelfde in Bar-Kochba deed. Onder „*messianiteit*" toch verstond men algemeen „bevrijding van het vreemde juk" en het was een vaststaand geloofsartikel, dat zoodanige bevrijding eerst op eene andere kon volgen, op „*losmaking van de banden der ongerechtigheid*," op boete en levensverbetering. Daarom hechtte men minder aan de vraag, *wie* wel de messias wezen, dan aan die, *wanneer* hij komen zou, minder aan den *messias*, dan aan *de messianiteit*. Dit verklaart: *a*. hoe Jezus onder de Joden, zelfs onder de strengst geloovigen, aanhangers kon vinden; *b*. hoe het juist de ruwe, maar krijgshaftige Galileërs waren, die zich het eerst rondom hem schaarden; *c*. hoe zijne messiaansche roeping vrij en openlijk kon worden gepredikt, zonder met de Leer in botsing te geraken, en *d*. hoe het komt, dat noch de Joodsche kronyken, noch de Joodsche letterkunde van die dagen en die eeuw met een enkel woord melding maken van Jezus, of van een der Evangelisten, of van een der Apostelen, of in het algemeen van *het ontstaan* des Christendoms. Die voortdurende prediking van gemoedsreinheid boven vormtrouw was geheel in de orde, evenzeer als dat opkomen voor de arme, lagere klasse (*Ebionieten*, *Anawiem*), die het meest de zwaarte der vreemde overheersching gevoelden, evenzeer als het weinige begrip bij de massa, ook bij vele zijner discipelen, van eene zedelijke, hoogere, geestelijke messianiteit. Daar was derhalve geene reden tot scheiding tusschen Joden en Joden-Christenen, en die was zelfs dan niet, als Jezus zich inderdaad „zoon Gods" heeft genoemd, een titel voor „hooge voortreffelijkheid," die niet meer of minder was dan „kind Gods," „man Gods," „vriend Gods," „bruid Gods," „kracht Gods," zooals de Bijbel ons die meermalen te lezen geeft.

Zoo weinig lag het in de bedoeling van een man als Paulus, een der discipelen van Gamliël den oude, een zelfstandig Christendom

te stichten en de Joden-Christenen, de Nazarenen, de Ebionieten van de Mozaïsche leer los te maken, dat hij hun aanbeveelt, Joden te blijven en in hunne roeping (hun godsdienst) te volharden. Als zij maar vasthielden aan het geloof, dat Jezus was de *Christus*, (messias), de *zoon Gods*, (de hoogste godsdienstige leeraar), de *eerstgeboorne* (de meest waarachtige Israeliet) en daarnaar (volgens zijne lessen) *handelden*, zoodat zij *verlossing* (van de ongerechtigheid), *voldoening* (met zichzelven) en *genade* (liefdevolle vergiffenis) vonden, bezegeld door zijn bloed (zijn onverdiend doodvonnis), dan had hij niet vruchteloos gearbeid, dan toonden zij metterdaad *uitverkoren* te zijn in den geest van Exod. XIX : 5, 6, Deut. VII : 6—8 enz. Maar de Mozaïsche leer en de lessen der Profeten, die evenzeer op berouw, boete, kwijtschelding, barmhartigheid en liefde aandringen en geen geloofsleven buiten een zedelijk leven erkennen, moeten zij ongeschonden bewaren. Was de heiden-Christen vrij *(patoer min hamitswot*, zooals de Talmud het noemt), vrij van besnijdenis, spijswet, reiniging, sabbatviering, tempeloffer, feestrust enz., niet alzoo de Joden-Christen; want Jezus was niet voor hem gekomen, om de Wet op te heffen, maar om haar aan te vullen, d. i. zedelijk te volmaken. Eerder vergaan hemel en aarde, dan dat de Wet voorbijgaat. Zij behoeft dat ook niet; want: (Galaten III : 21) „Is zij tegen de beloften Gods? Volstrekt niet, het zij verre," zij ondersteunt ze veeleer. De heiden-Christen, die zich laat besnijden, in de meening, dat hij er eerst recht Jood door wordt, „hem is Christus van geen nut" (*Ibid.*, V : 2, 3). Deze heeft gansch iets anders bedoeld. „Maar ik betuig aan ieder dat, wie zich laat besnijden, schuldig is, de geheele Wet te doen," juist weder als de Talmud, want dan is hij een „*Gér-Tzédek*, staande boven den *Gér-Tosjab*, den Noachidischen heiden (Zie Efeze II : 19). „Daarom (I Corinthe VII : 17—21) verorden ik," schrijft Paulus aan *al* de gemeenten van Christus: „zooals de Heer een iegelijk heeft geroepen, (zooals ieders godsdienst is) zoo wandele en doe hij;" hij verandere niet. „Is hij, besneden zijnde, geroepen (een Jood uit afstamming of uit overgang), hij late zich geene voorhuid overtrekken (leve niet als heiden); is iemand, in de voorhuid zijnde, geroepen (een heiden of heiden-Christen), hij late zich niet besnijden. Noch de besnijdenis is iets, noch de voorhuid is iets, als zij niet gepaard gaat met de onderhouding van de geboden Gods. Bijgevolg blijve ieder

in de roeping, waarin hij is geroepen." Bijgevolg, oordeel ik op mijne beurt en in het voorbijgaan, doch niet zonder eenig logisch recht, — bijgevolg handelen met deze Paulinische verordeningen in strijd de Zendelinggenootschappen, die het er op toeleggen, den besnedene, den Jood te bewegen, de voorhuid over te trekken, d. i. tot de Christelijke kerk over te gaan. Bijgevolg doet het Judaïsme wel, dat het de heidenen, de voorhuiden, niet aanspoort, zich te laten besnijden, d. i. Joden te worden. Ik laat de practische reden, waarom het Judaïsme niet bijzonder op proselieten is gesteld: én om de zuiverheid van ras te bewaren én inzonderheid, omdat het bij oude ervaring weet, dat zulke proselieten óf overdreven ijveraars, óf even ontrouwe Joden worden, als zij ontrouwe niet-Joden waren — ik laat die reden buiten bespreking; maar in de zaak zelve handelt het Paulinischer dan het genootschap, dat Paulus tot Apostel; heeft. En in deze materie redeneerde de Apostel indrukwekkend logisch. „Zijt ge (vs. 21), een dienstknecht (der Wet, een Jood) zijnde, in den Eeuwige geroepen, gij wordt een vrije voor God; dus ook hij, die als vrije (van de Wet, de heiden) zich geroepen gevoelt, hij wordt een dienstknecht (een gehoorzaam mensch) van Christus," ook buiten de Leer van Mozes. „Maar wordt vooral (vs. 23) gij heiden, Jood en Joden-Christen, geene dienstknechten van menschen. Dus nogmaals (vs. 24), broeders, een iegelijk, waarin hij is geroepen, die blijve in hetzelve bij God."

7°. Ik zeide reeds, dat Paulus zijn grootste kracht aan de heidenen wijdde. Er was reden te over, om hun de Noachidische geboden met allen ernst en in onverzwakten vorm te prediken. In den brief aan de Hebreën wordt dezen wel verstoktheid van hart," weigering van geloof in Jezus' verlossingstaak en in zijn geestelijke hoogepriesterschap verweten, naast de noodzakelijkheid en het nut van een vertrouwen daarin, met allerhande Bijbelcitaten en Midrasjinische tekstduidingen toegelicht, maar van een onzedelijk leven dier Hebreën geen woord en geen spoor, geen schijn en geene schaduw. Lezen we nu echter de brieven aan de heiden-Christenen. Ziehier. Den Romeinen wordt voorgehouden — ik spreek niet van „ongerechtigheid," „goddeloosheid," „onverstandig hart," „duister oog," enz., wijl dat vage, algemeene beschudigingen zijn, maar ik spreek met den Apostel van — „voorstelling des onsterfelijken Gods in het beeld van een verderfelijk mensch (Cap. I) en van gevogelte en van vier-

voetige dieren en van insecten," dus grofzinnelijke, barbaarsche afgoderij, voorts „verontreiniging der lichamen onder elkander, tegennatuurlijk gebruik der vrouwen, ontucht van mannen onderling, gierigheid, moord, nijd, twist, bedrog, oorblazerij, achterklap, hoogmoed, onverzoenlijkheid, vinding van kwade dingen" enz. Men kan het er meê doen. In den brief aan de Corinthen spreekt Paulus, behalve van verdeeldheid en onderlinge onverdraagzaamheid — in Cap. V — van „de hoererij, die onder u is," waarschuwt hij tegen den omgang met gierigaards, roovers, dronkaards, afgodendienaars en lasteraars, en beveelt hij: „Doet deze boozen uit uw midden weg," onder de verklaring zijnerzijds: „En dit waart gij sommigen." Aan waanwijsheid en ongebondenheid schijnt het — Cap. VII — bij de geloovigste hunner mede niet te hebben ontbroken. Den Efezen wordt, zeker niet zonder aanleiding, verkondigd: „Gij weet, dat geen hoereerder, of onreine, of gierigaard, die een afgodendienaar is, het koningrijk van Christus beërft. Wordt niet dronken door wijn. Gij, vrouwen, gehoorzaamt uwe mannen, gij, mannen, leeft niet met andere vrouwen." Uit den lof aan de Filipensen, dat zij de eenigen waren, die hem, Paulus, iets bijdroegen, om in zijne uitgaven te voorzien, de eenigen, die hem, Paulus, toen hij in Thessalonica gebrek leed, eenen andermaal iets hebben gezonden tot nooddruft, is op te maken, dat die in Macedonië, Achaje, Efese, Galatië enz. hardvochtig en gierig hun Apostel in den nood lieten. Overbodig schijnt hij de les aan de Colosensen niet te hebben gerekend: „Doodt al uwe aardsche leden, hoererij, onreinheid, schandelijke beweging, kwade begeerlijkheid, gierigheid, gramschap, kwaadaardigheid, lastering, vuil gesprek, nu gij den ouden mensch hebt uitgedaan." De Thessalonisensen waren — Paulus getuigt het — „van God geleerd, om elkander lief te hebben." Maar zeer mild schijnen zij niet te zijn geweest en evenmin nederig, vlijtig en werkzaam. Althans, de Apostel acht het noodig hen te vermanen: „Broeders, dat ge wat meer overvloedig wordt, en dat ge u benaarstigt, stil te zijn en uwe eigen dingen te doen en te werken met uwe eigen handen. Er zijn ook sommigen onder u, die ongeregeld wandelen, niet werken, maar ijdele dingen doen." Bij Timotheus beklaagt Paulus zich, dat de mannen in de Grieksche gemeente van Christus „twistziek zijn en de vrouwen pronkzuchtig, niet eerbaar en zedig. De opziener mag niet meer dan éëne vrouw hebben, geen dobbelaar, geen voor-

vechter, geen woekeraar, geen materialist, noch den wijn genegen wezen. Neem de jonge weduwen niet aan, zij leeren ledig omgaan bij de huizen, zijn klapachtig, doende ijdele dingen, sprekende wat niet betaamt." Maar dat is nog niet alles. Hij voorziet, dat het nog erger zal worden. „De menschen zullen zijn: liefhebbers van zichzelven, geldgierig, laatdunkend, hoovaardig, lasteraars, den ouderen ongehoorzaam, ondankbaar, onheilig, zonder natuurlijke liefde, onverzoenlijk, achterklappers, onmatig, wreed, verraders, roekeloos, opgeblazen, wellustelingen, die de huizen insluipen en de jonge vrouwtjes kapen, mannen met zonden beladen. Heb ook van dezen een afkeer." Van de Cretensers zegt hij, onder aanhaling van een oud Grieksch spreekwoord, ten aanzien van „Opzieners in de gemeente Gods" hetzelfde, wat hij aan Timotheüs over hunne dobbel-, drank-, twist- en hebzucht klaagt. Te oordeelen voorts naar hetgeen hij in Cap. II : 2—4 hem als zorg aan het harte legt, waren de oude mannen alles behalve matigheidsvrienden, de oude vrouwen alles behalve nuchter en bedeesd, en de jonge vrouwen alles behalve ingetogen en eerbaar.

Zoo luidt het oordeel over de heiden-Christenen, tot wie, blijkens Galaten II : 9, Paulus en Barnabas werden gezonden en waaronder zij arbeidden als predikers van het geloof en de moraal; aldus het oordeel van een ooggetuige, dien wij te eerder kunnen vertrouwen, omdat hem er aan gelegen was, het opkomende Christendom „niet verdacht te maken in de oogen der haters" (I Timoth. V : 14), „noch dat het aanleiding tot laster kan geven aan de tegenpartij." Nu gebiedt de onpartijdigheid te vermelden, dat ook op het moreele peil der Joden-Christenen, onder wie Petrus en Jacobus Junior predikten, niet veel te roemen viel. De laatste vraagt hun — Cap. IV en V — „waaruit de vele kloppartijen en beroeringen onder hen ontstaan?" En hij antwoordt: „Uit hunne wellusten." „Overspelers en overspeelsters," zoo roept hij hun toe, „kwaadsprekers, roemende in hun hoogmoed, die het loon hunner werklieden verkorten en doof zijn voor het geschrei der oogsters." De eerste vermaant hen, „om zich toch van vleeschelijke begeerlijkheden te onthouden, opdat de heidenen hen niet voor kwaaddoeners schelden." Lang genoeg waren zij den heidenen ter wil, „gewandeld hebbende in ontucht, begeerten, wijnzuiperij, brasserij, drinkgelagen en gruwelijke afgoder." Titus kende „gemeenteopzieners van een onbehoorlijk leven,

ijdelheidsprekers en verleiders van zinnen, inzonderheid van hen, die uit de besnijdenis zijn, die men den mond moet stoppen, die geheele huisgezinnen bederven, leerende wat niet behoort, om wille van vuil gewin." Vast in het Christelijk geloof stonden die Joden der „twaaf stammen" in Pontus, Capadocië, Bytinië en Azië ook niet; want niet alleen Petrus en Johannes en Judas-Thaddeus, maar ook Jacobus, Titus en Paulus achtten het herhaaldelijk noodig, met klem te waarschuwen tegen „de ketters, goddeloozen, die de genade veranderen in ontuchtigheden, onredelijke dieren, die den Heer verloochenen, mannen, die men niet moet groeten, verkondigers van oudwijfsche fabelen, verworpelingen." Maar dit laatste zou mij buiten de grens van mijn betoog voeren. Genoeg, én de heidenen de Joden-Christen, beider moraliteit liet volgens die acte van beschuldiging veel, zoo niet alles te wenschen over.

Naar dezen, door zaakkundige leeraars en waarlijk vrome getuigen beschreven toestand óf van verbastering óf van dierlijke ruwheid, waartoe deels Helleensche vrijdenkerij, deels grofzinnelijk polytheïsme, en deels Romeinsche weelderigheid het hunne bijdroegen (*), verdient het streven der Apostelen, inzonderheid van den geestdriftigen Paulus, om de *noodzakelijkste moraal* onder de heidenen en „messianisten" te brengen, ten einde hen in de eerste plaats te humaniseeren, des te eerder waardeering. In en buiten Palestina was eene wereld te herscheppen. *In* Palestina, dat door godsdiensttwisten en fractiën verscheurd, politiek in een staat van ontbinding verkeerde niet alleen, maar dat tevens, luidens Talmudisch getuigenis, van de Mozaïsche zedeleer verre was afgeweken. „Waarom voornamelijk werd Jeruzalem verwoest?" wordt op vele, vele plaatsen gevraagd. „Omdat de goede trouw had opgehouden," antwoordt de een; „omdat men te veel aan de letter der wet vasthield," de ander; „omdat er gebrek was aan onderwijs," de derde; „omdat priesters en leeraren niet voorgingen in het goede," de vierde; „omdat men heidensche zeden volgde," de vijfde enz. Maar in die verscheidenheid van antwoorden lag de overeenstemming: „Omdat men

(*) Over dien demoraliseerenden invloed klaagt ook de Talmud in *Aboda Zara*, fol. 1[b], *Sjeboeöt* fol. 6[b] en op vele andere plaatsen. Het ultra-liberale Hellenisme moveerde de Rabbijnen, strenge, soms al te ver gaande bepalingen er tegen te verordenen.

zedelijk was verbasterd." Louterend werkte het onheil der verstooiing zelf daar later op. De afgeslotenheid, de verdukking, de verachting, zij zuiverden het gemoed en stemden het religieus, zooals eene groote, eene volksramp dat overal en altijd doet. *Buiten* Palestina; daar had men te doen, eensdeels met zedeloosheid uit overmaat van welvaart en grootheid, anderdeels met zedeloosheid uit onkunde en barbaarschheid. Overbeschaving en ruwheid hadden daar elkander de hand gereikt met hetzelfde gevolg, en hoewel het betere deel door onvoldaanheid met een zinnenprikkelenden beeldendienst en door walging om de uitspattingen der weelde, allengs behoefte begon te krijgen aan een veredelend Godsbegrip en aan een rein gemoedsleven, was dit lang het geval niet bij de overgroote massa der heidenen.

En nu, wat te zeggen van een volk, dat, slechts eene schaduw geworden van wat het vroeger was, en arm naar hetgeen het eenmaal bezat aan geestelijke grootheid en zedelijke waarde, dat dit volk nog in de ure van zijn zieltogen aan de wereld mannen schonk, wier roeping het zou worden, haar op te wekken tot een beter, vruchtbaarder, waardiger leven? En wat van eene Leer, gescholden voor nationaal en exclusief, die zelve aan hare tegenstanders, aan hare verachters de wapens leverde, om afgoderij en immoraliteit te overwinnen, het licht, om het duister der onkunde te verdrijven, het panacé, om de kranke maatschappij te genezen, de kracht, om eene nieuwe zedelijke wereld te scheppen? Hoe wonderbaar de hoogere bestiering, die dat volk bestemde, om te worden gezonden tot de natiën, ten einde er de zaden eener even rationeele als moreele Godserkenning heen te brengen, doch die het daartoe niet uitzond ten tijde zijner glorie, toen het op het toppunt zijner macht stond, met het zwaard in de vuist en den rijkdom in zijn gevolg, maar ten dage zijner uitputting in ieder opzicht! Het moest *zelf* het bewijs zijn der uitkomsten van godsdienstige ontaarding, maar gelouterd door zijn val, protesteeren tegen afgoderij, in welken vorm ook, waarschuwen tegen zedelijke afwijking, en getuigen voor de kracht van het Woord boven de macht van stoffelijk geweld, met één woord, het moest een *apostolisch* volk worden, „het volk van den godsdienst." Om dat geheel en naar eisch te zijn, moest het worden ontheven van de zorgen voor zijn politiek bestaan en in plaats van eene „nationale," eene „geestelijke" macht worden. Stil maar veerkrachtig, onderworpen

maar volhardend moest het zich aan die nieuwe roeping wijden. Daarvoor moest „de Leer uit Zion gaan en het Woord uit Jeruzalem." Niet evenwel zou het propageeren voor geloof en dogma, voor ritus en ceremonie, voor overgang tot het *Mozaïsme* met zijne eigenaardige instellingen, maar getuigen voor het Eenheidsbeginsel en de heilige noodzakelijkheid der Noächidische plichten. Evenals de Apostelen des Christendoms zou het worden bespot, gejaagd en vervolgd, maar tienduizendmaal meer dan Paulus zou het *zijne* „veertig geeselslagen min één" ontvangen en zijne martelaren leveren in rijke menigte. Door deze zending gesteund, bleef het staan, al werd het door zijne twee machtige kinderen, het Christendom en het Mahomedanisme, verloochend en mishandeld. Een *gansch volk van zendelingen*, zwak naar het vleesch, maar sterk naar den geest, daarvan heeft de historie, buiten Israel, geen tweede voorbeeld. Dat de zendingsarbeid der Apostelen en Evangelisten uit hem voortkwam, lag in zijn *wezen*, in zijne roeping, maar niet, dat die arbeid zou voeren tot het stichten van een nieuw geloof met nieuwe dogma's en nieuwe vormen en nieuwe hierarchische heerschappij.

Een zelfstandig, contra-Joodsch Cristendom, zonder behoud of gebruikmaking van hetgeen er goeds was in de godsdiensten der heidenen, elk volk naar zijn aanleg, zijne historie, zijne traditiën, zijne behoeften en krachten, dat is de voorname reden, waarom het Christendom *niet* is geslaagd in het verzedelijken der natiën. De Christen uit de Joden bracht er de elementen en vormen in over, die hij *qua* Jood niet opgaf, de Christen uit de heidenen deed dit zijnerzijds met de heidensche begrippen, voorstellingen en tempelgebruiken. Daarbij vergat het Christendom, nadat het op zijne beurt de vuurproef van vervolging en martelaarschap had ondergaan, al spoedig de groote les van Joodsche strekking, „dat zijn koningrijk niet van deze aarde is," door zich tot eene politieke kracht te verheffen en veroveringen te maken door geweld van wapenen, onverdraagzamer en naijveriger, dan zelfs Romeinen en Grieken op geloofsgebied waren. In plaats van moraal gaf het dogma, in plaats van overtuiging, wonder op wonder, in plaats van vrijheid, geloofsdwang, in plaats van eenvoud en ootmoed, kerkpracht en alleenzaligmaking, en in plaats van eenheid, eenerleiheid. Indien de Apostelen weder opstonden, zij zouden in het Christelijke regime hun eigen werk niet herkennen. Het heeft, o ja, door wondergeloof en zwaard een

groot deel der heidensche wereld overwonnen, maar niets was met zijn wezen meer in tegenspraak. Voeg nu bij dit een en ander eene soms opgeschroefde, noem het „ideëele zedeleer," die bijkans niemand volgde of volgt, omdat zij in den mensch den *mensch* voorbijziet voor het droombeeld, en gij hebt de verklaring, dat het bij al zijne macht en uiterlijke grootheid, in de algemeene uitkomst beneden de verwachting is gebleven. Stel daarnaast den Talmud, wiens partiëele invloed tegelijk met den algemeenen van het zelfstandige Christendom op de beschaafde volken aanwies, in zijn vormenden arbeid op de Joden, te midden van allerlei leed en tegenwerking! Voorwaar, gij hebt dan naast eene treffende identiteit van zedeleer en Godsbegrip, een niet minder treffend contrast tusschen opvatting en toepassing van het *Nieuwe Testament* en den *Talmud*, het eerste op de Christenheid, den tweede op het Jodendom.

SLOTWOORD.

Aan het slot mijner taak, voor zoover ik haar in deze bladen heb volbracht, gevoel ik behoefte, den lezer voor de volgende overtredingen excuus te vragen: 1⁰. Ik zou leveren een vergelijking van het „*Nieuwe Testament*," dus ook van de „Handelingen," de „Apostolische Brieven" en „de Openbaring" met den Talmud, ik gaf die slechts van „*Evangelie*" en „*Talmud*." 2⁰. Naar het oorspronkelijke plan zou mijn arbeid niet meer zijn dan eene *om-* of *bijwerking* mijner *Dageraadsartikelen* in 1858 en 1859, hij is geworden een geheel *nieuwe*, zelfstandige arbeid, die met deze artikelen niets gemeen heeft dan het onderwerp en den vorm. 3⁰. Naast iedere zedeles, naast ieder belangrijk gezegde of puntige spreuk uit de Evangeliën zou ik maar één, hoogstens twee in aard en strekking gelijke citaten uit den Talmud plaatsen, ik hield slechts bij uitzondering woord; regel werd de plaatsing van een vier- of vijftal, niet zelden ook van het dubbele. 4⁰. Ik zou mij van elke toelichting onthouden en iedere vergelijking voor zichzelve laten spreken, voorwaar, ik deed het niet overal, maar sprak in den tekst of in de noten meermalen eigen meening uit, of trachtte — vooral in Johannes — door tusschenvoeging van enkele korte woorden Oostersche gezegden tot Westersche uitdrukkingen te herleiden, verstaanbaar te maken en zin er in te leggen. 5⁰. De vergelijking zou zich uitsluitend bewegen op het gebied van beider *moraal*, niet altijd kon ik de verleiding weerstaan, ook over een ander dan

louter zedelijk beginsel het mijne te zeggen en zoo gleed ik — gelukkig niet dikwijls, maar toch nu en dan — op dogmatischen bodem af.

Al deze zonden hadden dezelfde oorzaak, verontschuldiging tevens: overvloed van vergelijkingsstof. Aan de macht van dien overvloed kon ik mij niet onttrekken; zij was sterker dan mijn wil. Ik werd er — zonder eenige overdrijving worde het gezegd — door meêgesleept. Steeds was er zulk een rijkdom voorhanden, dat niet de vraag: wat te *kiezen*, maar wat *achterwege te laten* mij in verlegenheid bracht. Eenmaal aan het citeeren, voerde de stroom mij voort, en werd ik niet meermalen door de eischen der uitgave aan de gestelde grenzen herinnerd, het aantal citaten zou nog grooter zijn geworden. Het kostte mij waarlijk meer inspanning, veel schoons en treffends, dat zich overal, zelfs te midden van haarklovende wetsduiding en debat over ritueele kleinigheden opdoet, ongebruikt te laten, dan stof te vinden voor allerhande vergelijking met Evangelische leering en sententie. Heb ik sommigen, velen misschien dubbel of meer keeren gebezigd, het kwam, omdat ik van de talrijke gebruikten, juist om die multipliciteit, geen nota hield of kon houden, en voorts, omdat ik te doen had met teksten, die in de drie eerste Evangeliën, en enkelen ook in Johannes, telkens woordelijk worden herhaald en soms in hetzelfde boek dubbel voorkomen. Daarbij wierp de Talmudische tekst dikwerf zulk een verrassend licht op verschillende duistere gezegden en vreemde uitdrukkingen in de Evangeliën, dat ik onwillekeurig er attent op moest maken.

Ziedaar, waarom mijn boekske een boek is geworden van zoo lijvigen omvang, dat voor het tweede gedeelte: „de Paulinische en de Algemeene Zendbrieven" geene plaats overbleef. Ik stel mij voor, die bij genoegzame ondersteuning later te behandelen. In welken trant dit zal zijn, daarvan geeft hetgeen in karakter en strekking als Talmudisch element in „de Paulinische Brieven" en „de Handelingen" los weg is aangewezen, eene voorproef. Bood ik alzoo eenerzijds meer en anderzijds minder dan ik heb beloofd, de lezer, vooral de Christelijke, zal mij wel willen absolveeren. Hem toch heb ik in de gelegenheid gesteld, een blik te werpen in den rijkdom der Talmudische moraal, waarvan hij zeker wel eens gehoord, maar dien hij nooit, altans nooit zóó onder de oogen

gehad heeft. Hij kan nu eenigermate over de juistheid en onjuistheid oordeelen van de voorstelling, die de Evangeliën geven van de Leer en het karakter der ware Phariseën (*) en over den afstand tusschen de Evangelische en Talmudische zedeleer. Hij kan nu zelf de vraag beantwoorden, of de bewering van Prof. Oort gegrond is, dat tusschen beider moraal eene onoverkomelijke kloof bestaat, en voor zich beslissen, of de Talmud werkelijk het ongunstige oordeel verdient, dat van buiten af eeuwenlang er over geveld is geworden. Hij kan nu doordringen tot den geest en de beteekenis van veel, wat hem in de Evangeliën raadselachtig mocht toeschijnen en ongetwijfeld zal hij het Johanneesche uit een ander gezichts-

---

(*) Opmerkelijk! In de Handelingen en Zendbrieven is slechts enkele keeren van de Phariseën sprake en waar dit gebeurt, komen zij in een treffend gunstig licht voor. Voor hen treden de Priesters, de Hoofdlieden en vooral de Sadduceën in de plaats van verachting. In Hand. V : 34 redt een Phariseër, Gamliël, het leven van Petrus en de andere Apostelen. Phariseër te wezen, is Paulus een roem (Ibid., XXXIII : 6). In Hand. XV : 5 zijn het sommigen uit „de secte der Phariseën," die het vraagstuk van heidenbesnijdenis opwerpen als geloovigen. In XXIII : 5 noemt Paulus die secte „de bescheidenste van onzen godsdienst" en verklaart, „steeds als Phariseër te hebben geleefd." De tegenstelling met de doorloopende schildering van hunne verdorvenheid in *al* de Evangeliën zonder onderscheid, springt in het oog. De man, „besneden ten achtsten dage, uit het geslacht van Israel, uit den stam Benjamin, een Hebreër uit de Hebreën" (Filip. III : 5), beoordeelde den waren toestand dan ook goed. Gelijk *hij* het Phariseïsme zag, zoo heeft het zich in de geschiedenis, vooral na Jeruzalems val, steeds getoond. In deze secte of partij viert het Jodendom zijn voortbestaan, nu reeds achttien eeuwen. Alle andere secten zijn óf verdwenen, óf de onbeduidende rest van enkele harer leeft een teringleven hier en daar in een verborgen hoekje der aarde. Maar het Phariseïsme is — wat het van Ezra's tijden af steeds was — *Judaïsme*, het Jodendom in de historie, in de maatschappij, in de godsdiensten. Zijne vitaliteit hebben heidendom, Moslemisme en Christendom te gader beproefd en ervaren. Zóó krachtig is het gebleken, dat het niet, gelijk elk dezer, diepe *hervormingen* heeft noodig gehad, om staande te blijven, of om tot zijne goede beteekenis terug te keeren. De vrijzinnige richting, waarmede het tegenwoordig rekening heeft te houden, verschilt niet overwegend veel van de Helleensche vóór en na Jezus, eene richting, die het moedig en met goed gevolg heeft weêrstaan. Zijn *wezen* werd er niet door bedreigd of aangetast. Zullen Mahomedanen-, Christen- en heidendom datzelfde eenmaal van zich kunnen zeggen, als de strijd met de machtige, moderne richting zal zijn gestreden ten einde toe?

punt gaan beschouwen. Reden genoeg voor eene absolutie, die ik bescheiden vraag en waarop ik wel eenige aanspraak mag maken.

Strikter hield ik mij binnen de grenzen, die de natuur van het onderwerp zelve trok. Met andere woorden: ik ontleende mijne vergelijkingscitaten alleen aan Talmud en Midrasj, zelden aan iets meer of aan iets anders. Zorgvuldig vermeed ik Bijbelsche, d. i. Oud-Testamentische bewijzen, Profetische maximen, resultaten der critiek van Evangelischen tekst enz., evenzeer als ik de interpretatiën en opmerkingen, uitspraken en aphorismen van latere Joodsche schrijvers onaangeroerd liet. Dat zal de denkende lezer niet dan waardeeren. Om dezelfde reden liet ik mij met de vraag nopens de echtheid der Evangelische boeken weinig in, en even weinig met die naar de historische waarde hunner mededeelingen aangaande den hoofdpersoon, schoon het aan onoplosbare bedenkingen en bezwaren er tegen, ook van onpartijdigen Joodschen kant, geenszins ontbreekt. Maar het lag eenmaal buiten het plan van dit werk. Niet met het chronologische, historische of dogmatische, alleen met het vraagstuk van *vergelijkende moraal* had ik te maken. En dit laatste te eerder, uit overweging van het volgende. Al ware het, dat Jezus nooit heeft bestaaan en met hem geen der Apostelen of Evangelisten, en al had de Talmud geen het minste traditioneele gezag, en waren al zijne Tanaïem en Amoraïem verdichte personen, toch zouden de waarheden, die men bij beiden vindt, waarheden en hunne schoone lessen, schoone lessen blijven. Alleen de massa, tot zelfstandig denken onbekwaam, heeft hier, gelijk op elk ander gebied, behoefte aan persoons-autoriteit. Zij kan haar niet missen. Zij zweert het eerst en het meest bij den leeraar, het laatst en het minst bij het geleerde. De verkondiger is haar alles, niet het verkondigde goede op zichzelf, en hoe mystischer de persoon en hoe duisterder de leer, hoe beter. Maar wanneer zelfs een denker als Oort opstaat en de dochter in bescherming neemt tegen de moeder, de Christelijke zedeleer tegen de Joodsche, niettegenstaande de dochter hare rijkdommen, waarop zij zich verhoovaardigt, heeft gehaald uit de schatkamer der moeder, dan is men gerechtigd, én pleiter én cliënte toe te roepen: „Weest niet ondankbaar, niet oneerbiedig, bovenal niet onwaar! Is de dochter rijk, zij is het geworden door de mildheid en mededeelzaamheid der moeder. Die moeder, hoezeer oud en zwak, niettemin geestelijk sterker dan Griek en Romein en

Galliër en Frank en Brit, getuige de wereldhistorie — die moeder heeft aanspraak op achting en erkentelijkheid. Haar geest bezielt uwen godsdienst, hare psalmen weerklinken in uwe tempels, haar genesis is uw geloof. Zij gaf u van hare leer, van hare instellingen, van hare vormen, van hare ontwikkeling, van hare schoonheid, en uwe moraal is slechts eene copie van de hare. Gij, dochter, roemende op uwe schatten, eer uwe moeder door een goed gebruik, door nuttige aanwending. *Stof* niet, maar *doe*. Eene goede *leer* is goed, maar eene goede *daad* oneindig beter. Doe wel, wees barmhartig, heb waarachtige liefde, zoek uwe grootheid in adel van gemoed en gedachte, in zelfvolmaking. Dat is de plicht van elk, die zich op de voortreffelijkheid zijner zedeleer beroept. Verwijt uwer moeder loondienst noch uitsluiting, eenzijdigheid noch ouderdom. En al bezat zij ze inderdaad, wie zijner moeder hare gebreken naar het hoofd werpt, is een ontaard kind!"

Den Israeliet is geboden (*Berachot*, fol 17*a*), vredelievend te zijn en humaan jegens ieder, ook jegens den afgodsdienaar, opdat hij den Eeuwige behage daarboven en bemind zij bij de schepselen daar beneden, geacht en tot zegen." Den Christen is gezegd (Joh. XIII : 35): „Daaraan zult gij u als mijne disipelen doen kennen, wanneer gij liefde hebt onder elkander." Den Israeliet wordt geleerd (*Bamidbar rabba*, fol. 212*a*, *Tanchoema Bamidbar* fol 67*b* enz.) „dat in zijn tempel op het Loofhuttenfeest zeventig varren werden geofferd, tot eene les, dat hij heeft te bidden voor en gehouden is te bevorderen het welzijn der zeventig volken," (al de toen bekende natiën op aarde); den Christen (I Corinthe XIII : 5): „De liefde zoekt zichzelve niet, wordt niet vermoeid, verblijdt zich in de ongerechtigheid van anderen niet en vergaat nimmer." Voor den Israeliet moet het woord zijns Talmuds (*Cholien*, fol. 13*a*) gelden, „dat de niet-Jood, de Christen in Europa en elders, hoog staat boven den polytheïst, den ongeloovige en den vrijdenker," voor den Christen ten aanzien van den Jood het woord van den Evangelist (Joh. XII : 47): „Indien iemand mijne woorden niet wil hooren, of ze niet gelooft, hem veroordeel ik niet; want niet om de wereld te veroordeelen ben ik gekomen, maar om haar te behouden." Dit en nog zooveel schoons houden beider gezaghebbende boeken in, en men mag vaststellen, dat niet één heilig boek van eenig volk der wereld iets bepaald zedelijk kwaads opzettelijk bevat. Maar iets anders is

de *Leer*, iets anders het *leven*. Rijk aan zin is daarom het volgende in *Aboda Zara* (fol. 17[b]): „Toen rabbi Eläzar, Parta's zoon, tegelijk met rabbi Chaniena ben Teradion gevangen werd genomen, zeide hij tot dezen: „Heil u, dat gij maar om ééne zaak in arrest zijt; wee mij, ik heb mij op vijf beschuldigingen te verantwoorden." Daarop troostte de eerste hem: „Heil u om deze vijf besshuldigingen, waarvan gij vrijgesproken wordt; maar wee mij om het ééne, waarvan geene vrijspraak mogelijk is. Gij toch beoefendet de Leer en paardet er „de liefde" meê, ik echter bestudeerde de Leer, maar verwaarloosde het „weldoen." Dat zeide ook rab Hoena: „Wie zich alleen bepaalt bij de *studie* der Wet (zonder dat die studie met practisch weldoen gepaard gaat, met feitelijke deugdbetrachting, met goede daden), hij is, als had hij geen God. Want zoo is er gezegd: (II Kron. XV : 4) „Er gingen vele dagen in Israel voorbij, dat het tot geen God van de waarheid behoorde." Wat is dat: „geen God der waarheid" hebben? Dat is, als iemand de Leer *be*oefent, maar niet *uit*-oefent," als de Godskennis bloot theorie, maar niet door navolging van goddelijke deugden heilrijke praktijk wordt. Dan liever wat minder geleerdheid en wat meer menschenliefde, wat minder voortreffelijke godsdienst*leer* en wat meer voortreffelijke godsdienst*daad!*"

Moge het mij zijn gegeven, door dit werk iets te hebben bijgedragen tot dat groote doel: *Wederkeerige verdraagzaamheid en vrede*, *welwillendheid en humaan oordeel onderling bij Christen en Jood*, onder nogmalige herinnering aan het niet genoeg te waardeeren gezegde van Azai's zoon in *Berêsjiet rabba*, fol. 21[a]: „Geene leerzamer expressie in gansch de Leer dan deze: „Dit is het boek der geschiedenis van den *mensch*, ten dage toen God den *mensch* schiep." Als aanvulling en verklaring volgt onmiddellijk rabbi Akiba's woord: „Bemin uwen naaste als u zelven, dat is de voornaamste les der Tora."

INHOUD.

VOORREDE . . . . Blz. 5.

INLEIDING . . . . „ 11.

MATTHEUS:

A. ZEDELESSEN . . . . „ 73.

B. UITSPRAKEN . . . . „ 113.

C. GELIJKENISSEN . . . . „ 126.

D. APHORISMEN . . . . „ 143.

E. SPREEKWIJZEN . . . . „ 148.

MARKUS:

A. ZEDELESSEN . . . . „ 162.

B. UITSPRAKEN . . . . „ 173.

C. GELIJKENISSEN . . . . „ 180.

D. APHORISMEN . . . . „ 185.

E. SPREEKWIJZEN . . . . „ 189.

LUKAS:

A. ZEDELESSEN . . . . „ 194.

B: UITSPRAKEN . . . . „ 233.

C. GELIJKENISSEN . . . . „ 265.

D. APHORISMEN . . . . „ 303.

E. SPREEKWIJZEN . . . . „ 310.

—

JOHANNES:

A. ZEDELESSEN . . . . Blz. 335.

B. UITSPRAKEN . . . . „ 353.

C. GELIJKENISSEN . . . . „ 397.

D. APHORISMEN . . . . „ 405.

E. SPREEKWIJZEN . . . . „ 414.

KARAKTER EN STREKKING . . . . „ 432.

SLOTWOORD . . . . „ 471.